İstanbul Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi

ISBN 978-605-07-1599-6

SPAUS 2

25 - 26 KASIM 2023

II. SOSYAL PSİKOLOJİDE AHLAK ÇALIŞMALARI ULUSAL SEMPOZYUMU

E – KİTAPÇIK

Türkçe - İngilizce Kısa - Uzun Özetler

Editörler
Sevim Cesur
Mehmet Karasu

T.C. İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ 1453

İstanbul Üniversitesi
Psikoloji Bölümü © 2023
Sevim Cesur, Mehmet Karasu

ISBN: 978-605-07-1599-6

Bu kitabın basım ve yayım hakları İstanbul Üniversitesi Psikoloji Bölümü adına Sosyal Psikolojide Ahlak Çalışmaları Ulusal Sempozyumu 2 (SPAUS 2) Düzenleme Kuruluna aittir. Yayıncının izni olmaksızın kitabın hiçbir bölümü, mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kayıt ya da diğer yöntemlerle çoğaltılamaz, basılamaz, dağıtılamaz ve yayımlanamaz.

Kitap içeriğinin tüm sorumluluğu yazarlarına aittir.

Adres: İstanbul Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü
Balabanağa Mah. Ordu Cad. No:6
Laleli Fatih / İstanbul

İnternet sitesi: https://spaus2.istanbul.edu.tr/tr/_
E-posta adresi: spaus2@istanbul.edu.tr

ÖNSÖZ

İkincisini 25-26 Kasım 2023 tarihlerinde gerçekleştirdiğimiz Sosyal Psikolojide Ahlak Çalışmaları Ulusal Sempozyumu, çok çeşitli konularda sunulmuş olan 40 kadar çalışma ile yoğun bir şekilde geçti. Sempozyum süresince görgül çalışmaları dinledik, ufuk açıcı tartışmalar yaşadık. Ayrıca önemli yabancı konuklarımız, video sunumlarıyla katıldı sempozyumumuza. Bu e-kitapçıkta sempozyuma katılan bildirilerin Türkçe-İngilizce birer kısa özetini ve elimize ulaşan Türkçe uzun özetlerini bulacaksınız.

Sempozyuma ilgi gösteren herkese ve düzenleme kurulumuza tekrar teşekkür ederim. SPAUS 3'te görüşmek dileğiyle.

Sempozyum Düzenleme Kurulu Başkanı
Prof. Dr. Sevim Cesur

KURULLAR

Sempozyum Başkanı
Prof. Dr. Sevim Cesur, İstanbul Üniversitesi

Sempozyum Düzenleme Kurulu
Prof. Dr. Sevim Cesur, İstanbul Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Büşra Eylem Aktaş, İstanbul Medipol Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Karasu, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sercan Balım, Bursa Teknik Üniversitesi
Arş. Gör. Bahar Aykaç, Düzce Üniversitesi
Arş. Gör. Canan Çelikadam, İstanbul Üniversitesi
Arş. Gör. Cemrenur Karaaslan, Çankırı Karatekin Üniversitesi
Arş. Gör. Sercan Karlıdağ, Altınbaş Üniversitesi
Doktora Öğrencisi Bengi Aktar, İstanbul Üniversitesi

Sempozyum Bilim Kurulu Üyeleri
Prof. Dr. Diane Sunar, İstanbul Bilgi Üniversitesi
Prof. Dr. Serap Akgün, Bursa Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Sevim Cesur, İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Arzu Karakulak, MEF Üniversitesi
Doç. Dr. Beyza Tepe, MEF Üniversitesi
Doç. Dr. Burak Doğruyol, Kadir Has Üniversitesi
Doç. Dr. Gökhan Arslantürk, Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Gözde Kıral Uçar, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Harma, Kadir Has Üniversitesi, Akureyri Üniversitesi
Doç. Dr. Meral Gezici Yalçın, Bielefeld Üniversitesi
Doç. Dr. Onurcan Yılmaz, Kadir Has Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Bilge Yalçındağ, Abdullah Gül Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Emine Yücel, Selçuk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hasan Galip Bahçekapılı, İstanbul Medipol Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hatice Ekici, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hilal Şen, MEF Üniversitesi, Akureyri Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Melike Acar, MEF Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nur Okutan, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Seda Erzi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Tolga Yıldız, İstanbul Üniversitesi

Sekretarya
Dr. Öğr. Üyesi Sercan Balım, Bursa Teknik Üniversitesi
Arş. Gör. Sercan Karlıdağ, Altınbaş Üniversitesi

BİLDİRİLER

1. Oturum **Ahlakın Bilişsel Süreçleri** Oturum Başkanı: Mehmet Karasu	s. 1
Analitik Düşünmeyi Aktive Etmenin Norm, Eylemsizlik ve Sonuç Odaklı Ahlaki Yargılara Etkisi: Dindarlık ve Empatinin Biçimlendirici Rolü *Çılga Beril Yavuz*, Büşra Eylem Aktaş, Hasan Galip Bahçekapılı*	2
Derin Düşünme Ahlaki Bir Davranış Olan İş Birliğini Yorduyor Mu? *Ensar Acem*, Onurcan Yılmaz, Ozan İşler, Burak Doğruyol*	10
Derin Düşünme ve Dindarlığın İlişkisi: İki Modelin Testi *Fırat Şeker*, Ensar Acem, Fatih Bayrak, Onurcan Yılmaz, Burak Doğruyol, Ozan İşler, Hasan Galip Bahçekapılı*	15
Faydacılığın Açıklanmasında İkili İşlem Modeli ve İki Boyutlu (2D) Modelin Karşılaştırılması *Rozelin Vurgun*, Onurcan Yılmaz*	20
2. Oturum **Hayvanlar ve Ahlak** **Oturum Başkanı:** Nur Okutan	24
Farklı Hayvan Türlerine Yönelik Ahlaki Endişelerin İncelenmesi: Hayvanlarla Empati, Türcülük ve Ekolojik Baskınlık Yönelimi *Nur Okutan, Makbule Bayraktar, İmmihan Çetin, Hatice Damar, Ceylan Duva, Özlem, Dilan Kaya, Elvan Sunkur*, Şükür Şakar, Rukiye Yıldız*	25
Türcülük ve Hayvan Hakları İçin Kolektif Eylemler: Hayvanlarla Empatinin Dolaylı Rolü *Emine Yücel*, Hüseyin Haluk Yıldırım, Mevlüt Şemsettin Ceylan*	30
Hem Ahlaklı Hem 'Sapkın' Beslenme Grupları: Veg*nlara Yönelik Tutumlara Dair Bir Alanyazın Taraması *Fatih Köseoğlu**	35
3. Oturum **Ahlaki Uzaklaşma** **Oturum Başkanı:** Erkin Sarı	39
Dünyayı Ben Mi Kurtaracağım? Çevreci Davranışın Şekillenmesinde Ahlaki Uzaklaşmanın Rolü *Erkin Sarı, Muhammet Coşkun, Merve Sena İmrek*, Banu Cingöz-Ulu, Mevlüt Aytuğ Erdoğan*	40

* Sorumlu Yazar

Failin Cinsiyeti, Dış Görünüşü ve Psikolojik Şiddet Davranışlarının Psikolojik Şiddet Farkındalığı ve Ahlaki Uzaklaşma Üzerindeki Etkisi *Ece Güven*, Bedirhan Gültepe*	44
Üniversite Öğrencilerinde Ahlaki Yargılama Düzeyinin İncelenmesi *Zehra Uçar Hasanlı*, Koray Yarız, Gülbahar Baştuğ, Sevinç Kırıcı, E. Tuğba Özel-Kızıl*	48
Ahlaki Kayıtsızlığa Yerli Bir Bakış *Fazilet Yavuz Birben*, Halil Ekşi*	52
4. Oturum **Gruplar Arası İlişkiler ve Ahlak** **Oturum Başkanı:** Seçil Gönültaş	57
Farklı Sosyal Bağlamlarda Kültürel Grup Üyeliği ile Ahlaki Tutumlar Arasındaki İlişki *Zeynep Öneş*, Seçil Gönültaş*	58
İlişki Modelleri ve İdeoloji: Ya Suriyeliler Talep Ederse *Yakup Azak**	63
5. Oturum **Ahlaki İçerme ve Ahlaki Dışlama** **Oturum Başkanı:** Beyza Tepe	68
İlişki Modelleri Çerçevesinde Ahlaki Çemberimiz ve Ahlaki Sorumluluklarımız *Diane Sunar, Sevim Cesur, Beyza Tepe, Zeynep Ecem Piyale*, Charles T. Hill, Dominika Drahovzalova*	69
Elinin Hamuruyla Erkek İşine Karışınca: Erkeksi Kadınların Altinsanlaştırılması *Veysi Tanriverdi**	75
Ahlaki Kapsamlılık ve Çevreci Davranışlar: Çevresel Suçluluk ve Algılanan Çevresel Sorumluluğun Aracı Rolü *Erkin Sarı*, Muhammet Coşkun, İnci Candanoğlu, Banu Cingöz-Ulu*	80
6. Oturum **Bebeklik ve Çocukluk Döneminde Ahlak** **Oturum Başkanı:** Serap Akgün	85
Bebeklerin Prososyal Tercihleri Kukla ve İnsan Aktörlere Göre Farklılaşır mı? *Muhammed Şükrü Aydın, Asena Özata*, Ayşegül Yeşilbağ*	86
Çocukların Ahlaki Muhakeme Becerileri *Gamze Er Vargün*, Serap Akgün*	91
Çocuklarla Ahlak Çalışmak: Zorluklar, Etik Meseleler ve Öneriler *Mehmet Karasu*, Sercan Balım, Canan Çelikadam, Büşra Eylem Aktaş, Bahar Aykaç, Sevim Cesur*	95

Çocukluk Döneminde Ahlak Kavramsallaştırmalarına İlişkin Bir Ölçek Geliştirme Çalışması: Ahlaki Çerçeve Ölçeği *Sercan Balım*, Büşra Eylem Aktaş, Mehmet Karasu, Canan Çelikadam, Bahar Aykaç, Sevim Cesur*	100
7. Oturum **Duygular ve Ahlak** **Oturum Başkanı:** Büşra Eylem Aktaş	106
Geleceği Düşünme ve Ahlaki Karar Verme İlişkisinde Ahlaki Duyguların Rolü: Ampirik Bir İnceleme *Emine Akman Direkçi*, İnci Boyacıoğlu*	107
Kolektif Travma Karşısında Sorumluluk: Deprem Bölgelerindeki Gönüllü Deneyimlerinin Anlatı Konumları ve Duygular Temelinde İncelenmesi *Sercan Karlıdağ**	112
Adil ve Öfkeli: Ekonomi Oyunlarında Partnerin Öfke Durumuna İlişkin Ahlaki Gerekçelerin Adil Kararlar Üzerindeki Rolü *Farida Zeynallı, Ayşenur Acar*, Atam Sıcak, Büşra Eylem Aktaş*	114
8. Oturum **Empati-Özgecilik-Prososyallik** **Oturum Başkanı:** Sercan Balım	121
Ahlaki İkilemlerde Karar Verme, Ahlaki Kimlik ve Özgecilik Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi *Hande Şenel*, Nevin Kılıç, Zeynep Temel*	122
Kolektif Tehditlerin İş Birliği ve Ahlaki Yargılar Üzerine Etkisi *İlayda Velioğlu*, Onurcan Yılmaz, Fatih Bayrak, Burak Doğruyol, Ozan İşler, Simon Gächter*	127
Tramvay İkileminde Kendini Feda Etme: Bilişsel Esneklik, Duygulanımsal ve Bilişsel Empatinin İncelenmesi *Tuba İkbal Yayla*, Elif Çay, Ayşenur Eren, Nevin Kılıç, Zeynep Temel*	132
2023 Türkiye-Suriye Depremlerinin Prososyallik Üzerindeki Etkileri *Melih Varol*, Onurcan Yılmaz, İlayda Velioğlu, Fatih Bayrak, Bengi Aktar, Berke Aydaş, Sinan Alper, Ozan İşler, Canay Doğulu, Burak Doğruyol, Simon Gächter*	127
9. Oturum **Güncel Yaklaşımlar** **Oturum Başkanı:** Ulaş Başar Gezgin	142
Psikoloji ve Yapay Zekâ Etiği *Ulaş Başar Gezgin**	143
Kaynak Kıtlığının İş Birliği ve Bilişsel Fonksiyon Üzerindeki Etkisi ve Güncel Kaynak Kıtlığı Manipülasyonlarının Değerlendirilmesi *Gülce Günaydın*, Onurcan Yılmaz, Ozan İşler*	149

WEIRD Olmayan Kültürlerde Ahlak Çalışmalarının Tematik ve Yöntemsel Eğilimleri *Hatice Kübra Tekşam*, Mehmet Karasu*	154
Diyalojik Ahlak Perspektifinden Ahlaki Seyircilerin İncelenmesi *Melike Yaşar*, Sevim Cesur*	160
10. Oturum **Politika, Toplumsal Farkındalık ve Ahlak** **Oturum Başkanı:** Hatice Ekici	164
Ahlak Bağlamında Cinsiyete Dayalı Sosyal Dışlanmaya Karşı Tanıkların Tepkileri *Seçil Gönültaş*, Kelly Lynn Mulvey, Emily Herry*	165
Damla Projesinin Gençlerin Psikososyal ve Ahlaki Gelişimlerine Katkılarının Sorgulanması: Bir Nitel Yöntem Araştırması *Hatice Ekici*, Emine Yücel, Beyza Boyacı*	170
Sol-kanat Yetkecilerin Psikolojik Profilleri *Fırat Şeker*, Onurcan Yılmaz, Burak Doğruyol, Ozan İşler*	175
Sosyal Bilişsel Beceriler ve Sosyal Dışlanmaya Karşı Tanık Tepkileri Arasındaki İlişki *Serengeti Ayhan*, Seçil Gönültaş*	180
Panel **Kolaylaştırıcı:** Büşra Eylem Aktaş Başkalarının Zihin Durumunu Anlamak Ahlaki Davranışları Kolaylaştırır mı? Zihin Kuramının Ahlaki Davranışlarla ve Sosyal Bağlamla İlişkisi	185
Çalışma I: Kırsal ve Kentsel Bölgelerde Çocukların Adalete İlişkin Kararlarının Zihin Kuramı Bağlamında İncelenmesi *Sema Merve Balçık*, Rabiya Balta, Büşra Eylem Aktaş*	186
Çalışma II: Gruplar Arası Bağlamda Sosyal Bilinçli Farkındalık: Yaş, Zihin Kuramı ve Ketleyici Kontrol Becerilerinin Rolü *Ömür Özden Koçyiğit*, Müge Ekerim Akbulut, Büşra Eylem Aktaş*	192
Çalışma III: Sosyal Statünün Zihin Kuramına Etkisinde Duygu Durumun ve Grup Üyeliğinin Rolü *Elif Şevval Yaşaroğlu*, Müge Ekerim Akbulut*	197
Yuvarlak Masa **Kolaylaştırıcı:** Diane Sunar Ahlak Psikolojisinde Güncel Tartışmalar	202
Ahlak Psikolojisindeki Güncel Sorunlar ve Çözüm Önerileri *Onurcan Yılmaz*	203
Ahlak Psikolojisinin Bugünü ve Temas Ettiği Alanlar *Beyza Tepe*	204

1. OTURUM
AHLAKIN BİLİŞSEL SÜREÇLERİ

Analitik Düşünmeyi Aktive Etmenin Norm, Eylemsizlik ve Sonuç Odaklı Ahlaki Yargılara Etkisi: Dindarlık ve Empatinin Biçimlendirici Rolü

The Effect of Activating Analytical Thinking on Moral Judgments Based on Norms, Inaction, and Consequences: The Moderating Role of Religiosity and Empathy

Çılga Beril Yavuz[1]
Büşra Eylem Aktaş[2]
Hasan Galip Bahçekapılı[3]

Özet

Kişilerin normlara veya sonuca odaklı karar almalarının altında yatan bilişsel ve duygusal süreçler ahlak psikolojisi alan yazınında uzun zamandır süregelen bir tartışma konusudur. Klasik zarar ve feda içerikli ikilemlerdeki bir dizi problemin üstesinden gelebilmek amacıyla Gawronski ve arkadaşları (2017) yeni senaryolarla test ettikleri CNI (Consequences, Norms, Inaction) modelinde, kişilerin ahlaki kararlarının sonuç (C), norm (N) ve eylemsizlik (I) hassasiyetlerine göre değiştiğini gözlemlemişlerdir. Bu çalışmada analitik düşünmeyi aktive eden bir manipülasyonun CNI modeli parametreleri üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Ek olarak dindarlığın ve empatinin parametreler üzerindeki biçimlendirici etkisi incelenmiştir. Araştırmanın çalışma deseni deneyseldir. Çalışma kapsamında İstanbul Medipol Üniversitesi Psikoloji Bölümü öğrencilerinden 383 kişiye ulaşılmıştır. Katılımcılardan 202 kişi deney grubunda, 183 kişi ise kontrol grubunda yer almıştır. Deney grubundaki katılımcılara analitik düşünme manipülasyonu için Bilişsel Yansıtma Testi (Cognitive Reflection Test-CRT) soruları verilerek kısa bir açıklama ile sezgisel ve analitik cevap arasındaki fark açıklanmıştır. Kontrol grubunda ise CRT soruları ile benzer yapıda olan fakat analitik düşünmeyi aktive etmeyen basit aritmetik işlem soruları sorulmuştur. Her iki gruba CNI modeline ait olan 16 ahlaki ikilem, T-DUREL Dindarlık Ölçeği, Kişiler Arası Tepkisellik İndeksi soruları ve Demografik Bilgi Formu verilmiştir. Tek yönlü MANOVA analizi sonucunda I puanları bakımından deney ve kontrol grubu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur, $F(1,176) = 5.41$, $p = .021$, $\eta_p^2 = .03$. Analitik düşünme arttıkça I puanları azalmıştır. Process Macro Biçimlendirici analizi sonucunda ise analitik düşünmeyi arttırmanın I parametresi ile olan ilişkisinde dindarlığın negatif yönde neredeyse anlamlı bir biçimlendirici rolü olduğu tespit edilmiştir, diğer bir deyişle, analitik düşüncenin aktive edilmesi özellikle dindarlık puanı yüksek olan katılımcıların I puanlarını azaltıyor gibi görünmektedir, $b = -.22$, $p = .06$. Ayrıca analitik düşünmeyi arttırmanın I parametresiyle olan ilişkisinde empatinin anlamlı ve pozitif yönlü bir biçimlendirici etkisi olduğu gözlenmiştir. Empati değeri arttıkça I puanları da artış göstermiştir, $b = 1.2$, $p = .03$. Analitik düşünme manipülasyonu C ve N puanlarını etkilememiştir. Bulgular genel olarak literatürle uyumludur.

Anahtar sözcükler: Ahlaki yargılar, CNI modeli, analitik düşünme, dindarlık, empati

Abstract

Cognitive and emotional processes underlying people's norm- or outcome-oriented moral judgments have been a long-standing topic of discussion in the moral psychology literature. To overcome a series of problems in classical harm and sacrifice dilemmas, Gawronski et al. (2017) used new scenarios to test their CNI model and observed that people's

[1] Arş. Gör., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, cilgaberilyavuz@osmaniye.edu.tr, 0000-0002-7014-7046
[2] Arş. Gör., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, cilgaberilyavuz@osmaniye.edu.tr, 0000-0002-7014-7046
[3] Dr. Öğr. Üyesi, Medipol Üniversitesi, hgbahcekapili@medipol.edu.tr, 0000-0002-2056-9718
* *Sorumlu Yazar:* Çılga Beril Yavuz

moral decisions changed according to their sensitivity to consequences (C), norms (N), and inaction (I). In the present study, the effects of a manipulation that activates analytical thinking on the three parameters of the CNI model were investigated. In addition, the moderator effects of religiosity and empathy on the parameters were examined. The study pattern of the research is experimental. Within the scope of the study, 383 students from the Istanbul Medipol University Department of Psychology were reached. Of the participants, 202 people were in the experimental group, and 183 people were in the control group. Participants in the experimental group were given the Cognitive Reflection Test (CRT) questions for analytical thinking manipulation, with a brief explanation on the difference between heuristic and analytical responses. In the control group, simple arithmetic operation questions were asked, which had a similar structure to the CRT questions but did not activate analytical thinking. Both groups were given the 16 moral dilemmas of the CNI model, T-DUREL Religiosity Scale, Interpersonal Reactivity Index questions, and a Demographic Information Form. As a result of One-way MANOVA analysis, a statistically significant difference was found between the experimental and control groups in terms of I scores, $F(1,176) = 5.41$, $p = .021$, $\eta p2 = .03$. As a result of the Process Macro Moderator analysis, it was determined that religiosity had an almost significant negative moderator role in the relationship between increasing analytical thinking and the I parameter. In other words, activating analytical thinking seems to reduce the I scores of participants, especially those with high religiosity scores, $b = -.22$, $p = .06$. In addition, it was observed that empathy had a significant and positive moderator effect $b = 1.2$, $p = .03$ in the relationship between increasing analytical thinking and the I parameter. As the empathy scores increased, the I scores also increased. Analytical thinking manipulation did not affect C or N scores. The findings are generally compatible with the literature.
Keywords: moral judgments, CNI model, analytical thinking, religiosity, empathy

Kaynakça

Gawronski, B., Armstrong, J., Conway, P., Friesdorf, R. ve Hütter, M. (2017). Consequences, norms, and generalized inaction in moral dilemmas: The CNI model of moral decision-making. *Journal of Personality and Social Psychology*, *113*(3), 343-376. https://doi.org/10.1037/pspa0000086

Uzun Özet

Giriş

Kişilerin ahlaki yargılarında, deontolojik veya faydacılık odaklı karar almalarının altında yatan bilişsel ve duygusal süreçler ahlak psikolojisi alan yazınında uzun zamandır süregelen bir tartışma konusudur. Greene ve arkadaşları (2001) ahlaki yargıları vagon ve üstgeçit ahlaki ikilemleri kullanarak beyin görüntüleme teknikleri ile incelemişlerdir. Greene ve arkadaşları (2001, 2004) makalelerinde insanların ahlaki karar almalarında rol oynayan süreçleri İkili İşlem Modeli üzerinden açıklamışlardır. İkili İşlem Modelinde faydacı yargıların daha kontrollü ve yavaş bilişsel işlem gerektiren bir sistem tarafından, deontolojik yargıların ise otomatik, hızlı ve duyguların ağır bastığı bir sistem tarafından yürütüldüğü öne sürülmüştür. İkili İşlem Modelinin bu hipoteziyle birlikte birçok çalışmada faydacılık ve deontolojik ahlaki görüşlerin hangi bilişsel işlem yollarını takip ettiği geleneksel ahlaki ikilem senaryoları ile araştırılmıştır (Suter ve Hertwig, 2011; Tremolière ve Bonnefon, 2014; Patil ve ark. 2021). Ahlaki ikilemler ilgili literatürde yaygın olarak tercih edilmesine rağmen, vagon ve üstgeçit ikilemini kullanan araştırmalar bazı eleştirilere maruz kalmıştır. Örneğin Bauman ve arkadaşları (2014) ahlaki ikilem senaryolarının günlük hayatın gerçekliğinden uzak olduğunu, dolayısıyla gerçek hayatta ahlaki durumlarda kullanılan psikolojik süreçleri ortaya çıkaramayacağını belirtmiştir. Eleştirilerin bir diğer kısmı, faydacılık ve deontolojik prensipleri

ayrıştırma noktasında ahlaki ikilemlerin uygun bir araç olup olmadığı tartışmasına odaklanmaktadır.

Gawronski ve arkadaşları (2017) klasik ahlaki ikilemler ile ilgili temel problemin, faydacılık kararlarının psikopatlık yönünden ve deontolojik kararların genel eylemsizlik yönelimlerinden ayrıştırılabilmesi için gerekli manipülasyonların ahlaki ikilem senaryolarında yapılmaması olarak belirtmişlerdir. Klasik ahlaki ikilem senaryolarındaki sorunlara çözüm olarak Gawronski ve arkadaşları (2017) yeni bir ahlaki ikilem seti geliştirmişlerdir. Ahlaki yargıların yorumlanabilmesi için bir yargıyı deontolojik veya faydacı yapan özelliğin onaylanması gerekmektedir. Faydacılık yargı sınıflandırması için sonuçlara duyarlılık manipülasyonu, deontolojik sınıflandırma için ise ahlaki normların deneysel manipülasyonu yeni oluşturulan senaryoya eklenmiştir. Gawronski ve arkadaşları'nın (2017) ahlaki ikilemlerde sonuçlara duyarlılığı, normlara duyarlılığı ve genel eylemsizlik tepkisini birbirinden ayrıştırabilen bu modelinde, C parametresi (Faydacı yanıt modeli) sonuçlara bağlı olarak verilen yargıları tahmin edebilir. N parametresi (Deontolojik tepki modeli) ahlaki normlara bağlı olarak verilen yargıları tahmin edebilir. I Parametresi ise (dört tür ikileme verilen yanıtların ne sonuçların ne de ahlaki normların yanıtları yönlendirmediği göz önüne alındığında, eylemsizlik için genel bir tercihi yansıttığı koşullu olasılık) eylemsizliğe karşı genel bir tercih veya sonuçlardan ve normlardan bağımsız olarak eyleme geçme durumunu tahmin edebilmektedir. Yeni modele göre ahlaki yargıların yorumlanabilmesi için bir yargıyı deontolojik veya faydacı yapan özelliğin onaylanması gerekmektedir.

Tüm bu bilgilerden hareketle, bu çalışmanın amacı, analitik düşünmeyi aktive eden bir manipülasyonun CNI modelinin üç ayrı parametresi üzerindeki etkilerini tespit etmektir. Literatürde yer alan birçok çalışma bilişsel düşünmeyi bastıran manipülasyonlar kullanarak deontolojik ve faydacılık yargılarını incelemiştir, bu çalışmada bilişsel düşünmeyi bastırmak yerine, bilişsel düşünceyi aktive etmenin C (consequences, faydacılık modülü), N (norms, deontoloji modülü) ve I (inaction, eylemsizlik modülü) parametreleri üzerinde ne gibi bir etki göstereceği incelenecektir. Ek olarak dindarlık ve empati değişkenlerinin biçimlendirici etkisi incelenecektir. Piazza ve Sousa (2014) dindar insanların faydacı (sonuca dayalı düşünce) yargılardan kaçınmaya daha eğilimli olduklarını göstermiştir. Literatürde empatik kaygı artışının, başkalarının duygularına daha duyarlı hâle gelmeyi ve bunun sonucunda kişileri deontolojik yargıda bulunma düzeyini arttırdığı düşünülmektedir. Gleichgerrcht ve Young (2013) faydacı yargılarda bulunan katılımcıların daha az empatik kaygı gösterdiğini belirtmişlerdir. Bu doğrultuda, ahlaki karar alma ve ikili işlem modeli arasındaki ilişkide empati potansiyel bir biçimlendirici olarak ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada empatinin analitik düşünmenin artışı ile CNI modeli parametreleri üzerindeki biçimlendirici etkisi incelenecektir (Rabelo ve Pilati, 2021). Bu çalışmanın hipotezleri şöyledir:

H1: Analitik düşüncedeki artışın C ve N puanlarında artışa, I puanında azalmaya neden olacağı,

H2: Dindarlığın ve empatinin analitik düşünmeyi arttırma ile CNI parametreleri arasındaki biçimlendirici analizinde ise

H3: Dindarlığın ve empatinin C puanında azalmaya neden olması beklenmektedir.

H4: Dindarlığın ve empatinin N puanında artmaya neden olması beklenmektedir.

H5: Dindarlığın I puanını azaltmasını, diğer bir moderatör olan empatinin ise I puanında artışa neden olması beklenmektedir.

Yöntem

Katılımcılar

Araştırma deneysel bir desenle yürütülmüştür. Araştırmanın örneklem büyüklüğü G*Power kullanılarak (Erdfelder ve ark.,1996) yapılan a priori güç analizi sonucunda ANCOVA analizi için .05 alfa değeri ve .20 etki büyüklüğü belirlenmiş (Kroneisen ve Steghaus, 2021) ve testin gücü (1-β) = .90 alınmıştır. Medipol Üniversitesi öğrencileri ile

gerçekleştirilen bu çalışmada toplamda 383 kişiye ulaşılmıştır. Deney grubunda yer alan 202 kişiden 47 kişi dikkat sorusundan elenmiştir, kalan 53 ise kişi analitik düşünme manipülasyonundan elenmiştir. Kontrol grubu 181 kişiden oluşmaktadır, 32 kişi dikkat sorusundan elenmiştir. Analizler geriye kalan 249 kişiyle gerçekleştirilmiştir.

Veri Toplama Araçları

Ahlaki İkilemler

Gawronski ve arkadaşları (2017) tarafından geliştirilen ahlaki ikilemler; Yardımlı İntihar İkilemi, İşkence İkilemi, Organ Nakli İkilemi ve Aşı İkilemi olarak dört ahlaki ikilemin; dört paralel versiyonu ile toplamda 16 ahlaki ikilemden oluşmaktadır. Bu çalışmada ahlaki ikilemlerin Türkçe versiyonu kullanılmıştır. Her ikilemin dört paralel versiyonu, iki önemli açıdan farklılık sergilemektedir; ilk olarak ikilemde eylemi yasaklayan yasaklayıcı norm veya eylemi emreden kuralcı normun kullanılması bakımından ayrışmaktadır. Ek olarak eylemin genel refah düzeyi için faydası maliyetten büyüktür veya küçüktür olarak farklılaşmaktadır. İkilemlerde katılımcıya eylemi gerçekleştirmenin kabul edilebilir olup olmadığı "evet" veya "hayır" şeklinde sorulmuştur. Bu çalışmada ahlaki ikilemler deney ve kontrol grubuna yarı-deneysel *(quasi- random)* şekilde atanmıştır, ahlaki ikilemlerde aynı senaryonun iki farklı versiyonu hiçbir zaman arka arkaya sorulmamış, aynı manipülasyonun kullanıldığı senaryolar hiçbir zaman arka arkaya denk gelmemiştir.

Bilişsel Yansıtma Testi

Frederick'in (2005) Bilişsel Yansıtma Testi (*Cognitive Reflection Test*) yaygın olarak bilişsel stilin ölçüm aracı olarak kullanılmaktadır. Ölçekte analitik düşünceye yatkınlığı ölçmek için tasarlanmış üç farklı soru bulunmaktadır. Testte yer alan her sorunun bir sezgisel düşünme (tip 1), bir de analitik düşünme (tip 2) cevabıyer almaktadır. Örnek bir soru tipi şöyledir: Bir beyzbol sopası ve bir beyzbol topu 1,10 TL tutuyor. Beyzbol sopası, beyzbol topundan 1.00 TL daha pahalı. Buna göre beyzbol topunun fiyatı nedir? (Kuruş cinsinden) Sezgisel cevap: 10 kuruş - Analitik cevap: 5 kuruş

T-DUREL Dindarlık Ölçeği

T-DUREL ölçeği Durel (Duke of Religious Index) (Koening ve Büssing, 2010) ölçeğinin Türkçeye uyarlanmış versiyonudur. Ölçeğin uyarlama çalışmaları Esat ve arkadaşları (2021) tarafından gerçekleştirilmiştir. Ölçeğin üç alt boyutu (içgüdüsel din, organize olmayan özel din ve organize özel din) vardır, dindarlık bu üç kategoride değerlendirir. T-DUREL ölçeği Croncbach Alfa .90 olarak bulunmuştur. Yüksek puanlar yüksek dindarlık seviyesini ifade eder.

Kişiler Arası Tepkisellik İndeksi (KTİ)

Davis (1980) tarafından geliştirilen ölçeğin Türkçe uyarlaması Engeler ve Yargıç (2007) tarafından gerçekleştirilmiştir. Orijinal ölçeğin Cronbach Alfa sayıları .71-.77'dir. Ek olarak ölçeğin alt boyutlarının test-tekrar test güvenilirliği .62-.71'dir. Ölçeğin alt boyutları Perspektif Alma (PT), Empatik Düşünce (EC), Fantezi Ölçeği (FC), Kişisel Rahatsızlık'tır (PD). Bu çalışmada PT ve EC alt boyutlarına ait sorular kullanılacaktır. PT boyutu başkalarının davranışlarını anlamlandırma ve olası davranışlarının kestirme ile ilişkilidir. EC ise başkalarının hissettiği duygulara karşı empati duyabilme yeteneğini ölçümler. Yüksek puanlar yüksek kişiler arası tepkisellik ifade eder.

Demografik Bilgi Formu

Bu formda katılımcıların yaş, eğitim durumu, cinsiyet, dini tercihleri, dindarlık seviyesi gibi demografik bilgiler yer almaktadır

İşlem

Bu çalışma için Üsküdar Üniversitesi'nden61351342 numaralı etik kurul izni alınmıştır. Katılımcılar Qualtrics sistemi üzerinden çevrim içi olarak anket sorularına ulaşmıştır. Katılımcılar deney ve kontrol gruplarına seçkisiz bir biçimde atanmıştır. Katılımcılar bilgilendirilmiş onam formunu onayladıktan sonra; deney grubunda olanlara analitik düşünme

manipülasyonu verilmiştir. Yılmaz ve Sarıbay (2017) çalışmalarında, Bilişsel Yansıtma Testi sorularının cevaplandıktan sonra katılımcılara sezgisel ve analitik cevapların hangi şekilde oluştuğunu açıklamanın analitik düşünceyi aktive ettiğini belirtmişlerdir. Bu bulgudan hareketle bu araştırmada katılımcılara Bilişsel Yansıtma Testi soruları verilmiş, sonrasında ise sezgisel ve analitik sorularının cevaplarının mantığı açıklanmıştır. Yapılan açıklamanın ardından Bilişsel Yansıtma Testi sorularına benzer sorular verilip, katılımcıların soruların mantığını anlayıp anlamadıkları test edilmiştir. Kontrol noktasında doğru yanıtı veremeyen katılımcılar, analizlerin dışında tutulmuştur. Kontrol grubu katılımcılarına analitik düşünceyi aktive etmeyen basit aritmetik sorular sorulmuştur, sorulardan sonra herhangi bir açıklama verilmiştir. Analitik düşünme manipülasyonundan sonra 16 ahlaki ikilem senaryoları T-DUREL, KTİ ölçeği ve Demografik Bilgi Formu verilmiştir.

Bulgular

Araştırmanın temel hipotezlerini test etmek için MANOVA analizi yapılmıştır. Tek yönlü MANOVA analizi analitik düşünme manipülasyonu bakımından C, N ve I parametrelerindeki farklılığı ölçümlemek için kullanılmıştır. C, N, I parametreleri olarak üç bağımlı değişken, analitik düşünme manipülasyonu olarak bir bağımsız değişken kullanılmıştır. Analiz sonucunda I parametresi deney ve kontrol grubunda istatiksel olarak anlamlı farklılık göstermiştir F (1,176) = 5,41, p = .021, η_p^2= .03. Analitik düşünme arttıkça I puanları azalmıştır. C parametresi için deney ve kontrol grubu arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. F (1,176) = .48, p = .48, η_p^2= .003. N parametresi için deney ve kontrol grubu arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. F (1,176) = .30, p = .58, η_p^2= . 002. PROCESS Macro Biçimlendirici analizi Model 1 (Hayes, 2018) sonucunda ise analitik düşünmeyi arttırmanın I parametresi ile olan ilişkisinde dindarlığın negatif yönde neredeyse anlamlı bir biçimlendirici rolü olduğu tespit edilmiştir, diğer bir deyişle analitik düşüncenin aktive edilmesi özellikle dindarlık puanı yüksek olan katılımcıların I puanlarını azalttığı marjinal düzeyde anlamlı bulunmuştur, b = -.22, p = .06. Ayrıca analitik düşünmeyi arttırmanın I parametresiyle olan ilişkisinde empatinin anlamlı ve pozitif yönlü bir biçimlendirici etkisi olduğu gözlenmiştir. Empati değeri arttıkça I puanları da artış göstermiştir, b = 1.2, p = .03.

Tartışma

Bulgular ışığında analitik düşünce aktivasyonu I puanlarının azalmasına yol açmış, C ve N puanları analitik düşünmenin artırılmasından etkilenmemiştir. Gawronski ve arkadaşları (2017) çalışmalarında analitik düşünceyi bastırmalarının sonucunda I puanlarının arttığını gözlemlemişlerdir. Gawronski ve arkadaşları (2017) çalışmasının sonucu ile tutarlı olarak, analitik düşünce aktivasyonun I puanlarını azaltması, analitik düşüncenin normlardan ve sonuçlardan bağımsız olarak eyleme geçmeyi etkilediği söylenebilir. Biçimlendirici regresyon analizleri sonucunda bireylerin analitik düşüncelerinin aktive olması I puanını azaltmıştır ve bu etki özellikle empati seviyesinin düşük olduğu kişilerde ortaya çıkmıştır. Orta ve yüksek düzeyde empati gösteren bireyler analitik düşünceleri aktive olduğunda daha fazla eylemsizliği tercih etmektedir. Martingano ve Konrath (2022) 22 çalışmanın meta analizini yaptıkları incelemede empatik kaygı ile CRT puanları arasında negatif korelasyon bulmuşlardır. Bu çalışmada ise analitik düşünceyi aktive etmek, empati seviyesi düşük olan insanların eyleme geçmesine neden olmuştur. Bu bulgulardan hareketle analitik düşünmenin aktive olmasının özel olarak empati seviyesinin daha düşük olduğu durumlarda eylemsizliği düşürdüğü iddia edilebilir. Bu sebepten kişiler bütün ahlaki ikilemlerde daha fazla eyleme geçme tercihinde bulunmuş olabilirler. Dindarlığın biçimlendirici rolünün test edildiği regresyon analizi sonuçlarına göre ise analitik düşünmedeki artışın I parametresi ile ilişkisinde dindarlığın negatif yönde marjinal düzeyde anlamlı bir biçimlendirici rol oynadığı bulunmuştur. Körner ve arkadaşları. (2020) dindarlık ile C ve I parametresi arasında negatif yönde korelasyon olduğunu tespit etmişlerdir. Çalışmalarda kişilerin analitik düşünme süreçlerinin aktive olmasının kişileri temel düşüncelerine ve inançlarına yakınlaştıracağı iddia edilmektedir (Conway ve Peetz, 2012;

Eyal ve ark., 2009; Fishbach ve Dhar, 2005). Yılmaz ve Bahçekapılı (2015) kişilerin analitik düşünme yoluyla dini inançlarını aktive etmenin, ahlakın Tanrıdan geldiğine inanmalarına yol açtığını bulmuştur. Bu örneklemde analitik düşünmenin arttırılması kişilere inançlarını hatırlatmış ve dindar olan bireylerin hâlihazırda var olan dini inançlarını akıllarına getirerek eyleme geçme yönünde tercihte bulunmalarına etki etmiştir. Bu yorum paralelinde analitik düşüncenin aktive edildiği grupta dindarlık arttıkça eyleme geçme tercihleri artmaktadır. Analitik düşüncenin aktive edilmediği kontrol grubunda ise dindarlık arttıkça eylemsizlik tercihi artmaktadır. Bu bulgu ile tutarlı olarak, Aktaş ve arkadaşları (2017) çalışmalarında daha dindar bireylerin "kadere müdahale etmemeliyim" inancı ile eyleme geçmemeyi tercih ettikleri rapor edilmiştir. Analitik düşünmenin aktive edilmediği kontrol grubunda dindarlık arttıkça eylemsizlik tercihi artmıştır. Bu etki empati ve dindarlığın seviyelerine göre farklılaşarak ortaya çıkmaktadır.

Sonuç

Bu çalışma ile faydacılık ve deontolojik ahlaki yargılarının iki zıt kutup olarak değerlendirilmesinin yerine CNI modeli ile faydacılık ve deontolojik puanlar ayrı ayrı hesaplanarak, eylemsizlik eğiliminin de incelenmiş olması ahlaki yargılar hakkında daha detaylıca bilgi edinilmesini sağlamıştır. Sonuçlara göre analitik düşüncenin aktivasyonu kişileri eyleme geçmeye yönlendirmektedir. Ek olarak, empati ve dindarlık düzeyleri eyleme geçme ve analitik düşünmedeki artış arasındaki ilişkiyi düzenlemektedir. Bu çalışmada empati ve dindarlığın biçimlendirici olarak ele alınması faydacılık ve deontoloji arasındaki ilişkileri ikili modelle korelasyonel olarak inceleyen çalışmaların sonuçlarını daha ayrıntılı bir biçimde ele almanın yolunu açmaktadır. Bu çalışmanın deneysel bir desenle gerçekleştirilmiş olması, önceki korelasyonel bulguların ötesine geçilmesini sağlamıştır. Bu çalışmanın sonucunda elde edilen dindarlık ve empati değişkenlerinin analitik düşünme ile CNI model arasındaki etkileşimleri düşük bir örneklem büyüklüğünde incelenmiştir. Bu sebeple gelecek araştırmaların CNI model ahlaki ikilemlerini içeren karmaşık modelleri örneklem büyüklüğünü daha fazla tutarak incelemeleri yararlı olacaktır. İleriki çalışmalarda bu çalışmayı daha büyük ve temsili örneklemlerle yeniden test etmek marjinal anlamlı sonuçların anlamlıya dönüşmesini sağlayabilir. Ek olarak ahlaki yargıların karmaşık yapısının çok daha ayrıntılı biçimde anlaşılması için yararlı olacaktır.

Kaynakça

Aktas, B., Yilmaz, O. ve Bahçekapili, H. G. (2017). Moral pluralism on the trolley tracks: Different normative principles are used for different reasons in justifying moral judgments. *Judgment and Decision Making, 12*(3), 297-307. ttps://doi.org/10.1017/S1930297500005891

Barak-Corren, N. ve Bazerman, M. H. (2017). Is saving lives your task or God's? Religiosity, belief in God, and moral judgment. *Judgment and Decision Making, 12*(3), 280-296. https://doi.org/10.1017/S193029750000588X

Bauman, C. W., McGraw, A. P., Bartels, D. M. ve Warren, C. (2014). Revisiting external validity: Concerns about trolley problems and other sacrificial dilemmas in moral psychology. *Social and Personality Psychology Compass, 8,* 536-554. ttp://dx.doi.org/10.1111/spc3.12131

Conway, P. ve Peetz, J. (2012). When does feeling moral actually make you a better person? Conceptual abstraction moderates whether past moral deeds motivate consistency or compensatory behavior. *Personality and Social Psychology Bulletin, 38*(7), 907-919. https://doi.org/10.1177/0146167212442394

Davis, M. H. (1980). A multidimensional approach to individual differences in empathy. *JSAS Catalog of Selected Documents in Psychology, 10,* 85.

Engeler, A. ve Yargic, L. I. (2007). Interpersonal reactivity index: Measurement of empathy multidimensionaly [Kisiler arasi tepkisellik indeksi: Empatinin çok boyutlu ölçümü]. *Yeni Symposium Journal, 45,* 119-127.

Erdfelder, E., Faul, F. ve Buchner, A. (1996). GPOWER: A general power analysis program. *Behavior Research Methods, Instruments & Computers, 28,* 1-11. https://doi.org/10.3758/BF03203630

Esat, G., Smith, B. H., Rizvi, S. ve Koenig, H. G. (2021). Adaptation of the Duke University Religion Index for Turkish speaking Muslims. *Mental Health, Religion & Culture, 24*(8), 824-836. https://doi.org/10.1080/13674676.2021.1923681

Eyal, T., Sagristano, M. D., Trope, Y., Liberman, N. ve Chaiken, S. (2009). When values matter: Expressing values in behavioral intentions for the near vs. distant future. *Journal of Experimental Social Psychology, 45*(1), 35-43. https://doi.org/10.1016/j.jesp.2008.07.023

Fishbach, A. ve Dhar, R. (2005). Goals as excuses or guides: The liberating effect of perceived goal progress on choice. *Journal of Consumer Research, 32*(3), 370-377 https://doi.org/10.1086/497548

Foot, P. (1967). The problem of abortion and the doctrine of double effect. *Oxford Review, 5,* 5-15.

Frederick, S. (2005). Cognitive reflection and decision making. *Journal of Economic Perspectives, 19*(4), 25-42. https://doi.org/10.1257/089533005775196732

Gawronski, B. ve Beer, J. S. (2017). What makes moral dilemma judgments "utilitarian" or "deontological"?. *Social Neuroscience, 12*(6), 626-632.

Gawronski, B., Armstrong, J., Conway, P., Friesdorf, R. ve Hütter, M. (2017). Consequences, norms, and generalized inaction in moral dilemmas: The CNI model of moral decision-making. *Journal of Personality and Social Psychology, 113*(3), 343-376. https://doi.org/10.1037/pspa0000086

Gleichgerrcht, E. ve Young, L. (2013). Low levels of empathic concern predict utilitarian moral judgment. *PloS One, 8*(4), e60418. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0060418

Greene, J. D., Nystrom, L. E., Engell, A. D., Darley, J. M. ve Cohen, J. D. (2004). The neural bases of cognitive conflict and control in moral judgment. *Neuron, 44*(2), 389-400. https://doi.org/10.1016/j.neuron.2004.09.027

Greene, J. D., Sommerville, R. B., Nystrom, L. E., Darley, J. M. ve Cohen, J. D. (2001). An fMRI investigation of emotional engagement in moral judgment. *Science, 293*(5537), 2105-2108. https://doi.org/10.1126/science.1062872

Hayes, A. F. (2018). Partial, conditional, and moderated moderated mediation: Quantification, inference, and interpretation. *Communication Monographs, 85*(1), 4-40. https://doi.org/10.1080/03637751.2017.1352100

Koenig, H. G. ve Büssing, A. (2010). The Duke University Religion Index (DUREL): A five-item measure for use in epidemiological studies. *Religions, 1*(1), 78-85. https://doi.org/10.3390/rel1010078

Körner, A. ve Volk, S. (2014). Concrete and abstract ways to deontology: Cognitive capacity moderates construal level effects on moral judgments. *Journal of Experimental Social Psychology, 55,* 139-145. https://doi.org/10.1016/j.jesp.2014.07.002

Körner, A., Deutsch, R. ve Gawronski, B. (2020). Using the CNI model to investigate individual differences in moral dilemma judgments. *Personality and Social Psychology Bulletin, 46*(9), 1392-1407. https://doi.org/10.1177/0146167220907203

Kroneisen, M. ve Steghaus, S. (2021). The influence of decision time on sensitivity for consequences, moral norms, and preferences for inaction: Time, moral judgments, and the CNI model. *Journal of Behavioral Decision Making, 34*(1), 140-153. https://doi.org/10.1002/bdm.2202

Martingano, A. J. ve Konrath, S. (2022). How cognitive and emotional empathy relate to rational thinking: empirical evidence and meta-analysis. *The Journal of Social Psychology, 162*(1), 143-160.https://doi.org/10.1080/00224545.2021.1985415

Patil, I., Zucchelli, M. M., Kool, W., Campbell, S., Fornasier, F., Calò, M., ... ve Cushman, F. (2021). Reasoning supports utilitarian resolutions to moral dilemmas across diverse measures. *Journal of Personality and Social Psychology, 120*(2), 443-460.https://doi.org/10.1037/pspp0000281

Piazza, J. ve Sousa, P. (2014). Religiosity, political orientation, and consequentialist moral thinking. *Social Psychological and Personality Science, 5*(3), 334-342. https://doi.org/10.1177/1948550613492826

Suter, R. S. ve Hertwig, R. (2011). Time and moral judgment. *Cognition, 119*(3), 454-458. https://doi.org/10.1016/j.cognition.2011.01.018

Yilmaz, O. ve Bahçekapili, H. G. (2015). Without God, everything is permitted? The reciprocal influence of religious and meta-ethical beliefs. *Journal of Experimental Social Psychology, 58*, 95-100. https://doi.org/10.1016/j.jesp.2015.01.003

Yilmaz, O. ve Saribay, S. A. (2017). Activating analytic thinking enhances the value given to individualizing moral foundations. *Cognition, 165*, 88-96. https://doi.org/10.1016/j.cognition.2017.05.009

Derin Düşünme Ahlaki Bir Davranış Olan İş Birliğini Yorduyor Mu?

Does Cognitive Reflection Predict the Moral Behavior of Cooperation?

Ensar Acem[4]
Onurcan Yılmaz[5]
Ozan İşler
Burak Doğruyol

Özet

Bilişsel derin düşünce iş birliği davranışını nasıl etkiler? Çeşitli deneysel çalışmalar bilişsel derin düşüncenin iş birliği davranışını artırdığı ve azalttığına dair birbiriyle çelişen bulgular sunmaktadır ve dolayısıyla literatürde bu konuda bir karmaşa vardır. Öte yandan, bilişsel derin düşüncenin iş birliği davranışını yordayıcı etkisi bu zamana kadar tetkik edilmemiştir. Bu önkayıtlı çalışma, literatürdeki bu boşluğu, bilişsel derin düşünce ölçümleri ile iş birliği davranışı ölçümü arasına yedi aylık bir zaman dilimi koyarak doldurmayı amaçlamıştır. İlk aşamada 1169Amerikalı katılımcının (573 Hristiyan, 596 inanmayan) bilişsel derin düşünce puanlarını hesaplamak için analitik düşünce ve akıcı zekâ ölçülmüş ve bu iki puanın toplamı alınmıştır. İkinci aşamaya katılan 577 (katılımcının 305 Hristiyan, 272 inanmayan) tek seferlik anonim iş birliği davranışları, parasal teşvikli Tutsak İkilemi oyunu ile ölçülmüştür. Tüm örneklem ve Hristiyan örneklemi üzerinde ayrı ayrı yapılan analizlerde bilişsel derin düşüncenin yedi ay sonra iş birliği davranışını yordayıcı kabiliyeti bulunmamıştır. Ancak inanmayanlar üzerinde bilişsel derin düşüncenin iş birliğini pozitif yönde yordadığı tespit edilmiştir. Bulgular inanan ve inanmayanlar arasındaki olası epistemik norm farklılıklarına işaret etse de gelecek çalışmalar bu keşifsel bulguyu doğrulayıcı hipotezlerle test etmelidir.

Anahtar sözcükler: Bilişsel derin düşünce, analitik düşünce, zekâ, iş birliği olarak ahlak, Tutsak İkilemi

Abstract

How does cognitive reflection influence cooperation behavior? Various experimental studies provide conflicting findings that cognitive reflection increases or decreases cooperative behavior, and thus there is confusion in the literature. On the other hand, the predictive effect of cognitive reflection on cooperative behavior has not been examined so far. The current preregistered study aimed to fill this gap by placing a 7-month period between measures of cognitive reflection and cooperative behavior. In the first phase, analytical thinking and fluid intelligence were measured and summed to calculate cognitive reflection scores for 1169 American participants (573 Christians and 596 non-believers). In the second phase, 577 (305 Christians, 272 non-believers) participants' one-shot anonymous cooperation behaviors were measured with a monetarily incentivized Prisoner's Dilemma game. Separate analyses on the whole sample and the Christian sample did not find the ability of cognitive reflection to predict cooperative behavior after 7 months. However, cognitive reflection was found to be a positive predictor of cooperation among non-believers. Although the findings point to possible

[4] Uzm. Psk., Kadir Has Üniversitesi, ensar.acem@khas.edu.tr., ORCID: 0000-0002-7033-2911

[5] Doç. Dr., Kadir Has Üniversitesi, onurcan.yilmaz@khas.edu.tr, ORCID:0000-0002-6094-7162

Diğer yazarların bilgilerine Açık Bilim Sisteminde (OSF) şu adresten ulaşılabilir: https://osf.io/vs8fe/

** Sorumlu Yazar:* Ensar Acem

Yazar Notu: Bildiri, ilk yazarın Templeton Religion Trust (TRT0424) tarafından desteklenen "Does Cognitive Reflection Predict Cooperation Behavior After a Seven-Month Period?" adlı yüksek lisans tezinin özetidir.

epistemic norm differences between believers and nonbelievers, future studies should test this exploratory finding using confirmatory hypotheses.

Keywords: cognitive reflection, analytic thinking, intelligence, morality as cooperation, prisoner's dilemma.

Uzun Özet

Giriş

Tek seferlik iş birliğinin bilişsel temellerini açıklayan üç ayrı model bulunmaktadır. *Sezgisel iş birliği* modeli (Rand ve ark., 2014) derin düşünmenin iş birliğini azaltacağını, *analitik iş birliği* modeli ise derin düşünmenin iş birliğini artıracağını savunmaktadır (Martinsson ve ark., 2014). Literatürdeki karışık bulguları çözmeye aday olan *bağlama göre iş birliği* modeli (Isler ve ark., 2021), derin düşünmenin iş birliğini bazı durumlarda artırırken bazılarında azaltabileceğini savunmaktadır.

Bu çalışma, derin düşünmenin tek seferlik iş birliğini yordayıp yordamadığını ve yorduyorsa hangi koşullar altında ve hangi faktörler tarafından düzenlendiğini araştırmaktadır. Bunu yaparken bilişsel ölçümler ile davranışsal ölçümler arasına yedi aylık bir zaman dilimi koyarak bilişsel ölçümlerin istemsizce yarattığı talep etkisi (Mummolo ve Peterson, 2019) ve derin düşünme aktivasyonu (Yılmaz ve Sarıbay, 2017) gibi karıştırıcıları elemine etmek amaçlanmıştır. Dahası kapsamlı bilişsel ölçümler ve potansiyel düzenleyici faktörleri belirlemek için dini inanç, sıfır-toplamlı oyun inancı gibi ölçümler alınmıştır. Parasal teşviklerle gerçek davranış ölçülmüştür.

Yöntem

Katılımcılar

Birinci Aşamaya ABD'de ikamet eden 600 Hristiyan ve 600 inanmayan (300 ateist ve 300 agnostik) katılımcı Prolific üzerinden katılmıştır. Cinsiyet ve sosyo-ekonomik statü dengelenmiştir. Tüm katılımcılar yedi ay sonra İkinci Aşamaya çağırılmıştır. Bu aşamayı 577 katılımcı (305 Hristiyan, 272 inanmayan) tamamlamıştır.

Veri Toplama Araçları

Bilişsel Performans Testi

Analitik düşünme ölçümü olarak Isler ve Yılmaz (2022) tarafından kullanılan 5 soruluk bilişsel performans testi kullanılmıştır (α = .701). Sorular, hem "sezgisel ve hatalı" hem de "analitik ve doğru" cevaplar elde edilebilen bir yapıya sahiptir. Doğru cevaplar 1 olarak değerlendirilirken yanlış cevaplar 0 olarak kodlanarak analitik düşünme toplam puanı elde edilmiştir.

Raven Progresif Matrisleri

Akıcı zekâ ölçümü olarak 3x3 düzeninde çeşitli figürler içeren üç Raven (2000) Matrisi kullanılmıştır. Katılımcılardan istenen, eksik olan figürü tespit ederek matristeki deseni tamamlamaktır (α = .593).

Kapsamlı Düşünme Stilleri Anketi

Bu ölçek, bireylerin düşünme stillerini öz-bildirim olarak ölçmeyi amaçlamaktadır (Newton ve ark., 2021). Toplamda 24 madde ve 4 alt ölçek içeren bu ölçek, açık fikirli düşünme (α = .91), dar görüşlü düşünme (α = .86), sezgisel düşünme tercihi (α = .95) ve eforlu düşünme tercihini (α = .90) değerlendirmektedir. Sorular 1 (Kesinlikle katılmıyorum) ile 6 (Kesinlikle katılıyorum) arasında değişen derecelendirmelerde cevaplanmıştır.

Sıfır Toplamlı Oyunlara İnanç Ölçeği

Różycka-Tran ve arkadaşları (2015) tarafından geliştirilen ölçek, "Bazı insanların başarıları genellikle diğerlerinin başarısızlığıdır," gibi sekiz madde ile sıfır toplamlı oyunlara olan inancı ölçmektedir (α = .886).

Tutsak İkilemi

İki anonim katılımcının birbirlerine karşılıklı para aktaracağı tek seferlik karşılaşmada aktarılan para, iki ile çarpılarak karşı katılımcıya geçmektedir. Karşı tarafa aktarılan miktar tek seferlik iş birliği ölçümünü verir. İş birliği kararı verildikten sonra, karşı katılımcının ne kadar aktaracağı beklentisi de sorulmaktadır. Her iki katılımcı da 1 dolara denk gelen 100 jeton ile oyuna başlamaktadır. Her iki katılımcının toplam kârını artıracak strateji karşı tarafa en çok para aktarma davranışı iken katılımcının bireysel kârını artıracak strateji karşı tarafa hiç para aktarmamaktır.

Para Tahsis Oyunu

Tümüyle anonim olan aktif katılımcı, yalnızca dini kimlikleri belli olan inanan ve inanmayan diğer iki katılımcıya 100 Cent paylaştırır ve aktif katılımcının kendine para ayırma seçeneği yoktur. Aktif katılımcının dini kimliği de hesaba katılınca iç-grubundan olan katılımcıya dış grup olandan ne kadar fazla para aktardığı iç grup yanlılığı puanını vermektedir. Para tahsisinin eşitlik derecesi üzerinden ayrıca bir adillik puanı oluşturulmuştur.

Demografik Form

Çeşitli dini ve politik sorular içeren bir demografik form son sırada kullanılmıştır.

İşlem

Çalışma verileri iki aşamada toplanmıştır. Birinci Aşamada katılımcıların bilişsel ve psikolojik özellikleri rastgele sırada, İkinci Aşamada ise iş birliği davranışları parasal teşvikler kullanılarak ölçülmüştür. İki aşama arasında yedi aylık bir zaman dilimi vardır.

Bulgular

Hipotezler yeniden örneklenmiş çoklu regresyon modelleri kullanılarak test edildi. Yordayıcı olarak analitik düşünce ve akıcı zekâ, modelin ilk ve tek adımına beraber eklendi. Yordananlar ise tek seferlik anonim iş birliği, iç grup yanlılığı ve dış grup ön yargısı idi. Analitik düşünce ile akıcı zekâ puanları toplamından oluşan derin düşünme değişkeni ve öz-bildirim düşünme stilleri yordayıcı olarak keşifsel analizlere eklendi. Potansiyel düzenleyiciler olarak sıfır toplamlı oyun inancı ve dini kimlik faktörleri incelendi.

Açık fikirli düşünme, iç grup yanlılığını negatif yordadı (B = -2.095, p = .019). Akıcı zekânın sıfır-toplamlı inançlarla etkileşimi anlamlı etkiler gösterdi (B = 2.196, *Bca CI* [.444, 3.760], p = .012). Analitik düşünce ve dini kimlik etkileşiminin tek seferlik anonim iş birliği üzerindeki etkisi anlamlıydı (B = 6.223, *Bca CI* [.745, 11.38], p < .05). Farklı bir anlatımla dini kimlik, tek seferlik anonim iş birliği ile analitik düşünce ilişkisini düzenliyordu. Dolayısıyla, hipotezlerde belirtilen ilişkilerin aynısını, inananlar ve inanmayanlar üzerinde ayrı ayrı test etmeye karar verildi. Yalnızca inanmayanlar arasında analitik düşünce (B = 3.899, p = .019) ve derin düşünme (B = 3.176, p = .003), tek seferlik anonim iş birliğini anlamlı ve pozitif yordadı. Ancak akıcı zekâ iş birliğini anlamlı bir şekilde yordamadı (B = 2.001, p = .410). Sıkça tekrarlanan bir bulgu olan, beklenti ile iş birliği arasındaki pozitif ilişki bu çalışmada da tekrarlandı (B = .699, p = .001) ve bu da veri kalitesine dair pozitif bir gösterge olarak ele alınabilir.

Tartışma

Bu çalışma, derin düşünme ile iş birliği ilişkisinin kararsız bir fenomen olduğunu ve potansiyel biçimlendiricilere bağlı olabileceğini göstermiştir. İş birliği yaklaşımlarından, bağlama göre iş birliğinin öne çıktığı belirtilebilir. Ancak bu çalışma, modellerin testi için yeterli değildir. Gelecek çalışmalar, bağlama göre iş birliği yaklaşımını deneysel olarak test etmelidir. Bu modeli öne süren çalışma (Isler ve ark., 2021), düşünme süreçleri ile iş birliği ilişkisini etkileyen potansiyel biçimlendiriciler hakkında spesifik öngörülerde bulunsa da bütünlüklü bir öngörü sunmamaktadır. Bu çalışma, ek olarak, sıfır-toplamlı oyun inancı ve dini kimliğin etkili biçimlendiriciler olabileceğini göstermiştir.

Bu çalışma bilişsel ölçümler ile iş birliği davranışı arasındaki ilişkilere ve bu ilişkilerin sınır koşullarına dair daha birçok keşifsel bulgu sunmaktadır. Açık fikirli düşünme, tüm örneklemde iç grup yanlılığını negatif yönde yordamaktadır, bu da geçmiş çalışma ve

tartışmalarla uyumludur (Baron, 2019; Baron ve ark., 2023). Dolayısıyla, ahlak incelemelerinde odaklanılan bilişsel özelliklerin derin düşünme ile sınırlandırılmaması gerektiği ve açık fikirliliğin ahlaki davranışlar için daha etkili bir faktör olabileceği düşünülebilir.

Sıfır-toplamlı oyun inancı, akıcı zekâ ile iç grup yanlılığı arasındaki ilişkide pozitif bir düzenleyici etkiye sahiptir. Bu bulgu, zekânın kendi-tarafım yanlılığına hizmet edebileceği fikriyle uyumludur.

Son olarak, analitik düşüncenin yalnızca inanmayanlar üzerinde etkili olduğu önceki çalışmalarda da gösterilmiştir (Yılmaz ve Isler, 2019). İnananların derin düşünme etkilerine kayıtsız kalması, inananlar ve inanmayanlar arasındaki epistemik norm farklılıklarına bağlanabilir: İnanç sistemlerinde, inanmayanlar akıl yürütmeye öncelik verirken inananlar akıl yerine sezgi, normlar ve otorite gibi değerlere önem veriyor olabilirler (Baron, 2020; Metz ve ark., 2018).

Sonuç

Bu çalışma derin düşünmenin çeşitli ölçümlerinin iş birliği davranışını hangi koşul ve biçimlendiricilerin etkisiyle yordadığını kapsamlı ve karıştırıcı etkileri en aza indirecek bir incelemeyle keşfetmeyi amaçlamıştır. Belirtilen ilişkinin birçok sınır koşulu ve düzenleyicisi tespit edilmiş ve dine inanan ile inanmayanlar arasında farklı işleyebileceği gösterilmiştir.

Birinci Aşama ile İkinci Aşama arasındaki yüksek sayıda katılımcı kaybı, varyansların homojenliği ihlali hakkında şüphe uyandırmaktadır. Gelecek çalışmalar varyansların homojenliğini göz önünde bulundurmalıdır. Derin düşünme ile iş birliği ilişkisi sınır koşullara bağlı bulunsa da sezgisel/analitik/bağlamsallaştırılmış iş birliği modellerini deneysel test eden çalışmalara ihtiyaç olduğu ortadadır.

Kaynakça

Baron, J. (2019). Actively open-minded thinking in politics. *Cognition, 188,* 8-18. https://doi.org/10.1016/j.cognition.2018.10.004

Baron, J. (2020). Religion, cognitive style, and rational thinking. *Current Opinion in Behavioral Sciences, 34,* 64-68. https://doi.org/10.1016/j.cobeha.2019.12.015

Baron, J., Isler, O. ve Yılmaz, O. (2023). Actively open-minded thinking and the political effects of its absence. V. Ottati ve C.Stern (Ed.), *Divided: Open-mindedness and dogmatism in a polarized world*. Oxford University Press. https://doi.org/10.31234/osf.io/g5jhp

Bowles, S. ve Gintis, H. (2011). *A cooperative species: Human reciprocity and its evolution*. Princeton University Press. https://doi.org/10.1515/9781400838837

Isler, O., Gächter, S., Maule, A. J. ve Starmer, C. (2021). Contextualised strong reciprocity explains selfless cooperation despite selfish intuitions and weak social heuristics. *Scientific Reports, 11*(1), Article 13868, 1-17. https://doi.org/10.1038/s41598-021-93412-4

Isler, O. ve Yılmaz, O. (2022). How to activate intuitive and reflective thinking in behavior research? A comprehensive examination of experimental techniques. *Behavior Research Methods, 55,* 3679-3698. https://doi.org/10.3758/s13428-022-01984-4

Martinsson, P., Myrseth, K. O. R. ve Wollbrant, C. (2014). Social dilemmas: When self-control benefits cooperation. *Journal of Economic Psychology, 45,* 213-236. https://doi.org/10.1016/j.joep.2014.09.004

Metz, S. E., Weisberg, D. S. ve Weisberg, M. (2018). Non-scientific criteria for belief sustain counter-scientific beliefs. *Cognitive Science, 42*(5), 1477-1503. https://doi.org/10.1111/cogs.12584

Mummolo, J. ve Peterson, E. (2019). Demand effects in survey experiments: An empirical assessment. *American Political Science Review, 113*(2), 517-529. https://doi.org/10.1017/S0003055418000837

Newton, C., Feeney, J. ve Pennycook, G. (2021). *On the disposition to think analytically: Four distinct intuitive-analytic thinking styles* (preprint). PsyArXiv. https://doi.org/10.31234/osf.io/r5wez

Rand, D. G., Peysakhovich, A., Kraft-Todd, G. T., Newman, G. E., Wurzbacher, O., Nowak, M. A. ve Greene, J. D. (2014). Social heuristics shape intuitive cooperation. *Nature Communications*, *5*(1), Article 3677. 1-12. https://doi.org/10.1038/ncomms4677

Raven, J. (2000). The Raven's progressive matrices: Change and stability over culture and time. *Cognitive Psychology*, *41*(1), 1-48. https://doi.org/10.1006/cogp.1999.0735

Różycka-Tran, J., Boski, P. ve Wojciszke, B. (2015). Belief in a zero-sum game as a social axiom: A 37-nation study. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, *46*(4), 525-548.

Yılmaz, O. ve Isler, O. (2019). Reflection increases belief in God through self-questioning among non-believers. *Judgment and Decision Making*, *14*(6), 649-657. https://doi.org/10.1017/S1930297500005374

Yılmaz, O. ve Sarıbay, S. A. (2017). Activating analytic thinking enhances the value given to individualizing moral foundations. *Cognition*, *165*, 88-96. https://doi.org/10.1016/j.cognition.2017.05.009

Derin Düşünme ve Dindarlığın İlişkisi: İki Modelin Testi

The Relationship Between Reflection and Religiosity: A Test of Two Models

Fırat Şeker[6]
Ensar Acem[7]
Fatih Bayrak[8]
Onurcan Yılmaz[9]
Burak Doğruyol[10]
Ozan İşler[11]
Hasan G. Bahçekapılı[12]

Özet

Mevcut araştırmalar, derin düşünme ile dini inanç arasında negatif bir korelasyon olduğunu göstermektedir ancak bu ilişkide derin düşünmenin kesin rolü tartışmalıdır. Zihnin İkili İşlem Modeli (İİM), derin düşünmenin sezgisel süreçleri etkisiz hale getirerek dini inancı azalttığını öne sürmektedir. Buna karşılık, Dışavurumcu Rasyonalite Modeli (DRM), derin düşünmenin önceden var olan inançları güçlendirerek başlangıçtaki inançları değiştirmek yerine kimliği koruyucu bir işlevi olduğunu ileri sürer. Mevcut kanıtların çoğu İİM'yi desteklese de örneklemlerinde eşit temsil edilmemiş gruplar bulundurmak ve kısıtlı bilişsel tarz ölçümleri kullanmak gibi önemli metodolojik sorunlar önceki çalışmaların içgörülerini sınırlamaktadır. Benzer sorunlardan kaçınmak için çalışmamızda, incelenen grupların (örn., dindarlar ve inanmayanlar) eşit temsili sağlanmış (N = 1169) ve bilişsel tarz ve kapasite hem performansa hem beyana dayalı ölçülmüştür. Derin düşünme, Tanrı inancı ve evrime inanmama arasındaki ilişkiyi korelasyonel olarak incelediğimiz bu çalışmada, bireyin dini bağlılığına bakılmaksızın, artan derin düşünme becerisi ile hem evrime inanmama hem de Tanrıya inanç arasında tutarlı bir negatif ilişki olduğu doğrulanmıştır. Gruplar, dindarlar ve inanmayanlar olarak ikiye ayrıldığında da benzer ilişki örüntüleri hem beyana dayalı hem de performansa dayalı düşünme tarzı ölçümlerinde görülmüştür. Genele bakıldığında sonuçlarımız, literatürle uyumlu olarak İİM'yi desteklemektedir ve çalışmamızda derin düşünmenin mevcut inançları güçlendirdiğine dair herhangi bir destek bulunamamıştır. Bir başka deyişle DRM desteklenmemiştir.

Anahtar sözcükler: Derin düşünme, bilişsel stil, Tanrı inancı, İkili İşlem Modeli, Dışavurumcu Rasyonalite Modeli

Abstract

Existing research indicates a negative correlation between reflective thinking and religious belief, but the exact role of reflection in this relationship remains debated. The Dual Process Model (DPM) posits that reflection diminishes religious belief by counteracting intuitive processes. In contrast, the Expressive Rationality Model (ERM) contends that reflection bolsters pre-existing beliefs, serving an identity-protective function rather than

[6] Yüksek Lisans Öğrencisi, Kadir Has Üniversitesi, firat.seker@khas.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9667-9270
[7] Doktora Öğrencisi, Kadir Has Üniversitesi, ensar.acem@khas.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7033-2911
[8] Arş. Gör., Başkent Üniversitesi, fatihbayrak@baskent.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6350-6234
[9] Doç. Dr., Kadir Has Üniversitesi, onurcan.yilmaz@khas.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6094-7162
[10] Doç. Dr., Kadir Has Üniversitesi, burak.dogruyol@khas.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3469-590X
[11] Dr., The University of Queensland, o.isler@uq.edu.au, ORCID: 0000-0002-4638-2230
[12] Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medipol Üniversitesi, hgbahcekapili@medipol.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2056-9718
**Sorumlu Yazar:* Fırat Şeker
Yazar Notu: Bu çalışma Templeton Religion Trust tarafından desteklenmiştir (TRT0424).

altering initial beliefs. While much of the current evidence favors the DPM, important methodological concerns limit the insights of these studies. To avoid similar concerns, our study ensured an equal representation of the groups studied (e.g., religious believers vs. non-believers, N = 1169) and tested the relationship between reflection, belief in God, and disbelief in evolution in a correlational design. Our findings confirmed a consistent negative association between increased reflection and both types of belief, regardless of an individual's religious affiliation. However, we found no support for reflection intensifying existing beliefs. Our results, in line with the broader literature, support the DPM.
Keywords: reflection, cognitive style, belief in God, Dual Process Model, Expressive Rationality Model

Uzun Özet

Giriş

İnsan zihni, Evans ve Stanovich'in (2013) öne sürdüğü İkili İşlem Modeline (İİM) göre, Tip 1 (hızlı ve otomatik) ve Tip 2 (yavaş ve çaba gerektiren) düşünme şekillerine sahiptir. Bu modelin temel-müdahaleci versiyonuna göre Tip 2 süreçler Tip 1 süreçleri bastırabilmektedir (Evans, 2007, 2019). Literatürde Tip 1 düşünmeye genellikle sezgisel, Tip 2 düşünmeye ise derin düşünme denir. Önceki araştırmalarda dindarlık ve derin düşünme arasında negatif korelasyonlar bulunmuştur (Bahçekapılı ve Yılmaz, 2017; Pennycook ve ark, 2012, 2015). İİM bu ilişkiyi temel-müdahaleci şekilde açıklarken Dışavurumcu Rasyonalite Modeli (DRM) derin düşünmenin kimlik koruyucu bir mekanizmayla çalıştığını savunmaktadır (Kahan, 2013). Kahan ve Stanovich (2016) ideoloji temelinde yaptıkları çalışmada, derin düşünme ile Tanrı inancı ve evrime inanmama arasındaki ilişkide ideolojinin biçimlendirici rolünü bulmuşlardır. Bir başka deyişle, Amerikalı muhafazakârlarda derin düşünmeyle Tanrı inancı ve evrime inanmama arasında pozitif ilişki varken liberallerde bu ilişki negatiftir. Ancak, bu modeller literatürde yalnızca Baimel ve arkadaşları (2021) tarafından test edilmiş ve sonuçların çoğunlukla İİM'yi desteklediği gösterilmiştir. Bu çalışmada, Baimel ve arkadaşlarının gerçekleştirdiği görgül testin, yüksek istatistiksel güçte ve kimlik gruplarından eşit miktarda katılımcı toplanarak yapılmış bir versiyonunu gerçekleştirdik ve derin düşünmenin çeşitli ölçümlerini aldık. Çalışmanın hipotezleri şu şekildedir:

H1: İİM'ye göre inanmayanların (ateist ve agnostikler) derin düşünme puanları dindarlardan (Hristiyanlar) daha yüksek olacaktır.

H2: İİM'ye göre derin düşünme ile Tanrı inancı ve evrime inanmama arasında hem dindarlar hem inanmayanlar için negatif ilişki gözlemlenecektir. DRM'ye göre dindarlar için derin düşünme ve Tanrı inancı ve evrime inanmama arasında pozitif ilişki gözlemlenecek, inanmayanlar içinse negatif ilişki gözlemlenecektir.

Yöntem

Katılımcılar

Bu çalışmanın güç analizi bir ana çalışma kapsamında yapılmıştır (https://osf.io/rnzy9/). Prolific üzerinden 1200 Amerikalı katılımcı (600 Hristiyan, 600 inanmayan) çalışmaya çevrim içi olarak para karşılığı katılmıştır. Katılımcıların dini inançlarını belirlenirken daha güncel olması açısından demografik formdaki cevapları kabul edilmiştir ve bu sebeple demografik formda dini inancını Hristiyan, ateist veya agnostik dışında bir dini inanç olarak işaretleyen 26 katılımcı analizlere dâhil edilmemiştir. Son örneklem boyutu N = 1174'dur. Katılımcıların medyan yaş değeri 37'dir ($Ort_{yaş}$ = 39.86, *SS* = 14.9). Katılımcıların %49,1'i erkek, %47,8'ikadın, %2,6'sı ikili olmayan olarak kendini tanımlamış, %0,6'sı ise cinsiyet belirtmemeyi tercih etmiştir. Katılımcıların %65,1'i en az üniversite düzeyi eğitim almıştır.

Veri Toplama Araçları

4-Bileşenli Düşünme Stilleri Ölçeği (4-BDSÖ)

4-BDSÖ'nün dört alt ölçeği bulunmaktadır: Açık fikirli düşünme (AFD; α = .92), kapalı fikirlilik (KF; α = .87), derin düşünme tercihi (DDT; α = .95) ve sezgisel düşünme tercihi (SDT; α = .90) (Newton ve ark., 2023)

Bilişsel Performans Testi (BPT)

BPT çoktan seçmeli formatta beş soru içeren bir derin düşünme ölçümüdür (İşler ve Yılmaz, 2022). İlk üç sorusunu orijinal Derin Düşünme Testi (DDT; Frederick, 2005) soruları oluşturur ve bu üç sorunun bir analitik (derin düşünmeyle ulaşılabilen) cevabı, bir yanlış ve sezgisel cevabı, bir de hatalı ve alakasız bir cevabı vardır. BPT'nin diğer iki sorusundan biri bir inanç yanlılığı sorusu iken diğeri bir çakışma yanılgısı sorusudur. Bu iki sorunun da bir doğru ve analitik ve bir yanlış ve sezgisel cevabı bulunmaktadır. Doğru cevaplar derin düşünme puanını oluştururken yanlış cevaplar sezgisel düşünme puanını oluşturur.

Akışkan Zekâ

Akışkan zekâyı ölçmek için Raven'ın standart progresif matrisleri kullanılmıştır (Raven, 2000). Bu görevde katılımcılara 3x3 formatında, içinde figürler bulunan üç matris gösterilmiştir. Katılımcıların amacı bu figürlerden eksik olanı bularak matristeki örüntüyü tamamlamaktır.

Dini İnanç

Din mensubiyeti "Lütfen aşağıdaki seçeneklerden bağlı olduğunuz dini en iyi belirleyen seçeneği seçiniz," sorusuyla tespit edilmiştir. Tanrı inancı ise 1-10 arasında cevaplanabilen "Tanrı'nın varlığına ne kadar inanıyorsunuz?" sorusuyla ölçülmüştür.

Evrim İnancı

Evrime inanç 1-10 arasında cevaplanabilen "Evrime inanıyor musunuz?" sorusuyla ölçülmüştür. Cevaplar ters kodlanarak evrime inanmama puanı elde edilmiştir.

İşlem

Katılımcılar Prolific üzerinden çalışmaya çevrim içi olarak katılım sağlamış, onam veren bütün katılımcılara araştırma kapsamındaki ölçümler rastgele sırada sunulmuştur. Bütün katılımcılar en son demografik formu doldurmuştur.

Bulgular

Birinci hipotezi test etmek için her bir 4-BDSÖ alt ölçeği, BPT ve Akışkan Zekâ puanları üzerinde yedi adet t-testi yapılmıştır. 4-BDSÖ'nün alt ölçeklerinde, İİM ile uyumlu olacak şekilde, dindarlar AFD (t(1172) = -20.30, p < .001, Cohen'in d'si = -1.185) ve DDT (t(1172) = -5.710, p < .001, Cohen'in d'si = -0.333) alt ölçeklerinde inanmayanlardan daha düşük puan elde etmişlerdir. BPT'de dindarların puanarı yine inanmayanlardan düşük bulunmuştur (t(1172) = -8.675, p <.001, Cohen'in d 'si = -0.506). Akışkan zekâ puanlarında dindarlar yine inanmayanlardan daha düşük puanlar elde etmiştir (t(1172) = -6.754, p < .001, Cohen'in d'si = -0.394).

4-BDSÖ'nün sezgisel düşünme ölçen alt ölçeklerinden hem KF'de (t(1172) = 13.05, p < .001, Cohen'in d'si = 0.762) hem de SDT'de dindarlar inanmayanlardan daha yüksek puanlar elde etmişlerdir (t(1172) = 10.012, p < .001, Cohen'in d'si = 0.584). Ayrıca dindarlar BPT'nin sezgisel düşünme boyutunda da inanmayanlardan daha yüksek puanlar elde etmişlerdir (t(1172) = 9.027, p < .001, Cohen'in d'si = 0.527). Sonuçlar, bütün analizlere Bonferroni düzeltmesi yapıldığında değişmemiştir.

Veri seti, ikinci hipotezi test etmek için önce inananlar ve dindarlar arasında ayrılmış ve iki değişkenli korelasyon analizleri yürütülmüştür. Sonuçlara göre AFD alt ölçeği hem dindarlar (r = -.24, p < .001) hem inanmayanlar için (r = -.27, p < .001) Tanrı inancı ile negatif ilişki gözlemlenmiştir. Dindarlar için BPT derin düşünme puanları Tanrı inancı ile negatif ilişkiliyken (r = -.09, p = .022) inanmayanlarda bu iki değişken arasında anlamlı korelasyon bulunamamıştır. Akışkan zekâ her iki grup için de Tanrı inancıyla anlamlı korelasyon göstermemiştir.

Dindarlar için evrime inanmama ve AFD (r = -.27, p < .001), DDT (r = -.10, p = .014) ve BPT derin düşünme puanları arasında (r = -.10, p = .017) negatif ilişki bulunmuştur. Benzer şekilde, inanmayanlarda da AFD (r = -.30, p < .001), DDT (r = -.21, p < .001) ve BPT derin düşünme puanları arasında negatif ilişki vardır (r = -.19, p < .001). Ek olarak, akışkan zekâ inanmayanlarda evrime inanmama ile negatif ilişkilidir (r = -.15, p < .001), dindarlarda akışkan zekâ ile evrime inanmama arasında ilişki gözlemlenmemiştir.

Tartışma

Bu çalışmada Tanrı inancı ve inançsızlığın kökenleri literatüründe güçlü bir yeri olan İİM ve karşıt modeli DRM'nin öngörülerini test ettik. Sonuçlarımız literatürle uyumlu olacak şekilde ağırlıklı olarak İİM'yi destekledi. Çalışmamızda DRM'nin uygun şekilde test edilebilmesi için gereken kimlik gruplarında eşit toplanmış katılımcı sayısını karşılayarak literatürün bir eksiğini kapattık. Aynı zamanda literatürde derin düşünmeyi ölçmek için kullanılan tek yöntem olan Derin Düşünme Testi yerine çeşitli derin düşünme ölçümleri kullanarak sonuçların zenginliğini ve kapsamını arttırdık.

Sonuçlarımız İİM'yi desteklese de derin düşünmenin inançsızlıkla ilişkisini daha iyi anlamak için İİM'nin hangi mekanizmalar aracılığıyla derin düşünmeye yol açtığını ve hangi mekanizmaların inançsızlıkla ilişkili olduğu daha detaylı incelenmelidir. Ek olarak, çalışmamız Tanrı inancı ve derin düşünme arasındaki negatif ilişkiyi açıklayan bir başka model olan Karşıt-normatif Rasyonellik Modelini (KRM; Gervais ve ark., 2018) test etmemiştir. Bu modeli test eden literatürdeki tek çalışma (Baimel ve ark., 2021) KRM için destek bulamasa da ek incelemelerin gerekli olduğu düşünülmektedir.

Kaynakça

Bahçekapili, H. G. ve Yilmaz, O. (2017). The relation between different types of religiosity and analytic cognitive style. *Personality and Individual Differences*, *117*, 267-272. https://doi.org/10.1016/j.paid.2017.06.013

Baimel, A., White, C. J. M., Sarkissian, H. ve Norenzayan, A. (2021). How is analytical thinking related to religious belief? A test of three theoretical models. *Religion, Brain & Behavior*, *11*(3), 239-260. https://doi.org/10.1080/2153599X.2021.1878259

Evans, J. St. B. T. (2007). On the resolution of conflict in dual process theories of reasoning. *Thinking & Reasoning*, *13*(4), 321-339. https://doi.org/10.1080/13546780601008825

Evans, J. St. B. T. (2019). Reflections on reflection: The nature and function of type 2 processes in dual-process theories of reasoning. *Thinking & Reasoning*, *25*(4), 383-415. https://doi.org/10.1080/13546783.2019.1623071

Evans, J. St. B. T. ve Stanovich, K. E. (2013). Dual-process theories of higher cognition. *Perspectives on Psychological Science 8*(3), *223-241*. https://doi.org/10.1177/1745691612460685

Frederick, S. (2005). Cognitive reflection and decision making. *Journal of Economic Perspectives*, *19*(4), 25-42. https://doi.org/10.1257/089533005775196732

Gervais, W. M., Van Elk, M., Xygalatas, D., McKay, R. T., Aveyard, M., Buchtel, E. E., Dar-Nimrod, I., Klocová, E. K., Ramsay, J. E., Riekki, T., Svedholm-Häkkinen, A. M. ve Bulbulia, J. (2018). Analytic atheism: A cross-culturally weak and fickle phenomenon? *Judgment and Decision Making*, *13*(3), 268-274. https://doi.org/10.1017/S1930297500007701

Isler, O. ve Yilmaz, O. (2023). How to activate intuitive and reflective thinking in behavior research? A comprehensive examination of experimental techniques. Behavior Research Methods, 55(7), 3679-3698. https://doi.org/10.3758/s13428-022-01984-4

Kahan, D. M. (2013). Ideology, motivated reasoning, and cognitive reflection. *Judgment and Decision Making*, *8*(4), 407-424.

Kahan, D. M. ve Stanovich, K. (2016). *Rationality and belief in human evolution* (SSRN Scholarly Paper 2838668). https://papers.ssrn.com/abstract=2838668

Newton, C., Feeney, J. ve Pennycook, G. (2023). On the disposition to think analytically: Four distinct intuitive-analytic thinking styles. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 1-18. https://doi.org/10.1177/01461672231154886

Pennycook, G., Cheyne, J. A., Seli, P., Koehler, D. J. ve Fugelsang, J. (2012). Analytic cognitive style predicts religious and paranormal belief. *Cognition*, *123*(3), 335-346. https://doi.org/10.1016/j.cognition.2012.03.003

Pennycook, G., Fugelsang, J. A. ve Koehler, D. J. (2015). Everyday consequences of analytic thinking. *Current Directions in Psychological Science*, *24*(6), 425-432. https://doi.org/10.1177/0963721415604610

Raven, J. (2000). The Raven's progressive matrices: change and stability over culture and time. Cognitive psychology, 41(1), 1-48.

Faydacılığın Açıklanmasında İkili İşlem Modeli ve İki Boyutlu (2D) Modelin Karşılaştırılması

Comparing the Dual Process Model and the Two-Dimensional (2D) Model in Explaining Utilitarianism

Rozelin Vurgun[13]
Onurcan Yılmaz[14]

Özet

İkili süreç modeli, analitik düşünmenin faydacı davranışı teşvik ettiğini öne sürerek faydacı karar verme sürecine açıklama getirmektedir. Bununla birlikte, ikili süreç modelini destekleyen birkaç çalışmada faydacılığı ölçmek için kullanılan kurban ikilemleri ile psikopati arasında bir ilişki bulunmuş ve bu bulguya dayanarak bu ikilemler, faydacılığın pozitif yönünü ölçmekte eksik kaldığı yönünde eleştirilmiştir. Bu sınırlılığı ortadan kaldırmak amacıyla faydacılığın iki boyutlu (2D) modeli öne sürülmüştür. Bu model faydacı düşüncenin iki temel yönünü tanımlamaktadır: Pozitif (tarafsız iyilik) ve negatif (araçsal zarar). Deneysel bir araştırma, sezgisel düşünmenin araçsal zararı azalttığını ancak tarafsız iyiliğe etkide bulunmadığını ortaya koymuştur. Ancak bu ahlaki yargıların farklı analitik düşünce ölçümleriyle ilişkisi henüz bilinmemektedir. Çalışmamızda, kapsamlı bir ABD örneklemi (N = 1169) kullanarak iki modeli test ettik. Bulgular, ikili süreç modelinin tersine, analitik düşünme ve tarafsız iyilik arasında negatif bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. 2D modeliyle uyumlu bir şekilde, zarar vermeye karşı hassas olmak ile tarafsız iyilik arasında pozitif, araçsal zarar ile negatif ilişki bulunmuştur. Ayrıca, tarafsız iyilik ve araçsal zararın zarar vermeye duyarlı olma ile olan ilişkisi analitik düşünce ile ilişkisinden daha güçlü bulunmuştur. Bulgular, faydacılığın en az iki farklı yönü olduğu ve bunların farklı yordayıcıları olduğu argümanını desteklemektedir.

Anahtar sözcükler: Faydacılık, tarafsız iyilik, araçsal zarar, analitik düşünme, zarar vermeye karşı hassasiyet

Abstract

The dual-process model offers an explanation for utilitarian decision-making, suggesting that reflective thinking promotes utilitarian behavior. Nevertheless, several studies supporting the dual-process model identified an association between the sacrificial dilemmas—used to measure utilitarianism—and psychopathy. Due to this association, these dilemmas faced criticism for inadequately representing the positive facet of utilitarianism. To address this shortcoming, the two-dimensional (2D) model of utilitarianism was introduced. This model delineates two core aspects of utilitarian thinking: the positive (impartial beneficence-IB) and the negative (instrumental harm-IH). An experimental inquiry revealed that intuitive thinking resulted in decreased IH but remained inert concerning IB. Yet, how these moral judgments correlate with varied measures of reflective thinking remains unexplored. In our study, we tested the two models using a comprehensive US sample (N = 1169). The findings revealed a negative association between reflective thinking and impartiality, contradicting the dual-process model. Aligning with 2D model, a positive correlation emerged between sensitivity to harm and impartiality, and a negative one with IH. Interestingly, the link between IB and IH to susceptibility to harm was more pronounced than those with reflective thinking. This

[13] Yüksek Lisans Öğrencisi, Kadir Has Üniversitesi, rozelinvurgun@stu.khas.edu.tr

[14] Doç. Dr., Kadir Has Üniversitesi, onurcan.yilmaz@khas.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6094-7162

* *Sorumlu Yazar:* Rozelin Vurgun

Yazar Notu: Bu çalışma Templeton Religion Trust tarafından desteklenmiştir (TRT0424).

underscores the notion that utilitarianism encompasses at least two distinct dimensions, each with unique predictive elements.
Keywords: utilitarianism, impartial beneficence, instrumental harm, reflective thinking, harm sensitivity

Uzun Özet

Giriş

Ahlak psikolojisi literatüründe sıkça çalışılan İkili İşlem Modeli (İİM) faydacı ve deontolojik ahlaki yargıların iki farklı zihinsel süreçten geçtiğini öne sürmektedir (Greene ve ark., 2001). Modele göre analitik düşünme faydacı davranışta rol oynarken, sezgisel düşünme deontolojik davranışın gerçekleşmesinde rol oynar. Ancak yapılan çalışmalarda, vagon ikilemleri ile ölçülen faydacı karar vermenin psikopatiye eğilim ile ilişkili olduğu bulunmuştur (Aktaş ve ark., 2017; Kahane ve ark, 2015). Bu durumun yanı sıra, Kahane (2012) kurban ikilemlerinin tarafsız gerçekleştirilen faydacılığı açıklamakta eksik kaldığını eleştirip faydacılığın pozitif boyutunun yer aldığı İki Boyutlu (2D) Model'i öne sürmüştür (Kahane ve ark., 2018). Modeli test etmek için geliştirilen Oxford Faydacılık Ölçeği'nin (OFÖ) alt-boyutlarından tarafsız iyilik faydacılığın pozitif boyutunu ve özgecilikle ilişkisini gösterirken araçsal zarar negatif boyutunu ve psikopati ile ilişkisini göstermektedir. Ölçeğin Türkçe uyarlamasının yapıldığı çalışmada 2D Modeli'ni destekler bulgularla psikopati ve Makyavelizm'in araçsal zarar ile pozitif ilişkisi, tarafsız iyiliğin de empati ve perspektif alma ile pozitif ilişkisi bulunmuştur (Kumova ve Bahçekapılı, 2021). Bir diğer yandan, deneysel bir araştırma, sezgisel düşünmenin araçsal zararı azalttığını ancak tarafsız iyilik üzerinde etkisinin bulunmadığını ortaya koymuştur (Capraro ve ark., 2019). Bu çalışma kapsamında İİM'nin varsayımlarını test etmek için daha önce literatürde çalışılmamış farklı analitik düşünme ölçümleri (analitik düşünme, açık düşünme, dar görüşlü düşünme, sezgisel düşünme tercihi ve eforlu düşünme tercihi) ve faydacılığın iki boyutu arasındaki ilişki ele alındı. Ayrıca, İİM ve 2D Modeli'ni karşılaştırmak için iki boyutun bilişsel performans testi ile ölçülen analitik düşünce ve zarar verme hassasiyeti ile olan ilişkileri karşılaştırıldı. Bu doğrultuda bu çalışmanın araştırma soruları şu şekildedir:

1. Farklı düşünme stilleri ölçümleri ve faydacı düşünmenin iki boyutu arasındaki ilişki nedir?

2. Faydacılığın iki boyutunun derin düşünme ile mi yoksa zarar verme hassasiyeti ile ilişkisi mi daha güçlüdür?

Yöntem

Katılımcılar

Bu çalışmanın katılımcıları Templeton Religion Trust Projesi'nin ilk aşamasında Prolific platformu üzerinden ulaşılan ABD örnekleminden (N = 1169, Kadın = 557, Erkek = 575, Diğer = 30) oluşmaktadır. Katılımcıların yaş ortalaması 40.9 ve standart sapması 14.9'dur.

Veri Toplama Araçları

Oxford Faydacılık Ölçeği

Oxford Faydacılık Ölçeği (OFÖ), Kahane ve ark., (2018) tarafından faydacılığın pozitif ve negatif boyutlarını ölçmek amacıyla geliştirilmiştir. 9 maddeden oluşan ölçeğin tarafsız iyilik (5 madde, α = .73) ve araçsal zarar (4 madde, α = .75) olmak üzere iki alt boyutu 7'li Likert tipi (1 = Kesinlikle katılmıyorum, 7 = Kesinlikle katılıyorum) kullanılarak ölçülmektedir.

Zarar Vermeye Karşı Hassasiyet

Ahlaki Temeller Ölçeği 2'de (Atari ve ark., 2023) yer alan bakım/zarar alt-ölçeği (α = .904) bu çalışmada zarar verme hassasiyeti ölçümü olarak alınmıştır. "Acı çeken insanlarla ilgilenmek önemli bir erdemdir" ölçekte yer alan örnek bir maddedir. 6 madde ve 5'li Likert tipi ölçek ile (1: Beni hiç tanımlamıyor, 5: Beni çok iyi tanımlıyor) ölçülmektedir.

Bilişsel Performans Testi (BPT)

Ölçek, bir temel oran yanılgısı ve bir standart inanç ön yargısı sorusundan oluşan üç soruluk Derin Düşünme Testi (DDT, Frederick, 2005), , temel alınarak analitik düşünmeyi performans üzerinden ölçme amacıyla İşler ve Yılmaz (2022) tarafından oluşturulmuştur. Soruların sezgisel (ve hatalı) bir cevabı veya analitik düşünme yoluyla ulaşılabilecek doğru cevabı bulunmaktadır. Sorulara verilen doğru cevaplar 1, yanlış cevaplar 0 olarak kodlanıp her katılımcı için analitik düşünme toplam puanı elde edilmiştir.

4 Bileşenli Düşünme Stilleri Ölçeği (4-BDSÖ)

Düşünme stillerini analitik ve sezgisel olarak iki boyutlu ölçmek yerine farklı boyutlarını ölçmeyi hedefleyen bu ölçek (Newton ve ark., 2023); açık düşünme (α = .91), dar görüşlü düşünme (α = .86), sezgisel düşünme tercihi (α = .95) ve eforlu düşünme tercihini (α = .90) ölçen toplamda 24 madde ve 4 alt ölçekten oluşmaktadır. Sorular 6'lı Likert tipi ölçek ile (1 = Kesinlikle katılmıyorum, 6 = Kesinlikle katılıyorum) ölçülmektedir.,

İşlem

Projenin ilk veri toplama aşamasında 1200 Amerikalı katılımcı (600 Hristiyan, 300 ateist, 300 agnostik) Prolific üzerinden çalışmaya para karşılığında dâhil olmuştur. Katılımcıların dini inançları demografik forma verdikleri cevaplara bakıldığında dini inancını Hristiyan, ateist veya agnostik dışında bir dini inanç olarak belirten 31 katılımcı analizlere dâhil edilmemiştir. Son örneklem boyutu N = 1169'dur.

Bulgular

Yapılan korelasyon analizinin sonuçlarına göre, tarafsız iyilik analitik düşünme (r = -.153, p < .001) ve eforlu düşünme tercihi (r = -.06, p < .05) ile negatif ilişkiliyken, sezgisel düşünme tercihi (r = .102, p < .001) ile pozitif ilişkili bulundu. OFÖ'nün bir diğer boyutu olan araçsal zarar ise açık fikirli düşünme (r = -.105, p < .001) ve eforlu düşünme tercihi (r = -.130, p < .001) ile negatif ilişkiliyken, dar görüşlü düşünme (r = .092, p < .01) ve sezgisel düşünme tercihi (r = .133, p < .001) ile pozitif ilişkisi ortaya konuldu.

İki modelin karşılaştırılmasında rol oynayan zarar verme hassasiyeti tarafsız iyilik ile pozitif ilişkiliyken (r = .384, p < .001) araçsal zarar ile negatif ilişkilidir (r = -.149, p < .001). Fisher'ın Z testi sonucuna göre, tarafsız iyilik ve zarar verme hassasiyeti arasındaki ilişki analitik düşünme ile olan ilişkisinden anlamlı olarak daha güçlüdür (Z = 13.72, p < .001). Bir diğer yandan, araçsal zarar ve zarar verme hassasiyeti arasındaki ilişki analitik düşünme ile olan ilişkisinden anlamlı olarak daha güçlüdür (Z = 2.95, p = .002).

Tartışma

Çalışmadan elde edilen bulgulara göre faydacı karar vermenin iki boyutu da sezgisel-analitik düşünme stillerinin boyutları ile zayıf fakat İİM ile çelişen ilişkiler göstermiştir. 4-BDSÖ'de bulunan analitik düşünme ölçümlerinden eforlu düşünme tercihi tarafsız iyilik ile negatif ilişkiliyken açık fikirli düşünme araçsal zarar ile negatif ilişkili bulunmuştur. Bununla birlikte, sezgisel düşünme ölçümlerinden sezgisel düşünme tercihi her iki OFÖ boyutu ile pozitif ilişkiliyken dar görüşlü düşünme ile araçsal zararın pozitif ilişkisi gözlemlenmiştir. Elde ettiğimiz İİM ile ters düşen bulgular, literatürde henüz keşfedilmemiş faydacı davranışın analitik düşüncenin çeşitli ölçümleriyle ilişkisinde altta yatan mekanizmaların incelenmesi gerektiğine işaret etmektedir. İİM ve 2D Modeli'ni karşılaştırdığımızda, ilk olarak analitik düşünmenin tarafsız iyilik ile negatif ilişkisi İİM ile çelişmekte ve zarar verme hassasiyetinin faydacılığın iki boyutuyla zıt olarak ilişkilenmesi 2D Modeli'ni desteklemektedir. Buradan yola çıkarak bulgular faydacılığın en az iki farklı yönü olduğu ve bunların farklı yordayıcıları olduğu argümanını desteklemektedir.

Sonuç

Faydacı karar vermenin açıklanmasında 2D Model ile tutarlı sonuçlara ulaştığımız çalışmamızdan yola çıkarak vagon ikilemlerinin aksine faydacılığın tek boyutlu olmadığına ve zarar verme hassasiyetinin faydacı davranışta rol oynadığına ulaşılmıştır. Psikoloji

çalışmalarındaki genel kısıtlılıklardan biri olan davranış-niyet boşluğu bu araştırmamızın da sınırlılıklarından birisidir. Faydacı karar verme niyetinin faydacı davranışı yordama gücünü test etmek gelecek çalışmalar için bir öneri olabilir. Ayrıca bu çalışmamızda deneysel desen kullanmadığımız için faydacılığın iki boyutu ile ele aldığımız diğer değişkenler arasında sebep sonuç ilişkisinin kurulması mümkün olmamaktadır.

Kaynakça

Aktas, B., Yilmaz, O. ve Bahçekapili, H. G. (2017). Moral pluralism on the trolley tracks: Different normative principles are used for different reasons in justifying moral judgments. *Judgment and Decision Making*, *12*(3), 297-307. https://doi.org/10.1017/S1930297500005891

Atari, M., Haidt, J., Graham, J., Koleva, S., Stevens, S. T. ve Dehghani, M. (2023). Morality beyond the WEIRD: How the nomological network of morality varies across cultures. *Journal of Personality and Social Psychology*, *125*(5), 1157-1188. https://doi.org/10.1037/pspp0000470

Capraro, V., Everett, J. A. C. ve Earp, B. D. (2019). Priming intuition disfavors instrumental harm but not impartial beneficence. *Journal of Experimental Social Psychology, 83,* 142-149. https://doi.org/10.1016/j.jesp.2019.04.006

Frederick, S. (2005). Cognitive reflection and decision making. *Journal of Economic Perspectives*, *19*(4), 25-42. https://doi.org/10.1257/089533005775196732

Greene, J. D., Sommerville, R. B., Nystrom, L. E., Darley, J. M. ve Cohen, J. D. (2001). An fMRI investigation of emotional engagement in moral judgment. *Science, 293*(5537), 2105-2108. https://doi.org/10.1126/science.1062872

Isler, O. ve Yilmaz, O. (2022). How to activate intuitive and reflective thinking in behavior research? A comprehensive examination of experimental techniques. *Behavior Research Methods*, 55, *3679-3698* . https://doi.org/10.3758/s13428-022-01984-4

Kahane, G., Everett, J. A. C., Earp, B. D., Caviola, L., Faber, N. S., Crockett, M. J. ve Savulescu, J. (2018). Beyond sacrificial harm: A two-dimensional model of utilitarian psychology. *Psychological Review*, *125*, 131-164. https://doi.org/10.1037/rev0000093

Kahane, G., Everett, J. A., Earp, B. D., Farias, M. ve Savulescu, J. (2015). 'Utilitarian' judgments in sacrificial moral dilemmas do not reflect impartial concern for the greater good. *Cognition*, *134*, 193-209. https://doi.org/10.1016/j.cognition.2014.10.005

Kumova, F. ve Bahçekapılı, H.G. (2021). Oxford Faydacılık Ölçeği'nin Türkçe uyarlaması. *Psikoloji Çalışmaları*, *41*(2), 491-520. https://doi.org/10.26650/SP2020-0055

Newton, C., Feeney, J. ve Pennycook, G. (2023). On the Disposition to think analytically: Four distinct intuitive-analytic thinking styles. *Personality and Social Psychology Bulletin Online First*. https://doi.org/10.1177/01461672231154886

2. OTURUM
HAYVANLAR VE AHLAK

Farklı Hayvan Türlerine Yönelik Ahlaki Endişelerin İncelenmesi: Hayvanlarla Empati, Türcülük ve Ekolojik Baskınlık Yönelimi

Exploring Moral Concerns Across Animal Species: Empathy Towards Animals, Speciesism, and Ecological Dominance Orientation

Nur Okutan[15]
Makbule Bayraktar[16]
İmmihan Çetin[17]
Hatice Damar[18]
Ceylan Duva[19]
Özlem Dilan Kaya[20]
Elvan Sunkur[21]
Şükür Şakar[22]
Rukiye Yıldız[23]

Özet

Bu çalışmada, hayvanlara yönelik empati, türcülük ve ekolojik baskınlık yöneliminin farklı hayvan kategorilerine yönelik ahlaki endişeyi yordayıp yordamadığını incelemek amaçlanmıştır. Çalışmaya 224 kadın, 176 erkek olmak üzere toplam 400 üniversite öğrencisi katılmıştır ($Ort_{yaş}$ = 21.90). Katılımcıların önemli bir kısmı (%97.80) beslenme biçimlerinin hepçil olduğunu bildirmişlerdir. Veriler, Hayvanlara Yönelik Ahlaki Endişe Ölçeği, Hayvanlara Yönelik Empati Ölçeği, Türcülük Ölçeği ve Ekolojik Baskınlık Yönelimi Ölçeği ile kişisel bilgi formu aracılığıyla toplanmıştır. Hayvanlara yönelik ahlaki endişeler, dört farklı hayvan kategorisine göre değerlendirilmiştir: arkadaş hayvanlar, "çiftlik" hayvanları, özgür yaşam hayvanları ve "zararlı" hayvanlar. Çalışmada ilk olarak, ölçeklerin geçerlik ve güvenirlik analizleri yapılmıştır. Ardından regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Regresyon analizi bulgularına göre hayvanlara yönelik empati, farklı hayvan kategorilerinden arkadaş hayvanlar, özgür yaşam hayvanları ve "zararlı" hayvanlara yönelik ahlaki endişeleri pozitif yönde açıklamıştır. Buna karşılık, türcülük arkadaş hayvanlara yönelik azalan ahlaki endişeleri yordamıştır. Ekolojik baskınlık yönelimi ise arkadaş hayvanlara yönelik ahlaki endişelerle negatif yönlü bir korelasyon göstermiştir, ancak bu ilişki türcülük ve hayvanlara yönelik empatinin dâhil olduğu modelde anlamlı bulunmamıştır.

Anahtar sözcükler: Hayvanlara yönelik ahlaki endişe, hayvanlara yönelik empati, türcülük, ekolojik baskınlık yönelimi

[15] Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, nurokutan@yyu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0388-7677
[16] Psk., bayraktarmakbule075@gmail.com
[17] Psk., immihanc7@gmail.com
[18] Lisans öğrencisi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, haticedamargs@gmail.com
[19] Psk., ceylan.dva@gmail.com
[20] Psk., ozlemdilank@gmail.com
[21] Psk., Kamer Vakfı Van, e.sunkur65@gmail.com
[22] Psk., 19270015033@gmail.com
[23] Psk., rukiyey156@gmail.com
* *Sorumlu Yazar*: Nur Okutan
Yazar Notu: Verilerin toplanmasında sundukları desteklerinden ötürü Fatma Abukan, Sabriye Alim, Elif Rojin Güzel ve Fahide Özdemir'e teşekkür ederiz.

Abstract

This study aimed to determine whether empathy towards animals, speciesism, and ecological dominance orientation towards animals predict moral concern for different animal species. A total of 400 university students, 224 women and 176 men participated in the study with an average age of 21.90. A significant number of the participants (97.80%) reported adhering to an omnivorous diet. Data collection involved the administration of several scales, including the Animal Moral Concern Scale, the Animal Empathy Scale, the Speciesism Scale, the Ecological Dominance Orientation Scale, and the personal information form. Moral concerns regarding animals were evaluated based on four different categories of animals: companion animals, farm/food animals, free-living animals, and pests. Firstly, the validity and reliability analyses of the scales were conducted. Then regression analysis was carried out. Regression analysis revealed that empathy towards animals positively predicted moral concern towards companion animals, free-living animals, and pests. Also, speciesism was associated with a decrease in moral concern for companion animals. Additionally, ecological dominance orientation was negatively correlated with moral concern for companion animals, but this relationship was not significant in the model, including speciesism and empathy towards animals.

Keywords: moral concern toward animals, empathy toward animals, speciesism, ecological dominance orientation

Uzun Özet

Giriş

Çalışmalar, algılanan tür farklılığı ile hayvanlara verilen ahlaki önemin ilişkili olduğunu göstermektedir (Aytürk ve Broad, 2021; Bastian ve Amiot, 2012; Caviola ve ark., 2019). Örneğin, insanlara daha benzer algılanan evcil / arkadaş hayvanlar (Miralles ve ark., 2019) diğer türlere kıyasla (“zararlı” algılanan türler gibi) daha fazla ahlaki endişe uyandırmaktadır (Aytürk ve Broad, 2021).

Hayvanlar arasındaki ahlaki ayrımlar, hayvanlara yönelik genel tutumlarla (örn., türcülük) ilişkili olarak değişebilir (Caviola ve ark.., 2019). İnsanların hayvanlardan daha değerli olarak algılanması, sağladıkları yarar ölçüsünde değer görmeleri, farklı hayvanlar için duyulan ahlaki sorumluluk duygusuyla ilişkili olabilir (Opotow, 1993; Plous, 1993). Hayvanlar için duyulan ahlaki sorumluluk, aynı zamanda bireysel bazı yönelimlerle bağlantılı durmaktadır. İnsanlar, tıpkı insanlarla kurdukları ilişkilerde olduğu gibi doğal çevre ve hayvanlarla etkileşimlerinde hiyerarşik bir sistemi destekleme eğilimi (ekolojik baskınlık yönelimi) gösterirler (Uenal ve ark., 2022). Böyle bir sistemde bazı hayvanlar diğerlerinden daha üst bir konumda değerlendirilir. Söz gelimi, yararlı hayvanlar “iyi”, zararlı hayvanlar “kötü” olarak nitelenebilir (Arluke ve Sanders, 1996). Bu ilişkilerden farklı olarak, hayvanlarla kurulan empati, hayvan türleri arasında fark gözetmeksizin ahlaki sorumluluk duygularını arttırabilir (Okutan, 2022). Empati (hayvan / insan odaklı), bir başkasına gösterilen ahlaki önemi ifade eder. Bu önem diğerini anlamaya çalışmakla, onun için şefkat, üzüntü, sevinç gibi duygular hissetmekle gösterilebilir (Batson, 2011; Paul, 2000).

Bu bilgiler, farklı hayvan türleri için duyulan ahlaki sorumluluğun hayvanlarla empati, türcü tutumlar ve insan-hayvan ilişkilerine hiyerarşik bir yönelimle ilişkisini göstermektedir. Şimdiki çalışmada, farklı hayvan türlerine duyulan ahlaki endişelerde önemli olan bu üç değişkenin açıklayıcı rolleri regresyon modeli ile test edilmiştir.

Yöntem

Katılımcılar

Araştırmada kolay örnekleme yoluyla 403 üniversite öğrencisine ulaşılmıştır. Analizler, uç değerlere sahip verilerin çıkarılmasının ardından 400 (224 kadın, 176 erkek; yaş *Ort* = 21.90)

katılımcı ile yürütülmüştür. Katılımcıların çoğunluğu hepçil (%97.80) beslendiklerini belirtmişlerdir.

Veri Toplama Araçları

Hayvanlara Yönelik Ahlaki Endişe Ölçeği (HYAEÖ)

Farklı hayvan türlerine yönelik ahlaki endişeyi değerlendirmek üzere geliştirilmiştir (Aytürk ve Broad, 2021). 15 maddeden oluşan ölçek 1 (Hiç hissetmem) ile 4 (Çok fazla hissederim) arasında derecelendirilmektedir. Ölçeğin dört alt boyutu bulunmaktadır: Arkadaş Hayvanlar (kedi, köpek, at), "Çiftlik" Hayvanları (inek, koyun, tavuk, hindi), Özgür Yaşam Hayvanları (fil, goril, aslan, balina) ve "Zararlı" Hayvanlar (yılan, hamamböceği, örümcek, fare). Yüksek puanlar, ilgili boyutta artan ahlaki endişeyi ifade etmektedir. Ölçeğin Türkçe geçerlik ve güvenirlik analizleri bu çalışmada yapılmıştır.

Hayvanlara Yönelik Empati Ölçeği (HYEÖ)

Hayvanlara yönelik empatiyi ölçmek amacıyla Paul (2000) tarafından geliştirilmiştir. 22 maddeden (11 madde empatik duygular, 11 madde empatik olmayan duygular) oluşan ölçek 1 (Kesinlikle katılmıyorum) ile 9 (Kesinlikle katılıyorum) arasında derecelendirilmektedir. Artan puanlar hayvanlara yönelik yüksek empatiye işaret etmektedir (Cronbach alfa katsayısı = .78). Ölçeğin Türkçe uyarlama çalışması Okutan (2023) tarafından yapılmıştır (McDonald omega katsayısı = .83). Şimdiki çalışmada Cronbach alfa güvenirlik değeri .80'dir.

Türcülük Ölçeği (TÖ)

Hayvanlara yönelik ön yargıları değerlendirmek amacıyla geliştirilen ölçek (Caviola ve ark., 2019), 6 maddeden oluşmaktadır (1 = Kesinlikle katılmıyorum, 7 = Kesinlikle katılıyorum). Yüksek puanlar, artan türcülük düzeyine işaret etmektedir (Cronbach alfa katsayısı = .81). Ölçeğin Türkçe geçerlik ve güvenirlik analizleri bu çalışmada yapılmıştır.

Ekolojik Baskınlık Yönelimi Ölçeği (EBYÖ)

İnsanların, insanlar, doğal çevre ve hayvanlarla hiyerarşik bir ilişki kurma ve sürdürme isteğini değerlendiren ölçek (Uenal ve ark., 2022), tek sorudan oluşmaktadır (1 = Daha az hiyerarşik, 7 = Daha fazla hiyerarşik). Yüksek puanlar, artan ekolojik baskınlık yönelimini gösterir (Test-tekrar test güvenirlik katsayısı = .81). Ölçeğin Türkçe formu, Kıral-Uçar ve arkadaşları (basımda) tarafından hazırlanmıştır. Ölçeğin şimdiki çalışmadaki ölçüt geçerliği anlamlıdır (türcülük r = .25; hayvanlarla empati r = -.30).

Kişisel Bilgi Formu

Form, katılımcıların sosyal ve ekonomik durumlarına dair bilgilerle, evcil hayvan sahipliği ve beslenme tarzlarına yönelik sorulardan oluşmaktadır.

İşlem

Veriler, sorumlu araştırmacının üniversitesinden etik kurul izni alındıktan sonra (2022/24 sayılı karar), kâğıt-kalem uygulaması şeklinde, gönüllü katılımcılardan toplanmıştır.

Bulgular

Araştırmada ilk olarak HYAEÖ ve TÖ'nün güvenirlik ve geçerlik analizleri test edilmiştir. Cronbach alfa iç tutarlılık değeri, HYAEÖ'nün tamamı için .86; arkadaş hayvanlar alt ölçeği için .70; "çiftlik" hayvanları alt ölçeği için .84; özgür yaşam hayvanları alt ölçeği için .80 ve "zararlı" hayvanlar alt ölçeği için .84'tür. Temel bileşenler analizi, özgün formdaki gibi HYAEÖ'nün dört faktörlü bir yapıda olduğunu göstermiştir. Faktör yükleri .61 ile .86 arasında değişmektedir. Dört faktörün açıkladığı toplam varyans 67.40'tır. Dört faktörlü yapının doğrulayıcı faktör analizi, model veri uyumunun kabul edilir değerlerde (Aksu ve ark., 2017) olduğunu göstermiştir, ki-kare / sd = 4.29; RMSEA = .09; CFI = .89; SRMR = .06.

TÖ'nün Cronbach alfa güvenirlik katsayısı .52'dir. Temel bileşenler analizi, tek boyutlu faktöre işaret etmiştir. Faktör yükleri .25 ile .70 arasında değişmektedir. Tek faktörün açıkladığı toplam varyans 33.20'dir. Ölçeğin tek faktörlü yapısı, aynı zamanda doğrulayıcı faktör analizi ile doğrulanmıştır, ki-kare / sd = 1.86; RMSEA = .04; CFI = .95; SRMR = .03.

Korelasyon analizleri, hayvanlarla empatinin, arkadaş hayvanlar (r = .39), "çiftlik" hayvanları (r = .13), özgür yaşam hayvanları (r = .27) ve "zararlı" hayvanlara (r = .12) yönelik ahlaki endişelerle pozitif yönde ilişkisine işaret etmiştir. Türcülük, arkadaş hayvanlar (r = -.29) ve özgür yaşam (r = -.12) hayvanlarına yönelik ahlaki endişelerle negatif yönde bağlantılıdır. Ekolojik baskınlık yönelimi ise yalnızca arkadaş hayvanlarla negatif yönlü bir bağlantıyı göstermiştir (r = -.11).

Regresyon analizi sonuçları, hayvanlarla empatinin beklendiği gibi arkadaş hayvanlar (R^2 = .16, F(3, 396) = 39.90, p < .05), "çiftlik" hayvanları (R^2 = .02, F(3, 396) = 5.04, p < .05), özgür yaşam hayvanları (R^2 = .07, F(3, 396) = 23.84, p < .05) ve "zararlı" hayvanlara (R^2 = .02, F(3, 396) = 3.93, p < .05) yönelik ahlaki endişeleri olumlu yönde açıkladığını göstermiştir (sırasıyla β = .33; β = .12; β = .28; β = .11). Beklentilerden farklı olarak türcü tutumlar, yalnızca arkadaş hayvanlara yönelik ahlaki endişeleri negatif yönde yordamıştır (F(3, 396) = 7.37, β = -.14, p < .05). Ekolojik baskınlık yönelimi ise dört modelde farklı hayvan türlerine yönelik ahlaki endişelerde anlamlı bir değişim oluşturmamıştır.

Tartışma ve Sonuç

Sonuçlar, beklentileri karşılar şekilde, hayvanlarla empatinin hayvan türlerinden bağımsız olarak hayvanlarla ilgili ahlaki endişeleri açıklamada önemli bir değişken olduğunu göstermiştir. Türcülük, dört farklı hayvan kategorisine yönelik kurulan modellerde yalnızca arkadaş hayvanlara karşı ahlaki endişeleri negatif olarak açıklamıştır. Söz konusu modelde, bağımlı değişkeni açıklama gücü, hayvanlarla empatiye göre daha düşüktür. Ekolojik baskınlık yönelimi ise dört modelde bağımlı değişkenlerde anlamlı bir değişim oluşturmamıştır. Başka söyleyişle, türcülük ve ekolojik baskınlık yöneliminin bağımlı değişkenlerle ilişkileri beklendiği gibi değildir. Türcülük şimdiki çalışmada, insan merkezli bir perspektifle; hayvanların insanlardan daha az değerli oldukları düşüncesiyle ölçülmüştür. Türcülük aynı zamanda bazı hayvanlara (ör., "çiftlik" hayvanları) diğerlerinden daha az önem vermekle tanımlanır. Tür ayrımcılığının bu şekli, evcil hayvan türcülüğü olarak isimlendirilir. Araştırmacılar iki özelliğin bağlantılı, ancak farklı psikolojik yapılar olduğunu söylemektedir (Caviola ve Capraro, 2020). Türcülüğün iki farklı şekilde ele alındığı çalışmalar, farklı hayvan türlerine yönelik ahlaki endişelerle ilgili daha fazla bilgi verebilir. Ek olarak, ekolojik baskınlık yöneliminin tek soruluk bir ölçekle değerlendirilmiş olması, bir sınırlılık olarak düşünülebilir.

Şimdiki çalışma anlamlı bilgiler sunmaktadır, ancak bağımsız ve bağımlı değişkenler arasındaki benzer ilişkilerin test edildiği, Türkiye'de farklı örneklem gruplarıyla yapılacak çalışmalara ihtiyaç vardır.

Kaynakça

Aksu, G., Eser, M. T. ve Güzeller, C. O. (2017). *Açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi ile yapısal eşitlik modeli uygulamaları*. Detay Yayıncılık.

Arluke, A. ve Sanders, C. R. (1996). *Regarding animals*. Temple University Press.

Aytürk, E. ve Broad, G. (2021). Moral concern toward different categories of animal species: Using the animal moral concern scale to examine animal-related self-perceptions and behaviors. https://psyarxiv.com/5pywj/

Bastian, B., Costello, K., Loughnan, S. ve Hodson, G. (2012). When closing the human-animal divide expands moral concern: The importance of framing. *Social Psychological and Personality Science, 3*(4), 421-429. https://doi.org/10.1177/1948550611425106

Batson, C. D. (2011). *Altruism in humans*. Oxford University Press.

Caviola, L. ve Capraro, V. (2020). Liking but devaluing animals: Emotional and deliberative paths to speciesism. *Social Psychological and Personality Science, 11*(8), 1080-1088. https://doi.org/10.1177/1948550619893959

Caviola, L., Everett, J. A. C. ve Faber, N. S. (2019). The moral standing of animals: Towards a psychology of speciesism. *Journal of Personality and Social Psychology, 116*(6), 1011-1029. https://doi.org/10.1037/pspp0000182

Kıral-Uçar, G., Kaynak-Malatyalı, M. ve Kaynak, B. D. (basımda). Social and ecological dominance orientations, climate change denial, and pro-environmental behavior [Accepted manuscript]. *Global Environmental Psychology*. http://doi.org/10.23668/psycharchives.12941

Miralles, A., Raymond, M. ve Lecointre, G. (2019). Empathy and compassion toward other species decrease with evolutionary divergence time. *Scientific Report* 9, Article 19555. https://doi.org/10.1038/s41598-019-56006-9

Okutan, N. (2022). Hayvanlara yönelik empati. M. B. Bulut (Ed.), *Ben diğeri ve biz: Sosyal psikoloji* içinde (s. 235-265). Nobel Akademik Yayıncılık.

Okutan, N. (2023). Development of the Animal Empathy Scale Short Form. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*. *15*(Supplement 1), 177-191. https://doi.org/10.18863/pgy.1282134

Opotow, S. V. (1993). Animals and the scope of justice. *Journal of Social Issues, 49*(1), 71-85. https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.1993.tb00909.x

Paul, E. S. (2000). Empathy with animals and with humans: Are they linked? *Anthrozoös*, *13*(4), 194-202. http://dx.doi.org/10.2752/089279300786999699

Plous, S. (1993). Psychological mechanisms in the human use of animals. *Journal of Social Issues*, *49*(1), 11-52. https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.1993.tb00907.x

Uenal, F., Sidanius, J., Maertens, R., Hudson, S. K. T., Davis, G. ve Ghani, A. (2022). The roots of ecological dominance orientation: Assessing individual preferences for an anthropocentric and hierarchically organized world. *Journal of Environmental Psychology*, *81*, Article 101783. https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2022.101783

Türcülük ve Hayvan Hakları İçin Kolektif Eylemler: Hayvanlarla Empatinin Dolaylı Rolü

Speciesism and Collective Actions for Animal Rights: The Indirect Role of Animal Empathy

Emine Yücel[24]
Hüseyin Haluk Yıldırım[25]
Mevlüt Şemsettin Ceylan[26]

Özet

Bir zihne sahip olmak insan dışı varlıklara ahlaki haklar tanınması ve onların da insanın ahlaki sorumluluk alanına girmesi açısından belirleyicidir. Buna karşılık türcülük ahlaki sorumluluğu türe üyeliğe göre sınırlandıran bir dünya görüşüdür. Mevcut çalışmada türcülük ile hayvanlara zihin atfının hayvan haklarını desteklemeyle olan ilişkisi hayvanlarla empatinin dolaylı rolü bağlamında sorgulanmıştır. Kolay örnekleme yaklaşımıyla ulaşılan 299 katılımcıyla (196 kadın, 103 erkek) yürütülen çalışmada demografik bilgi formu ile türcülük, zihin atfı, hayvanlara yönelik empati ve kolektif eylem yönelimi ölçekleri uygulanmıştır. Önerilen dolaylı etki modeli SPSS PROCESS MACRO'su (Model 4) yardımıyla test edilmiştir. Bulgular türcülük ile hayvan hakları desteği arasındaki ilişkide hayvanlarla empatinin iki boyutunun (duygusal ve bilişsel empati) dolaylı rol üstlendiğini ortaya koymuştur. Ayrıca hayvanlara atfedilen duyum kapasitesi (ancak akıl kapasitesi değil) artan duygusal empati puanlarının dolaylı rolüyle hayvan hakları için kolektif eylem yönelimini açıklamıştır. Bulgular hayvan haklarının iyileştirilmesine yönelik kolektif eylemlerde insan-hayvan benzerliğine ilişkin algıların ve bununla ilişkili olarak hayvan türünü de kapsayacak şekilde genişleyen ahlaki (empatik) ilginin önemine işaret etmektedir.

Anahtar sözcükler: Türcülük, hayvanlarla empati, hayvan hakları, kolektif eylem

Abstract

Giving non-humans moral rights and including them in the realm of human moral responsibility depend on the extent to which they have a mind. A worldview known as speciesism, in contrast, places restrictions on moral responsibility based on species membership. In the present study, the associations of speciesism and animal mind perceptions with support for animal rights were examined in considering the indirect role of empathy toward animals. The demographic information form and the scales of speciesism, mind attribution, empathy for animals, and collective action intentions were used in the study, which involved 299 participants (196 females, 103 males) who were recruited using the convenience sample method. The proposed indirect effect model was evaluated with the help of SPSS PROCESS MACRO (Model 4). The findings demonstrated that the two dimensions of empathy (emotional and cognitive empathy) played an indirect role in the relationship between speciesism and collective action tendencies for animal rights. Additionally, through the indirect effect of heightened emotional empathy, the perceived sensation (but not intellect) capacity of animals was connected with support for animal rights. The results highlight the significance of human-animal similarity perceptions and thus moral (empathetic) expansiveness toward animals for encouraging collective intentions for animal rights.

[24] Dr., Selçuk Üniversitesi, ey.emineyucel@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3663-6003
[25] Psk., Akçakale Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi, Şanlıurfa, hy.huseyinyildirim99@gmail.com, ORCID: 0009-0006-7380-6197
[26] Psk., Herhangi bir kuruma bağlı değildir. mevlut25ceylan@gmail.com, ORCID: 0009-0002-0449-5832
* *Sorumlu Yazar:* Emine Yücel

Keywords: speciesism, animal empathy, animal rights, collective action

Uzun Özet

Giriş

İnsanlar "büyük varoluş zinciri" (Lovejoy, 1937) içinde kendi türünü, sahip olduğu ahlaki ve bilişsel özellikleri bakımından hayvanlardan üstün görme eğilimindedir (Caviola ve ark., 2018; Gray ve ark., 2007). Duygulanma ve zihinsel karmaşıklık insan türünün belirleyici özellikleri kabul edildiğinden (Leyens ve ark., 2001), hayvanlara bu tür karmaşık zihinsel özellikler atfetmek insanın bu dünyadaki benzersizliğini tehdit edebilir (Leach ve ark., 2023). İnsanların insan-hayvan ayrımını sürdürmeye yönelik çabası varlıkların ahlaki açıdan önem derecesinin türe üyeliğe göre belirlendiği üstünlükçü bir dünya görüşü olan türcülük (Singer, 1975) ile de yakından ilişkilidir. İnsanlar hayvanları dostları olarak görüyor olsalar da (Lades ve ark., 2020) onların kimi durumlarda kendi çıkarları için kullanılmasına ya da zarar görmesine göz yumabilir. Örneğin, insanlar et üretiminde hayvanlara verilen zararı meşrulaştırmak için hayvanları yalnızca yiyecek olarak görerek (Bratanova ve ark., 2011) ya da onların zihinsel özelliklerini tamamen reddederek (Loughnan ve ark., 2010) onları nesneleştirebilir.

Empati ahlaki sorumluluk sınırlarının hayvanları da kapsayacak şekilde genişlemesinin araçlarından biri olabilir (Kristjánsson, 2004). Hayvanlarla empati bir hayvanın acı çekmesi durumunda uyanan duygusal durumdur (Rothgerber ve Mican, 2014). İnsan dışı varlıklara insani özellikler atfetme, yani antropomorfizm bu varlıklarla empati kurmayı kolaylaştıran bir mekanizma olarak değerlendirilmektedir (Waytz ve ark., 2010). Hayvanlarla kurulan empati hayvanların yaşadığı eziyet ve zorluklara ilişkin farkındalık ve hayvan haklarının iyileştirilmesine yönelik sunulan destekle ilişkilidir (Plous, 1991). Mevcut çalışmada hayvanlara ilişkin ahlaki tutumlar ve eylemler üzerinde belirleyici olan türcülük ile hayvanların zihin kapasitesine ilişkin atıfların hayvan haklarının iyileştirilmesine yönelik kolektif eylemlerle ilişkisi hayvanlarla empatinin dolaylı rolü bağlamında incelenmiştir. Çalışma hipotezleri şu şekildedir:

H1: Türcülük ile hayvan haklarının iyileştirilmesine yönelik kolektif eylem yönelimi arasındaki ilişkide hayvanlarla kurulan empati dolaylı etkiye sahiptir.

H2: Hayvanlara atfedilen zihin kapasitesi (duyum ve akıl kapasitesi) ile hayvan haklarının iyileştirilmesine yönelik kolektif eylem yönelimi arasındaki ilişkide hayvanlarla kurulan empati dolaylı etkiye sahiptir.

Hayvanların refahının artırılmasına yönelik harekete geçme süreçlerinin ardındaki psikolojik mekanizmaların anlaşılmasını hedefleyen mevcut çalışma, günümüzde türcülükle savaş üzerinden yeniden tanımlanan insan-hayvan ilişkilerinin (Dhont ve ark., 2020) ahlaki açıdan daha kabul edilebilir bir zemine taşınmasının olanaklarını sorgulaması bakımından önemlidir

Yöntem

Katılımcılar

İlişkisel desene sahip mevcut araştırma için kolay örnekleme yöntemiyle 299 katılımcıdan (196 kadın, 103 erkek; $Ort_{Yaş}$ = 25.56, SS = 7.80) veri toplanmıştır. Katılımcıların %31'i bir evcil hayvana sahip olduğunu belirtmiştir.

Veri Toplama Araçları

Beşli Likert tip ölçekte puanlanan Hayvan Empati Ölçeği haricindeki tüm ölçekler 7'li Likert tip ölçekte puanlanmıştır.

Türcülük Ölçeği

Katılımcıların türcülük düzeyini belirlemek amacıyla Türcülük Ölçeği'nden (Altınal, 2019; Caviola ve ark., 2018) yararlanılmıştır. Düşük madde-toplam korelasyonuna sahip 5. madde hariç tutularak ölçek puanı hesaplanmıştır (α = .61).

Hayvanlara Zihin Atfı Ölçeği

Önceki araştırmalardan (örn., Loughnan ve ark., 2010) esinlenilerek oluşturulan zihin atfı ölçeğiyle katılımcılardan bir ineğin duyum (örn., *işitme*; α = .92) ve akıl kapasitesini (örn., *düşünme*; α = .89) değerlendirmeleri istenmiştir.

Hayvan Empati Ölçeği

Katılımcıların hayvanlarla empati düzeylerini belirlemek üzere Hayvan Empati Ölçeği (Paul, 2000) İngilizceden Türkçeye çevrilmiştir. Açımlayıcı faktör analizi sonucunda "Duygusal Empati" (α = .86) ve "Bilişsel Empati" (α = .80) olmak üzere iki ayrı puan hesaplanmıştır.

Kolektif Eylem Ölçeği

Önceki araştırmalardan (örn., Bagci ve Turnuklu, 2019) esinlenilerek oluşturulan ölçek yardımıyla katılımcıların hayvan haklarının iyileştirilmesine yönelik kolektif eylemlere katılım yönelimi ölçülmüştür (α = .94).

İşlem

Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bilimsel Etik Değerlendirme Kurulundan çalışma öncesinde etik kurul izni alınmıştır (27.01.2023 /Karar 2023/003). Çevrim içi ortamda, bilgilendirilmiş onam prosedürü uygulanarak başlanan araştırmada demografik form ve diğer ölçekler yukarıda sunulan sırada uygulanmıştır. Araştırmaya gönüllülük esasına göre katılan katılımcıların anketi tamamlaması yaklaşık 10 dakika sürmüştür.

Bulgular

Katılımcıların yaş, cinsiyet ve evcil hayvana sahip olma durumları kontrol edilerek SPSS PROCESS MACRO eklentisinden yararlanılarak hipotez testi gerçekleştirilmiştir. Dolaylı etkiler için %95 güven aralığı (G.A.) 5000 bootstrap örneklemi kullanılarak hesaplanmıştır. İlk olarak türcülük ve hayvan hakları için kolektif eylem yönelimi arasındaki ilişkide hayvanlarla empatinin dolaylı rolü incelenmiştir. Her ne kadar türcülük ile kolektif eylem yönelimi arasındaki doğrudan ilişki istatistiki açıdan anlamlı olmasa da (b = .09, G.A. [-.11, .29]), hem duygusal (b = -.15, G.A. [-.24, -.06]) hem de bilişsel empatinin (b = -.16, G.A. [-.27, -.08]) iki değişken arasındaki ilişkiyi Hipotez 1'i destekler biçimde dolaylı olarak açıkladığı görülmüştür.

İkinci olarak ise hayvanlara atfedilen zihin kapasitesi ile hayvan hakları için kolektif eylem yönelimi arasındaki ilişkide hayvanlarla empatinin dolaylı rolü incelenmiştir. Hayvanlara atfedilen duyum (b = .04, G.A. [-.11, .19]) ya da akıl kapasitesinin (b = .12, G.A. [-.01, .24]) kolektif eylem yönelimiyle olan doğrudan ilişkisi istatistiki açıdan anlamlı değildir. Buna karşılık hayvanlara atfedilen duyum kapasitesi ile kolektif eylem yönelimi arasındaki ilişkide duygusal empati dolaylı etkiye sahiptir (b = .19, G.A. [.09, .33]). Diğer üç dolaylı etki istatistiki açıdan anlamlı olmadığından bulgular Hipotez 2'yi kısmen desteklemiştir.

Tartışma

Bulgular hayvanlarla hem duygusal hem de bilişsel empati kurmayı zorlaştırabilen türcülüğün kolektif eylem yönelimini sekteye uğratabileceğine işaret etmektedir. Buna karşılık hayvanlara atfedilen duyum kapasitesi hayvanlarla özellikle duygusal empati kurmayı kolaylaştırarak hayvan hakları için kolektif eylem yönelimini güçlendiriyor gibi durmaktadır. Ancak hayvanların akıl kapasitesine ilişkin atıflar empati boyutlarıyla ilişkili olmadığından kolektif eylem yönelimiyle dolaylı yoldan ilişki göstermemiştir. İnsanlar duyum kapasiteleri bakımından hayvanlarla benzeştiklerini düşünseler bile akıl yürütme, niyet etme ve planlama gibi ileri zihinsel özellikleri bakımından kendilerinin hayvanlardan farklılaştıklarına inanırlar (Gray ve ark., 2007; Leyens ve ark., 2001). Mevcut çalışmada hayvanlara atfedilen akıl kapasitesi insan türünün benzersizliğine bir tehdit olarak algılanmış olabileceğinden hayvanlarla empatiyle, dolayısıyla hayvan haklarını destekleme yönelimi ile ilişkisiz çıkmış olabilir.

Sonuç

Bulgular ışığında daha olumlu insan-hayvan ilişkilerinin inşa edilmesine yönelik psikososyal stratejiler tasarlanırken türcülüğün ahlaki sınırları daraltan olumsuz etkilerine ve hayvanların duyum, dolayısıyla acı çekebilme potansiyeline vurgu yapmanın önemine dikkat çekilebilir. Bununla birlikte empati ve insan-hayvan benzerliği algısı arasındaki olası iki yönlü ilişkinin gelecek deneysel ya da boylamsal çalışmalar yardımıyla incelenmesi hayvan hakları savunuculuğuna ilişkin psikolojik mekanizmaların daha iyi anlaşılmasını sağlayabilir.

Kaynakça

Altınal, B. E. (2019). *Hayvanların türcülük bağlamında ötekileştirilmesi* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi.

Bagci, S. C. ve Turnuklu, A. (2019). Intended, unintended, and unknown consequences of contact: The role of positive-negative contact on outgroup attitudes, collective action tendencies, and psychological well-being. *Social Psychology, 50*(1), 7-23. https://doi.org/10.1027/1864-9335/a000355

Bratanova, B., Loughnan, S. ve Bastian, B. (2011). The effect of categorization as food on the perceived moral standing of animals. *Appetite, 57*(1), 193-196. https://doi.org/10.1016/j.appet.2011.04.020

Caviola, L., Everett, J. A. C. ve Faber, N. S. (2018). The moral standing of animals: Towards a psychology of speciesism. *Journal of Personality and Social Psychology, 116*(6), 1011-1029. https://doi.org/10.1037/pspp0000182

Dhont, K., Hodson, K., Leite, A. C. ve Salmen, A. (2020). The psychology of speciesism. K. Dhont ve G. Hodson (Edl.), *Why people love and exploit animals: Bridging insights from academia and advocacy* (1. basım) içinde (ss. 29-49). Routledge.

Gray, H. M., Gray, K. ve Wegner, D. M. (2007). Dimensions of mind perception. *Science, 315*(5812), 619. https://doi.org/10.1126/science.1134475

Kristjánsson, K. (2004). Empathy, sympathy, justice and the child. *Journal of Moral Education, 33*(3), 291-305. https://doi.org/10.1080/0305724042000733064

Lades, L. K., Laffan, K., Daly, M. ve Delaney, L. (2020). Daily emotional well-being during the COVID-19 pandemic. *British Journal of Health Psychology, 25*(4), 902-911. https://doi.org/10.1111/bjhp.12450

Leach, S., Sutton, R. M., Dhont, K., Douglas, K. M. ve Bergström, Z. M. (2023). Changing minds about minds: Evidence that people are too sceptical about animal sentience. *Cognition, 230*, 105263. https://doi.org/10.1016/j.cognition.2022.105263

Leyens, J. P., Rodriguez-Perez, A., Rodriguez-Torres, R., Gaunt, R., Paladino, M. P., Vaes, J. ve Demoulin, S. (2001). Psychological essentialism and the differential attribution of uniquely human emotions to ingroups and outgroups. *European Journal of Social Psychology, 31*(4), 395-411. https://doi.org/10.1002/ejsp.50

Loughnan, S., Haslam, N. ve Bastian, B. (2010). The role of meat consumption in the denial of moral status and mind to meat animals. *Appetite, 55*(1), 156-159. https://doi.org/10.1016/j.appet.2010.05.043

Lovejoy, A. O. (1937). *The great chain of being. A study of the history of an idea* (Vol. 12). Harvard University Press.

Paul, E. (2000). Empathy with animals and with humans: Are they linked? *Anthrozoös: A Multidisciplinary Journal of the Interactions of People and Animals, 13(*4), 194-202. https://doi.org/10.2752/089279300786999699

Plous, S. (1991). An attitude survey of animal rights activists. *Psychological Science, 2*(3), 194-196. https://doi.org/10.1111/j.1467-9280.1991.tb00131.x

Rothgerber, H. ve Mican, F. (2014). Childhood pet ownership, attachment to pets, and subsequent meat avoidance. The mediating role of empathy toward animals. *Appetite, 79*, 11-17. https://doi.org/10.1016/j.appet.2014.03.032

Singer, P. (1975). *Animal liberation: A new ethics for our treatment of animals*. New York Review.

Waytz, A., Cacioppo, J. ve Epley, N. (2010). Who sees human? The stability and importance of individual differences in anthropomorphism. *Perspectives on Psychological Science, 5*(3), 219-232. https://doi.org/10.1177/1745691610369336

Hem Ahlaklı Hem 'Sapkın' Beslenme Grupları: Veg*nlara Yönelik Tutumlara Dair Bir Alanyazın Taraması

Both Moral and 'Deviant' Dietary Groups: A Literature Review on Attitudes Towards Veg*ns

Fatih Köseoğlu [27]

Özet

Özellikle içinde bulunduğumuz yüzyılda motivasyonlarını ahlaki gerekçelerden alan etik vejetaryen ve veganlar (veg*n) türcü beslenme ideolojisine (kanizm) meydan okuyarak hayvanlar lehine radikal sosyal değişimler talep etmektedir. Bu durumun beslenme grupları arasında gerilime yol açtığı söylenebilir. Yakın zamanda yürütülen çalışmalar veg*nların diğer beslenme gruplarına kıyasla daha ahlaklı algılanıp takdir edilerek hayranlık duyulduğunu ortaya koymakla birlikte, bu grupların kibirli/küstah, sosyal çekicilikten yoksun veya ahlakçı olarak tanımlanarak farklı açılardan olumsuz değerlendirildiğini göstermektedir. *Vegan karşıtlığı/vegafobi* olarak isimlendirilen bu olumsuz değerlendirmeler ve *vegan paradoksu* olarak isimlendirilen çelişik değerlendirmelerin bir arada gözlemlenmesi sosyal psikolojide son zamanlarda incelenmeye başlanmıştır. Bu bildiride 1981-2023 yılları arasında literatürde veg*nlara yönelik tutumları ele alan 30 araştırma makalesi ana hatlarıyla incelenmiş, konuya dair ortaya konan araştırma sonuçları, kuramsal çerçeveler ve modeller ele alınmıştır. Bu gruplara yönelik olumlu ahlaki yüklemeler ve olumsuz tutumların bir arada tespit edilmesinin nedenleri ve sonuçları tartışılmıştır. Veg*nlara yönelik tespit edilen çelişik yapıdaki yaklaşımların sebepleri özellikle ahlak psikolojisi perspektifinden kritik edilmiştir. Güncel çalışmalar veg*nların diğer beslenme kimlikleri (örn., hepçiller, fleksitaryenler, laktozsuz veya glütensiz beslenenler) ile karşılaştırıldığında olumsuz bir imaja sahip olduklarını göstermektedir.

Anahtar sözcükler: Veganlar, vegafobi, vegan paradoksu, beslenme grupları, gruplar arası tutumlar

Abstract

Especially in the current century, ethical vegetarians and vegans (veg*n), who are motivated by moral reasons, are challenging the speciesist dietary ideology (carnism) and demanding radical social changes in favour of animals. This has led to tensions between dietary groups. Recent studies have shown that veg*ns are perceived as more moral than other dietary groups and are appreciated and admired, but they are also viewed negatively from different perspectives, being described as arrogant, lacking social attractiveness or moralistic. The observation of these negative evaluations, called anti-veganism/vegaphobia, and ambivalent evaluations, called vegan paradox, together have recently begun to be examined in social psychology. In this paper, 30 research articles on attitudes towards veg*ns in the literature between 1981 and 2023 are reviewed, and the research results, theoretical frameworks and models on the subject are discussed. The reasons and consequences of the combination of positive moral attributions and negative attitudes towards these groups are discussed. The reasons for the ambivalent attitudes towards veg*ns have been criticised, especially from the perspective of moral psychology. Recent studies show that veg*n people have a negative image compared to other dietary identities (e.g., omnivores, flexitarians, lactose-free or gluten-free dieters).

Keywords: vegans vegaphobia vegan paradox, dietary groups, intergroup attitudes

[27] Uzm. Psk., Siirt Üniversitesi, ffatihkoseogluu@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9512-5065

Uzun Özet

Giriş

İnsanlar kendilerinde ve diğer kişilerde ahlaklı/erdemli olmaya önem verir. Dolayısıyla ahlaklı bireyler sosyal yaşam içinde ödüllendirilir. Buna karşın kimi zaman bu kişiler sevilmemekte veya çeşitli biçimlerde cezalandırılmaktadır. Nitekim ”duyar kasan”, “erdem şovu yapan” veya “ahlaklı geçinen” gibi terimler bazen ahlaklı duruş sergileyenleri ifade etmek için kullanılmaktadır. Veg*n gruplar ifade edilen olumlu ve olumsuz değerlendirmelerin hedefi olabilmektedir.

İçinde bulunduğumuz yüzyılda motivasyonunu türler arası adaleti iyileştirmek, iklim krizini önlemek veya sağlıklı yaşamak gibi gerekçelerden alan veg*n diyetler pek çok kültürde popülerleşmektedir. Özünde türcülüğe karşı olan etik veg*nlar kimliklerini inşa ederken temel motivasyonlarını ahlaki nedenlerden alır. Bu özellikleri nedeniyle diğer beslenme grupları tarafından ‘ahlaklı, merhametli’ değerlendirilen bu gruplar aynı zamanda pek çok olumsuz yargılama ve ayrımcılıkla da karşılaşmaktadır. Bu bildirinin temel amacı literatürde veg*nlara yönelik tutumları inceleyen görgül araştırma bulgularını temel olarak aktarmaktır. Veg*n karşıtlığının ve çelişik yapıdaki değerlendirmelerin nedenlerini tartışmak bildirinin diğer amacını oluşturmaktadır.

Literatür

Veg*nlar sinema, dizi, gazete veya sosyal medya platformlarında, çeşitli biçimlerde alaya alınmakta, aşağılayıcı ve olumsuz tasvirlerle (*çileci, geçici hevesleri olan, aşırı duygusal, düşman, şiddet yanlısı, ikiyüzlü, saldırgan, sorumsuz, dogmatik, militan, insan düşmanı, tarikat üyeleri vb.*) damgalamaktadır (Brookes ve Chalipnik, 2023; Cole ve Morgan, 2011; Gregson ve ark., 2022;). MacInnis ve Hodson (2017) veg*nlara yönelik tutumlarla, ön yargılara yaygın biçimde hedef olan gruplara (örn., eşcinseller, göçmenler, siyahlar) yönelik tutumların benzer -veya daha olumsuz- şekilde olduğunu tespit etmişlerdir. Bu çalışmada veg*nlar ayrıca, çölyak hastalığı nedeniyle glütensiz beslenenler, laktoz intoleransı olanlar ve dini nedenlerle özel diyet uygulayanlardan daha olumsuz değerlendirilmiştir (ayrıca bkz., Bagci ve ark., 2021; Tian ve ark., 2019).

Hepçillerin veg*nlara yönelik olumsuz tutumlarının nedenlerini açıklayan bazı görüşler mevcuttur. Örneğin, *veg*nlara yönelik tutumlarda ikili süreç modelinde* sağ kanat yetkeciliği ve sosyal baskınlık yönelimi veg*nlara yönelik olumsuz tutumların büyük bir kısmını tutarlı ve güçlü bir şekilde öngören önemli iki bireysel farklılık ölçütü olarak tespit edilmiştir (Judge ve Wilson, 2018). Bu model özetle veg*nların sosyal istikrarı/düzeni bozdukları ve insanların diğer hayvanlar üzerindeki grup egemenliğini meydan okudukları için sevilmediğini öne sürmektedir.

Veg*nların neden sevilmediğine dair bir diğer açıklama tehdit değişkeni ile yapılmaktadır. Bu görüşe göre veg*nlar, hepçillerin inançlarına, kültürel kodlarına, mutfak geleneklerine, değerlerine, tutumlarına, ahlaki standartlarına ve ulusal ekonomiye yönelik sembolik (soyut) boyutta tehdit unsurları olarak algılanmaktadır (Bagci ve ark., 2021; MacInnis ve Hodson, 2017;). Veg*nları tehdit olarak algılamak ile bu gruba yönelik olumsuz tutumlara sahip olmak arasında pozitif yönde ilişki bulunmuştur.+

Veg*n karşıtlığını açıklayan bir diğer popüler görüş ise veg*nların hepçiller üzerinde ahlaki kınanma/yargılanma beklentisi yaratması ve ciddi boyutta ahlaki benlik algısı tehdidi oluşturmasıdır (Cramwinckel ve ark., 2013; Minson ve Monin, 2012; Weiper ve Vonk, 2021). Görünüşe göre ahlaki olarak eksik bulunma düşüncesi nahoş duygular yaratmakta ve bireyler bu duyguları yaratan kaynağı olumsuz değerler atfederek tepki göstermektedir. Nitekim veganların hayvan haklarını konu alan protestolarına (protesto biçiminin barışçıl olmasına veya olmamasına bakılmaksızın) maruz kalan hepçillerin veganlara yönelik olumsuz tutumlar

geliştirmesi (Menzies ve ark., 2023) beklenen ahlaki kınanma değişkeni ile açıklanabilir. Bu görüş veg*nların motivasyonlarının ekolojik kaygılar veya sağlığa kıyasla sosyal adalet/etik gerekçeler olduğunda hepçiller tarafından neden daha az sevildiğini de açıklamaktadır.

Olumsuz değerlendirmelerin haricinde literatürde veg*nlara yönelik pozitif tutumların varlığını gösteren bulgular da mevcuttur. Örneğin, veg*nlar *sağlıklı, hayvan sever, ahlaklı yardımsever, düşünceli, çevre/ekoloji dostu* veya *dürüst* gibi terimlerle ilişkilendirilmiştir (De Groeve ve ark., 2021; Patel ve Buckland, 2021). Diğer çalışmalarda vejetaryenler hepçillere kıyasla daha ahlaklı/erdemli olarak değerlendirilmiştir (Ruby ve Heine, 2011). Veg*nlara dair tespit edilen bu çelişik tutumlar -farklı bir anlatımla ahlaki konumlanış, çevre bilinci, hayvan sever olmaları ve adanmışlıkları nedeniyle takdir edilirken, kibir/küstah ve aşırı bağlılık gibi ahlakçı özelliklerle de aşağılanması- *vegan paradoksu* olarak isimlendirilmektedir (De Groeve ve ark., 2021).

Tartışma ve Sonuç

Gruplar arası kutuplaşmanın yoğun biçimde yaşandığı günümüz toplumlarında son yıllarda beslenme grupları arasında da çatışmanın/gerilimin tespit edilmesi dikkat çekici bir bulgudur. Genel olarak veg*n karşıtlığının temel sebebinin beslenme grupları arasındaki marjinal farklılıklardan ziyade, paylaşılan ahlaki değerlerden/inançlardan (örn., *hayvanlara zarar vermek yanlıştır, hayvanlara karşı merhametli olmak gerekir*) kaynaklandığı söylenebilir. Yine de veg*n karşıtlığının nedenleri hakkında daha fazla bilgiye ihtiyaç duyulmaktadır. Çoğu çalışma hepçillerin veg*nlara yönelik tutumlarının neler olduğu tespitini yapan keşfedici nitelikte araştırmalardan oluşmaktadır. İleriki çalışmalar bu ön yargının nedenlerini daha fazla yoğunlaşabilir ve bunun akabinde veg*n nefretini azaltıcı müdahale programları geliştirilebilir. İleriki süreçlerde ayrıca bu grupların psikolojik iyi oluşlarını geliştirici ve özel yasalarla korunmasını sağlayıcı adımların atılması önem arz etmektedir.

Araştırmalara göre tüm etsiz diyetler aynı şekilde algılanmamakta ve doğrudan ön yargıya maruz kalmamaktadır. Motivasyon ve algılanan motivasyon önemli rol oynamaktadır. Gelecek çalışmalarda tekil motivasyonların aksine veg*n olmaya dair çoklu motivasyonların incelenmesi önerilebilir (örn., hem etik hem sağlık nedeniyle veg*n olmayı tercih etmek). Ayrıca veg*n ebeveyn/hamile olmak, kilolu veya inançlı olup veg*n olmak veya iç grup üyelerinden bir kimsenin veg*n olması gibi farklı durum ve kimliklerin veg*nlıkla kesişimselliği söz konusu olduğunda ne tür tutumların gündeme geldiği henüz çalışılmamıştır. Özellikle veg*nların iç grup üyeleri olarak sunulması durumunda ne tür tutumlarla karşılaşılacağı merak edilmektedir. Son olarak literatürde genellikle hepçillerin diğer beslenme gruplarını nasıl değerlendirdiği incelenmiştir. Buna karşın diğer beslenme gruplarının birbiri arasındaki ilişkilere dair çok az bilgi vardır.

Vega*n karşıtlığı, sosyal normlara meydan okuyan (örn., feministler, çevreciler, sosyalistler) ve ahlaki motivasyonlu diğer azınlık gruplara yönelik ön yargılar içerisinde değerlendirilebilir. Diğer dezavantajlı/azınlık grupların aksine (örn., Kürtler, Aleviler) veg*nlar hakkında olumsuz görüşleri/tutumları ifade etmek şu anda sosyal olarak kabul edilebilir görünmektedir. Bu durum biz araştırmacılara veg*nlara yönelik ön yargının psikolojik temellerini araştırmak için eşsiz bir fırsat sunmaktadır. WEIRD olmayan kültürel bağlamı ve veg*nlığın hızla yükselişe geçmesi sebebiyle Türkiye bilhassa özgün bir araştırma alanı olarak dikkat çekmektedir. Son olarak, etik veg*nlara yönelik çelişik nitelikteki değerlendirmeler -hem ahlaklı görüp beğenme hem de ahlakçı görüp aşağılama- ve bu gurubun hepçil bireylerde ahlaki kınanma beklentisini açığa çıkararak ahlaki tehdit yaratması, konunun ahlak psikolojisi kuram ve kavramları çerçevesinde özgün bakış açılarıyla çalışılabileceğini göstermektedir.

Kaynakça

Bagci, S. C., Rosenfeld, D. L. ve Uslu, D. (2021). Intergroup attitudes between meat-eaters and meat-avoiders: The role of dietary ingroup identification. *Group Processes & Intergroup Relations, 25*(5), 1223-1247. https://doi.org/10.1177/13684302211012768

Brookes, G. ve Chałupnik, M. (2023). Militant, annoying and sexy: A corpus-based study of representations of vegans in the British press. *Critical Discourse Studies, 20*(2), 218-236. https://doi.org/10.1080/17405904.2022.2055592

Cole, M. ve Morgan, K. (2011). Vegaphobia: Derogatory discourses of veganism and the reproduction of speciesism in UK national newspapers. *The British Journal of Sociology, 62*(1), 134-153. https://doi.org/10.1111/j.1468-4446.2010.01348.x

Cramwinckel, F. M., van Dijk, E., Scheepers, D. ve van den Bos, K. (2013). The threat of moral refusers for one's self-concept and the protective function of physical cleansing. *Journal of Experimental Social Psychology, 49*(6), 1049-1058. https://doi.org/10.1016/j.jesp.2013.07.009

De Groeve, B., Hudders, L. ve Bleys, B. (2021). Moral rebels and dietary deviants: How moral minority stereotypes predict the social attractiveness of veg*ns. *Appetite, 164*, 105284.

Gregson, R., Piazza, J. ve Boyd, R. L. (2022). 'Against the cult of veganism': Unpacking the social psychology and ideology of anti-vegans. *Appetite, 178*, 106143. https://doi.org/10.1016/j.appet.2022.106143

Judge, M. ve Wilson, M. S. (2019). A dual-process motivational model of attitudes towards vegetarians and vegans. *European Journal of Social Psychology, 49*(1), 169-178. https://doi.org/10.1002/ejsp.2386

MacInnis, C. C. ve Hodson, G. (2015). It ain't easy eating greens: Evidence of bias toward vegetarians and vegans from both source and target. *Group Processes & Intergroup Relations, 20*(6), 721-744. https://doi.org/10.1177/1368430215618253

Menzies, R. E., Ruby, M. B. ve Dar-Nimrod, I. (2023). The vegan dilemma: Do peaceful protests worsen attitudes to veganism?. *Appetite, 186*, 106555. https://doi.org/10.1016/j.appet.2023.106555

Minson, J. A. ve Monin, B. (2012). Do-gooder derogation: Disparaging morally motivated minorities to defuse anticipated reproach. *Social Psychological and Personality Science, 3*(2), 200-207. https://doi.org/10.1177/1948550611415695

Patel, V. ve Buckland, N. J. (2021). Perceptions about meat reducers: Results from two UK studies exploring personality impressions and perceived group membership. *Food Quality and Preference, 93*, 104289. https://doi.org/10.1016/j.foodqual.2021.104289

Ruby, M. B. ve Heine, S. J. (2011). Meat, morals, and masculinity. *Appetite, 56*(2), 447-450. https://doi.org/10.1016/j.appet.2011.01.018

Weiper, M. L. ve Vonk, R. (2021). A communicational approach to enhance open-mindedness towards meat-refusers. *Appetite, 167*, 105602. https://doi.org/10.1016/j.appet.2021.105602

3. OTURUM
AHLAKİ UZAKLAŞMA

Dünyayı Ben Mi Kurtaracağım?
Çevreci Davranışın Şekillenmesinde Ahlaki Uzaklaşmanın Rolü

Am I the One Who Will Save the World?
The Role of Moral Disengagement in Shaping Pro-Environmental Behavior

Erkin Sarı[28]
Muhammet Coşkun[29]
Merve Sena İmrek[30]
Banu Cingöz-Ulu[31]
Mevlüt Aytuğ Erdoğan[32]

Özet

Çevreci davranışların teşviki, bireyleri çevre dostu davranmaya yönelten ve bu davranışları gerçekleştirmekten alıkoyan faktörlerin tespit edilmesini gerektirir. Bireylerin insan kaynaklı iklim değişikliği ve çevresel bozulmayı ahlaki bir sorun olarak algılaması ise bu konuda sorumluluk alıp eyleme geçmesini kolaylaştırmaktadır. Bireyler ahlaki standartları doğrultusunda davranmadıklarında ise olumsuz duygu ve bilişsel çelişki yaşamamak adına çeşitli yollar (örn., ahlaki uzaklaşma stratejileri) kullanırlar. Ahlaki uzaklaşmanın toplum yanlısı davranış üzerindeki olumsuz rolü çeşitli çalışmalarda ele alınmış olsa da çevreci davranışta nasıl bir rol oynadığına dair sınırlı sayıda araştırma bulunmaktadır. Dahası, daha önceki çalışmaların çoğu ekonomik olarak daha ayrıcalıklı olan Küresel Kuzey ülkelerinden (örn., ABD) gelen verilere dayanmaktadır. Bu nedenle, mevcut literatürdeki bu eksiklikleri gidermek için, bu çalışmanın temel amacı bir Küresel Güney ülkesi olan Türkiye'de ahlaki uzaklaşmanın çevreci davranış üzerindeki rolünü araştırmaktır. Spesifik olarak, yaptığı çevreci davranışların etkili olabileceğini düşünen bireylerin çevresel sorunlara ilişkin daha az ahlaki uzaklaşma göstermesi ve daha çok çevreci davranış sergilemesi beklenmektedir. Bulgular, sonuca ilişkin beklentinin ahlaki uzaklaşmayı anlamlı ve negatif olarak yordadığını göstermektedir. Ayrıca, çevreci davranışların ahlaki uzaklaşma tarafından negatif, davranışın sonucuna ilişkin beklenti tarafından ise pozitif olarak yordandığı görülmüştür. Sonuca ilişkin beklentinin ahlaki uzaklaşma aracılığıyla çevreci davranış üzerindeki dolaylı etkisi de anlamlıdır. Bulgular ilgili alan yazın çerçevesinde tartışılmıştır.
Anahtar sözcükler: Ahlaki uzaklaşma, çevreci davranışlar, sonuca ilişkin beklenti

Abstract

Promoting pro-environmental behaviors requires the identification of the factors that encourage individuals to act environmentally and that prevent them from doing so. Individuals' perception of human-induced climate change and environmental degradation as a moral problem makes it easier for them to take responsibility and act on this issue. When individuals do not act in line with their moral standards, they use various methods (e.g., moral disengagement strategies) to avoid negative emotions and cognitive dissonance. Although the negative role of moral disengagement on pro-social behavior has been addressed by various studies, there is limited research on how it plays a role in pro-environmental behavior.

[28] Dr., Orta Doğu Teknik Üniversitesi / Arş. Gör., Selçuk Üniversitesi, erkin.sari@yahoo.com.tr, ORCID: 0000-0002-2162-5558
[29] Doktor adayı, Orta Doğu Teknik Üniversitesi / Arş. Gör., Kafkas Üniversitesi, muhammet.coskun@metu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6556-6783
[30] Lisans öğrencisi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, msimrek@gmail.com
[31] Doç. Dr., Orta Doğu Teknik Üniversitesi, cingoz@metu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6501-3975
[32] Lisans öğrencisi, Akdeniz Üniversitesi, mevlutaytugerdogan@gmail.com

Moreover, most of the earlier work has depended on information from financially privileged nations, specifically those in the Global North. Therefore, to address these deficiencies in the existing literature, the primary objective of this study was to investigate the role of moral disengagement in explaining pro-environmental behavior in a Global South country, Türkiye. Specifically, individuals believing that their pro-environmental behaviors can be effective are expected to exhibit less moral distancing and more pro-environmental behaviors regarding environmental issues. Findings demonstrated moral disengagement significantly and negatively predicted outcome expectancy. Moreover, it was observed that pro-environmental behaviors were predicted by moral disengagement negatively and by outcome expectancy positively. The indirect effect of outcome expectancy on pro-environmental behavior through moral disengagement is also significant. The findings were discussed within the related literature.
Keywords: moral disengagement, pro-environmental behaviors, outcome expectancy.

Uzun Özet

Giriş

İnsan kaynaklı iklim krizi ve ekolojik bozulmanın dünya üzerindeki tüm canlılar için ciddi bir tehdide dönüştüğüne dair artan bir endişe söz konusudur. Hükümetler arası İklim Değişikliği Paneli (IPCC, 2022) raporu 4 milyar insanın ve türlerin önemli bir kısmının iklim değişikliğinden zarar görme riskinin yüksek olduğuna işaret etmektedir. Dolayısıyla bireyleri çevresel açıdan sürdürülebilir davranış pratiklerini benimsemeye yöneltmek kritik önemdedir. Çevreci davranışların teşviki ise bireyleri çevre dostu davranmaya yönelten ve bu davranışları gerçekleştirmekten alıkoyan faktörlerin tespit edilmesini gerektirir. Bireylerin insan kaynaklı iklim değişikliği ve çevresel bozulmayı ahlaki bir sorun olarak algılaması ise bu konuda sorumluluk alıp eyleme geçmelerini kolaylaştırmaktadır. Geçmiş araştırmalar ahlaki norm (De Groot ve Steg, 2009) ve temellerin (Feinberg ve Willer, 2013) çevreci tutum ve davranışları belirlemede önemli bir rol oynadığını, ahlaki uzaklaşmanın (Leviston ve Walker, 2021) ise çevre sorunlarına ilişkin sorumluluk hissini azalttığını ortaya koymuştur.

İklim krizine ilişkin farkındalık ve bundan kişisel olarak sorumlu hissetme ise ahlaki normları harekete geçirmek ve dolayısıyla çevreci davranışları özendirmek için kritik rol oynamaktadır (De Groot ve Steg, 2009). Fakat, çevresel tahribat ve iklim değişikliğinin olumsuz etkileri net bir şekilde görülebilmesine rağmen, tüm bireyler çevre sorunlarının çözümünde kendilerini ahlaki açıdan eşit derecede sorumlu hissetmemektedir.

Bireyler ahlaki standartlarına uygun davranmadıklarında istenmeyen duygular (örn., suçluluk) deneyimleyebilirler (Shipley ve Ripper, 2022). Böyle durumlarda kişi olumsuz duygu ve bilişsel çelişki yaşamamak amacıyla ahlaki uzaklaşma stratejilerini kullanır (Bandura, 1986). Ahlaki uzaklaşmanın çevreci davranışlar üstünde nasıl bir rol oynadığına dair sınırlı sayıda araştırma bulunmaktadır. Dahası, daha önceki çalışmaların çoğu ekonomik olarak daha ayrıcalıklı olan Küresel Kuzey ülkelerinden gelen verilere dayanmaktadır. Mevcut literatürdeki bu eksiklikleri gidermek için, bu çalışmanın temel amacı bir Küresel Güney ülkesi olan Türkiye'de çevreci davranışın şekillenmesinde ahlaki uzaklaşmanın rolünü araştırmaktır. Spesifik olarak, yaptığı çevreci davranışların etkili olabileceğini düşünen bireylerin çevresel sorunlara ilişkin daha az ahlaki uzaklaşma göstermesi ve daha çok çevreci davranış sergilemesi beklenmektedir.

Yöntem

Katılımcılar

Çalışmaya lisans düzeyinde öğrenim gören 430 (347 kadın, 76 erkek, 7 cinsiyetini belirtmeyen; $Ort_{yaş} = 24.3$, $SS_{yaş} = 6.8$) üniversite öğrencisi çevrim içi olarak katılmıştır.

Veri Toplama Araçları

Katılımcılar Caprara ve arkadaşları (2009) tarafından geliştirilen Ahlaki Uzaklaşma Ölçeği'nin çevrenin korunmasıyla ilişkili maddelerine (3 madde, α = .45), Çevreci Davranışların Sonucuna İlişkin Beklenti Ölçeği'ne (4 madde, α = .89) (Chen ve ark., 2022), Özel ve Kamusal Alanda Sergilenen Çevreci Davranışlar Ölçeği'ne (8 madde, α = .78) (Candar, 2022) ve demografik bilgi formuna (örn., yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi, dindarlık) yanıt vermişlerdir. Ahlaki Uzaklaşma Ölçeği'nin çevrenin korunmasıyla ilişkili maddeleri ve Çevreci Davranışların Sonucuna İlişkin Beklenti Ölçeği bu çalışma kapsamında Türkçeye kazandırılmıştır.

Bulgular

Yapılan aracılık analizinin sonuçları çevreci davranışın sonucuna ilişkin beklentinin çevre sorunlarına ilişkin ahlaki uzaklaşmayı anlamlı ve negatif olarak yordadığını göstermektedir (β = -.32). Ayrıca, çevreci davranışların ahlaki uzaklaşma (β = -.12) tarafından negatif, davranışın sonucuna ilişkin beklenti (β = .31) tarafından ise pozitif olarak yordandığı görülmüştür. Sonuca ilişkin beklentinin ahlaki uzaklaşma aracılığıyla çevreci davranış üzerindeki dolaylı etkisi de anlamlıdır (β = .04).

Tartışma

Çalışmamızın bulguları geçmiş literatürle paralellik göstermektedir. Önceki çalışmalarda da ahlaki uzaklaşma stratejileri yenilenebilir enerji için daha fazla para ödemeye istekli olmayı (Venugopal ve Shukla, 2018) ve turistlerin çevreci davranış niyetlerini (Wu ve ark., 2021) olumsuz yönde yordamıştır. Ayrıca, Leviston ve Walker'ın (2021) çalışmasında gösterildiği gibi ahlaki uzaklaşma stratejilerini daha sık kullanan bireylerin iklim krizi hakkında daha az suçluluk hissettiği tespit edilmiştir. Bulgularımızla benzer şekilde geçmiş literatür yaptığı çevreci davranışların somut bir etkisi olacağını düşünen bireylerin daha çok çevreci davranış sergilediğini göstermektedir (Harland ve ark., 2007).

Sonuç

Bu sonuçlardan hareketle çevreci davranışların teşvikinde kullanılacak müdahale programlarının ve uygulamaların çevre meselelerinin insan kaynaklı olduğunu ve birey ve toplum bazında bu sorunların çözümünde sorumlu olduğunu vurgulaması gereklidir. Ek olarak, bireyler çevreci davranışların somut çıktıları (örn., bir yıllık su tasarrufu yapmanın doğal çevreye, ekonomiye katkıları) hakkında bilgilendirilmeli ve çevreci davranışlar özendirilirken büyük ve ulaşılması zor hedeflerden ziyade küçük ama birey tarafından uygulanabilir hedefler belirlenmelidir.

Bu çalışmanın bulguları birtakım sınırlılıklar göz önüne alınarak değerlendirilmelidir. Öncelikle, çalışma kesitsel bir desene sahip olduğundan ve dolayısıyla deneysel manipülasyon içermediğinden bulgular dikkatle yorumlanmalıdır. Gelecek çalışmaların konuyu deneysel ya da boylamsal bir yöntemle ele alması önerilmektedir. Ek olarak, sadece lisans öğrencilerinden oluşan örneklem genellenebilirlik açısından sınırlılıklar ortaya çıkarmaktadır. Bu sebepten, gelecek araştırmaların daha geniş bir katılımcı yelpazesini içermesi önerilmektedir. Bu kısıtlılıklarına karşın bulgularımız gelecekte yapılacak benzeri çalışmaları teşvik etme konusunda önemli bir potansiyele sahiptir.

Kaynakça

Bandura, A. (1986). *Social foundations of thought and action: A social cognitive theory.* Prentice-Hall, Inc.

Candar, İ. (2022). *Go green but why? The dynamic interplay between motivational reasons and pro-environmental behaviors displayed in private and public spheres* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Bilkent Üniversitesi.

Caprara, G. V., Fida, R. Vecchione, M., Tramontano, C. ve Barbaranelli, C. (2009). Assessing civic moral disengagement: Dimensionality and construct validity. *Personality and Individual Differences, 47*(5), 504-509. https://doi.org/10.1016/j.paid.2009.04.027

Chen, S., Wan, F. ve Yang, S. (2022). Normative misperceptions regarding pro-environmental behavior: Mediating roles of outcome efficacy and problem awareness. *Journal of Environmental Psychology*, *84*, 101917. https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2022.101917

De Groot, J. ve Steg, L. (2009). Morality and prosocial behavior: The role of awareness, responsibility, and norms in the norm activation model. *The Journal of Social Psychology*, *149*(4), 425-449. https://doi.org/10.3200/SOCP.149.4.425-449

Feinberg, M. ve Willer, R. (2013). The moral roots of environmental attitudes. *Psychological Science*, *24*, 56-62. https://doi.org/10.1177/0956797612449177

Harland, P., Staats, H. ve Wilke, H. A. M. (2007). Situational and personality factors as direct or personal norm mediated predictors of pro-environmental behavior: Questions derived from norm-activation theory. *Basic and Applied Social Psychology*, *29*(4), 323-334. https://doi.org/10.1080/01973530701665058

Intergovernmental Panel on Climate Change (2022). *Climate Change 2022: Impacts, Adaptation and Vulnerability*. https://www.ipcc.ch/report/ar6/wg2/ adresinden erişildi (Erişim Tarihi: 01.10.2023)

Leviston, Z. ve Walker, I. (2021). The influence of moral disengagement on responses to climate change. *Asian Journal of Social Psychology*, *24*(2), 144-155. https://doi.org/10.1111/ajsp.12423

Shipley, N. J. ve van Riper, C. J. (2022). Pride and guilt predict pro-environmental behavior: A meta-analysis of correlational and experimental evidence. *Journal of Environmental Psychology*, *79*, 101753. https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2021.101753

Venugopal, A. ve Shukla, D. (2019). Identifying consumers' engagement with renewable energy. *Business Strategy and the Environment*, *28*(1), 53-63. https://doi.org/10.1002/bse.2185

Wu, J., Font, X. ve Liu, J. (2021). Tourists' pro-environmental behaviors: Moral obligation or disengagement? *Journal of Travel Research*, *60*(4), 735-748. https://doi.org/10.1177/0047287520910787

Failin Cinsiyeti, Dış Görünüşü ve Psikolojik Şiddet Davranışlarının Psikolojik Şiddet Farkındalığı ve Ahlaki Uzaklaşma Üzerindeki Etkisi

The Effects of Perpetrator's Gender, Physical Appearance, and Psychological Violence Behaviors on Psychological Violence Awareness and Moral Disengagement

Ece Güven[33]
Bedirhan Gültepe[34]

Özet

Şiddet konusundaki çalışmalar aile içi şiddet ve kadına yönelik şiddet konusuna yoğunlaşmaktadır. Duygusal veya psikolojik şiddet ise arka planda kalmış görünmektedir. Bu çalışmanın amacı, üniversite öğrencilerinde psikolojik şiddet gösteren failin cinsiyeti (kadın/erkek), dış görünüşü (güvenli/güvensiz) ve psikolojik şiddet davranışlarının (aşağılama/ engelleme), psikolojik şiddet farkındalığı ve ahlaki uzaklaşma üzerinde bir etki yaratıp yaratmadığını ortaya koymaktır. Güvensiz dış görünüşün, failin erkek olmasının ve aşağılama içeren psikolojik şiddet senaryosunun, psikolojik şiddet farkındalığını ve ahlaki uzaklaşmayı artıracağı beklenmekteydi. Bunun nedeni, bahsedilen değişkenlerin şiddetin belirginliğini ve meşrulaştırılmasını artırmasının beklenmesiydi. Öncelikle pilot çalışmayla failin görseli oluşturulmuştur. Sunulan resim elektronik olarak değişimlenerek farklı cinsiyet ve dış görünüş koşulları elde edilmiştir. Verilen vinyet ise aşağılama veya engelleme içeren iki farklı koşulu oluşturmaktadır. Veriler, farklı hikâye ve fotoğrafların yer aldığı 2x2x2 farklı deney grubundan birinde bulunan 121 üniversite öğrencisinden yüz yüze toplanmıştır. Bağımlı değişkenler araştırma ekibi tarafından hazırlanan psikolojik şiddet farkındalığı soruları ile Ahlaki Uzaklaşma Ölçeği puanlarıdır. Bulgular, temel hipotezlerin reddedildiğini göstermiştir. Failin cinsiyeti ve dış görünüşü psikolojik şiddet farkındalığını etkilememektedir. Yalnızca, psikolojik şiddet tiplerinden olan engellemenin, aşağılamaya göre daha az fark edildiği gözlenmiştir. Araştırmanın en dikkat çekici sonucu ise ahlaki uzaklaşmanın araştırmadaki değişkenlerin hiçbiriyle anlamlı sonuç göstermemesi olmuştur. Araştırma bulguları önceki çalışmalar ve toplumsal bağlam ışığında tartışılacaktır.
Anahtar sözcükler: Psikolojik şiddet, ahlaki uzaklaşma, cinsiyet, dış görünüş

Abstract

When violence is mentioned, people usually think of physical violence. In parallel, previous studies have predominantly focused on domestic violence and violence against women. Emotional or psychological violence, on the other hand, appears to have remained in the background. The aim of this study is to determine whether the gender (female/male) and physical appearance (safe/unsafe) of the perpetrator, and the type of psychological violence behaviors (humiliation/blocking) exhibited by the perpetrator have an impact on psychological violence awareness and moral disengagement in university students. It was expected that the unsafe physical appearance, male perpetrator, and the psychological violence scenario involving humiliation would increase psychological violence awareness and moral disengagement. This expectation arises from the anticipation that these variables may enhance the salience and justification of violence. Firstly, a visual representation of the perpetrator was

[33] Psikolog, Balıkesir Üniversitesi, psikoeceguven@gmail.com, ORCID: 0009-0008-2250-9314
[34] Dr. Öğr. Üyesi, Balıkesir Üniversitesi, bedirhangultepe@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-2605-9663
* *Sorumlu Yazar:* Ece Güven
Yazar Notu: Bu çalışma, ilk yazarın ikinci yazar danışmanlığında hazırladığı lisans bitirme tezinden elde edilmiştir. Bu çalışma, TÜBİTAK 2209-A -Üniversite Öğrencileri Yurt İçi Araştırma Projeleri Destek Programı kapsamında desteklenmiştir.

created through a pilot study. The presented image was electronically altered to obtain different gender and physical appearance conditions. The provided vignette creates two different conditions, one involving humiliation and the other involving blocking. Data were collected face-to-face from 121 university students who were part of one of the 2x2x2 different experimental groups, each consisting of different stories and visuals. The dependent variables included psychological violence awareness questions prepared by the research team and scores on the Moral Disengagement Scale. The findings indicated that the primary hypotheses were rejected. The gender and physical appearance of the perpetrator do not affect psychological violence awareness. Only blocking, one of the types of psychological violence, was observed to be less noticed compared to humiliation. The most noteworthy result of the study was that moral disengagement did not show significant results with any of the variables in the research. The research findings will be discussed in the light of previous studies and the societal context.
Keywords: psychological violence, moral disengagement, gender, physical appearance

Uzun Özet

Giriş

Şiddet konusundaki çalışmalar genelde fiziksel şiddeti ele almıştır. Psikolojik veya duygusal şiddetin ise engellenme, tehdit edilme, aşağılama, zarar verilme ve yıpratılma şeklinde beş boyutu olduğu (Eskici ve Tınkır, 2019) ifade edilmiştir. Psikolojik şiddetin farkında olunmasına yönelik henüz yeterli çalışma yapılmamıştır.

Ahlaki uzaklaşma, bireylerin ahlak dışı olarak gördükleri davranışların kendileri ve toplum açısından, belli mekanizmalar aracılığıyla yeniden çerçevelenmesini ifade etmektedir (Bandura ve ark., 1996). Ahlaki uzaklaşma mekanizmalarının, kişinin durumun sorumluluğundan kurtulması gibi bazı işlevleri vardır.

Mevcut araştırmanın bağımsız değişkenleri psikolojik şiddet türü, failin cinsiyeti ve failin dış görünüşüdür. Bağımlı değişkenler ise psikolojik şiddet farkındalığı ve ahlaki uzaklaşmadır. Buna göre aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur.

Psikolojik şiddetin aşağılama türünün, engelleme türüne göre psikolojik şiddeti daha fazla fark etmeye neden olacağı beklenmiştir. Ahlaki uzaklaşma açısından ise aşağılama hikâyesinin engelleme hikâyesine kıyasla daha çok ahlaki uzaklaşmaya neden olacağı beklenmekteydi. Bu iki alt boyutun seçilme nedeni engellenmenin genelde örtük şiddet davranışlarını içermesi, aşağılamanın ise daha görünür olmasıdır.

Failin güvensiz dış görünüş özelliklerine sahip olmasının, güvenli dış görünüşe göre psikolojik şiddetin farkına varılmasını artırması beklenmiştir. Benzer bir şekilde, ahlaki uzaklaşmanın da güvensiz dış görünüş koşulunda daha yüksek olması beklenmiştir. Bu beklentilerin kaynağı, güvensiz dış görünüş özelliklerine sahip kişiyi daha tehdit edici ve potansiyel bir şiddet faili olarak gösteren medya ve kültürel etkilerdir.

Failin erkek olduğu hikâyeleri okuyan katılımcıların, failin kadın olduğunu okuyanlara kıyasla psikolojik şiddet farkındalığı ve ahlaki uzaklaşma puanlarının daha yüksek olacağı beklenmiştir. Bu beklentilerin kaynağı ise erkek şiddetinin tanınır olması, fail kadın olduğunda saldırgan davranışın hafife alınacağı izlenimidir.

Yöntem

Bu deneysel çalışmada 2 (Fail Cinsiyeti: Kadın, Erkek) x 2 (Dış Görünüş: Güvenli, Güvensiz) x 2 (Psikolojik Şiddet Davranışları: Engelleme, Aşağılama) denekler arası desen kullanılmıştır.

Katılımcılar

Balıkesir Üniversitesi'nde 1. sınıfta okuyan 122 gönüllü katılımcı araştırmanın örneklemini oluşturmuştur. Manipülasyon kontrol sorusuna yanlış cevap veren bir kişi veri setinden çıkarılmış, nihai sayı 121 olmuştur. Örneklemin %77'i kadındır.

Veri Toplama Araçları

Görsel Uyarıcıların Oluşturulması

Şiddet davranışında bulunan failin cinsiyetini ve dış görünüşünü değişimleyebilmek için bilgisayarlı çizim tasarım programıyla farklı insan yüzü görselleri oluşturulmuştur. Güvensiz koşullarda piercing, dövme, yara izi bulunurken, güvenli koşullarda bunlar bulunmamaktadır. Pilot çalışma sonuçları, uyarıcıların istenilen özelliklerde olduğunu göstermiştir.

Psikolojik Şiddet Vinyetleri

Psikolojik şiddetin engellenme ve aşağılama alt boyutları üzerinden iki farklı vinyet oluşturulmuştur. Vinyetin başına hikâyenin Twitter'daki bir blogdan alındığı ve katılımcının görüşlerini almak için bir araya getirildiği ifade edilmiştir. Engelleme koşulunda çiftlerden biri, diğerine işlerinden dolayı bebeklerinin bakımına yeterince katılmadığı için eleştiri yapmaktadır. Aşağılama koşulunda verilen hikâye ise beraber gittikleri şirket yemeğindeki hataların vurgulanmasıyla ilgilidir.

Manipülasyon Kontrolü ve Demografik Bilgiler

Yaş, cinsiyet gibi bazı demografik bilgilerden sonra, vinyeti gerçekten okuyup okumadıklarını ölçmek için vinyette anlatılan durumla ilgili bir tane çoktan seçmeli soru sorulmuştur. Ayrıca, resmi gösterilen psikolojik şiddet failinin ne kadar tehlikeli ve çekici göründüğüne yönelik onlu ölçek üzerinde iki soru sorulmuştur.

Ahlaki Uzaklaşma Ölçeği

Bandura ve arkadaşları(1996) tarafından geliştirilen bu ölçekte meşrulaştırma, olumsuz davranışı olumlu etiketleme, olumsuz davranışı kıyaslama, sorumluluğu üstlenmeme, sorumluluğu yayma, sonuçları çarpıtma, insandışılaştırma ve suçu mağdura yükleme gibi farklı alanlarda ahlaki uzaklaşma mekanizmalarına yatkınlık ölçülmektedir. Ölçek, Gezici-Yalçın ve arkadaşları (2016) tarafından Türkçeye uyarlanmış ve üniversite öğrencilerine uygulanmıştır. 26 maddeden oluşan ölçek tek faktörlü yapıdan oluşmaktadır ve beşli derecelendirme (*0 = Kesinlikle Katılmıyorum, 4 = Kesinlikle Katılıyorum*) kullanılmaktadır. Mevcut çalışmada da ölçeğin tek faktörlü yapısı teyit edilmiştir, iç-tutarlılık katsayısı da kabul edilebilir ölçüdedir (α = .78).

Psikolojik Şiddet Farkındalığı Soruları

Vinyetteki karakterler üzerinden, katılımcıların psikolojik şiddet öğelerini ne kadar tanıdıklarını veya farkına vardıklarını ölçmek üzere 12 tane soru sorulmuştur. Sorular açık ölçüm alınarak, onlu derecelendirme ile ölçülmüştür (*0 = Hiç Katılmıyorum, 9 = Tamamen Katılıyorum*). "*Eşi tarafından sıklıkla eleştirilmiştir*." ve "*Eşi tarafından yetersiz hissettirilmiştir*." gibi maddeler kullanılmıştır.

İşlem

Katılımcılar, bir hafta öncesinde deneyin hangi salonda yürütüleceğine dair bilgilendirilmişlerdir. Ayrı ayrı oturan deneklere zımbalanmış kağıtlar dağıtılarak yönergeyle birlikte bir sonraki sayfaya geçecekleri söylenmiştir. İlk sayfada araştırmadan bahsedilmiş ve kişilerden onam alınmıştır. İkinci sayfada vinyetler ve failin görseli bulunmaktadır. Üçüncü sayfada demografik bilgi soruları ile manipülasyon kontrol soruları yer almıştır. Dördüncü sayfada psikolojik şiddet farkındalığı soruları yer alırken son sayfada ahlaki uzaklaşma ölçeği yer almıştır. Araştırma yaklaşık 15 dakika sürmektedir. Araştırma, Balıkesir Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Komisyonu tarafından 16.12.2022 tarihli 2022/06 sayılı toplantıda onaylanmıştır.

Bulgular

Manipülasyon Kontrol

Failin ne kadar tehlikeli göründüğü sorusunun cevapları, 2 dış görünüş (*güvenli, güvensiz*) x 2 fail cinsiyeti (*erkek, kadın*) koşullarında karşılaştırılmıştır. Pilot çalışmada görülen farklılığa rağmen, dış görünüş koşulları arasında anlamlı fark görülmemiştir.

Beklenenin aksine, fail kadın resimleri, erkeklere kıyasla marjinal olarak daha tehlikeli görülmüştür, F (1,117) = 3.70, p = .057.

Psikolojik Şiddet Farkındalığı

Koşullar arasındaki farklılıkları incelemek için 2x2x2 ANOVA sonuçları incelenmiştir. Psikolojik şiddetin türü anlamlı fark göstermiştir, F (1,112) = 22.87, p = .001. Aşağılama koşulu (*Ort* = 65.13) engelleme koşuluna kıyasla (*Ort* = 48.90) daha fazla psikolojik şiddet farkındalığına neden olmuştur. Dış görünüş koşulları arasında ise anlamlı bir fark gözlenmemiştir, F (1,112) = 1.24, p = .27. Benzer şekilde, failin cinsiyeti de anlamlı bir fark göstermemiştir, F (1,112) = 0.26, p = .87. Ayrıca, bağımsız değişkenlerin etkileşim etkilerinde anlamlı sonuç gözlenmemiştir.

Ahlaki Uzaklaşma

Koşullar arasındaki farklılıkları incelemek için 2x2x2 ANOVA sonuçları incelenmiştir. Bağımsız değişkenlerin hiçbir koşulunun ahlaki uzaklaşmaya etkisi gözlenmemiştir.

Tartışma

Psikolojik şiddet tiplerinden olan engelleme, aşağılamaya göre daha az fark edilmiştir. Bunun nedeni engellenme davranışlarının daha az fark edilmesi, daha az bilinmesi ya da o davranışların daha görünmez olmasından kaynaklanabilir. Güvenli ve güvensiz görünüş arasında anlamlı fark görülememesinin bir nedeni katılımcıların, dövme-piercing-yara izini gerçek olarak algılamaması olabilir. Ayrıca, dövme gibi özellikler gençlerle çalışıldığı için güvensizlik sinyali vermemiş olabilir. Failin cinsiyetinin bağımlı değişkenler üzerinde anlamlı bir etkisi göstermemesinin nedeni, fail kadın resimlerinin tehlikeli görülmesi ve örneklemin çoğunluğunun kadınlardan oluşmasından kaynaklanmış olabilir. Ahlaki uzaklaşmanın diğer tüm değişkenler ile ilişkisiz olmasının nedeni,: manipüle edilen değişkenlerin bireysel ahlaki değerlendirmeleri etkilemede çok zayıf kalması olabilir.

Sonuç

Mevcut araştırma ile psikolojik şiddete yönelik bağlamsal özellikler deneysel olarak değişimlenerek psikolojik şiddete yönelik değerlendirmeler ve ahlaki yargılar üzerinde detaylı bilgiler elde edilmek istenmiştir. Araştırmanın en büyük kısıtlılığı, kullanılan uyarıcıların etkinliğinin belirsizliğidir. Sonraki deneysel çalışmalarda daha farklı uyarıcıların kullanılması, araştırma sonuçlarının tutarlılığı açısından önemli bilgiler sağlayacaktır.

Kaynakça

Bandura, A., Barbaranelli, C., Caprara, G. V. ve Pastorelli, C. (1996). Mechanisms of moral disengagement in the exercise of moral agency. *Journal of Personality and Social Psychology, 71*(2), 364-374. https://doi.org/10.1037/0022-3514.71.2.364

Eskici, M. ve Tınkır, N. S. (2019). Exposure to emotional violence: Relationship between university students according to their demographic characteristics. *Pedagogical Research, 4*(1), 1-11. https://doi.org/10.29333/pr/5731

Gezici Yalçın, M., Şenyurt, A.Y., Gültepe, B. ve Coşkun, H. (2016). Ahlaki Uzaklaşma Ölçeğinin Türkçeye uyarlanması. *Kalem Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi, 6*(1), 309-332. https://doi.org/10.23863/kalem.2017.63

Üniversite Öğrencilerinde Ahlaki Yargılama Düzeyinin İncelenmesi

Investigation of the Level of Moral Judgment in University Students

Zehra Uçar Hasanlı[35]
Koray Yarız[36]
Gülbahar Baştuğ[37]
Sevinç Kırıcı[38]
E. Tuğba Özel-Kızıl[39]

Özet

Ahlaki yargılama bireylerin bir davranışın doğru-yanlış veya iyi-kötü olduğuna ilişkin sonuca varmaları anlamına gelip gelişimin önemli parçasıdır. Kohlberg ahlaki gelişimi gelenek öncesi, geleneksel ve gelenek sonrası olarak üç düzeyde incelemiştir. Bu çalışmada üniversite öğrencilerinde Kohlberg'in kuramına göre ahlaki yargılama gelişim düzeylerinin ahlaki olgunluk ve ahlaki uzaklaşmayla ilişkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. 182 gönüllü üniversite öğrencisine Görüşleri Belirleme Testi (GBT), Ahlaki Olgunluk Ölçeği (AOÖ) ve Ahlaki Uzaklaşma Ölçeği (AUÖ) uygulanmış, Türkçe geçerlik ve güvenirlik çalışması yapılan GBT'nin 4 soruluk formu kullanılmıştır. Katılımcıların 41'i erkek (%22.5), 141'i (%77.5) kadındır, yaş ortalaması 20.02'dir (18-29). GBT P puanı gelenek sonrası dönemi yansıtıp ahlaki yargılamanın yorumunda kullanılmakta ve 0-27 arası düşük, 28-41 arası orta, 41'den fazlaysa yüksek ahlaki yargılama yeteneği olarak değerlendirilmektedir. Katılımcıların 82'si (%45.05) düşük, 74'ü (%40.66) orta ve 26'sı (%14.29) yüksek ahlaki yargılama göstermektedir. GBT P AUÖ-sorumluluğu yayma alt ölçeğiyle pozitif ($r = .17$; $p = .005$), AUÖ-ahlaki gerekçelendirme-meşrulaştırmayla negatif ilişkili ($r=-.20$; $p = .001$) bulunmuştur. GBT P'nin cinsiyetler arasında fark göstermediği saptanmıştır ($p = .82$). Katılımcıların çoğunluğunun ahlaki yargılama gelişimi açısından gelenek sonrası döneme ulaşamadığı, ahlaki olgunluk ile ahlaki yargılama gelişimi düzeyi arasında ilişki bulunmadığı, ahlaki uzaklaşmanın farklı boyutlarının ahlaki yargılama gelişimine göre değişebileceği belirlenmiştir. Kesitsel çalışmanın sonuçlarının ahlaki yargılama gelişimini daha iyi yansıtabilecek boylamsal çalışmalarla desteklenmesi gereklidir.

Anahtar sözcükler: Ahlaki yargılama, ahlaki olgunlaşma, ahlaki gelişim, ahlaki uzaklaşma

Abstract

Moral judgement (MJ) means that individuals conclude that a behaviour is right-wrong or good-bad and is an important part of human development. Kohlberg studied moral development at three levels: pre-conventional, conventional and post-conventional. The study aimed to examine the relationship between MJ development levels, according to Kohlberg's theory, and moral maturity and moral disengagement in university students. The Defining Issues Test (DIT), Scale of Moral Maturity (SMM) and Moral Disengagement Scale (MDS) were applied to 182 volunteers. The 4-question form of the DIT that Turkish validity-reliability study was conducted, was applied. The participants were 41 (22,5%) men and 141 (77.5%) women. The average age was 20.02 (18-29). DIT P reflects the postconventional period and is

[35] Dr. Arş. Gör. Ankara Üniversitesi, zehraucar93@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7657-4973
[36] Dr. Arş. Gör. Ankara Üniversitesi, korayyariz@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5901-8406
[37] Prof. Dr. Klinik Psk. Ankara Üniversitesi, baharbastug@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8317-7711
[38] Uzm. Psk. Ankara Üniversitesi, topraksevinc@hotmail.com ORCID: 0000-0001-9373-6209
[39] Prof. Dr. Ankara Üniversitesi, etozel@ankara.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9657-1382
* *Sorumlu Yazar:* Zehra Uçar Hasanlı

used to interpret moral judgement. P score is considered as low moral judgement ability if it is between 0-27, medium if it is between 28-41, and high if it is more than 41. Accordingly, 82 (45.05%) of the participants were at low level, 74 (40,66%) at medium level and 26 (14.29%) at high level. The DIT P was positively correlated with the MDS-responsibility extension subscale (r=,17; p =.005) and negatively correlated with the MDS-moral justification-legitimation (r=-.20; p =.001). The DIT P score didn't differ between genders (p = .82). The majority of the participants couldn't reach the post-conventional period, there was no relationship between moral maturity and MJ development level, and the different dimensions of moral disengagement might vary depending on MJ development. The results of this cross-sectional study need to be supported by longitudinal studies that can better reflect MJ development.
Keywords: moral judgment, moral maturity, moral development, moral disengagement

Uzun Özet

Giriş

Günümüze kadar farklı tanımları yapılmış olan ahlak kavramı, genel olarak toplum tarafından benimsenen, iyi olduğu düşünülen ve belli bir yaşam anlayışından kaynaklanan tutum ve davranışlar bütünü anlamına gelmektedir (Gümüş, 2015). Bireyler doğdukları andan itibaren biyolojik, zihinsel ve psikolojik açıdan gelişim gösterdikleri gibi ahlaki yargılama açısından da gelişim gösterirler. Ahlak gelişimi açısından en yaygın kabul gören yaklaşımlardan biri Kohlberg'in Bilişsel Ahlaki Gelişim Kuramı olmuştur. Kohlberg ahlakı bir bilişsel beceri olarak görmüştür ve bireyin bilişsel süreçlerini etkinleştirerek karar verip eyleme geçtiğini savunmuştur (Krebs ve ark., 1997). Ahlaki gelişimi gelenek öncesi, geleneksel ve gelenek sonrası olmak üzere üç düzeyde incelemiştir. Kohlberg'e göre birey ahlaki gelişim evresinde ilerledikçe, ahlaki davranışları da daha tutarlı olmaktadır (Parrish ve Edelstein-Keshet, 1999). Kohlberg, birinci ve ikinci evrenin çocuklara özgü olduğunu belirtmiştir. Ancak bazı çalışmalar yetişkinlerin bir kısmının da bu gruba ait olduğunu göstermiştir (Yavuz Bozduğan, 2019). Ayrıca yetişkinlerin yaklaşık %25'inin ikinci evreye geçemedikleri, 6. evreye ulaşanların ise %6 olduğu düşünülmektedir (Yavuz Bozduğan, 2019).

Bu çalışmanın amacı üniversite öğrencilerinin Kohlberg'in kuramına göre belirlenen ahlaki yargı gelişim düzeylerine göre incelenmesi ve gelenek sonrası döneme göre olan değerlendirmenin ahlaki olgunluk ve ahlaki uzaklaşmayla ilişkisinin incelenmesidir. Çalışmanın hipotezleri katılımcıların çoğunluğunun gelenek sonrası döneme göre yüksek ahlak düzeyinde olacakları, yine bu döneme ait alınan puanların ahlaki uzaklaşmayla negatif, ahlaki olgunlaşma ile pozitif ilişki içinde olacağıdır.

Yöntem

Gönüllü 182 üniversite öğrencisine Görüşleri Belirleme Testi (GBT), Ahlaki Olgunluk Ölçeği (AOÖ) ve Ahlaki Uzaklaşma Ölçeği (AUÖ) uygulanmıştır.

Katılımcılar

Çalışmanın örneklemini gönüllü üniversite öğrencileri oluşturmaktadır. Katılımcılar belli bir kritere göre seçilmeyip ulaşılabilen ve çalışmaya katılmaya gönüllü olan herkese uygulanmıştır. Toplamda 182 kişiye ulaşılabilmiştir. Katılımcıların yaş ortalaması 20.02 (18-29) olarak hesaplanmıştır. Katılımcıların 41'i erkek (%22,5), 141'i (%77,5) kadındır.

Veri Toplama Araçları

Görüşleri Belirleme Testi

Görüşleri Belirleme Testi (GBT), James Rest tarafından 1979 yılında Kohlberg'in kuramı temel alınarak oluşturulmuştur (Gümüş, 2015). DBT, altı ahlaki ikilem içermektedir. GBT'nin Türkçe'ye uyarlanması Akkoyun (1987) tarafından yapılmıştır. Bu çalışmada da Türk

kültürüne uygun olduğu belirtilen dört ahlaki ikilem öyküsü kullanılmıştır. Katılımcılara her bir öykü için verilen 12 ifadenin 4 tanesini kendilerine göre önemlilik sırasına göre dizmeleri istenmiştir. Puanlama verilen cevaplar temel alınarak yönergeye göre yapılmıştır. Bu puanlamalardan P puanı gelenek sonrası gelişim dönemini yansıtmaktadır. P puanı, 0-27 arasıysa düşük, 28-41 arasıysa orta, 41'den fazlaysa yüksek ahlaki yargı yeteneği olarak değerlendirilmektedir.

Ahlaki Olgunluk Ölçeği

Şengün ve Kaya (2007) tarafından geliştirilmiş, 66 maddeden oluşan beşli Likert tipi bir ölçektir. Bu çalışmada, bireylerin ahlaki olgunluk düzeylerini ölçmek amacıyla kullanılmıştır.

Ahlaki Uzaklaşma Ölçeği

Bandura ve arkadaşları (1996) tarafından geliştirilmiş 32 maddeden oluşan bu ölçeğin amacı bireylerin ahlaki uzaklaşma davranışlarına ne kadar başvurduğunu ölçmektir (Bandura ve ark.,1996). Ölçeğin meşrulaştırma, olumsuz davranışı olumlu etiketleme, olumsuz davranışı kıyaslama, sorumluluğu yayma, sorumluluğu üstlenmeme, sonuçları çarpıtma, insandışılaştırma ve suçu mağdura yükleme alt ölçekleri bulunmaktadır. Ölçeğin Türkçe uyarlaması Gezici Yalçın ve arkadaşları tarafından yapılmıştır (Gezici-Yalçın ve ark.,2016).

İşlem

Çalışma, Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Alt Etik Kurulu tarafından 28/02/2022 tarihli 51 numaralı kararla onaylanmıştır. Kullanılan ölçekler öz bildirime dayalı olduğundan katılımcılar tarafından doldurulmuştur.

Bulgular

Katılımcıların GBT P puanları için tanımlayıcı analizler yapılmış olup ilişki analizleri için Pearson ve Spearman analizleri kullanılmıştır.

GBT P puanlarına göre katılımcıların 82'si (%45.05) düşük, 74'ü (%40.66) orta ve 26'sı (%14.29) yüksek düzeydedir. GBT P puanı ortalamalarının cinsiyetler arasında fark göstermediği saptanmıştır ($p = .82$).

İlişki analizleri yapıldığında GBT P puanının AUÖ-sorumluluğu yayma alt ölçeği ile pozitif ($r = .17$; $p = .005$), AUÖ-ahlaki gerekçelendirme-meşrulaştırma ile negatif yönde ilişki ($r = -.20$; $p = .001$) olduğu görülmüştür. GBT P puanının AUÖ ölçeğinin olumsuz davranışı olumlu etiketleme ($r = -.12$), olumsuz davranışı kıyaslama ($r = .01$), sorumluluğu üstlenmeme ($r = .01$), sonuçları çarpıtma ($r = -.14$), insandışılaştırma ($r = .09$), suçu mağdura yükleme ($r = .09$) alt ölçekleriyle ve AOÖ puanlarıyla ($r = -.02$) herhangi bir ilişki içinde olmadığı saptanmıştır.

Tartışma

Çalışmanın bulgularında katılımcıların %14.29'unun yüksek puan aldığı saptanmıştır. Ayrıca GBT P puanları AOÖ ile ilişki içinde çıkmayıp AUÖ'nün sadece iki alt ölçeğiyle ilişki içinde çıkmıştır. GBT ile ilgili sonuçlarımız daha önce bahsedildiği gibi yetişkinlerin çoğunluğunun aslında gelenek sonrası döneme ulaşamadığını (Yavuz Bozduğan, 2019) ve bu dönemi yansıtan puanların düşük olduğu diğer verilerle tutarlılık göstermektedir. Ayrıca DBT puanları kullandığımız AOÖ ve AUÖ ile bir ilişki de göstermemektedir.

Kohlberg sonrası yaklaşımlar, Kohlberg'in kullanmış olduğu bu hikâyelerin kısıtlı olduğunu belirtmişlerdir. En önemli kısıtlılıklardan birinin hikâyelerin içeriği ve kültüre göre değişebilir olması olduğu düşünülmektedir. Gündelik kişilerarası ilişkilerdeki muhakemeyi yeterince ele alamadığı konusunda da eleştirilmektedir (Walker, 2002). Bir başka eleştiri ise bireylerin ahlaki basamaklara yerleştirilmesi yerine aslında basamaklar arası yumuşak bir geçiş olduğunun savunulmasıdır. Ayrıca basamakların gösterdiği ahlaki yargı türlerinin aynı anda birden fazlasının kullanılabiliyor olabileceğidir. Bizim çalışmamızın sonuçları da GBT'nin kültürümüzde uygulanmasında bazı kısıtlılıklar içerebileceğini göstermektedir.

Sonuç

Bu çalışmanın sonucunda katılımcıların çoğunluğunun ahlaki yargılama gelişimi açısından gelenek sonrası döneme ulaşamadığı, ahlaki olgunluk ile ahlaki yargılama gelişimi düzeyi arasında ilişki bulunmadığı, ahlaki uzaklaşmanın farklı boyutlarının ise ahlaki yargılama gelişimine göre değişiklik gösterebileceği izlenmiştir. Kesitsel nitelikteki bu çalışmanın sonuçlarının ahlaki yargılama gelişimini daha iyi yansıtabilecek boylamsal çalışmalar ile desteklenmesi gereklidir.

Kaynakça

Akkoyun, F. (1987). Empatik eğilim ve ahlaki yargı. *Psikoloji Dergisi, 6*(21), 91-98.

Bandura, A., Barbaranelli, C., Caprara, G. V. vePastorelli, C. (1996). Mechanisms of moral disengagement in the exercise of moral agency. *Journal of Personality and Social Psychology, 71*(2), 364. https://doi.org/10.1037/0022-3514.71.2.364

Gezici-Yalçın, M., Şenyurt, A. Y., Gültepe, B. ve Coşkun, H. (2016). Ahlaki Uzaklaşma Ölçeği'nin Türkçeye uyarlanması. *Kalem Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi*, 6(1), 309-332. https://doi.org/10.23863/kalem.2017.63

Gümüş, E. (2015). *Kohlberg'in Ahlaki Gelişim Kuramına göre ortaokul öğrencilerinin ahlaki gelişim düzeyi ile cinsiyet rollerinin incelenmesi* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Atatürk Üniversitesi.

Krebs, D. L., Denton, K. ve Wark, G. (1997). The forms and functions of real-life moral decision-making. *Journal of Moral Education, 26*(2), 131-145. https://doi.org/10.1080/0305724970260202

Parrish, J. K. veEdelstein-Keshet, L. (1999). Complexity, pattern, and evolutionary trade-offs in animal aggregation. *Science*, *284*(5411), 99-101. https://doi.org/10.1126/science.284.5411.99

Rest, J. (1986). *Revised Manual for the Defining Issues Test.* Minneapolis: Minesota Moral Resarch Projects.

Rest, J. R., Thoma, S. J. ve Bebeau, M. J. (1999). *Postconventional moral thinking: A neo-Kohlbergian approach*. Psychology Press. https://doi.org/10.4324/9781410603913

Şengün, M., Kaya, M. (2007). Ahlaki olgunluk ölçeği: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 24*(24-25), 51-64.

Walker, L. J. (2002). The Model and the Measure: An appraisal of the Minnesota approach to moral development. *Journal of Moral Education, 31*(3), 353-367. https://doi.org/10.1080/0305724022000008160

Yavuz Bozduğan, Ç.B. (2019). *Erken dönem uyumsuz şemalar ile Kohlberg ahlaki gelişim kuramı arasındaki ilişkinin incelenmesi* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Maltepe Üniversitesi.

Ahlaki Kayıtsızlığa Yerli Bir Bakış

A Cultural Perspective on Moral Disengagement

Fazilet Yavuz Birben [40]
Halil Ekşi[41]

Özet

Bu araştırma, Albert Bandura tarafından geliştirilen Ahlaki Kayıtsızlık (Moral Disengagement) Kuramı bağlamında, Türkiye'de yaşayan kişilerin ahlaki kayıtsızlık durumlarını anlamak için nitel araştırma yöntemlerinden, gömülü teori deseniyle gerçekleştirilmiştir. Araştırma sürecinde 26 yetişkinle yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılarak veriler toplanmıştır. Verilerin çözümlenmesinde MAXQDA 2021 nitel veri analiz programı kullanılmış, gömülü teorinin veri çözümleme aşamaları takip edilmiştir. Veriler açık, eksen ve seçici kodlamaya göre çözümlenmiş, tema ve alt temalar oluşturulmuştur. Araştırma sonucunda; "ahlaki kayıtsızlık mekanizmaları", "ahlaki kayıtsızlığın sonuçları", "ahlaki kayıtsızlığa neden olan kolaylaştırıcı faktörler", "ahlaki kayıtsızlığı öğrenme yolları" ve "ahlaki kayıtsızlığı önleme yolları" olarak tanımlanan beş ana tema elde edilmiştir. Bandura, ahlaki kayıtsızlık mekanizmalarını sekiz mekanizmayla sınıflandırmıştır. Yapılan görüşmelerde Bandura'nın öne sürdüğü mekanizmaların her birine girebilecek içerikler elde edilmiştir. Bunlara ilave olarak Bandura'nın tanımladığı mekanizmalara uygun olmadığı düşünülen ve "yakınlık" ve "düşünmeme" şeklinde tanımlanan iki mekanizmanın da ahlaki kayıtsızlık mekanizması olarak görülebileceği değerlendirilmiştir.
Anahtar sözcükler: Ahlaki kayıtsızlık, ahlaki meşrulaştırma, gömülü teori, Türk kültüründe ahlaki kayıtsızlık

Abstract

This research was carried out with a grounded theory research method in order to understand the moral disengagement of people living in Turkey, in the context of the Moral Disengagement Theory developed by Albert Bandura. The data were collected by semi-structured interviews. "MAXQDA 2021" qualitative data analysis computer program was used in the analysis of the data. The data were analyzed based open, axial and selective coding, themes and sub-themes were created accordingly. The research resulted in five main themes identified as "mechanisms of moral disengagement", "consequences of moral disengagement", "facilitating factors that cause moral disengagement", "ways to learn moral disengagement" and "ways to prevent moral disengagement". Bandura identified eight moral disengagement mechanisms and data obtained from this research approved each one of them. In addition to these mechanisms, two different mechanisms defined as "closeness" and "nonthinking" were emerged and they can be considered as moral disengagement mechanism as well.
Keywords: moral disengagement, moral justification, grounded theory, moral disengagement in Turkish culture

[40] Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, fazilet.birben@izu.edu.tr ORCID: 0000-0002-1763-0338
[41] Prof. Dr. Marmara Üniversitesi, halileksi@marmara.edu.tr ORCID: 0000-0001-7520-4559
* *Sorumlu Yazar:* Fazilet Yavuz Birben
Yazar Notu: Bu araştırma, Fazilet Yavuz Birben'in Prof. Dr. Halil Ekşi'nin danışmanlığında hazırladığı doktora tezi kapsamında yapılan çalışmaların bir kısmından oluşmaktadır.

Uzun Özet

Giriş

Ahlaki davranışı daha iyi anlayabilmenin yollarından biri ahlaki olmayan eylemlerin nasıl yapıldığını anlayabilmek olabilir. Sosyal Bilişsel Teorisiyle bilinen Bandura (1990a) Ahlaki eylemi sağlayan denetimin dışta bırakılmasını, Ahlaki Kayıtsızlık (moral disengagement) Kuramıyla açıklamaktadır.

Bandura (1990a) her bir bireyi ahlaki fail olarak tanımlar, diğer bir ifade ile ahlaki eylemleri sergileme kapasitesine sahip kişiler olarak değerlendirir. Ahlaki eyleyicilik olarak da tanımlanan bu süreç bir dizi öz-düzenleme mekanizmalarını içermekte ve bu mekanizmaların ahlaki davranışı güdülemesiyle ahlaki muhakeme yapılmaktadır. Dolayısıyla ahlaki düşünce ile ahlaki eylem arasındaki bağlantıyı sağlamada öz-düzenleyici mekanizmalar aktif olur (Bandura, 2002). Öz-düzenleyici mekanizmaların etkisizleştirilmesiyle insanlar acımasızca ve insan dışı eylemler sergileyebilmektedir (Bandura ve ark.,1996).

Bandura'ya göre (1990b) ahlaki kayıtsızlık gerçekleştiği zaman, kişi yaptığı davranıştan kendini uzakta tutmak için bazı yollara başvurur. Bu yollar ahlaki kayıtsızlık mekanizmaları olarak tanımlanır. Bandura (2002), sekiz ahlaki kayıtsızlık mekanizması tanımlamıştır. Bunlar: Ahlaki meşrulaştırma (moral justification), iyimser etiketleme (euphemistic labeling), avantajlı karşılaştırma (advantageous comparing), sorumluluğun üstlenilmemesi (displacement of responsibility), sorumluluğun yayılması (diffusion of responsibility), olumsuz sonuçları önemsememe/çarpıtma (minimizing, ignoring or misconstruing the consequences), insandışılaştırma (dehumanization) ve mağduru suçlamadır (attributions of blame).

Bandura'nın tanımladığı ahlaki kayıtsızlık mekanizmaları, içinde yer aldığı topluma özgü bir sınıflandırma mıdır yoksa farklı kültürlerde de ahlaki kayıtsızlık durumları benzer şekilde mi gerekçelendirilmektedir? Bir kişinin kendi ahlaki ilkelerine uygun olmayan davranışlar sergilemesi ve bu davranışların vicdanını rahatsız etmesi nedeniyle, içsel çelişkisini azaltmak için eylemini meşrulaştırmanın yollarını aramaya çalışması kültürler ve zamanlar üstü yaygın olarak görülen bir durumdur. Ancak bazı mekanizmaların tercih edilmemesi ya da Bandura'nın yaşadığı kültürde yaygın olmayan bazı gerekçelendirme mekanizmalarının farklı kültürlerde görülebilmesi de mümkün olabilir.

Türkiye'de alan yazın incelendiğinde ahlaki kayıtsızlık kavramının kültüre özgü bir modelle ortaya koyan herhangi çalışmaya rastlanmamıştır. Bu araştırmada yukarıda söz edilen ahlaki kayıtsızlık mekanizmaları kültürümüzde nasıl kullanılmaktadır, sorusuna cevap bulmak, ahlaki kayıtsızlığa yönelik kültürel bir bakış açısı sunmak hedeflenmiştir.

Yöntem

Bu araştırmada katılımcılarla yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmıştır. Araştırma gömülü teori deseninin kullanıldığı nitel bir çalışmadır.

Katılımcılar

Çalışma grubu, 25 yaş üstü toplamda 14'ü kadın, 12'si erkek, 26 yetişkinden oluşmuştur. Grubunun belirlenmesinde, amaçlı örnekleme yöntemlerinden "maksimum çeşitlilik örnekleme" ve katılımcı sayısının belirlenmesinde kuramsal örneklemeden yararlanılmıştır.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada veriler derinlemesine görüşme tekniğiyle toplanmıştır. Görüşmelerde kayıtsızlık öncelikle katılımcıların deneyimlerinden yola çıkılarak ele alınmış, kendi hayatlarından örnekler bulmakta zorlanan katılımcılar için yakın çevrelerinden tanık oldukları yaşantılara ya da toplumsal olaylara ilişkin örnekler üzerinden gidilmiştir.

İşlem

Veriler, yarı yapılandırılmış görüşmelerle Haziran 2019-Şubat 2022 tarihleri arasında, 14 katılımcıyla yüz yüze, 12 katılımcıyla pandemi sebebiyle çevrim içi platformlardan Zoom

uygulaması üzerinden yapılan görüşmelerle toplanmış ve bu görüşmelerde kişilere "Türkiye'de ahlaki kayıtsızlık nasıl gerekçelendirilmektedir?" temel sorusu ekseninde sorular yöneltilmiştir. Verilerin çözümlenmesinde MAXQDA 2021 nitel veri analiz programı kullanılmış, gömülü teorinin veri çözümleme aşamaları takip edilmiştir. Veriler açık, eksen ve seçici kodlamaya göre çözümlenmiş, tema ve alt temalar oluşturulmuştur.

Çözümleme

Araştırma sonucunda Türkiye'de yaşayan bireylerin ahlaki kayıtsızlığı "Durumla İlgili Gerekçeler", "Mağdurla İlgili Gerekçeler" ve "Yakın Çevreyle İlgili Gerekçeler" olmak üzere üç alt temada toplanabilen on farklı şekilde normalleştirdiği görülmüştür.

Durumla İlgili Gerekçeler; "Normalleştirme", "İyimser Etiketleme", "Avantajlı Karşılaştırma", "Olumsuz Sonuçları Önemsememe", "Sorumluluğu Başkasına Verme" ve "Düşünmeme" şeklinde kavramsallaştırılmıştır. Mağdurla İlgili Gerekçeler; "İnsandışılaştırma" ve "Mağduru Küçük Görme" olarak iki başlık altında toplanmıştır. Yakın Çevreyle İlgili Gerekçeler yoluyla ahlaki kayıtsızlığın yapılması kişiler arası ilişkilerde mesafeye ya da konuma da dayandırılabilecek olan gerekçelerdir. Bu alt tema altında "Sorumluluğun Yayılması" ve "Yakınlık" başlıkları yer almaktadır.

Bu araştırmada farklı olan bir bulgu olan "Düşünmeme", kişinin eylemleri üzerinde zihinsel olarak kafa yormamasını, sorgulamamasını anlatmaktadır. Katılımcıların

> *Düşünmezsen yaparsın. Katiller ne diyor birini neden öldürdün denilince. Düşünemedim, aklım örtüldü filan. (K8;37); Sonuçta* (aile dükkanından izinsiz para almak) *hırsızlık gibi gelmezdi bana… O kadar da kafa yormuyordum yani şimdi düşündükçe geçmişte yaptığım ama doğru olmadığını bildiğim halde nasıl yapabildiğimi umursamamak, belki arkadaşlara bir şeyler ısmarlayabilmenin cazibesiyle kafa yormamak filan geliyor aklıma. (E11;49)*

şeklindeki ifadeleri bu mekanizmayla ilgilidir.

Bu araştırmanın farklı olarak ortaya koyduğu bulgulardan diğeri olan "Yakınlık" mekanizması aracılığıyla ahlaki kayıtsızlık gerçekleştiren kişiler, muhataplarını yakın görmeleri nedeniyle onlara karşı daha az sorumluluk da hissetmekte ve başkalarına karşı hissettiği ahlaki failliği hissetmemektedir. Yakınlık mekanizmasıyla ilgili katılımcı ifadeleri

> *Ayrıca kendi aileme dışarıdakilere davrandığımdan daha kaba davranıyorum sanırım. Bu da dışarıdakilerin gözündeki imajıma zarar vermemek içindir herhalde. Yani ailedekiler zaten her şeyimi biliyor. Ama yabancılara karşı daha iyi bir imaj vermek istiyorum demek ki. (K8;37)*

> *Gençken ama 20'li yaşlardı yani ergen değildim aile işletmemiz vardı şarküteri. Oradan lazım oldukça kasadan para alırdım. Sonuçta aile parası hırsızlık gibi gelmezdi bana... Ama yabancı bir dükkânda çalışsam asla almazdım bundan eminim. (E11;49) Yani başkası olsa kırmaktan rahatsız olurum ama eşim hariç. (K10;40)*

şeklindedir.

Tartışma

Türkiye'de ahlaki kayıtsızlığın, Bandura'nın belirlemiş olduğu sekiz mekanizmaya ek olarak "Düşünmeme" ve "Yakınlık" olarak tanımlanan iki yolla daha yapıldığı değerlendirilmiştir.

"Yakınlık" mekanizması, yakın olmanın, ahlaki kayıtsızlığı kolaylaştıran bir faktör olmasının Türkiye'nin sahip olduğu toplulukçu kültür özellikleriyle bağlantılı olduğu

düşünülmektedir. Tanhan ve Mukba (2014) Türkiye'nin kültürel yapısında onay ihtiyacının yaygın bir şekilde görüldüğünü, Kağıtçıbaşı (2010) bireyin davranışlarının açıklanmasında sosyal ve toplumsal ilişkilerin önemi üzerinde durulması gereken bir durum olduğunu, Karaşar ve Öğülmüş (2016), Kültürümüzde "el alem ne der?" sorusunun sosyal yaşamda kişilerin kararlarını ve yaşam biçimlerini etkilediğini belirtmektedir. Ahlaki kayıtsızlık normalleştirme gerekçesinin yabancı olmamaya dayandırılması, Türkiye'nin namus kültürünün (Kim ve ark.,2010), görüldüğü ülkelerden bir olduğu, dolayısıyla ailenin ayrışmadığıyla ilgili olabilir. Yakın çevreye ahlaki kayıtsızlığın daha fazla sergilenmesinin ahlaki ehliyetlendirme (moral licencing) kavramıyla da bağlantılı olabileceği düşünülmektedir. Ahlaki ehliyetlendirme, kişinin daha öncesinden yaptığı ahlaki davranışları baz alarak kendisine ahlaklı olmayan bazı davranışları yapma hakkı tanımasıdır (Merritt ve ark., 2010). Kaya (2021) ülkemizde ailelerin komşu çocuklarına verdikleri özen ve dikkati kendi çocuklarına göstermediklerini belirtmektedir. Öz-şefkat kavramının, yakınlık yoluyla ahlaki kayıtsızlığı anlama noktasında önemli bir kavram olduğu düşünülebilir. Öz-şefkat, kişinin kendi acılarına duyarlı olması, kendisine nezaket göstermesi, hata ve kusurlarına yargılayıcı olmayan bir anlayışla yaklaşması, yaşadıklarını insanlığın ortak paydasında görmesi olarak tanımlanmıştır (Neff, 2003). Kişinin kendisine gösterdiği öz-şefkat düzeyi, diğerlerine gösterdiği şefkat ve anlayışı da etkilemektedir. Kişilerin yakınlık yoluyla ahlaki kayıtsızlık sergilemesinin arkasında kendine dair öz-şefkatinin düşük ya da hiç olmadığı düşünülebilir. Kendisine acımasız olan etrafına özellikle yakınlarına da acımasız olabilmektedir.

Araştırma sonuçlarında Bandura'nın ahlaki kayıtsızlık mekanizmalarına ek olarak Türk kültüründe "düşünmemek" mekanizmasının da yer aldığı bulunmuştur. Arendt (1971), hiçbir şeyin yaptıklarımızı düşünmekten daha önemli olmadığını ve düşünme yoksunluğunun kötülüğe düşme olasılığını arttırdığını belirtmektedir. Benzer şekilde Ruedy ve Schweitzer (2010) bilinçli farkındalık ve ahlaki karar arasındaki ilişkiyi inceleyerek yüksek farkındalık düzeyine sahip bireylerin ahlaki ihlallere daha az meyletmekte olduklarını bulmuşlardır. Farkındalık ekseninde bilişsel özellikleri ahlaki bağlamda ele alan bir çalışmada, bilinçli farkındalığın ahlaki üstbilişe üstbiliş aracılığıyla katkı sağladığı bulunmuştur (Arslantürk ve Şamyanlı, 2021).

Sonuç

Bu çalışma kapsamında içinde yaşadığımız kültürde ahlaki kayıtsızlığın nasıl gerçekleştiği incelenmiş, derinlemesine yapılan görüşmelerle elde edilen içerikler kavramsallaştırılmış, Bandura'nın tanımladığı sekiz ahlaki kayıtsızlık mekanizmasının kültürümüzde de kullanıldığı görülmüş, bu sekiz mekanizmaya dâhil edilemeyen yakınlık ve düşünmeme olarak kavramsallaştırılan iki mekanizmanın da ahlaki kayıtsızlığı kolaylaştıran kültürel unsurlardan olduğu değerlendirilmiştir. Yeni yapılacak çalışmalarda, katılımlı gözlem yoluyla veri toplanması, farklı çalışma gruplarıyla buradaki verilerin teyit edilmesi, ahlaki kayıtsızlık durumunu yaygın bir şekilde yapan spesifik gruplarla (örn., suça karışanlar, terör örgütüne katılmış olanlar, cemaat gibi gruplarda yer alanlar) benzer çalışmalar yapılması önerilebilir.

Kaynakça

Arendt, H. (1971). Thinking and moral considerations. *Social Research, 38*(3), 417-446.

Arslantürk, G. ve Şamyanlı, Z. B. (2021). Ahlaki olanı düşünmeyi düşünmek: Bilinçli farkındalık, üstbiliş ve ahlaki üst biliş arasındaki ilişkilere yönelik bir model. *Journal of Awareness, 6*(3), 115-121. https://doi.org/10.26809/joa.6.3.03

Bandura, A. (1990a). Mechanisms of moral disengagement. W. Reich (Ed.), *Origins of terrorism: psychologies, ideologies, theologies, states of mind* içinde (ss.161-191). Cambridge University Press.

Bandura, A. (1990b). Selective activation and disengagement of moral control. *Journal of Social Issues, 46*(1), 27-46. https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.1990.tb00270.x

Bandura, A. (2002). Selective moral disengagement in the exercise of moral agency. *Journal of Moral Education, 31*(2), 101-119. https://doi.org/10.1080/0305724022014322

Bandura, A., Barbaranelli, C., Gaprara, G. V. ve Pastorelli, C. (1996). Mechanisms of moral disengagement in the exercise of moral agency. *Journal of Personality and Social Psychology, 71*(2), 64-374. https://doi.org/10.1037/0022-3514.71.2.364

Kağıtçıbaşı, Ç. (2010). *Günümüzde insan ve insanlar. Sosyal psikolojiye giriş.* Evrim Yayınevi.

Karaşar, B. ve Öğülmüş, S. (2016). Sosyal Onay İhtiyacı Ölçeği: Geçerlik ve güvenirlik analizi. *Ege Eğitim Dergisi*, *17*(1), 84-104. https://doi.org/10.12984/eed.38607

Kaya, N. (2021). *İyi aile yoktur*. İttihaki Yayınları.

Kim, Y., Cohen, D. ve Au, W. (2010). The jury and abjury of my peers: The self in face and dignity cultures. *Journal of Personality and Social Psychology*, *98,* 904-916. https://doi.org/10.1037/a0017936

Merritt, A. C., Effron, D. A. ve Monin, B. (2010). Moral self-licensing: When being good frees us to be bad. *Social and Personality Psychology Compass*, *4*, 344-357. https://doi.org/10.1111/j.1751-9004.2010.00263.x

Neff, K. (2003). Self-compassion: An alternative conceptualization of a healthy attitude toward oneself. *Self and Identity, 2*(2), 85-101. https://doi.org/10.1080/15298860309032

Ruedy, N. E. ve Schweitzer, M. E. (2010). In the moment: The effect of mindfulness on ethical decision making. *Journal of Business Ethics, 95,* 73-87. https://doi.org/10.1080/15298860309032

Tanhan, F. ve Mukba, G. (2014). Spann-Fischer İlişki Bağımlılığı Ölçeği'nin Türkçe'ye uyarlama çalışmasına ilişkin psikometrik bir analiz. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 36*(2), 179-189. https://doi.org/10.9779/PUJE680

4. OTURUM
GRUPLAR ARASI İLİŞKİLER VE AHLAK

Farklı Sosyal Bağlamlarda Kültürel Grup Üyeliği ile Ahlaki Tutumlar Arasındaki İlişki

The Relationship Between Cultural Group Membership and Moral Attitudes In Different Social Contexts

Zeynep Öneş[42]
Seçil Gönültaş[43]

Özet

Tüm göçmen grupları aynı şekilde algılanmamaktadır (Tartakovsky ve Walsh, 2019). Önceki araştırmalar Suriyeli göçmenlerin Türkiye'de olumsuz muamelelere maruz kaldığını göstermektedir (Kocak ve ark., 2021). Ancak, bireylerin farklı göçmen gruplarına karşı tutumları ve ahlaki yargıları konusunda yeterince bilgi bulunmamaktadır. Bu nedenle, mevcut çalışmada Türklerin Suriyeli ve Ukraynalı göçmenlere yönelik tutumları ve ahlaki yargıları incelenmiştir. Buna ek olarak, bireylerin tutumlarıyla ve ahlaki yargılarıyla ilişkili olası faktörler de araştırılmıştır. Katılımcılar, yaşları 18 ile 72 arasında değişen 189 Türk bireylerden oluşmaktadır ($Ort_{yaş}$=27.04; SS = 11.25; 117 kadın). Katılımcıların gruplar arası tutumları, tehdit algıları, göçmen nüfusun artışına ilişkin algıları, göçmenlerle olan gruplar arası iletişim düzeyleri, kaçınma eğilimleri ve farklı göçmen gruplarına olan değerlendirmeleri çeşitli öz bildirim ölçekleri kullanılarak değerlendirilmiştir. Katılımcılardan rastgele olarak Suriyeli ya da Ukraynalı göçmenlerle ilgili anket sorularını cevaplamaları istenmiştir ANOVA sonuçları, katılımcıların Suriyeli göçmenlere karşı Ukraynalı göçmenlere göre daha fazla tehdit algısı, daha fazla kaçınma eğilimi ve daha düşük olumlu dış grup değerlendirmelerine sahip olduğunu göstermiştir. Ancak, koşullar arasında gruplar arası iletişimlerinde bir farklılık gözlenmemiştir. Katılımcıların kaçınma eğilimi ile göçmen nüfusun artışına ilişkin algıları arasındaki ilişkide tehdit algılarının aracılık ilişkisi iki grup için de bulunmuştur. Sonuç olarak, çalışmamız Türkiye'deki farklı göçmen gruplarıyla ilgili algılar konusunda yeni bir perspektif sunmaktadır.
Anahtar Kelimeler: Göçmenler, gruplar arası tutumlar, grup üyeliği

Abstract

Not all immigrant groups are perceived equally (Tartakovsky & Walsh, 2019). Previous studies have demonstrated negative treatment towards Syrian refugees in Türkiye (Kocak et al., 2021). However, there is a noticeable gap in our understanding of individuals' attitudes towards diverse immigrant groups. Thus, we compared Turkish people's attitudes and moral judgments toward Syrian and Ukrainian immigrants. Further, we also investigated possible correlates of their attitudes and moral judgments. Our study involved 189 Turkish participants aged 18-72 ($Mean_{age}$= 27.04; *SD* = 11.25; 117 female). We assessed participants' intergroup attitudes and moral judgements using a variety of self-report measures, including perceptions of threat, perceptions of increase in immigrant population, levels of intergroup contact with immigrants, tendencies towards avoidance behavior, and evaluations of outgroups as immigrants. Participants were randomly presented with either questions related to Syrians or Ukrainians. ANOVA results showed that participants have higher threat perception, avoidance behavioral tendencies, and lower positive outgroup evaluations towards Syrian immigrants than Ukrainian immigrants. However, there was no difference in their intergroup contact across conditions. Our moderated mediation analysis showed that increased perceptions of immigrant groups were related to avoidance tendencies through threat perception. Overall, our study provides novel insight into perceptions and moral judgments about different immigrant outgroups in Türkiye.

[42] Öğrenci, Bilkent Üniversitesi, zeynep.ones@ug.bilkent.edu.tr
[43] Dr. Öğr. Üyesi, Bilkent Üniversitesi, secil.gonultas@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6002-9820

Keywords: immigrants, intergroup attitudes, group membership

Uzun Özet

Giriş

11 Mart 2011 tarihindeki Suriye'de iç savaşın başlamasıyla beraber Türkiye 3 milyon 577 bin 714 Suriyeli sığınmacıya ev sahipliği yapmıştır (Mülteciler Derneği, 2023). Türkiye, Suriyeli sığınmacılara geçici koruma hakkı sağlayarak, sağlık ve eğitim olanaklarına ulaşım, ekonomik destek, iş imkânları gibi avantajlar sunmuştur (UNHCR, n.d.). Yapılan araştırmalar, Suriyeli sığınmacıların Türkiye'de sosyal dışlanma, damgalanma ve ayrımcılık gibi olumsuz muamelelere maruz kaldığını göstermektedir (Koçak ve ark., 2021). Dolayısıyla, araştırmalar Türkiye'de Suriyeli bireylere yönelik dış grup olumsuzluğunun ortaya çıktığını ortaya koymaktadır (Koçak ve ark., 2021).

Ek olarak, 2021'in şubat ayında Rusya'nın Ukrayna'ya saldırması sebebiyle 11 milyon 600 bini aşkın Ukraynalı, Türkiye'nin de dâhil olduğu çeşitli ülkelere sığınmıştır (UNHRC, n.d.). Avrupa ülkeleri Ukraynalı sığınmacılara kapılarını açmış ve onları olumlu tutumlarla karşılamıştır (Işığıçok ve Kariman, 2022). İngiltere'nin de dâhil olduğu birçok Avrupa ülkesi Ukraynalı sığınmacılar için yardım olanakları sağlamış, çeşitli projeler geliştirmiş ve maddi destekte bulunmuşlardır. Bunların aksine, Avrupa ülkeleri aynı misafirperverliği Suriyeli sığınmacılar için göstermemiş ve Suriyeli sığınmacılara negatif bir tutum göstermiştir (Işığıçok ve Kariman, 2022). Yapılan bir araştırma, Birleşik Krallık ve Malta'da yaşayan kişilerin, Suriyeli sığınmacılara karşı Ukraynalılara göre daha olumsuz tutumlar sergilediğini ve daha fazla ön yargı ile tehdit algısı taşıdığını göstermektedir (Xuereb, 2023).

Türkiye'de yapılan çalışmaların çoğunluğu sadece bir gruba odaklanmaktadır. Kişilerin farklı gruplardan gelen sığınmacılara karşı tutumlarını karşılaştırmalı şekilde inceleyen bir araştırma bulunmamaktadır. Avrupa'da farklı kültürlerden gelen sığınmacılara yönelik farklı tutumların sergilenmesinden yola çıkarak, mevcut çalışmada Türkiye'de bu iki gruba yönelik tutumların karşılaştırılması amaçlanmıştır. Bu çalışma, dış gruplara yönelik bu tür olumsuzluklar kişileri ve toplumları yakından etkilediğinden olumsuz tutumları ve arkalarındaki mekanizmaları anlamak kişilerin gruplar arası ahlaki bağlamlarda tutum ve davranışlarını da anlayabilmek için önemlidir.

Bu doğrultuda katılımcıların, a) Suriye'den gelen kişiler için Ukrayna'dan gelen kişiler göre daha fazla tehdit algısı taşıyacaklarını, b) Suriye'den gelen kişiler için Ukrayna'dan gelen kişiler göre daha az olumlu tutum göstereceklerini, c) Suriye'den gelen nüfusun daha fazla olduğu algısına sahip olacaklarını ve Suriye'den gelen bireylerle daha fazla etkileşim bildireceklerini, d) göçmen ve sığınmacı nüfusuna yönelik algılarının, gruplar arası etkileşimden kaçınmaya dair tutumlarının tehdit algısı aracılığıyla yordanacağını varsaydık.

Yöntem

Katılımcılar rastgele olarak iki gruba ayrılmıştır. İki ayrı gruba yöneltilen anketlerde, bir gruptaki katılımcılara Suriyeli göçmenlere yönelik tehdit algısı, etkileşim düzeyi, olumlu değerlendirmeleri, kaçınma tutumları ve göçmen ve sığınmacı nüfusunun artışına ilişkin algıları sorulmuştur. Diğer gruptaki katılımcılara ise Ukraynalı göçmenlere yönelik aynı parametreler üzerinden sorular yöneltilmiştir. Katılımcıların görüşleri nicel yöntemlerle ölçülmüştür.

Katılımcılar

Araştırmanın çalışma grubunu yaşları 18 ile 72 arasında değişen ve anadil olarak Türkçe konuşan 189 katılımcı oluşmaktadır ($Ort_{yaş}$=27.04; *SS* = 11.25; 117 kadın). Çalışmaya katılanların eğitim durumu 1 (*ilkokul terk*) ve 10 (*doktora mezunu*) arasında değişmektedir (*Ort* = 5,34). Katılımcıların politik görüşü, 0 (*liberal*) ile 10 (*muhafazakâr*) arasında olmak üzere ortalama 3.47'dir.

Veri Toplama Araçları

Tehdit Algısı

Katılımcıların tehdit algısı, Stephan ve arkadaşları (2002) tarafından geliştirilen Tehdit Algısı ölçeğiyle değerlendirilmiştir. On sekiz madde içeren bir 5'li Likert ölçeği kullanılmış, bu ölçekte 1 (*Kesinlikle Katılmıyorum*) ile 5 (*Kesinlikle Katılıyorum*) arasında puanlar yer almıştır. Bir madde çalışmamıza uymadığı için hariç tutulmuş ve on yedi madde kullanılmıştır. (örn. "Suriyeliler/Ukraynalılar iş olanaklarını Türklerin elinden alıyorlar"). Bileşik puan, maddelerin ortalaması alınarak hesaplanmış ve yüksek puanlar daha büyük bir tehdit algısını temsil etmiştir.

Gruplar Arası Etkileşim

Katılımcıların Suriyeli ve Ukraynalı bireylerle gruplar arası teması Gruplar Arası Temas Ölçeği (Islam ve Hewstone, 1993) aracılığıyla ölçülmüştür. Beş maddeden oluşan beş puanlık Likert ölçeği kullanılmıştır. Bu ölçekte 1 (*hiç*) ile 5 (*her zaman*) arasında puanlar yer almaktadır (örn. "Ne sıklıkta Ukraynalı/ Suriyeli göçmen ve sığınmacılarla okul/iş gibi resmi yerlerde iletişim halindesiniz?"). Bileşik puan, maddelerin ortalaması alınarak hesaplanmış ve yüksek puanlar daha fazla etkileşimi ifade etmiştir.

Dış Gruplar Hakkında Değerlendirme

Katılımcıların Suriyeliler ve Ukraynalılar hakkındaki değerlendirmeleri Dış Grup Değerlendirme Ölçeği (Wright ve ark., 1997) aracılığıyla ölçülmüştür. Altı maddeden oluşan bu ölçeğin puanlaması 1 (*olumsuz özellikler*) ile 7 (*olumlu özellikler*) arasında değişmektedir. Örnek olarak, 1 (*soğuk*) - 7 (*sıcakkanlı*) gösterilebilir. Bileşik puan, maddelerin ortalaması alınarak hesaplanmış ve yüksek puanlar daha olumlu değerlendirmeleri ifade etmiştir.

Gruplar Arası Etkileşimden Kaçınma Tutumları

Katılımcıların belirli gruplar ile etkileşimden kaçınma eğilimleri Gruplar Arası Etkileşimden Kaçınma Tutumları Ölçeği (Neuliep, 2013) ile ölçülmüştür. Ölçek, 1 (*Kesinlikle Katılmıyorum*) ile 7 (*Kesinlikle Katılıyorum*) arasında değişen üç maddeden oluşmaktadır (örn. "Ukraynalı insanlarla iş birliği yapmam"). Bileşik puan, maddelerin ortalaması alınarak hesaplanmış ve yüksek puanlar kaçınmanın daha fazla olduğunu ifade etmiştir.

Göçmen Nüfusun Artışına İlişkin Algıları

Katılımcıların Türkiye'deki Suriyeli/ Ukraynalı göçmenlerin artışına yönelik algıları Artan Ülke Çeşitliliği Unsuru Algısı Ölçeği (Bağcı ve ark., 2022) ile ölçülmüştür. Ölçek 1 (*hiç artmadı*) ile 6 (a*şırı derecede arttı*) arasında değişen bir maddeden oluşmaktadır. Katılımcıların Suriyeli ve Ukraynalı göçmen ve sığınmacıların artışına yönelik algıları "Sizce Türkiye'de son zamanlarda Suriyeli/ Ukraynalı nüfusu ne kadar arttı?" sorusu ile ölçülmüştür.

İşlem

Çalışmanın etik izni İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Etik Kurulu onayı ile alınmıştır (2022_12_08_01). Katılımcılara kartopu yöntemi, sosyal medya hesapları ve Bilkent Üniversitesi e-posta duyurusu ile ulaşılmıştır. Bütün katılımcılar gönüllülük esasına bağlı olarak çalışmaya katılmıştır. Katılımcılara, çalışma bağlantı adresi Qualtrics üzerinden elektronik olarak gönderilmiş olup, detaylı bilgi içeren kapsamlı bir metin de iletilmiştir. Çalışmanın verileri 12.12.2022 - 02.07.2023 tarihleri arasında toplanmıştır.

Bulgular

ANOVA sonucu bulgular, tehdit algısının Ukraynalılara (*Ort* = 2.64) göre Suriyeli göçmen ve sığınmacılara (*Ort* = 3.44) daha fazla olduğu yönünde anlamlı bir farklılık göstermektedir (F (1, 177) = 61.95, $p < .001$, $\eta^2 = .258$).

Gruplar arası etkileşim seviyesinde Suriyeli göçmen ve sığınmacılarla (*Ort* = 2.57) Ukraynalılar (*Ort* = 2.38) arasında anlamlı bir farklılık görülmemektedir (F (1, 176) = 3.64, $p = .058$, $\eta^2 = .020$).

Dış gruplar hakkında olumlu değerlendirme seviyesinde Ukraynalılara (*Ort* = 4.23) Suriyeli bireylerden (*Ort* = 3.45) daha fazla olumlu değerlendirmeler yapıldığı görülmektedir (F (1, 156) = 19.73, $p < .001$, $\eta^2 = .112$).

Gruplar arası etkileşimden kaçınma tutumları seviyesinde Suriyeli göçmen ve sığınmacılara (*Ort* = 3.62) Ukraynalılara (*Ort* = 2.27) göre daha fazla kaçınma eğilimi görülmektedir (F (1, 173) = 35.79, $p < .001$, $\eta^2 = .171$).

Katılımcıların, Türkiye'deki göçmen nüfusuna dair algılarına göre, Suriyeli bireylerin (*Ort* = 4.97), Ukraynalı bireylere (*Ort* = 3.39) kıyasla Türkiye'deki nüfus artışını daha yüksek gördükleri belirlenmiştir (F (1, 170) = 52.51, $p < .001$, $\eta^2 = .235$).

Bunlara ek olarak, göçmen ve sığınmacı nüfusun artışına ilişkin algıları ile gruplar arası etkileşimden kaçınma tutumları arasındaki ilişkide tehdit algısının aracı etkisinin anlamlı ilişkisi bulunmuştur. İlişkinin hem Suriyeliler (β = .29, SE = .07., %95 CI [.14, .44], p <.001) hem de Ukraynalılar için geçerli olduğu görülmüştür (β = .39, SE = .09., %95 CI [.19, .58], p < .001)

Tartışma

Türkiye'de Suriyeli ve Ukraynalı göçmen ve sığınmacılara yönelik tutumların araştırıldığı çalışmada Suriyeli bireylere yönelik daha fazla tehdit algısı, olumsuz değerlendirme ve kaçınma tutumları görülmüştür. Benzer şekilde, Türk bireylerin Suriyelilerin Türkiye'deki nüfusunun artışına yönelik algısı Ukraynalılara göre daha fazla olarak bulunmuştur. Ek olarak, katılımcıların, göçmen ve sığınmacı nüfusun arttığını düşündüklerinde daha fazla tehdit algısı geliştirdiklerini ve buna bağlı olarak daha fazla kaçınma tutumları sergiledikleri görülmektedir. Çalışmamız, önceki araştırmalara paralel olarak, farklı kültürlerden gelen bireylere farklı tutumlar sergilendiğini vurgulamaktadır. Çalışmamız, diğer çalışmalardan farklı olarak Türkiye'de Suriyeli ve Ukraynalı göçmen ve sığınmacılara yönelik tutumları karşılaştırmıştır.

Sonuç

Çalışmamız, Türk bireylerin farklı kültürlerden gelen bireylere karşı sergiledikleri tutumların farklılaştığını ortaya koymaktadır. Çalışmanın belirli bir zaman diliminde yapılmış olması, göçmen gruplarına yönelik tutumların zaman içinde nasıl değiştiğini değerlendirmekte sınırlılıklar yaratabilir. Gelecekteki çalışmalar bu tutumları boylamsal olarak inceleyebilir. Son olarak, öz rapor yöntemine ek olarak, diğer veri toplama yöntemleri de kullanılabilir.

Kaynakça

Bagci, S. C. Verkuyten, M. ve Canpolat, E. (2022). When they want to take away what is "ours": Collective ownership threat and negative reactions towards refugees. *Group Processes & Intergroup Relations,* 136843022210842. https://doi.org/10.1177/13684302221084232

Islam, M. R.ve Hewstone, M. (1993). Dimensions of contact as predictors of intergroup anxiety, perceived out-group variability, and out-group attitude: An integrative model. *Personality and Social Psychology Bulletin, 19*(6), 700-710. https://doi.org/10.1177/0146167293196005

Işığıçok, Ö. ve Kariman, S. (2022). Ukraynalı mülteciler örneği üzerinden Avrupa'nın mültecilere bakış açısının değerlendirilmesi. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, 7,* 1582-1612. https://doi.org/10.24186/vakanuvis.1206764

Kocak, O., Arifoglu, A. T. ve Younis, M. Z. (2021). Determination of social exclusion among young Syrian refugees living in Turkey. *European Journal of Environment and Public Health, 5*(2), 1-6. https://doi.org/10.21601/ejeph/10908

Neuliep, J. W. ve McCroskey, J. C. (2013). Ethnocentrism scale. *Measurement instrument database for the social science*. https://doi.org/10.1016/j.langcom.2013.05.001

Stephan, W. G., Boniecki, K. A., Ybarra, O., Bettencourt, A., Ervin, K. S., Jackson, L. A. (2002). The role of threats in the racial attitudes of Blacks and Whites. *Personality and Social Psychology Bulletin, 28,* 1242-1254. https://doi.org/10.1177/01461672022812009

UNHCR Türkiye. (n.d.). https://help.unhcr.org/turkiye/information-for-syrians/temporary-protection-in-turkey/

Türkiye'deki Suriyeli Sayısı Ekim 2023. Mülteciler ve Sığınmacılar Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği. (2023). https://multeciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi/?gad_source=1vegclid=Cj0KCQiApOyqBhDlARIsAGfnyMrIoCsp78ud672kUfFtwFqyYgh-2yO4t8jn8RAgHrKjWcyyX8Kgrn0aAv_0EALw_wcB

Wright, S. C., Aron, A., McLaughlin-Volpe, T. ve Ropp, S. A. (1997). The extended contact effect: Knowledge of cross-group friendships and prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology, 73,* 73-90. https://doi.org/10.1037/0022-3514.73.1.73

Xuereb, S. (2023). Emotions, perceived threat, prejudice, and attitudes towards helping Ukrainian, Syrian, and Somali Asylum Seekers. *PLOS ONE*, *18*(9), 1-17. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0290335

İlişki Modelleri ve İdeoloji: Ya Suriyeliler Talep Ederse

Relational Models and Ideology: What If Syrians Demand

Yakup Azak[44]

Özet

İlişki Modelleri Kuramının sosyal ilişkiler için sunduğu zihinsel temsiller, sosyal adaletin, grup kararlarının, ahlaki yargıların, toplumsal değerlerin belirlenmesinde etkilidir. Dört temel zihinsel temsil; müşterek paylaşım, otorite düzeni, eşitlik ilişkisi ve orana dayalı ilişki olarak adlandırılmaktadır. İnsanlar belli bir sosyal kategorinin üyesi olarak farklı grup üyelerine yönelik bireysel duygulardan bağımsız olarak grup temelli duygulara sahip olabilmektedir (kızgınlık, iğrenme, aşağılama vd.). Çalışmada (N= 604) katılımcı yerel halkın Suriyelilere yönelik grup temelli duyguları ile Suriyelilerden gelebilecek olası talep sonrası grup temelli duygu tepkileri arasında ilişki türlerinin aracı rolü incelenmiştir. Çalışmada, Türkiye'deki devlet okullarında yabancı uyruklu öğrencilerin eğitim görebilmeleri için belirlenmiş şartları sağlayan Suriyeli öğrencilerin de devlet okullarında eğitim görme talebi ve bu taleplere yönelik düşünceleri ilişki modelleri üzerinden katılımcılara sunulmuştur. Modelde, yerel halkın Suriyelilere yönelik grup temelli duyguları ile eğitim talebi sonrası Suriyelilere yönelik grup temelli duygu tepkileri arasında müşterek paylaşım/otorite düzeni ilişki türü, vatandaşlık özdeşimi ile iki adımlı aracı role sahip olduğu bulgulanmıştır. Model, ilişki türleri normlarının benzeşen örüntülere sahip olabileceğini göstermiştir. Bu örüntler neoliberalizm üzerinden açıklanabilir. Çalışma, kamusal ve ortak çıkarlara odaklanan müşterek ilişkilere dayalı eğitim hakkı anlayışının, neoliberalizmle birlikte ekonomik ölçütlere, rekabetçi pozisyonlara dayalı orana dayalı ilişki normlarıyla beraber düşünülebileceğini göstermektedir.
Anahtar Kelimeler: İlişki modelleri kuramı, grup temelli duygular, Suriyeliler

Abstract

The mental representations offered by the Relational Models Theory exert significant influence on the determination of social justice, group decisions, moral judgments, and societal values within the realm of social relationships. These four fundamental mental representations are referred to as communal sharing, authority ranking, equality matching, and proportionality. Individuals, as members of a particular social category, also have group-based emotions that are independent of their individual feelings towards various group members. In this study, the mediating role of relationship types between the group-based emotions (anger, disgust etc.) of local participants (N=604) towards Syrians and group-based emotional reactions following potential requests from Syrians was examined. Participants were presented with relationship models regarding the educational requests of Syrian students who meet the conditions set for foreign national students to have education in state schools in Türkiye. This presentation aimed to elicit their thoughts and reactions regarding this request. In the model, it was found that the relationship type of communal sharing/authority ranking, along with citizenship identity, played a two-step mediating role between the local's group-based emotions towards Syrians and group-based other-blaming emotional reactions towards Syrians following their educational requests. The model also indicated that relationship types' norms might exhibit similar patterns. These patterns could be explained through the context of neoliberalism. The study provided evidence that the concept of the right to education based on communal relationships focusing

[44] Dr. Arş. Gör., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, yakupazak@nku.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2720-7744
Yazar Notu: Bu araştırma, yazarın hazırladığı doktora tezi kapsamında yapılan çalışmaların bir kısmından oluşmaktadır.

on public and common interests is considered alongside relationship norms based on proportionality relationships with economic criteria and competitive positions, in conjunction with neoliberalism.
Keywords: relational models theory, group-based emotions, Syrians

Uzun Özet

Giriş

Çalışma, Türkiye'de Suriye göçüne yönelik yerel halkın kolektif duygu deneyimlerine açıklama getirmek için grup temelli duygular (GTD) (Smith ve Mackie, 2015) ve Fiske'in (1992) İlişki Modelleri Kuramına (İMK) başvurulmuştur. Suriye göçü meselesine dair yerel halkın düşüncelerini, Suriyeli göçmenlerle sosyal ilişkileri içinde değerlendirme olanağı sunan İMK ve Suriyeli göçmenlere yönelik gelişen kolektif duygu deneyimleri içinde GTD kuramı araştırmanın referans kuramları olarak yer almaktadır. Çalışmada, Türkiye Cumhuriyeti yerel halkın Suriyeli göçmenlere yönelik GTD ve grup temelli duygu tepkileri (TEPKI) arasında Suriyelilerle olan sosyal ilişkilerinin nasıl bir role sahip olduğu araştırma sorusuna cevap aranmaktadır.

İMK, etkileşimin niteliği ne olursa olsun grup kararlarında, ahlaki yargılarda, emeğin organize edilmesinde, nesnelere, mekâna, zamana toplumsal değerler atfedilmesinde insanların sosyal yaşamda referans aldıkları bir takım temel zihinsel ilişki modelleri ya da bilişsel şemalar olduğunu öne sürer. Fiske (1992) bu ilişki tiplerini, İMK kapsamında, müşterek paylaşım (MP), otorite düzeni (OD), eşitlik ilişkisi (Eİ) ve orana dayalı ilişki (ORAN) olarak adlandırmıştır. MP ilişki türü, grup dinamiklerini koruma motivasyonunu temsil eder. Grup üyeleri, karşılık beklemeden birbiriyle ilgilenir, kaynakları paylaşır. OD ilişki türünde ise alt-üst ilişkisinin korunması ve liderlik önemlidir. Hiyerarşi motivasyonu, güç ilişkilerini düzenler. Eİ, kaynakların eşit dağıtılmasını ve adaleti önceler. ORAN türü ise ilişkilerin katkı oranında sonuç beklentisiyle sürdüğü bir orantılılık motivasyonu içerir (Fiske, 1991).

Toplumsal meselelerde, göç, ekonomik kriz, yoksulluk, ayrımcılık ve çevre kirliliği gibi konularda alınan kararlarda, farklı ilişki türleri ideolojik olarak kullanılır (Tetlock ve ark., 2000). Bir ülkede göçmenlerin sayısının artması, MP ilişkisi ihlali algısıyla ülkenin sosyo-demografik yapısının değişmesine bir tehdit olarak görülebilir. OD ihlali algılandığında göçmen artışı, baskın etnik grubun hakimiyetine yönelik bir tehdit olarak düşünülebilir. Eİ türü üzerinden demokratik seçim şekline yönelik tehdit iken ORAN ilişki türü üzerinden ekonomik bir yük olarak algılanabilir (McGraw ve Tetlock, 2005).

Göç gibi olgularda tehdit sadece bireysel düzeyde değil toplumsal ilişkilerin ve toplumun temel örgütlenmesine yönelik bir tehdit olarak da algılanabilir. Bu nedenle ilişki modelleri üzerine yapılan çalışmaların grup düzeyinde incelenmesi, GTD, kolektif duygusal tepkiler, vatandaşlık, ulus veya etnik özdeşim gibi sosyal kategorilerle ilişki modelleri arasındaki ilişkilerin anlaşılması açısından önemlidir.

Kişi sıklıkla GTD deneyimlerine sahip olur (Mackie ve ark., 2008). Burada önemli bir diğer değişken de grup özdeşimidir. Grup özdeşimi kişinin grup üyeliğini bilişsel ve duygusal değerlendirmesidir (Tajfel, 1978). Bu çalışmada kişinin kendini Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak kabul etmesi ve düşünmesine ek olarak özdeşleşme derecesi ise vatandaşlığa yönelik iyi-kötü, önemli-önemsiz değerlendirmelerini içerir. Özdeşleşmenin yüksek olmasıyla bireyin kategorize edildiği grupla ilişkili olaylarda daha güçlü duygular yaşaması mümkün olmaktadır (Goldenberg ve ark., 2016).

Göçün hedefindeki ülkelere kitlesel göçmen hareketlilikleriyle beraber sosyal psikoloji alanında çalışmalar daha çok yerel halkın göçmenlere yönelik algılarını bulgulayan betimsel

özelliktedir. Bu çalışma, göçmenlerle sosyal etkileşimlere, yerel halkın kültürel yönelimlerine, vatandaşlık hakkı gibi kolektif sahiplik inancına, ulus ve vatandaşlık özdeşimi ile gelen sosyal kategorizasyonlarının etkili olduğu göçmene yönelik TEPKI duyguları incelemektedir. Araştırma, Suriyelilerin Türkiye'de devlet üniversitelerinde eğitim görme talebi olması halinde yerel halkın bu talebi Suriyelilerle olan sosyal ilişkileri içinde nasıl değerlendireceğine odaklanmaktadır.

H:Yerel halkın Suriyelilere yönelik hâlihazırdaki GTD değişkeninin Suriyelilerin eğitim talepleri sonrası oluşan TEPKI değişkeni üzerindeki etkisinde Eİ'nin, ORAN'ın, MP/OD'nin dolaylı etkiye sahip olması beklenmektedir.

Araştırma, ilişkisel ve çıkarımsal bulgulara dayalı modelle göçmenlere yönelik yerel halkın TEPKI duygularında grup düzeyinde sosyal ilişkilerin niteliği içinden açıklama getirerek özgünleşmekte ve literatüre katkı sağlamaktadır.

Yöntem

Katılımcılar

604 katılımcının çoğunluğu kadın (%71,2) ve üniversite öğrencisidir (%62,7). %28'i öğrenci olmayan ve gelir getiren bir işte çalışanlardan oluşmaktadır. Ortalama eğitim süreleri 15 yıldır (lise mezunu düzeyi). Katılımcıların çoğu bekardır ve hayatlarının tamamını aynı şehirde geçirmiştir. Katılımcıların büyük kısmı gönüllü bir kısmı ise ders kredi notu ile araştırmaya katılım göstermiştir.

Veri Toplama Araçları

Demografik Sorular

Katılımcılara, cinsiyet, yaş, mesleki bilgileri, eğitim ve medeni durumları, yaşadıkları il ve yaşadıkları yerde bulunma süreleri ile ilgili sorular yöneltilmiştir.

İlişki Modelleri Ölçeği (İMÖ)

Talep senaryoları temelli uygulanan 11 madde ve 4 faktör yapıdan oluşan profil ölçeği kullanılmıştır. Azak'ın doktora çalışmasında (2023) uyarlanmış hâli kullanılmıştır. Eğitim talebi senaryosu üzerinden ölçek toplam varyansın %85'ini açıklamakta ve iç tutarlılık seviyesi Cronbach α = .91 seviyesindedir. Yapının genel tutarlılık oranı α = .92, faktör yapılarının ise MP boyutunun iç tutarlığı α = .91, Eİ boyutunun iç tutarlığı α = .87, ORAN boyutunun iç tutarlılığı α = .92 ve OD boyutunun iç tutarlılığı α = .86 olarak hesaplanmıştır.

Vatandaşlık Özdeşimi

Akfırat ve Yangın (2018) tarafından Türkiye Cumhuriyeti Vatandaşlığı özdeşim düzeylerini elde etmek amacıyla uyarlanmıştır. Ölçekten elde edilen puanların yükselmesi özdeşim düzeyinin de yükseldiğini göstermektedir. Uyarlama sonucu analizlerde ölçek maddeleri orijinaline uygun olacak şekilde tek bir faktör altında toplanmıştır ve açıkladığı varyans %73 olarak tespit edilmiştir. Ölçeğin Cronbach Alfa değeri .88 olarak elde edilmiştir. Yapılan çalışmalarda bu katsayı seviyelerinin .82 ila .91 seviyelerinde değiştiği bulgulanmıştır.

GTD ve TEPKI Ölçeği

Katılımcıların öz değerlendirmesi yoluyla senaryo temelli uyarlanan GTD ölçeği kullanılmıştır (Azak, 2023). Ölçekte grup temelli kızgınlık, iğrenme, aşağılama ve güvensizlik duyguları tek boyut altında toplanmaktadır. Açımlayıcı faktör analizleri sonucu tek faktörün ölçek yapısının %66,5'ini açıkladığı tespit edilmiştir. Ölçeğin iç tutarlılık Cronbach Alfa katsayısı .82 olmakla beraber tek faktörde yer alan maddelerin iç-tutarlık Cronbach Alfa katsayısı .73 ila .82 arasındadır (*Ort* = 11, *SS* = 5.54).

İşlem

Çalışma, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu Eylül 2021 tarihli ve 504103 protokol numarası onaylıdır. Araştırmada anket yazılım programı Survey Monkey kullanılmıştır. Öncelikle katılımcılar çalışma hakkında bilgilendirilmiş ve onayları alınma şartıyla ankete çevrim içi erişimleri sağlanmıştır. Katılımcılara demografik sorular sonrası, eğitim talebi senaryosu sorusu yöneltilmiştir. Senaryo içeriğinde, Türkiye'deki

devlet okullarında (ilkokul, lise, üniversite) yabancı uyruklu öğrencilerin eğitim görebilmeleri için belirlenmiş şartlar bulunduğu ve bu şartları sağlayan Suriyeli öğrencilerden bazılarının Türkiye'deki devlet okullarında eğitim görmeyi talep ettikleri bilgisi verilmiştir. Katılımcılardan, Suriyelilerin bu talep hakkındaki düşüncelerini tek maddelik 0'dan (Hiç yanlış bulmuyorum) 6'ya (çok yanlış buluyorum) değerlendirmeleri istenmiştir. Devamında bu düşüncelerinde Suriyelilerle ilişkilerini düşünerek İMÖ ifadelerinin yer aldığı maddelerin hangilerinin bu düşüncelerinde daha fazla ve ne derece etkili olduğu sorulmuştur. Son olarak senaryodaki talebin katılımcıların Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığı sosyal kimliği içinde kendilerine hangi duyguları ne derece hissettikleri (memnuniyet, üzüntü, kızgınlık, iğrenme, güvensizlik, aşağılama) sorulmuştur. Anketteki tüm soruların değerlendirilebilmesi katılımcıların en fazla 15 dakikasını almaktadır.

Bulgular

Yerel halkın sahip olduğu GTD ve TEPKI duyguları ele alınırken sosyal uzaklık değişkeni, kontrol değişkeni olarak kullanılmıştır. Her bir ilişki türü aynı model içinde incelenerek ilişki türlerinin birbirleriyle olan ilişkileri göz önünde bulundurulduğu birden fazla aracı değişkenin aynı modelde olduğu çoklu aracı etkinin (multiple mediation model) incelendiği bir model tasarlanmıştır. Çoklu aracı modeli içinde GTD ile TEPKI arasında MP ve vatandaşlık özdeşimi değişkeninin yer aldığı iki adımlı aracı etki (two-step mediation) incelenmiştir. Analizlerde önce örtük yapıların açımlayıcı faktör analizi ile de gözden geçirildiği sonrasında ölçme modeli analizleri ve son olarak yapı modeli analizinin yapıldığı üç aşamalı analiz yöntemi kullanılmıştır (Mulaik ve Millsap, 2000).

Eğitim talebi senaryosu üzerinden test edilen modelde GTD, vatandaşlık özdeşimi üzerindeki dolaylı etkisinin 0.11, bu etkiye ilişkin standart hatanın .02 ve bu dolaylı etkiye ilişkin t-değeri de 4.66 olduğu tespit edilmiştir. MP/OD (Mstoto) ortak boyutun TEPKI üzerindeki dolaylı etkisinin .08, bu etkiye ilişkin standart hatanın .02 ve bu dolaylı etkiye ilişkin t-değeri de 4.50 olduğu görülmüştür. Son dolaylı etki ise GTD'nin, TEPKI üzerinde dolaylı etkisinin 0.10, bu etkiye ilişkin standart hatanın .02 ve bu dolaylı etkiye ilişkin t- değerinin de 4.02 olduğu görülmüştür. Sonuçlar dolaylı yolların istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermiştir.

Tartışma

Modeldeki MP/OD ve ORAN hibrid yapısı, Boer ve arkadaşları (2016) tarafından bu tür hibrid yapılar liberal ve muhafazakâr ideolojik yönelimlerle ilişkilendirilmektedir. Türkiye bağlamında bu yapı, neoliberalizm üzerinden açıklanabilir. Neoliberalizmde toplumsal ve ekonomik alanlar arasında bir bağlantı vardır, sosyal ilişkiler de piyasa koşullarına göre değerlendirilir. Kamusal çıkarlar gibi müşterek ilişki yapıları içinde vatandaşlık anlayışı neoliberalizmle birlikte ekonomik kriterlere ve orana dayalı ilişki anlayışına göre değerlendirilir (Brown, 2015; Ferguson, 1994).

Sonuç

Bu araştırma, Türkiye'deki yerel halk ile Suriyeli göçmenler arasındaki sosyal çatışma ve psikolojik gerilimleri açıklamaya yöneliktir. Göçmen ve yerel halktan oluşan iki grup arasındaki sosyal ilişkilerin niteliğinin anlaşılması, bu ilişkilerin yapısı üzerinden çatışmaları engellemeye yönelik daha etkili çözüm önerilerinin sunulmasına katkıda bulunacaktır.

Kaynakça

Akfırat, S. ve Yangın, E. (2018). Ev sahibi topluluk kültürleşme ölçeği (ETKÖ) Türkçe formunun psikometrik özelliklerinin üniversite öğrenci örnekleminde incelenmesi. *Sosyal Bilimler Dergisi,* 5(29), 499-519. https://doi.org/10.16990/SOBIDER.4456.

Azak Y. (2023). *Yerel halkın Suriyeli göçmenlere yönelik grup temelli duygusal tepkileri üzerinde ilişki modellerinin rolü*. [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi.

Boer, N. I, van Baalen, P. J ve Kumar, K. (2016). The implications of different models of social relations for understanding knowledge sharing. İçinde Tsoukas, H. ve Mylonopoulos N. (Ed). *Organizations as knowledge systems* içinde (ss. 130-153). Springer

Brown, W. (2015) *Undoing the demos: neoliberalism's stealth revolution,* Zone Books.

Ferguson, J. (1994) *The anti-politics machine: "Development", depoliticization, and bureaucratic power in Lesotho*, University of Minnesota Press.

Fiske, A. P. (1991). *Structures of social life: The four elementary forms of human relations*. Free Press.

Fiske, A. P. (1992). The four elementary forms of sociality: Framework for a unified theory of social relations. *Psychological Review, 99*(4), 689-723. https://doi.org/10.1037/0033-295X.99.4.689.

Goldenberg, A., Halperin, E., van Zomeren, M. ve Gross, J. J. (2016). The process model of group-based emotion: integrating intergroup emotion and emotion regulation perspectives. *Personality and Social Psychology Review*, 20(2), 118-141. https://doi.org/10.1177/1088868315581263

McGraw, A. P. ve Tetlock, P. E. (2005). Taboo trade-offs, relational framing, and the acceptability of exchanges. *Journal of Consumer Psychology, 15*(1), 2-15.https://doi.org/10.1207/s15327663jcp1501_2

Mackie, D.M., Smith, E.R. and Ray, D.G. (2008), Intergroup emotions and intergroup relations. *Social and Personality Psychology Compass*, 2: 1866-1880. https://doi.org/10.1111/j.1751-9004.2008.00130.x

Mulaik, S. A. ve Millsap, R. E. (2000). Doing the four-step right. *Structural Equation Modeling, 7*(1), 36-73. https://doi.org/10.1207/S15328007SEM0701_02

Smith, E. R. ve Mackie, D. M. (2015). Dynamics of group-based emotions: insights from intergroup emotions theory. *Emotion Review*, 7(4), 349-354. https://doi.org/10.1177/1754073915590614.

Tajfel, H. (1978). *Differentiation between social groups: Studies in the social psychology of intergroup relations.* Academic Press.

Tetlock, P. E., Kristel, O. V., Elson, S. B., Green, M. C. ve Lerner, J. S. (2000). The psychology of the unthinkable: taboo trade-offs, forbidden base rates, and heretical counterfactuals. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78(5), 853-870. https://doi.org/10.1037//0022-3514.78.5.853.

5. OTURUM
AHLAKİ İÇERME VE AHLAKİ DIŞLAMA

İlişki Modelleri Çerçevesinde Ahlaki Çemberimiz ve Ahlaki Sorumluluklarımız

Our Moral Circle and Moral Responsibilities Within the Framework of Relational Models

Diane Sunar[45]
Sevim Cesur[46]
Beyza Tepe[47]
Zeynep Ecem Piyale[48]
Charles T. Hill[49]
Dominika Drahovzalova[50]

Özet

"Ahlaki Çember", ahlaki sorumluluk hissedilen varlıkları ve hissedilen sorumluluğun derecesini tanımlamak için kullanılır. İlişki Modelleri Kuramı (İMK) (Fiske, 1992) ise dört temel ahlaki motivasyon ile ahlakın ilişkisel olduğunu önermektedir (Rai ve Fiske, 2011). Bu dört farklı ilişki modeli; müşterek paylaşım ilişkisi, otorite düzeni ilişkisi, eşitlik ilişkisi ve arz-talep ilişkisidir. Bu çalışmada, İMK çerçevesinde farklı ahlaki sorumluluklar tanımlanmıştır. Bakımını üstlenmek, ihtimam göstermek, rehberlik etmek, itaat etmek, eşitliği veya denkliği sağlamak gibi ilişki sorumluluklarının belirli hedeflere karşı farklılaşabilecek, dolayısıyla da varlıkların ahlaki çember içindeki konumu değişebilecektir. Bu önerme ABD (N = 122), Türkiye (N = 375) ve Çekya'da (N = 99) korelasyon ve ANOVA analizleri ile test edilmiştir. İnsan ve diğer hedeflere yönelik farklı ahlaki sorumlulukların dereceleri üzerine yapılan değerlendirmeler, farklı ilişki modellerinin hissedilen sorumluluk derecelerini önemli ölçüde etkilediğini doğrulamıştır. Bulgular özellikle eşitlik ilişkisi içerisindeki eşit hak ve muamele sorumluluğunun, hedefler olumsuz bir şekilde değerlendirilse dahi ahlaki çemberi genişlettiğini göstermiştir. Test edilen üç kültürde hedeflere yönelik sorumluluk derecelendirmeleri açısından ortalama puanlarda farklılık olmasına rağmen, kültür ve ilişki modelleri etkileşimi görülmemiştir. Sonuçlar sadece bireysel, durumsal ve kültürel farklılıkların değil, değerlendirici ve hedef arasındaki ilişkinin türünün de ahlaki çemberin genişliğini etkileyebileceğini göstermektedir.

Anahtar sözcükler: Ahlaki çember, İlişki Modelleri Kuramı, Ahlaki sorumluluk

Abstract

The 'Moral Circle' is used to define the entities for which moral responsibility is felt and the extent of that felt responsibility. Relational Models Theory (RMT) (Fiske, 1992) suggests that morality is relational and proposes four fundamental moral motivations (Rai and Fiske, 2011): communal sharing, authority ranking, equality matching, and market pricing. In this study, different moral responsibilities are defined within the RMT framework. Moral responsibilities within relational models, such as to take care of, to guide, to obey or defer, to ensure equality, or to ensure equity, can change a judge's ratings of degree of moral responsibility and, thus entity's placement within the moral circle. This proposition was tested

[45] Prof. Dr., Bilgi Üniversitesi, dsunar@bilgi.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8854-6371
[46] Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, cesur@istanbul.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4038-0592
[47] Doç. Dr. MEF Üniversitesi, tepebe@mef.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0246-4995
[48] Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Bilgi Üniversitesi, zepiyale@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0871-5751
[49] Prof. Dr. Whittier College, chill@whittier.edu, ORCID: 0000-0002-1986-8163
[50] Doktora Öğrencisi, Charles Üniversitesi, Drahovzalka@seznam.cz, ORCID: 0000-0002-6978-6000
* *Sorumlu Yazar:* Zeynep Ecem Piyale

in the United States (N = 122), Turkey (N=375), and Czechia (N = 99), using correlation and ANOVA analyses. Ratings of the degree of different types of moral responsibility felt toward different types of humans and other targets confirmed that different relational models significantly influenced the perceived levels of responsibility. Particularly, the responsibility for ensuring equal rights and treatment within the equality matching model expanded the moral circle, even when targets were negatively evaluated. While there were variations in average responsibility ratings for targets among the three cultures tested, there was no interaction between culture and relational models. These findings indicate that not only individual, situational, and cultural differences but also relational differences between the evaluator and the target can affect the extent of the moral circle.
Keywords: moral circle, relational models theory, moral responsibility

Uzun Özet

Giriş

"Ahlaki Çember", ahlaki sorumluluk hissedilen varlıkları ve hissedilen sorumluluğun derecesini tanımlamak, ahlaki kapsayıcılığı/dışlayıcılığı tanımlamak için kullanılır (Crimston ve ark., 2016). Ahlaki çember üzerine yapılan çalışmalar genellikle bireysel, durumsal ve hedefle ilgili değişkenlere odaklanmış (farklı faktörlere ilişkin ayrıntılı bilgi için; Crimston ve ark., 2018), değerlendirici ve hedef arasındaki ilişki doğrudan incelenmemiştir. İlişkiye dayalı farklı bir yaklaşım, ahlaki sorumluluğumuzun aynı zamanda ilişki türüne göre değişebileceğini önerir. İlişki Modelleri Kuramı (İMK) (Fiske, 1992) dört temel ahlaki motivasyon ile ahlakın ilişkisel olduğunu varsaymaktadır. Bu dört farklı ilişki modeli; herkesin birbirini gözeterek ve birlik içinde beraber yaşadığı *müşterek paylaşım ilişkisi (MP)*, hiyerarşinin öne çıktığı *otorite düzeni ilişkisi (OD; dominant olan için ODdom, ast olan için ODast)*, karşılıklılık ve eşit dağılımın önemsendiği *eşitlik ilişkisi (EŞ)* ve oransal dağılıma bağlı olarak düzenlenen *arz-talep ilişkisidir (AT)* (Rai ve Fiske, 2011).

Bu çalışmanın amacı ahlaki çemberdeki kapsayıcılığın farklı ilişki modelleri içerisinde tanımlanan ahlaki sorumluluklar çerçevesinde değişip değişmediğini kültürler arası olarak incelemektir. Araştırmacılar, farklı ilişki modelleri içerisinde farklı oranlarda ahlaki sorumluluk hissedileceğini, ilişki modeline göre ahlaki çemberin kapsayıcılığında farklılıklar olacağını öne sürmektedir. Bu doğrultuda çalışma kapsamında iki hipotez belirlenmiştir;

H1: Farklı ilişki modelleri içerisinde tanımlanmış ahlaki sorumluluklar açısından kültürler arası farklılık beklenmemektedir.

H2: Farklı ilişki modelleri içerisinde tanımlanmış ahlaki sorumluluğa göre ahlaki kapsayıcılıkta farklılıklar olacaktır. Tahmin edilen farklılıklar şunlardır:

a. ODdom'da ahlaki çemberin daha az ahlaki sorumluluk hissedilecektir.

b. Ahlaki sorumluluğu EŞ terimleriyle çerçevelemek, diğer ilişki modellerinden daha fazla kapsayıcılığa yol açacaktır.

c. Ahlaki sorumluluğu MP olarak çerçevelenmesi "yakınlık" ve "ahlaki sorumluluk" değerlendirmeleri arasında daha yüksek bir korelasyona yol açacaktır.

d. Yakınlık puanları düşük olan insan hedeflerinin, EŞ ve AT çerçevesi içinde diğer çerçevelere göre daha yüksek ahlaki sorumluluk puanları alacaktır.

Yöntem

Katılımcılar

Bu araştırmada üç farklı ülke örneklemine ulaşılabilmiş ve toplamda 596 üniversite öğrencisi araştırmaya dâhil olmuştur: Los Angeles, Amerika (N = 122; $M_{yaş}$ = 19.7, 38.5% erkek), İstanbul, Türkiye (N = 375, $M_{yaş}$ = 22.1, 14.1% erkek) ve Prag, Çekya (N = 99; $M_{yaş}$ = 24.7, 10.1% erkek). Örneklem büyüklükleri katılımcı ulaşılabilirliğine göre değişkenlik

göstermiştir. Katılımcılar gönüllülük esasına uygun olarak katılmış, öte yandan katılım sağlayan öğrencilere derslerinden bonus puan kazanabilme imkânı verilmiştir.

Veri Toplama Araçları ve İşlem

Değerlendirilmesi Yapılacak Hedeflerin Seçilmesi

Asıl çalışma öncesi ahlaki çember içerisinde değerlendirilecek hedef kümesinin belirlenmesi için pilot çalışma yürütülmüştür. Literatürden yararlanılarak ve katılımcılardan açık uçlu elde edilen cevaplarla 98 hedef varlık listesi derlenmiştir. Pilot çalışmada Q-sıralama metodolojisi kullanılarak Amerika, Türkiye ve Çekya'da bu listedeki hedefler yakınlık, uzaklık ve nötr olma durumuna göre yedi farklı aşamada kümelenmiştir. Nötr hedeflerin liste dışı bırakılmasıyla geriye kalan 36 maddelik hedef liste araştırmada kullanılmıştır.

Veri Toplama Aşaması

Listedeki varlıklar katılımcılar tarafından hem bu varlıklara hissedilen ahlaki sorumluluğa göre hem de hissedilen yakınlıklarına göre derecelendirilmiştir. Ahlaki sorumluluk sorusu 5 ilişkisel modele işaret edecek şekilde düzenlenmiştir. Katılımcılar tarif edilen ilişkisel model içerisindeki ahlaki sorumluluklarına göre, sonrasında ise aynı varlıkları hissettikleri yakınlığa göre derecelendirmiştir. Bunun için 7'li Likert tipi derecelendirme ölçümü kullanılmıştır. Puan derecelendirmesi iki soru için de 0 (çok uzak; hiç sorumlu hissetmem) ve 6 (çok yakın; oldukça sorumlu hissederim) arasında gösterilmiştir. Veri toplama süreci çevrimiçi gerçekleştirilmiş, soruların ve listedeki varlıkların sıralanışı her bir katılımcıda rasgele olmuştur. Gruplar arası desen kullanılmış, katılımcılar rasgele olarak 5 ayrı ilişki modeli grubuna ayrılarak anket sorularını yanıtlamıştır. Araştırma prosedürü her bir ülkede veri toplanacak üniversitelerin etik kurulları tarafından değerlendirilmiş ve etik onayı almıştır.

Bulgular

Ahlaki çember kapsamının farklı ilişki motivasyonlarla değişip değişmeyeceği ve üç kültürdeki farklılıkları ve benzerlikleri tespit edebilmek amacıyla araştırma bulguları incelenmiştir. Bu amaçla, her bir ilişki modeli için olan ahlaki sorumluluk puanları kapsama/dışlama ölçümü olarak, yüksek puanlar yüksek kapsayıcılığı işaret edecek şekilde ele alınmıştır. Her bir kültürdeki ve ilişki modelindeki sorumluluk puanları Tablo 1'de sunulmuştur.

H1 ve H2, 3 (kültür) x 5 (İlişki modeli) ANOVA analiziyle incelenmiştir. İlişki modelinin ve kültürün ayrı ayrı ana etkileri anlamlı bulunmuştur (İlişki modeli, $F_{4,581} = 6.42$, $p < .0001$, $\eta_p^2 = .042$; kültür, $F_{2,581} = 20.62$, $p < .0001$, $\eta_p^2 = .066$). İlişki modeli ve kültürün etkileşimi ise anlamsızdır. H2 için tahmin edilen özel farklılıklara yönelik sonuçlar aşağıdaki gibidir;

H2a: Üç kültürün beraber ele alındığı ortalama puanlara bakıldığında en düşük ahlaki sorumluluk puanlarının ODdom ilişki modelinde olduğu görülmektedir. Ardından en düşük puanlar sırasıyla MP, ODast, AT ve EŞ ilişki modellerindedir, öte yandan ODdom yalnızca AT, p =.003, 95% CI [-.69, -.14] ve EŞ p =.001, 95% CI [-.82, -.33] ikili karşılaştırmaları için anlamlıdır.

H2b: İkili karşılaştırmalar EŞ puanlarının MP (p <.001, CI [.19, .68]), ODdom (p <.0001, 95% CI [.33, .82]) ve ODast (p <.003, 95% CI [.14, .65]) için anlamlı ve daha yüksek olduğunu, AT ilişki modeli ile anlamlı şekilde farklılaşmadığını göstermiştir. Dolayısıyla H2b kısmen desteklenmiştir.

H2c: Her bir ilişki modelinde ahlaki sorumluluk ve yakınlık Pearson korelasyon değerleri hesaplanarak, bu değerlerle Fisher's z testi uygulanmıştır. Beklendiği gibi en yüksek korelasyon değerinin MP ilişki modelinde olduğu görülmektedir. Fisher's z testinin sonuçlarında da MP ilişki modelinin ODast ($t = 2.09$, $p = .019$) ve EŞ ($t = 1.72$, $p = .043$) ilişki modellerinden farklılaştığı görülmüştür.

H2d: En düşük yakınlıkta değerlendirilen 5 insan hedefi belirlenerek ortalama puanları hesaplanmıştır. 5 (İlişki modeli) X3 (kültür) ANOVA analizi sonrasında ilişki modeli ($F_{4,581}$=

5.518, p <.0001, η_p^2 = .037) ve kültürün ($F_{2,581}$ = 5.349, p = .005, η_p^2 = .018) ana etkileri anlamlı çıkmıştır. İki değişkenin etkileşimi ise anlamsızdır. En düşük yakınlıktaki 5 insan hedefine karşı hissedilen ahlaki sorumluluk ortalama puanları Tablo 2'de verilmiştir.

Post-hoc analizleri sonrası EŞ ilişki modelinde hissedilen ahlaki sorumluluk, ODdom (p <.001, 95% CI [.21, .88]), ODast (p <.001, 95% CI [.38, 1.07]) ve MP (p =.01, 95% CI [.14, .81]) ilişki modellerine göre anlamlı ölçüde daha yüksek olduğu bulunmuştur. Sonuçlar AT puanlarındaki ahlaki sorumluluk puanlarının diğer ilişki modellerinden daha yüksek olduğunu, fakat yalnızca ODast (p <.03, 95% CI [.21, .98]) ve ODdom (p =.003, 95% CI [.04, .79]) anlamlı olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla H2d EŞ için büyük oranda desteklenmektedir. AT için ise marjinal bir trend gözlenebilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre EŞ, AT'den önemli ölçüde farklı değilse de EŞ'nin AT'den diğer çerçevelerden daha belirgin olması, EŞ için daha fazla kapsayıcılığa doğru bir eğilim olduğunu düşündürmektedir.

Tartışma

Bulgular kısmında da ele alındığı gibi sonuçlar büyük ölçüde araştırma hipotezlerini desteklemektedir. Veriler, ahlaki çemberin EŞ ilişkisinde en çok, ODdom ilişkisinde ise en az kapsayıcılığı olduğunu göstermektedir. MP ilişkisinin ise yakınlık ile EŞ ve OD ast ilişki modeline kıyasla en yüksek korelatif ilişkiye sahiptir. Aynı zamanda beklendiği gibi kültürün ilişki modeli ile etkileşimi oluşmamış ve kültürler arası farklılık gözlenmemiştir.

Bu araştırma ahlaki çemberi belirleyen ahlaki sorumlulukların farklı ilişki motivasyonların etkilendiğini üç farklı kültürde test ederek öne çıkarmıştır. Ahlaki sorumluluğun farklı tanımlarını oluşturan bu araştırma farklı ilişki motivasyonları içerisinde ahlaki çemberin genişleyip küçülebileceğini öte yandan ilişki modellerinin ahlaki çember üzerindeki etkisinin kültürler arasında değişmediğini göstermiştir.

Araştırma sonuçlarının daha geniş örneklemlerde ve farklı kültürlerde yeniden test edilmesi önemlidir. Üniversite öğrencilerinden veri toplanabilmiş bu araştırma da literatürde çokça bahsedilen WEIRD (Henrich ve ark., 2010) örneklem sınırlılığını taşımaktadır. Bu nedenle araştırma sonuçlarının kültürlerdeki farklı sosyal gruplar üzerinde de yenilenmesi araştırma genellenebilirliğine fayda sağlayacaktır.

Sonuç

Bu araştırma ilişki modelinin türüne göre ahlaki sorumluluğun daha incelikli olarak tanımlanmasıyla ahlaki çember ve ahlaki sorumluluk kavramlarını daha iyi anlamaya yönelik yapılabilecek araştırmalara katkı sağlamıştır.

Tablo 1. Kültür ve ilişki modeline göre ahlaki sorumluluk puanlarının betimleyici değerleri

					95% Güven Aralığı	
İK	Kültür	N	Ort	S.E.	Alt Aralık	Üst Aralık
MP	TR	65	4.88	.106	4.675	5.090
	ABD	26	4.57	.167	4.244	4.901
	CZ	25	4.20	.170	3.863	4.532
	Toplam	116	4.55	.087	4.380	4.772
ODdom	TR	78	4.72	.096	4.535	4.914
	ABD	28	4.40	.161	4.087	4.719
	CZ	22	4.09	.182	3.734	4.448
	Toplam	128	4.41	.087	4.235	4.577
ODast	TR	73	4.89	.100	4.697	5.089
	US	20	4.41	.191	4.037	4.785
	CZ	21	4.47	.186	4.107	4.837
	Toplam	114	4.59	.095	4.406	4.778

EŞ	TR	78	5.24	.096	5.055	5.434
	ABD	29	5.37	.158	5.063	5.684
	CZ	19	4.33	.195	3.949	4.717
	Toplam	126	4.98	.090	4.807	5.160
AT	TR	81	5.09	.095	4.907	5.279
	ABD	19	4.65	.195	4.270	5.037
	CZ	12	4.71	.246	4.225	5.191
	Toplam	112	4.82	.109	4.604	5.033

Tablo 2. Düşük yakınlığa sahip insan hedeflerine karşı hissedilen ahlaki sorumlulukların kültür ve ilişki modeline göre betimleyici değerleri.

				95% Güven Aralığı	
İK	Kültür	Ort	S.E.	Alt Aralık	Üst Aralık
MP	TR	3.20	.144	2.92	3.49
	ABD	2.98	.227	2.53	3.42
	CZ	2.75	.232	2.30	3.21
	Toplam	2.98	.118	2.75	3.21
ODdom	TR	3.10	.131	2.84	3.36
	ABD	2.96	.219	2.53	3.39
	CZ	2.67	.247	2.19	3.16
	Toplam	2.91	.119	2.68	3.14
ODast	TR	2.87	.136	2.60	3.14
	US	2.84	.259	2.33	3.35
	CZ	2.47	.253	1.97	2.96
	Toplam	2.73	.129	2.47	2.98
EŞ	TR	3.53	.131	3.27	3.78
	ABD	4.15	.215	3.73	4.57
	CZ	2.67	.266	2.15	3.20
	Toplam	3.45	.122	3.21	3.69
AT	TR	3.49	.129	3.23	3.74
	ABD	3.04	.266	2.52	3.56
	CZ	3.43	.335	2.78	4.09
	Toplam	3.32	.149	3.03	3.61

Kaynakça

Crimston, D., Bain, P. G., Hornsey, M. J. ve Bastian, B. (2016). Moral expansiveness: Examining variability in the extensi on of moral world. *Journal of Personality and Social Psychology, 111*(4), 636-653. https://doi.org/10.1037/pspp0000086

Crimston, D., Hornsey, M. J., Bain, P. G. ve Bastian, B. (2018). Toward a psychology of moral expansiveness. *Current Directions in Psychological Science, 27*(1), 14-19. https://doi.org/10.1177/0963721417730888

Fiske, A. P. (1992). The four elementary forms of sociality: Framework for a unified theory of social relations. *Psychological Review, 99*(4), 689-723. https://doi.org/10.1037/0033-295X.99.4.689

Henrich, J., Heine, S. J. ve Norenzayan, A. (2010). The weirdest people in the world? *Behavioral and Brain Sciences*, *33*(2-3), 61-83;. https://doi.org/10.1017/S0140525X0999152X

Rai, T. S. ve Fiske, A. P. (2011). Moral psychology is relationship regulation: Moral motives for unity, hierarchy, equality, and proportionality. *Psychological Review, 118*, 57-75. https://doi.org/10.1037/a0021867

Elinin Hamuruyla Erkek İşine Karışınca: Erkeksi Kadınların Altinsanlaştırılması

Women When Meddle in Men's Business: Infrahumanization of Masculine Women

Veysi Tanriverdi[51]

Özet

Bu çalışmanın amacı, kadınsı veya erkeksi meslek, ses tonu ve görünümün etkileşimlerinden kaynaklanan farklı kombinasyonlardaki hedef kadın koşullarının alt-insanlaştırma düzeylerini incelemektir. Bu amaçla meslek, ses tonu ve görünüm iki alt kategoride (erkeksi-kadınsı) ele alınarak 2x2x2 gruplar arası faktöriyel deseninin kullanıldığı bir deney gerçekleştirilmiştir. 232 katılımcıya bir bilgisayar ekranında, görünüşü ve ses tonu farklı olan bir kadın gösterilmiş ve aynı zamanda bu kadının sahip olduğu mesleği anlatan bir ses kaydı dinletilmiştir. Katılımcılardan bu kişinin ne derecede vicdanlı, merhametli, suçluluk duyabilen, empati kurabilen ve pişmanlık duyabilen biri olduğunu belirtmeleri istenmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre, meslek ($F_{(1, 224)} = 27.302$, $p < .001$, $\eta^2 = .109$) ve ses tonu ($F_{(1, 224)} = 4.724$, $p < .005$, $\eta^2 = .021$) alt-insanlaştırma üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir. Buna göre erkeksi mesleklerde çalışan kadınlar, kadınsı mesleklerde çalışanlara göre ve erkeksi ses tonuna sahip olan kadınlar, kadınsı ses tonuna sahip olanlara göre daha fazla altinsanlaştırılmıştır. Ayrıca, meslek türü ve ses tonunun etkileşimi de anlamlıdır ($F_{(1, 224)} = 5.002$, $p = .005$, $\eta^2 = .022$). Bu nedenle, kalın sesli anaokulu öğretmenleri, ince sesli anaokulu öğretmenlerine göre ($p < .005$, 95% CI [0.763, 3.416]), kalın sesli mühendisler, kalın sesli anaokulu öğretmenlerine göre ($p < .005$, 95% CI [0.107, 2.725]) ve ince sesli mühendisler, ince sesli anaokulu öğretmenlerine göre ($p < .001$, 95% CI [2.204, 4.868]) daha fazla altinsanlaştırılmıştır. Bu bulgular, alt-insanlaştırma düzeyinin, ses tonu ve meslek türünün farklı kombinasyonlarına bağlı olarak değişebileceğini göstermektedir.

Anahtar Sözcükler: Erkeksi ve kadınsı meslek, Erkeksi ve kadınsı ses tonu, erkeksi ve kadınsı görünüm, Altinsanlaştırma

Abstract

The aim of this study is to examine the levels of infrahumanization in different combinations of target woman conditions based on feminine or masculine occupation, voice tone, and appearance interactions. For this purpose, an experiment was conducted using the 2x2x2 intergroup factorial design by considering occupation, tone of voice and appearance in two subcategories (masculine-feminine). A total of 232 participants were shown a woman with different appearance and voice tone while listening to a voice recording describing her profession on a computer screen. Participants were asked to indicate to what extent this person was compassionate, merciful, capable of feeling guilt, empathetic, and capable of remorse. According to the results of the study, occupation ($F_{(1, 224)} = 27.302$, $p < .001$, $\eta^2 = .109$) and voice tone ($F_{(1, 224)} = 4.724$, $p < .005$, $\eta^2 = .021$) have a significant impact on infra-humanization. Specifically, women working in masculine occupations are more infrahumanized compared to those working in feminine occupations, and women with masculine voice tones are more infrahumanized compared to those with feminine voice tones. Additionally, the interaction between occupation and voice tone was also significant ($F_{(1, 224)} = 5.002$, $p = 0.005$, $\eta^2 = 0.022$). Therefore, women with deep voices who work as kindergarten teachers are more infrahumanized compared to those with high-pitched voices working in the same profession (p

[51] Dr. Öğr. Üyesi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, veysi.tanriverdi@beun.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8992-1321

< .005, 95% CI [0.763, 3.416]). Similarly, women with deep voices working as engineers are more infrahumanized compared to those with high-pitched voices in the same occupation (p < 0.005, 95% CI [0.107, 2.725]). Furthermore, women with high-pitched voices working as engineers are more dehumanized compared to those with high-pitched voices working as kindergarten teachers (p < .001, 95% CI [2.204, 4.868]). These findings suggest that the level of infra-humanization toward the target women varies depending on different combinations of voice tone and occupation type.

Keywords: masculine and feminine occupations, masculine and feminine voice tone, masculine and feminine appearance, infrahumanization

Uzun Özet

Giriş

Alt-insanlaştırma (Infra-humanization), insandışılaştırmanın bir formu olarak, ikincil duyguların dış grup üyelerine daha az atfedilmesini ifade eder; bu duygular, insanları hayvanlardan ayıran temel özelliklerdir (Leyens ve ark., 2001). Dış gruba ikincil duyguların daha az atfedilmesi, dış grup üyelerinin ahlaki değerlerin dışında olduğunu (Opotow, 1990) ve örtük bir şekilde hayvanlarla özdeşleştirildiğini gösterir. Bunun bir sonucu olarak, dış grup üyelerine yönelik şiddet, kötü muamele veya ayrımcılık gibi eylemler sonucunda duyulan vicdan, suçluluk ve ahlaki sorumluluk duyguları ile dış grup üyelerine yardım etme isteği azalır (Vaes ve ark., 2003).

Daha önceki çalışmalar göçmenlerin (Bastian ve ark., 2011), farklı etnik kökene ve ırka sahip olan kişilerin (Jahoda, 2015), nesneleştirilen bireylerin (Gray ve Wegner, 2009) ahlaki duyarlılık ve vicdani rahatsızlıklarının daha az algılandığını göstermiştir. Ancak cinsiyet uyumsuzluğu olarak değerlendirilen özelliklere sahip olan bireylerin altinsanlaştırılmasına ilişkin çalışmalara rastlanmamıştır.

Medeniyetin evrilmesinde, kültürel değerler ve toplumsal normlar önemli faktörlerdir ve bu süreçte toplumsal cinsiyet kalıpyargıları da şekillenir (Hemsing ve Greaves, 2020). Dolayısıyla ikincil duygular kadın ve erkeklere ya da cinsiyet kalıpyargılarına uyan veya uymayan bireylere farklı düzeylerde atfedilebilir. Bu nedenle mevcut çalışma meslek türü, ses tonu ve görünüm açısından cinsiyet kalıpyargılarına uyan ve uymayan kadınların altinsanlaştırma açısından farklılık gösterip göstermediklerini ortaya koyma amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu sayede, cinsiyet eşitsizliklerinin nasıl devam ettiğinin anlaşılmasına katkı sağlanmaya çalışılmıştır.

Cinsiyet uyumsuzluğu meslek türü, ses tonu, giyim ve görünüş tarzı ve kendini ifade etme biçimi gibi özellikler açısından geleneksel erkek ve kadın kalıpyargılarına ters düşme olarak tanımlanır (Oost ve ark., 2016). Cinsiyet kalıpyargılarıyla uyumsuz olan bireyler olumsuz tepkiler, ayrımcılık (Fasoli ve ark.,2023) ve insandışılaştırmaya maruz kalmaktadırlar (Tanriverdi ve Gezici Yalçın, 2022). Bu nedenle bu bireyler altinsanlaştırılabilirler. Ayrıca farklı özellikler açısından uyumsuzluk biçimi ve uyumsuzluk düzeyi altinsanlaştırma düzeyini de etkileyebilir. Bu bilgiler doğrultusunda aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur:

H1: Cinsiyet kalıpyargılarıyla uyumsuz bir mesleğe sahip olan kadınlar uyumlu olanlara göre daha fazla altinsanlaştırılır.

H2: Cinsiyet kalıpyargılarıyla uyumsuz bir ses tonuna sahip olan kadınlar uyumlu olanlara göre daha fazla altinsanlaştırılır.

H3*:* Cinsiyet kalıpyargılarıyla uyumsuz bir görünüme sahip olan kadınlar uyumlu olanlara göre daha fazla altinsanlaştırılır.

H4: Meslek türünün, toplumsal cinsiyet görünümünün ve ses tonunun altinsanlaştırma üzerindeki etkisi, bu değişkenlerin nasıl bir araya geldiğine bağlı olarak değişecektir.

Yöntem

Katılımcılar

Bu çalışmada, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi'nin farklı bölümlerinde lisans veya yüksek lisans eğitimine devam eden 232 üniversite öğrencisi gönüllü olarak katılmıştır. Katılımcıların 114'ü kadın, 118'i erkektir. Katılımcıların yaşları 18 ile 31 arasında değişmektedir (Yaş *Ort* = 21.90*; SS* = 2.52). Çeşitli bölümlerde öğrenimine devam eden katılımcılara ulaşmak için kolay örnekleme tekniği uygulanmıştır. Fakat katılımcılar koşullara seçkisiz atanmışlardır.

Veri Toplama Araçları

Demografik Bilgi Formu

Katılımcıların demografik özelliklerini tanımlamak amacıyla kullanılacak olan form, yaşları, cinsiyetleri, bölümleri ve sınıfları gibi bilgileri toplamak için tasarlanmıştır.

Altinsanlaştırma Ölçümü

Bu çalışmada altinsanlaştırma *empati kurabilen, suçluluk duyabilen, vicdanlı, merhametli ve pişmanlık duyabilen* özellikleriyle değerlendirilmiştir. Bu duygusal özellikler 1 (Hiç uygun değil) ile 5 (Tamamen uygun) arasında bir Likert tipi ölçekle derecelendirilmiştir. Ölçekten alınan puan ortalaması düştükçe altinsanlaştırma düzeyi artmaktadır.

İşlem

Çalışmaya başlamadan önce, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi İnsan Araştırmaları Etik Kurulu tarafından 29.03.2023 tarihli 2014/08-13 sayılı Senato Kararı ile (Protokol no:93) etik onay alınmıştır. Araştırmanın uygulanabilmesi için, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Dekanlığından laboratuvar tahsis edilmiştir. Ses manipülasyonunun gerçekleştirilmesi için opera bölümünden dört akademisyenden hakem görüşü alınarak iki kadın konuşmacı (birisi kadınsı ses, diğeri erkeksi ses) belirlenmiştir. Meslek türü manipülasyonu için literatürdeki bilgilere dayanarak kadınsı (anaokulu öğretmeni) ve erkeksi (mühendis) meslekleri içeren kısa vinyetler oluşturulmuştur. Konuşmacılar, sessiz bir ortamda, sade bir konuşma biçimi kullanarak önceden standartlaştırılmış metni (ince ve kalın tonlarda iki ses kullanarak) okurken ses kayıtları alınmıştır. Görünüş manipülasyonu için, kadınsı bir görünüm için uzun saç, canlı renkler ve elbise kullanılırken, erkeksi bir görünüm için kısa saç, koyu renkler ve ceket-pantolon tercih edilmiş ve izin alınan bir model ile bu kıyafetlerle fotoğraflar çekilmiştir. Manipülasyon kontrolü için, alanında uzman olan dört hakeme başvurulmuş ve tüm hakemlerden manipülasyonun başarılı bir şekilde uygulandığına dair geri bildirim alınmıştır.

Bu işlemlerin ardından katılımcılar laboratuvara ikili gruplar halinde alınmış ve araştırma hakkında bilgilendirilip, gönüllü katılım sağladıklarını beyan etmeleri için onam formu verilmiştir. Katılımcılar koşullara rastgele atanmıştır. Ses kayıtları, katılımcılara bilgisayarlar üzerinden kulaklık kullanılarak dinletilmiş ve katılımcılar dinledikleri koşula ikincil duyguların ne derecede uygun olduğunu 5'li Likert tipi bir ölçekle belirtmişlerdir.

Bulgular

Ses tonu, meslek ve görünüşün bağımsız değişken olarak ele alındığı bu araştırmada veriler MANCOVA analizine tabi tutulmuştur. Analizde katılımcı cinsiyeti kontrol değişkeni olarak kullanılmıştır. Hatalı, eksik ve uç noktadaki veriler analize dâhil edilmemiştir.

Analiz sonucuna göre, meslek ($F_{(1, 224)} = 27.302$, $p < .001$, $\eta^2 = .109$) ve ses tonu ($F_{(1, 224)} = 4.724$, $p < .005$, $\eta^2 = .021$) alt-insanlaştırma üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir. Buna göre erkeksi mesleklerde çalışan kadınlar, kadınsı mesleklerde çalışanlara göre ve erkeksi ses tonuna sahip olan kadınlar, kadınsı ses tonuna sahip olanlara göre daha fazla altinsanlaştırılmıştır. Ayrıca, meslek türü ve ses tonunun etkileşimi de anlamlıdır ($F_{(1, 224)} = 5.002$, $p = .005$, $\eta^2 = .022$). Diğer etkileşim türleri, görünüm ve katılımcı cinsiyetinin etkisinin anlamsız olduğu ortaya çıkmıştır ($p > .05$).

Meslek türü ve ses tonunun ortak etkisinin hangi gruplar arasında anlamlı fark yarattığını test etmek amacıyla, Syntax analizi aracılığıyla, post-hoc testi uygulanmıştır. Bu analiz sonucuna göre kalın sesli anaokulu öğretmenleri (*Ort* = 18.30, *SS* = 4.14), ince sesli anaokulu öğretmenlerine (*Ort* = 20.38, *SS* = 2.64) göre ($p < .005$, 95% CI [0.763, 3.416]), kalın sesli mühendisler (*Ort* = 16.86, *SS* = 3.54), kalın sesli anaokulu öğretmenlerine (*Ort* = 18.30, *SS* = 4.14), göre ($p < .005$, 95% CI [0.107, 2.725]) ve ince sesli mühendisler (*Ort* = 16.88, *SS* = 3.81), ince sesli anaokulu öğretmenlerine (*Ort* = 20.38, *SS* = 2.64) göre ($p < .001$, 95% CI [2.204, 4.868]) daha fazla altinsanlaştırılmıştır. Bu bulgular, alt-insanlaştırma düzeyinin, ses tonu ve meslek türünün farklı kombinasyonlarına bağlı olarak değişebileceğini göstermektedir.

Tartışma

Bu çalışma, ahlaki uzaklaştırmanın bir formu olarak kadınların meslek türü, ses tonu, görünüm ve bunların etkileşimlerinin kadınların altinsanlaştırması üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlamıştır. Hipotezler ve sonuçlar, bu faktörlerin kadınların altinsanlaştırılmasına yönelik tutumlarını nasıl şekillendirdiği konusunda önemli içgörüler sunmaktadır. Kadınların meslek türü, ses tonu ve görünüm açısından geleneksel cinsiyet kalıpyargıları ile uyumsuz olmalarının onların altinsanlaştırılmasına sebep olacağını öngören hipotezlerden H1, H2 ve H4 daha önceki çalışmalarla tutarlı (Tanriverdi ve Gezici Yalçın, 2022) olacak şekilde desteklenmiştir. Diğer taraftan H3 reddedilmiştir. Bunun muhtemel sebebi, cinsiyet ifadesi ve görünüm konusundaki toplumsal normların zaman içinde değişmiş olabileceği ihtimalidir.

Sonuç

Bu araştırmanın sonuçları genel olarak, cinsiyet uyumsuzluğuna ilişkin farklı faktörlerin kadınların altinsanlaştırılmasını önemli ölçüde etkileyebildiğini göstermiştir. Daha kalın sese sahip olmanın kadınların daha çok altinsanlaştırılmasıyla ilişkili olduğunu göstermiştir. Benzer şekilde, geleneksel cinsiyet rollerine meydan okuyan mesleklere, sahip olan kadınların yine daha çok altinsanlaştırılmaya maruz kalabileceğini göstermiştir. Bu sonuç, ses tonu ve meslek arasındaki uyumun veya uyumsuzluğun altinsanlaştırmayı nasıl etkilediğini göstermektedir. Bu da toplumsal beklentilerdeki değişime karşı direncin bir göstergesi olabilir.

Bu çalışmanın en büyük katkılarından birisi meslek türü ve ses tonunun farklı kombinasyonlarının kadınların altinsanlaştırılmasına ve bunun sonucunda karşılaştıkları olumsuz tutum, davranışlar ve ayrımcılık durumlarının daha iyi anlaşılmasını sağlamasıdır.

Bu çalışmanın en büyük sınırlılığı mühendislik ve anaokulu öğretmenliği mesleklerinin geçmiş çalışmalara dayanarak kadınsı veya erkeksi olarak belirlenmesidir. Ancak katılımcıların bu mesleklere ilişkin erkeksilik veya kadınsılık algıları farklılık gösterebilir. Dolayısıyla gelecek çalışmalarda mesleklerin erkeksilik veya kadınsılık dereceleri bir pilot çalışma veya katılımcıların kendi görüşlerine dayanarak belirlenebilir.

Kaynakça

Bastian, B., Laham, S. M., Wilson, S., Haslam, N. ve Koval, P. (2011). Blaming, praising, and protecting our humanity: The implications of everyday dehumanization for judgments of moral status. *British Journal of Social Psychology*, *50*(3), 469-483. https://doi.org/10.1348/014466610X521383

Fasoli, F., Dragojevic, M. ve Rakić, T. (2023). When voice signals nationality and sexual orientation: Speakers' self-perceptions and perceived stigmatization. *Psychology of Language and Communication*, *27*(1), 59-83. https://doi.org/10.58734/plc-2023-0004.

Gray, K. ve Wegner, D. (2009). Moral typecasting: Divergent perceptions of moral agents and moral patients. *Journal of Personality and Social Psychology, 96*(3), 505-520. https://doi.org/10.1037/a0013748

Hemsing, N. ve Greaves, L. (2020). Gender norms, roles and relations and cannabis-use patterns: A scoping review. *International journal of environmental research and public health, 17*(3), 947. https://doi:10.3390/ijerph17030947

Jahoda, G. (2015). *Images of savages: Ancient roots of modern prejudice in Western culture*. Routledge.

Leyens, J. P., Rodriguez-Perez, A., Rodriguez-Torres, R., Gaunt, R., Paladino, M. P., Vaes, J. ve Demoulin, S. (2001). Psychological essentialism and the differential attribution of uniquely human emotions to ingroups and outgroups. *European Journal of Social Psychology*, *31*(4), 395-411. https://doi.org/10.1002/ejsp.50

Oost, K. M., Livingston, N. A., Gleason, H. A. ve Cochran, B. N. (2016). Gender performance stress and risk for psychopathology: Looking beyond sexual orientation. *Journal of LGBT Youth*, *13*(3), 231-248. https://doi.org/10.1080/19361653.2015.1089807.

Opotow, S. (1990). Moral exclusion and injustice: An introduction. *Journal of Social Issues*, *46*(1), 1-20. https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.1990.tb00268.x

Tanriverdi, V. ve Gezici-Yalçın, M. (2022). İnsanları hayvanlardan ve robotlardan ayıran özelliklerin atfedilmesinde kadınsı ve erkeksi cinsiyet ifadesinin etkisi. *Psikoloji Çalışmaları*, *42*(3), 667-698.https://doi.org/10.26650/SP2022-1067397.

Vaes, J., Paladino, M. P., Castelli, L., Leyens, J. P. ve Giovanazzi, A. (2003). On the behavioral consequences of infrahumanization: the implicit role of uniquely human emotions in intergroup relations. *Journal of Personality and Social Psychology*, *85*(6), 1016-1034. https://doi.org/10.1037/0022-3514.85.6.1016

Ahlaki Kapsamlılık ve Çevreci Davranışlar: Çevresel Suçluluk ve Algılanan Çevresel Sorumluluğun Aracı Rolü

Moral Expansiveness and Pro-Environmental Behaviors: The Mediating Role of Environmental Guilt and Perceived Environmental Responsibility

Erkin Sarı[52]
Muhammet Coşkun[53]
İnci Candanoğlu[54]
Banu Cingöz-Ulu[55]

Özet

Çevresel bozulmanın ana nedeninin çevreye zarar veren eylemler olduğu düşünüldüğünde, çevreci davranışların belirleyicilerinin tanımlanmasına ihtiyaç olduğu açıktır. Bu belirleyiciler arasında, çevre sorunlarını ahlaki bir mesele olarak görmek ve bu sorunların çözümü için sorumluluk hissetmek, bireyleri çevrenin esenliği adına hareket etmeye teşvik ettiği için önemlidir. Ayrıca, önceki çalışmalar bireylerin ahlaki standartlarına uygun olmayan davranışlarda bulunduklarında kendilerini suçlu hissedebildiklerini göstermiştir. Çevreci davranışların teşvik edilmesi, yalnızca çevresel bozulmanın insan refahı üzerindeki olumsuz etkisini azaltmaya hizmet etmekle kalmaz, aynı zamanda insan dışı varlıklar için artan bir etik anlayışı (bkz., ahlaki kapsamlılık) yansıtır. Ancak ahlaki kapsamlılığın çevreci davranışlar üzerindeki rolü üzerine kısıtlı sayıda çalışma bulunmaktadır. İlgili alan yazındaki bu eksikliklerden ötürü, bu çalışmanın temel amacı ahlaki kapsamlılık ve çevreci davranış arasındaki ilişkiyi araştırmaktır. Ayrıca, çevresel suçluluk ve algılanan çevresel sorumluluğun bu ilişkide aracı bir rol üstlenmesi beklenmektedir. Çalışmaya lisans düzeyinde öğrenim gören 244 (167 erkek, 76 kadın, 1 cinsiyetini belirtmeyen; $Ort_{yaş}$ = 24.6, $SS_{yaş}$ = 9.7) üniversite öğrencisi katılmıştır. Katılımcılar Ahlaki Kapsamlılık Ölçeği, Çevresel Suçluluk Ölçeği, Algılanan Çevresel Sorumluluk ve Özel ve Kamusal Alanda Sergilenen Çevreci Davranışlar Ölçeği'ni doldurmuşlardır. Bulgular ahlaki kapsamlılığın çevreci davranışları pozitif yönde yordadığını göstermektedir. Sonuçlar ayrıca, ahlaki kapsamlılığın çevreci davranışlar üzerinde çevresel suçluluk ve algılanan çevresel sorumluluk aracılığıyla anlamlı bir dolaylı etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Bulgular ilgili alan yazın çerçevesinde tartışılmıştır.

Anahtar sözcükler: Ahlaki kapsamlılık, çevreci davranışlar, çevresel suçluluk, algılanan çevresel sorumluluk

Abstract

Given that the main cause of environmental degradation lies in environmentally harmful actions, it is obvious that there is a need to identify the predictors of pro-environmental behaviors. Among these predictors of pro-environmental behavior, seeing environmental issues as a moral issue and feeling responsible for solving these issues are important since they lead individuals to act for the sake of the environment. Besides, previous studies indicated that individuals may feel guilty when they do not behave in accordance with their moral standards. The promotion of pro-environmental behaviors serves not only to mitigate the negative impact

[52] Dr., Orta Doğu Teknik Üniversitesi / Arş. Gör., Selçuk Üniversitesi, erkin.sari@yahoo.com.tr, ORCID: 0000-0002-2162-5558

[53] Doktor adayı, Orta Doğu Teknik Üniversitesi / Arş. Gör., Kafkas Üniversitesi, mcoskun@metu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6556-6783

[54] Lisans öğrencisi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, e242448@metu.edu.tr

[55] Doç. Dr., Orta Doğu Teknik Üniversitesi, cingoz@metu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6501-3975

Sorumlu Yazar: Erkin Sarı

of environmental degradation on human well-being, but also reflects a growing ethical consideration (i.e., moral expansiveness) for non-human entities. However, prior literature has overlooked the role of moral expansiveness on pro-environmental engagement. Therefore, to fill these gaps, the current study's main purpose is to understand moral expansiveness and pro-environmental engagement association. Environmental guilt and perceived environmental responsibility are also hypothesized to mediate this relationship. A total of 244 undergraduates (167 males, 76 females, 1 not specified; M_{age} = 24.6, SD_{age} = 9.7) participated in the study. Participants completed the Moral Expansiveness Scale, Environmental Guilt Scale, Perceived Environmental Responsibility Scale, and Private and Public Sphere Environmental Behaviors Scale. Findings demonstrated that moral expansiveness positively predicted pro-environmental behaviors. The results also indicated that there is a significant indirect effect of moral expansiveness on pro-environmental behaviors through the sequential mediators, environmental guilt, and perceived environmental responsibility. The findings are discussed within the related literature.
Keywords: moral expansiveness, pro-environmental behaviors, environmental guilt, perceived environmental responsibility.

Uzun Özet

Giriş

İnsan ve insan dışı türleri kapsayan tüm canlıların esenliğini tehlikeye atma potansiyeli oldukça yüksek olan insan kaynaklı iklim krizi ve ekolojik bozulmanın yarattığı tehlikelere (örn., biyoçeşitlilikte azalma, doğal afetlerin sayısında artış, fizyolojik ve psikolojik sağlığa artan tehdit) ilişkin artan bir endişe söz konusudur. Hükümetler arası İklim Değişikliği Paneli (IPCC, 2022) tarafından yayımlanan raporda, süregelen ekolojik tahribatın ve iklim değişikliğinin büyük ölçüde ekolojik dengeyi hiçe sayan endüstriyel faaliyetlerdeki ciddi artıştan ve bireylerin benimsediği sürdürülemez alışkanlıklardan kaynaklandığı belirtilmiştir. Tüm canlıların esenliği üzerindeki bu zararlı etkileri göz önüne alındığında, çevreci davranış pratiklerinin teşvik edilmesi insanlığın en önemli hedeflerinden biridir. Dolayısıyla, çevreci davranışların belirleyicilerinin tanımlanmasına ihtiyaç olduğu açıktır. Bu belirleyiciler arasında, çevre sorunlarını ahlaki bir mesele olarak görmek ve bu sorunların çözümü için sorumluluk hissetmek, bireyleri çevrenin esenliği adına hareket etmeye teşvik ettiği için önemlidir (örn., Helferich ve ark., 2023). Ayrıca, önceki çalışmalar bireylerin ahlaki standartlarına uygun olmayan davranışlarda bulunduklarında kendilerini suçlu hissedebildiklerini göstermiştir (Harth ve ark., 2013).

Çevreci davranışların teşvik edilmesi, yalnızca çevresel bozulmanın insan refahı üzerindeki olumsuz etkisini azaltmaya hizmet etmekle kalmaz, aynı zamanda insan dışı varlıklar için artan bir etik anlayışı (bkz., ahlaki kapsamlılık) yansıtır. Örneğin, yapılan bir çalışmada (Bratanova ve ark., 2012) daha geniş bir ahlaki çemberin farklı çevreci davranışlarla (örn., enerji tasarrufu, sürdürülebilir tüketim) pozitif ilişkili olduğu görülmüştür. Fakat, ahlaki kapsamlılığın çevreci davranışlar üzerindeki rolü üzerine kısıtlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Ahlaki kapsamlılık ve çevreci davranışlar arasındaki ilişkide çevresel suçluluk ve algılanan çevresel sorumluluğun rolünü inceleyen bir çalışma ise yoktur. Ek olarak, çevresel sürdürülebilirlikte ahlaki değişkenlerin rolünü inceleyen araştırmaların bulguları ABD gibi Küresel Kuzey örneklemlerinden elde edilen verilere dayanmaktadır. İlgili alan yazındaki bu eksikliklerden ötürü, bu çalışmanın temel amacı ahlaki kapsamlılık ve çevreci davranış arasındaki ilişkiyi araştırmaktır. Ayrıca, çevresel suçluluk ve algılanan çevresel sorumluluğun bu ilişkide aracı bir rol üstlenmesi beklenmektedir.

Yöntem

Katılımcılar

Çalışmaya lisans düzeyinde öğrenim gören 244 (167 erkek, 76 kadın, 1 cinsiyetini belirtmeyen; $Ort_{yaş}$ = 24.6, $SS_{yaş}$ = 9.7) üniversite öğrencisi çevrim içi olarak katılmıştır.

Veri Toplama Araçları

Katılımcılar Ahlaki Kapsamlılık Ölçeği'ni (21 madde, α = .86) (Crimston ve ark., 2016; Kirkland ve ark., 2022), Çevresel Suçluluk Ölçeği'ni (2 madde) (Tam, 2019), Algılanan Çevresel Sorumluluk Ölçeği'ni (7 madde, α = .78) (Paço ve Gouveia Rodrigues, 2016) ve Özel ve Kamusal Alanda Sergilenen Çevreci Davranışlar Ölçeği'ni (8 madde, α = .82) (Candar, 2022) ve demografik bilgi formunu (örn., yaş, cinsiyet, dindarlık) doldurmuşlardır.

Bulgular

Yapılan aracılık analizinin sonuçları ahlaki kapsamlılığın çevresel suçluluğu anlamlı ve pozitif olarak yordadığını göstermektedir (β = .28). Ahlaki kapsamlılığın algılanan çevresel sorumluluk üzerindeki doğrudan etkisi anlamlı değilken (β = .10) çevresel suçluluk algılanan çevresel sorumluluğu pozitif yönde yordamıştır (β = .48). Ahlaki kapsamlılık, çevresel suçluluk ve algılanan çevresel sorumluluğun çevreci davranış üzerindeki etkisi birlikte incelendiğinde ise, ahlaki kapsamlılığın doğrudan etkisi anlamlı değilken (β = .10), çevresel suçluluk (β = .24) ve algılanan çevresel sorumluluk (β = .23) çevreci davranışları pozitif yönde yordamıştır. Dolaylı etkilere bakıldığında ise ahlaki kapsamlılığın çevresel suçluluk üzerinden çevreci davranışa etkisi (β = .08) ve ahlaki kapsamlılığın çevresel suçluluk ve algılanan çevresel sorumluluk üzerinden çevreci davranışa etkisi (β = .04) anlamlı iken, ahlaki kapsamlılığın algılanan çevresel sorumluluk üzerinden çevreci davranışa etkisi (β = .02) anlamlı değildir.

Tartışma

Çalışmamızın bulguları daha önce yapılan çalışmaların sonuçlarıyla paralellik göstermektedir. Örneğin, Mallett ve arkadaşlarının (2013) çalışması bireylere kendi karbon ayak izlerinin ortalamadan daha büyük olduğu söylendiğinde bireylerin çevreye verdiği zarar konusunda daha çok kişisel suçluluk hissettiğini göstermiştir. Benzer bir etki kolektif boyutta da görülmüştür. Harth ve arkadaşları (2013) kendi ülkesinin doğal çevreye verilen zarardaki rolünü öğrenmenin kolektif bir suçluluk duygusuna yol açtığını göstermiştir. Benzer şekilde çevreyi korumaya ilişkin sorumluluk hissetmenin çevre dostu ürünler satın alma (örn., Lee, 2008), turistlerin çevre dostu otel tercihleri (örn., Patwary ve ark., 2021) ve şirketlerin yenilenebilir enerji tercihi (örn., Rahbauer ve ark., 2018) gibi birçok çevreci davranışı pozitif yönde yordadığı görülmüştür.

Giriş kısmında ifade edildiği gibi ahlaki kapsamlılığın çevreci davranış üzerindeki rolünü inceleyen sınırlı çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmaların birinde Bratanova ve arkadaşları (2012) daha geniş bir ahlaki çemberin enerji tasarrufu ve sürdürülebilir tüketim davranışı ile pozitif ilişkisini saptamıştır. Bizim çalışmamızda ise ahlaki kapsamlılığın çevreci davranış üzerindeki doğrudan etkisi anlamlı değilken, çevresel suçluluk üzerinden çevreci davranışa etkisi ile çevresel suçluluk ve algılanan çevresel sorumluluk üzerinden çevreci davranışa etkisi anlamlıdır.

Sonuç

Opotow'a (2003) göre çevreye verilen zararı ve bunlardaki bireysel ve kolektif rolümüzü inkâr etme ve insan ve insan olmayanların kaynaklar üzerindeki haklarını reddetme eğilimimiz ahlaki içermeyi güçleştirmektedir. Dolayısıyla ahlaki çemberi genişletme mevcut ahlaki sınırları gözden geçirme, insan ve insan olmayan varlıkları ahlaki değerlendirmeye değer kılacak şekilde yeniden kategorize etme ile sağlanabilir (Heinz ve Koessler, 2021). Crimston ve arkadaşlarının (2016) çalışmasında ise ahlaki sınırların genişliği tüm insanlıkla özdeşimle pozitif ilişkili bulunmuştur. Tüm insanlıkla özdeşim kurmanın çevreci tutum ve davranışları teşvik ettiğini gösteren çalışmalardan hareketle (örn., Reese, 2016; Reysen ve Katzarska-Miller, 2013) ahlaki sınırların genişliğinin çevresel suçluluk ve algılanan çevresel sorumluluk üzerinden çevreci davranışları yordaması açıklanabilir.

Kaynakça

Bratanova, B., Loughnan, S. ve Gatersleben, B. (2012). The moral circle as a common motivational cause of cross-situational pro-environmentalism. *European Journal of Social Psychology*, *42*(5), 539-545. https://doi.org/10.1002/ejsp.1871

Candar, İ. (2022). *Go green but why? The dynamic interplay between motivational reasons and pro-environmental behaviors displayed in private and public spheres* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Bilkent Üniversitesi.

Crimston, C. R., Bain, P. G., Hornsey, M. J. ve Bastian, B. (2016). Moral expansiveness: Examining variability in the extension of the moral world. *Journal of Personality and Social Psychology*, *111*(4), 636-653. https://doi.org/10.1037/pspp0000086

Harth, N. S., Leach, C. W. ve Kessler, T. (2013). Guilt, anger, and pride about in-group environmental behaviour: Different emotions predict distinct intentions. *Journal of Environmental Psychology*, *34*, 18-26. https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2012.12.005

Heinz, N. ve Koessler, A.-K. (2021). Other-regarding preferences and pro-environmental behaviour: An interdisciplinary review of experimental studies. *Ecological Economics*, *184*, 106987. https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2021.106987

Helferich, M., Thøgersen, J. ve Bergquist, M. (2023). Direct and mediated impacts of social norms on pro-environmental behavior. *Global Environmental Change*, *80*, 102680. https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2023.102680

IPCC (Intergovernmental Panel on Climate Change) (2022). *Climate Change 2022: Impacts, Adaptation and Vulnerability*. https://www.ipcc.ch/report/ar6/wg2/ adresinden erişildi (Erişim Tarihi: 01.10.2023)

Kirkland, K., Crimston, C. R., Jetten, J., Rudnev, M., Acevedo-Triana, C., Amiot, C. E., Ausmees, L., Baguma, P., Barry, O., Becker, M., Bilewicz, M., Boonyasiriwat, W., Castelain, T., Costantini, G., Dimdins, G., Espinosa, A., Finchilescu, G., Fischer, R., Friese, M., … Bastian, B. (2023). Moral expansiveness around the world: The role of societal factors across 36 countries. *Social Psychological and Personality Science*, *14*(3), 305-318. https://doi.org/10.1177/19485506221101767

Lee, K. (2008). Opportunities for green marketing: young consumers. *Marketing Intelligence ve Planning*, *26*(6), 573-586. https://doi.org/10.1108/02634500810902839

Mallett, R. K., Melchiori, K. J. ve Strickroth, T. (2013). Self-confrontation via a carbon footprint calculator increases guilt and support for a pro-environmental group. *Ecopsychology*, *5*(1), 9-16. https://doi.org/10.1089/eco.2012.0067

Opotow, S. (2003). What makes people care? Moral inclusion and conservation psychology. *Human Ecology Review*, *10*(2), 166-167.

Paço, A. ve Gouveia Rodrigues, R. (2016). Environmental activism and consumers' perceived responsibility. *International Journal of Consumer Studies*, *40*(4), 466-474. https://doi.org/10.1111/ijcs.12272

Patwary, A. K., Omar, H. ve Tahir, S. (2021). The impact of perceived environmental responsibility on tourists' intention to visit green hotel: The mediating role of attitude. *GeoJournal of Tourism and Geosites*, *34*(1), 9-13. https://doi.org/10.30892/gtg.34101-612

Rahbauer, S., Menapace, L., Menrad, K. ve Lang, H. (2018). Determinants for the adoption of green electricity by German SMEs - An empirical examination. *Energy Policy*, *123*, 533-543. https://doi.org/10.1016/j.enpol.2018.09.033

Reese, G. (2016). Common human identity and the path to global climate justice. *Climatic Change*, *134*(4), 521-531. https://doi.org/10.1007/s10584-015-1548-2

Reysen, S. ve Katzarska-Miller, I. (2013). A model of global citizenship: Antecedents and outcomes. *International Journal of Psychology*, *48*(5), 858-870. https://doi.org/10.1080/00207594.2012.701749

Tam, K.-P. (2019). Anthropomorphism of nature, environmental guilt, and pro-environmental behavior. *Sustainability*, *11*(19), 5430. https://doi.org/10.3390/su11195430

6. OTURUM
BEBEKLİK VE ÇOCUKLUK DÖNEMİNDE AHLAK

Bebeklerin Prososyal Tercihleri Kukla ve İnsan Aktörlere Göre Farklılaşır mı?

Do Babies' Prosocial Preferences Differ According to Puppet and Human Actors?

Muhammed Şükrü Aydın[56]
Asena Özata[57]
Ayşegül Yeşilbağ[58]

Özet

İnsanların ahlaki tercihleri ve bu tercihlerin gelişimsel olarak ortaya çıktığı dönem merak konusu olmuş ve bu alanda araştırmalar gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmaların bir kısmında bebeklerin prososyal motivasyonlarla dünyaya geldikleri görülmektedir. Yapılan araştırmada, bu durumun evrensel bir fenomen olup olmadığı göz önüne alınarak bebeklerin prososyal ve antisosyal tercihlerinin ne yönde olduğunun test edilmesi amaçlanmaktadır. Bununla birlikte bebeklerin prososyal ve antisosyal tercihlerinin insan ve kukla senaryolarına göre farklılık gösterip göstermediği incelenmiştir. Çalışmaya 5-18 aylık 18 bebek katılmıştır. Bebeklerin prososyal ve antisosyal tercihlerinin test edilmesinde yardım etme ve engelleme senaryoları kullanılmıştır. Senaryolar kuklalar ve insan aktörler tarafından sergilenmiştir. Katılımcılardan izledikleri her senaryodan sonra, yardım eden ve engelleyen kukla/insan aktörler arasında tercih yapması istenmiştir. Literatürle uyumlu şekilde bebeklerin uzandıkları ya da dokundukları nesneyi tercih ettikleri kabul edilmiştir. Bebeklerin kukla ve insan aktör senaryolarında yapmış oldukları tercihler incelendiğinde, insan veya kukla aktörler fark etmeksizin bebeklerin prososyal karakteri daha fazla tercih ettikleri görülmüştür. Sonuçlar bebeklerin iyi ve kötü tercihlerinin ne yönde gerçekleştiği konusunda literatürdeki bulgularla birlikte tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ahlaki tercihler, bebeklerde ahlak, prososyal motivasyonlar

Abstract

People's moral preferences and the period in which these preferences emerge developmentally have been a subject of curiosity and research has been conducted in this field. In some of these studies, it is seen that infants are born with prosocial motivations. In this study, it is aimed to test the direction of prosocial and antisocial preferences of infants by considering whether this is a universal phenomenon. In addition, it was examined whether the prosocial-antisocial preferences of infants differ according to human and puppet scenarios. Eighteen infants aged 5-18 months participated in the study. Helping and hindering scenarios were used to test infants' prosocial and antisocial preferences. The scenarios were performed by puppets and human actors. After each scenario, participants were asked to choose between helping and hindering puppet/human actors. In line with the literature, it was assumed that infants preferred the object they reached for or touched. When the preferences of the infants in the puppet and human actor scenarios were analyzed, it was observed that infants preferred the prosocial character more, regardless of human or puppet actors. The results were discussed together with the findings in the literature on the direction of infants' good and bad preferences.

Keywords: moral preferences, morality in babies, prosocial motivations

[56] Dr., Selçuk Üniversitesi, muhammed.aydin@selcuk.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1112-3180
[57] Psikolog, asenaozata@gmail.com, ORCID: 0009-0001-7016-4073
[58] Psikolog, aysegulyesilbag69@gmail.com, ORCID: 0009-0002-2786-7424
* *Sorumlu Yazar:* Asena Özata
Yazar Notu: Yazarlar çalışmaya ortak katkıda bulunmuşlardır.

Uzun Özet

Giriş

Son yıllarda prososyal motivasyonların gelişimine yönelik çalışmalar artmış ve bebeklerde prososyal davranışların ayırt edilip edilmediğine yönelik alanda birçok çalışma gerçekleştirilmiştir. Hamlin ve arkadaşları (2007) gerçekleştirilen bu çalışmalardan etkilenerek 6 ve 10 aylık bebeklerin prososyal ve antisosyal davranışlarına yönelik tercihlerini ele alan ilk araştırmayı yapmışlardır. Çalışma sonucunda bebeklerin prososyal davranışta bulunan karakteri antisosyal davranışta bulunan karaktere göre daha fazla tercih ettiklerini bulmuşlardır. Bebeklerin prososyal ve antisosyal davranışlarla ilgili tercihlerini ortaya çıkarmak için gerçekleştirilen bu çalışmalarda, ahşap blokların (Hamlin ve ark., 2007) dışında insanlar arasındaki sosyal etkileşimleri daha iyi yansıtabileceği gerekçesiyle pelüş hayvanlar (Hamlin ve Wynn, 2011), animasyonlar (Cowell ve Decety, 2015) ve insan aktörler (Burns ve Somerville, 2014) kullanılmıştır.

Literatür tarandığında, bebeklerin prososyal ve antisosyal tercihlerinin incelendiği araştırmalarda farklı yöntemlerin kullanıldığı ancak aynı çalışmada ele alınmadığı görülmektedir. Dolayısıyla şimdiki araştırmada öncekilerden farklı olarak prososyal ve antisosyal tercihlere ilişkin senaryoların hem insan aktörler hem de kuklalar aracılığıyla aynı çalışmada uygulanması planlanmıştır. Bu karma yöntemin kullanılması ile sosyal hayata ilişkin tercih süreçlerinin daha fazla aydınlatılması amaçlanmaktadır. Ayrıca mevcut çalışma ile Türkiye'deki bebeklerin ahlaki tercihleri konusunda literatüre katkı sağlanması hedeflenerek bebeklerin iyilik ve kötülük tercihlerinin evrensel bir fenomen olup olmadığı incelenmektedir. Önceki bulgulardan hareketle, bebeklerde iyi ve kötü ayrımının olacağı, bir diğer ifadeyle bebeklerin prososyal davranışı antisosyal davranışa tercih edecekleri ön görülmektedir. Ayrıca insanların doğuştan getirdikleri prososyal motivasyonlar olduğu görüşünden yola çıkarak, bebeklerin prososyal tercihlerinde kukla ve insan aktörler tarafından gerçekleştirilen senaryoların farklılık oluşturmayacağı beklenmektedir.

Yöntem

Katılımcılar

Katılımcı grubunda yaşları 5-18 aylık arasında değişen 18 bebek (7 kız) yer almaktadır ($Ort_{yaş}$ = 11.44; *SS* = 1.04). Denek içi desenle tasarlanan araştırmada her bir katılımcıya kukla oyunu ve insan aktör senaryosu uygulanmıştır.

Veri Toplama Araçları

Kukla senaryosunda yardım etme ve engelleme davranışı kuklalar tarafından canlandırılmıştır. Bu senaryoda sarı, kırmızı ve mavi renkli tişört giydirilmiş üç adet ayı figürlü kukla bulunmaktadır. Kukla oyunu senaryosu, yardım etme ve engelleme olmak üzere iki koşuldan oluşmaktadır. Yardım etme koşulunda, oyun ilk başladığında iki kukla sahnenin ortasında yan yana durmaktadır, daha sonra kırmızı tişörtlü kukla yukarı rafta duran oyuncağa uzanmaya çalışmaktadır, ancak uzanma ile rafta duran oyuncağa ulaşamamaktadır. Bu sırada sarı tişörtlü kukla, kırmızı tişörtlü kuklanın önüne basamak koyarak kırmızı tişörtlü kuklanın yukarı raftaki oyuncağa ulaşmasına yardımcı olmaktadır. Daha sonra kırmızı tişörtlü kukla oyuncağa ulaşarak yerine dönmekte ve yardım etme koşulu sonlandırılmaktadır.

Engelleme koşulunda ise yardım etme koşulunda olduğu gibi oyun başladığında iki kukla da yan yana sahnenin ortasında durmaktadır. Yine aynı şekilde kırmızı tişörtlü kukla yukarı rafta duran oyuncağa uzanmaya çalışmaktadır. Bu sırada mavi tişörtlü kukla, kırmızı tişörtlü kuklanın altından basamağı çekerek, kırmızı tişörtlü kuklanın yukarı rafta duran oyuncağa ulaşmasını engellemektedir. Kırmızı tişörtlü kukla birkaç defa yukarı rafta duran oyuncağa uzanmaya denedikten sonra pes ederek başlangıç noktasına geri dönmekte ve sahne sonlanmaktadır.

İnsan aktörlerin canlandırdığı senaryonun koşulları aynı şekilde kalmıştır. Buradaki tek farklılık kuklalar yerine kırmızı, sarı ve mavi tişörtlü üç insan aktörün senaryoyu canlandırmasıdır.

Önceki çalışmalarda bebeklerin iyi olan karaktere uzanma davranışı ile birlikte iyi olan karaktere doğru baktıkları için bebeklerin tercihlerini incelerken bakış süresinden faydalanılabileceği raporlanmıştır. Bu nedenle, şimdiki araştırmada bebeklerin tercihlerinde "uzanma davranışı ve bakışları" esas alınmıştır. İnsan aktörlerin canlandırdığı senaryoda ise katılımcıların iyi ve kötü değerlendirmesi karıştırıcı etkenleri en aza indirmek için insan aktörlerin nötr ifadeli fotoğrafları bastırılmış ve bebeklerden fotoğraf tercihi yapmaları istenmiştir.

İşlem

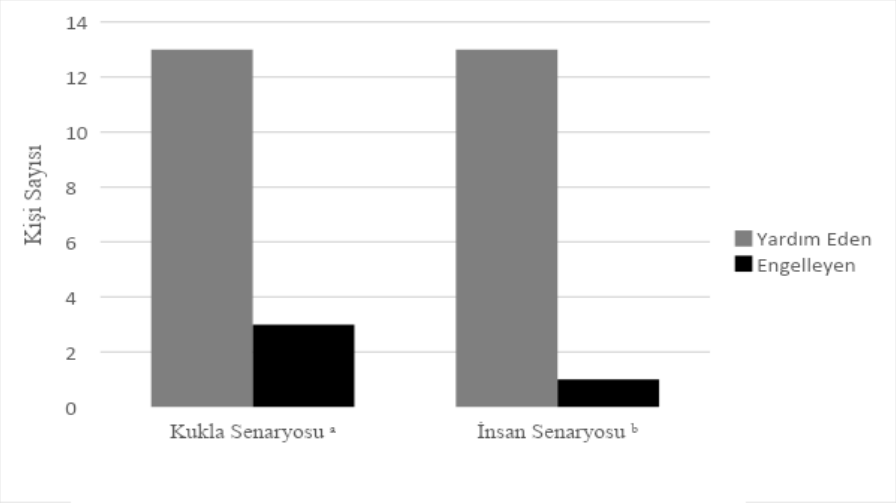
Araştırmanın etik kurul izinleri alındıktan sonra duyurular sosyal medya aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırma için Selçuk Üniversitesi Psikoloji Bölüm Laboratuvarına gelmeyi kabul eden ebeveynlere ilk olarak bilgilendirilmiş onam formu verilmiş, ardından uygulamalara geçilmiştir. Araştırma boyunca bebekler ebeveynlerinin kucaklarında ebeveynlerinin yüzlerini göremeyecek şekilde oturtulmuştur. Her katılımcıya kukla oyunu senaryosu ve insan aktör senaryosu sırayla uygulanmıştır. Senaryo sonrasında katılımcılardan yardım eden ve engelleyen kukla ve insan aktörlere yönelik tercihte bulunmaları istenmiştir.

Bulgular

İlk olarak, bebeklerin izledikleri kukla senaryosu engelleyen ve yardım eden tercihleri arasındaki farklılıkları incelemek için parametrik olmayan bağımsız örneklem ki-kare testi yapılmış ve bebeklerin tercihleri arasında yardım eden kuklayı tercih etme lehine anlamlı bir fark bulunmuştur [$\chi 2($2, N = 18) = 12.33, $p < .05$]. Bebekler yardım eden kuklayı (n = 13) engelleyen kuklaya (n = 3) göre daha fazla tercih etmiştir. Bebeklerin izledikleri insan senaryosu ve engelleyen/yardım eden tercihleri arasındaki farklılıkları incelemek için gerçekleştirilen parametrik olmayan bağımsız örneklem ki-kare testi sonucunda, benzer şekilde yardım eden kuklayı tercih etme lehine anlamlı bir farklılık bulunmuştur [$\chi 2$ (2, N = 18) = 13.00, $p < .05$]. Bebekler yardım eden insanı (n = 13) engelleyen insana (n = 1) göre daha fazla tercih etmişlerdir. Çalışmanın diğer amacı doğrultusunda gerçekleştirilen analiz sonucunda, senaryo türünün bebeklerin tercihlerini etkilemediği bulunmuştur [$\chi 2$ (2, N = 18) = 1.60, $p > .05$].

Şekil 1.

Kukla ve İnsan Senaryosuna Göre Yardım Eden ve Engelleyen Tercihi Sayısı

Not. [a]İki bebek, kuklalar arasında tercihte bulunmamıştır. [b]Dört bebek, insanlar arasında tercihte bulunmamıştır.

Tartışma

Araştırmanın bulguları bebeklerin prososyal tercihte bulunduklarını ve prososyal tercihler açısından insan senaryosu ile kukla senaryosu arasında bir farklılık olmadığını

göstermiştir. Bu açıdan, mevcut araştırma bebeklerin iyi ve kötü ayrımına sahip olduklarını ve doğuştan getirilen bir motivasyon olduğunu iddia eden araştırmaları (Warneken ve Tomasello, 2006) desteklemektedir.

Buon ve arkadaşları (2014), bebeklerde prososyal davranışların tercih edilme nedenini üç hipotez ile açıklamaktadır. Birinci hipotez, bebeklerin eylemin yapısına veya değerine dikkat etmeden prososyal davranışı sergileyen aktörün kimliğine göre tercihte bulunduğunu iddia etmektedir. İkinci hipotez, mağdurun duygusal tepkilerinden ziyade senaryoda bulunan eylemi (fırlatma, kaldırma vb.) olumlu veya olumsuz bulmalarından dolayı prososyal davranışı tercih edebileceklerini öne sürmektedir. Üçüncü hipotezde ise senaryoda bulunan mağdurun duygusal tepkilerinden ziyade antisosyal davranışta bulunan aktörün eyleminin, mağdur üzerindeki olumsuz sonuçlarının bebeklerin tercihini etkilediği belirtilmiştir. Bu hipotezler açısından mevcut araştırma değerlendirildiğinde birinci ve ikinci hipotez doğrulanmamıştır. Üçüncü hipotez açısından bakıldığında veri toplama sürecinde katılımcılardan birinin kendisine sunulan iyi ve kötü kukla tercihinde kötü kuklayı yere fırlatması, kötü kukla tercihi olarak kabul edilmiştir. Ancak kamera kayıtları deşifre edilirken yere fırlatma davranışının bir tercih değil de cezalandırma davranışı olabileceği ihtimali de göz önüne alınarak araştırmalar tasarlanabilir.

Mevcut araştırma hem kukla hem de insan aktörün kullanıldığı ilk ve tek araştırma olması açısından önemlidir. Bu konudaki bulgulara bakıldığında kukla senaryosu ve insan senaryosu arasında anlamlı bir farklılık bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Anlamlı bir farklılığın olmaması kukla ve insan aktörlerin canlandırdığı senaryoların bebekler tarafından benzer şekilde algılandığını düşündürmektedir ayrıca kuklaların gerçek hayattaki insan sosyal etkileşimlerini temsil edebilir olduğunu da ifade edilebilir.

Holvoet ve arkadaşları (2016) beş aylık bebeklerin eylemin öncesine ya da bağlamına bakmadıklarını sadece olumlu davranışlara odaklanarak değerlendirme yapabildiklerini, ancak 8 aylık bebeklerin prososyal tercihlerinde daha bütüncül ve bağlama göre değerlendirmelerde bulunduklarını belirtmişlerdir. Bu yüzden de bebeklerin prososyal motivasyonlarına ilişkin tercihlere bakılacak olan araştırmalarda insan aktörlerin yüz ifadelerinin bebeklerin tercihlerini etkileyeceklerini düşündükleri için veri toplama sürecinde insan aktör kullanımının uygun olmadığını belirtmişlerdir. Hamlin (2015) de bebeklerin yabancı insanlara yaklaşmak istemeyeceğini ve tercihte bulunmayacaklarını ifade ederek, 9-12 aylık bebekler ile çalıştığı araştırmasında basit düzeyde yardım etme/engellenme davranışlarının bulunduğu senaryoları canlandırmak için gerçek insan aktörler yerine üç boyutlu geometrik şekillerden faydalanmıştır. Alan yazında 12-24 ve 24-36 ay arasındaki bebeklerle yapılan bir başka çalışmada da (Scola ve ark., 2015) bebeklerin prososyal davranışları tahta bloklar veya hayvan figürlü kuklalar yerine insan benzeri karakterleri içeren çizgi filmler ile incelenmiştir. Bu araştırmada çizgi filmde bulunan insan benzeri karakterler farklı yüz şekillerine (koyu ten, karmakarışık bir yüz) sahip olsalar dahi bebekler yüz şekilleri gibi fiziksel özellikleri dikkate almadan yalnızca eyleme (yardım eden/engelleyen) odaklanmışlardır. Mevcut araştırmadan elde edilen kukla ve insan aktör farkının olmadığı yönündeki sonuçlar ise bu makalelere bir nevi cevap niteliği taşımaktadır.

Sonuç

Sonuç olarak, 5-18 aylık bebeklerin prososyal motivasyonlarının incelendiği bu araştırma Türkiye'de ahlaki gelişime ilişkin yürütülen öncü çalışmalardandır. Araştırmanın sonucunda beş aylık kadar küçük bebeklerde dahi prososyal davranışı seçme eğilimi olduğu görülmüştür. Bebeklerin yaşamlarının ilk yıllarından itibaren prososyal davranışlara yöneldiklerini kanıtlayan araştırmaları desteklemesi ve senaryolarda kullanılan, farklı fiziksel özelliklere sahip olan aktörlerin bebeklerin tercihlerini etkilemediğini göstermesi açısından literatüre katkı sunmaktadır.

Kaynakça

Buon, M., Jacob, P., Margules, S., Brunet, I., Dutat, M., Cabrol, D. ve Dupoux, E. (2014). Friend or foe? Early social evaluation of human interactions. *PloS One*, *9*(2). https://doi.org/10.1371/journal.pone.0088612

Burns, M. P. ve Sommerville, J. A. (2014). "I pick you": The impact of fairness and race on infants' selection of social partners. *Frontiers in Psychology*, *5*, 93. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2014.00093

Cowell, J. M. ve Decety, J. (2015). Precursors to morality in development as a complex interplay between neural, socioenvironmental, and behavioral facets. *Proceedings of the National Academy of Sciences United States*, *112*(41), 12657-12662. https://doi.org/10.1073/pnas.1508832112

Hamlin, J. K. (2015). The case for social evaluation in preverbal infants: gazing toward one's goal drives infants' preferences for Helpers over Hinderers in the hill paradigm. *Frontiers in Psychology*, *5*, 1563. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2014.01563

Hamlin, J. K. ve Wynn, K. (2011). Young infants prefer prosocial to antisocial others. *Cognitive Development*, *26*(1), 30-39. https://doi.org/10.1016/j.cogdev.2010.09.001

Hamlin, J. K., Wynn, K. ve Bloom, P. (2007). Social evaluation by preverbal infants. *Nature*, *450*(7169), 557-559. https://psycnet.apa.org/doi/10.1038/nature06288

Holvoet, C., Scola, C., Arciszewski, T. ve Picard, D. (2016). Infants' preference for prosocial behaviors: A literature review. *Infant Behavior and Development*, *45*, 125-139. https://psycnet.apa.org/doi/10.1016/j.infbeh.2016.10.008

Scola, C., Holvoet, C., Arciszewski, T. ve Picard, D. (2015). Further evidence for infants' preference for prosocial over antisocial behaviors. *Infancy*, *20*(6), 684-692. https://psycnet.apa.org/doi/10.1111/infa.12095

Warneken, F. ve Tomasello, M. (2006). Altruistic helping in human infants and young chimpanzees. *Science*, *311*(5765), 1301-1303. https://doi.org/10.1126/science.1121448

Çocukların Ahlaki Muhakeme Becerileri

Moral Reasoning Abilities of Children

Gamze Er Vargün[59]
Serap Akgün[60]

Özet

Bu araştırmada çocukların ahlaki muhakeme becerilerini incelemek amacı ile 4 ile 9 yaş aralığında 206 çocuk (91 erkek, 115 kız) ile yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. Çocukların ahlaki muhakeme becerilerini değerlendirmek için araştırmacılar tarafından yazılmış ve çizimlerle desteklenmiş ahlaki kural ihlalleri içeren dört senaryo kullanılmıştır. Çocukların yaptıkları ahlaki muhakemeler hak ve adalet temelli muhakeme, diğerinin iyiliği-empati temelli muhakeme, norm ve kural temelli muhakeme, sosyal onay odaklı muhakeme, hedonistik muhakeme, cezadan kaçınma odaklı muhakeme ve diğer nedenler olmak üzere yedi kategoride sınıflandırılmıştır. Analiz sonuçlarına göre 4-9 yaş aralığındaki çocukların neredeyse tamamı ahlaki kural ihlali içeren davranışları yanlış olarak değerlendirmiştir. Çocuklar ahlaki ihlal içeren davranışları değerlendirirken daha çok empatik muhakeme ile norm ve kural temelli muhakemeyi tercih etmişlerdir. Çocukların yaptıkları muhakemelerin yaş gruplarına ($N_{4\text{-}5\ yaş}$ = 58; $N_{6\text{-}7\ yaş}$ = 84; $N_{8\text{-}9\ yaş}$ = 64) göre dağılımı incelendiğinde, hak ve adalet temelli muhakeme ile empatik muhakemenin 8-9 yaş grubundaki çocuklar tarafından; norm ve kural temelli muhakemenin 6-7 yaş grubundaki çocuklar tarafından; son olarak hedonistik muhakemenin genel olarak en çok 4-5 yaş grubundaki çocuklar tarafından daha çok tercih edilen muhakeme türleri olduğu görülmüştür. Bulgular ilgili literatür ışığında tartışılmıştır.
Anahtar Kelimeler: Ahlaki muhakeme, ahlaki kural ihlalleri, çocukluk

Abstract

In this study, to examine children's moral reasoning abilities face-to-face interviews with 206 children (91 boys, 115 girls) between the ages of 4 and 9 were conducted. To evaluate children's moral reasoning abilities, four different scenarios including moral violations written by the researchers and supported by drawings were used. Moral reasoning abilities of children were classified in seven categories: a) rights and justice-based reasoning, (b) empathic reasoning, (c) norm and rule-based reasoning, (d) approval-oriented reasoning, (e) hedonistic reasoning, (f) punishment-oriented reasoning, and (g) other. According to the results, almost all children between the ages of 4 and 9 evaluated moral violations as wrong. When evaluating behaviors involving moral violations, children preferred mostly empathic reasoning and norm- and rule-based reasoning. Children's moral reasoning varied with age groups; 8-9-year-olds generally preferred rights and justice-based reasoning, 6-7-year-olds favored norm and rule-based reasoning, and children in the 4-5 age group predominantly used hedonistic reasoning. The findings are discussed in the light of the literature.
Keywords: moral reasoning, moral rule violations, children

[59] Dr. Öğr. Üyesi, Anadolu Üniversitesi, gamzeer@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1396-5582
[60] Prof. Dr., Bursa Teknik Üniversitesi, serap_akgun@btu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6733-6188
* *Sorumlu Yazar:* Gamze Er Vargün
Yazar Notu: Bu araştırma ilk yazarın ikinci yazar danışmanlığında yürüttüğü doktora tezinin bir parçasıdır.

Uzun Özet

Giriş

Ahlaki muhakeme; değerler, normlar, kurallar, ihtiyaçlar ve arzular arasında çatışma söz konusu olduğunda bu çatışma üzerine düşünme ve karar alma becerisi ya da eğilimi olarak tanımlanmaktadır (Fabes ve ark., 1999). Ahlaki muhakeme ve yaş arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmalarda genel olarak yaşla birlikte ahlaki muhakeme becerisinin geliştiği görülmektedir (Eisenberg ve ark., 1983; Lourenço, 1997; Miller ve ark., 1996). Örneğin, Eisenberg ve arkadaşları (1983) okul öncesi dönemden ilkokula (5-8) ihtiyaç odaklı muhakemenin artarken, hedonistik muhakemenin azaldığını belirtmiştir. Benzer bulgu Miller ve arkadaşları (1996) tarafından yürütülmüş bir çalışmada daha küçük çocuklarda da tekrarlanmıştır. Sözü edilen çalışmada 4 yaştan 5 yaşa çocukların ahlaki muhakeme becerilerinin geliştiği; otorite odaklı-hedonistik ahlaki muhakemenin yaşla birlikte azalırken, ihtiyaç odaklı muhakemenin yaşla birlikte arttığı bulunmuştur. Bir yıl sonra yapılmış başka bir çalışmada da (Lourenço, 1997), 4 yaştan 8 yaşa çocuklarda sonuç odaklı muhakemeden ahlaki muhakemeye doğru bir geçiş gözlenmiştir. Türkiye'de küçük yaş grubundaki çocukların ahlaki muhakeme becerilerine ilişkin yürütülmüş çalışmaların sınırlı olduğu ve bu alanda elde edilecek betimsel verilere ihtiyaç olduğu düşüncesiyle bu araştırmada erken çocukluk ve orta çocukluk dönemindeki çocukların ahlaki muhakeme becerilerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Alan yazındaki bulgulardan hareketle bu araştırmada 4-9 yaş aralığındaki çocuklarda yaşla birlikte ahlaki muhakeme becerilerinin artması beklenmiştir.

Yöntem

Katılımcılar

Araştırmanın örneklemini Mersin ilinde ikamet eden 4-9 yaş aralığındaki 206 çocuk ($N_{4\text{-}5\ yaş}$ = 58; $N_{6\text{-}7\ yaş}$ = 84; $N_{8\text{-}9\ yaş}$ = 64) ile bu çocukların anneleri oluşturmuştur. Çalışmaya katılan çocukların %56'sı kız (n = 115), %44'ü ise erkektir (n = 91). Çalışmaya katılan en küçük çocuk 47 aylık, en büyük çocuk ise 112 aylık olup, örneklemin yaş ortalaması 84 ay (7 yaş), standart sapması ise 16.86'dır. Araştırmaya katılan çocukların annelerinin çoğu (%89, n=184) kendilerini orta sosyoekonomik düzeyde tanımlamıştır.

Veri Toplama Araçları

Demografik ölçümler

Çocukların yaş, cinsiyet ve sosyoekonomik durum gibi demografik özellikleri için anneler tarafından doldurulan demografik bilgi formu kullanılmıştır.

Ahlaki Muhakeme Senaryoları

Çocukların ahlaki muhakeme becerilerini ölçmek amacıyla daha önceki araştırmalarda (Gummerum ve ark., 2010; Malti ve ark., 2007; Malti ve ark., 2009) kullanılan, ahlaki kural ihlali içeren öykülerden esinlenerek araştırmacılar tarafından 4 hipotetik öykü yazılmıştır. Bu doğrultuda kullanılan 4 öykü; başka bir çocuğun çikolatasını alma, bir çocuğu salıncaktan ittirme, paylaşmama ve akran reddi ile ilgilidir. Bu öyküler çocukların anlamasını kolaylaştırmak için çizimlerle desteklenmiştir. Her öyküden sonra çocuğa ahlaki kural ihlali içeren davranışın doğru mu yanlış mı olduğu ve neden doğru ya da yanlış olduğu sorulmuştur. Çocukların yanıtları *hak ve adalet temelli muhakeme, diğerinin iyiliği-empati, norm ve kural temelli muhakeme, sosyal onay odaklı muhakeme, hedonistik muhakeme, cezadan kaçınma ve diğer nedenler* olmak üzere yedi kategoride kodlanmıştır. Ahlaki kural ihlallerinin olduğu senaryolarda çocukların yaptıkları muhakeme hak, adalet, diğerine zarar vermeme ya da adil olma içeriğinde ise çocukların yanıtları *hak ve adalet temelli muhakeme* kategorisinde kodlanmıştır. Örneğin, "Bu haksız bir davranış." Eğer çocuğun yaptığı muhakeme diğerinin iyiliği ya da diğerinin içinde bulunduğu durum dikkate alınarak yapılıyorsa, bu türden yanıtlar *diğerinin iyiliği-empati* kategorisine dâhil edilmiştir. Bu kategoriye örnek olarak, "Diğer çocuk üzülür" verilebilir. Eğer çocuk ahlaki normları, kuralları ve zorunlulukları dikkate alarak bir

muhakeme yapıyorsa, bu tarz muhakemeler *norm ve kural temelli muhakeme* kategorisine dâhil edilmiştir. Örneğin, "Arkadaşımızla paylaşmalıyız." Çocuklar tarafından yapılan muhakeme otoritenin ya da diğerinin onayını almayı içeriyorsa, bu tarz muhakemeler de *sosyal onay odaklı muhakeme* kategorisine dâhil edilmiştir. Örneğin, "Annesi onunla gurur duyar." Eğer çocuklar tarafından yapılan muhakeme kişisel ihtiyaçların tatmin edilmesini içeriyorsa ve kişisel çıkar temelli ise, bu muhakemeler *hedonistik muhakeme (olumlu sonuç beklentisi)* kategorisindedir. Örneğin, "Şekerlerin hepsini kendi yemek istiyor." Çocukların yanıtları olumsuz bir sonuçtan ya da cezadan kaçınmayı içeriyorsa bu yanıtlar *cezadan kaçınma* kategorisine dâhil edilmiştir. Örneğin, "Annesi onu döver". Bu altı kategoriden birine yerleştirilemeyen muhakemeler *diğer* kategorisine dâhil edilmiştir. Çocukların yanıtları 3 bağımsız kodlayıcı tarafından kodlanmış, aralarındaki tutarlılık yüksek olunca birinin kodlamaları ile analizler yürütülmüştür.

İşlem

Araştırmanın etik kurul izni Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu heyetinden alınmıştır. Ardından araştırmanın okullarda yürütülebilmesi için Mersin İl Milli Eğitim Müdürlüğünden izin alınmış ve seçilen okullarda veri toplama işlemi gerçekleştirilmiştir. Çocuklarla yüz yüze görüşmelerle yürütülen veri toplama işleminden önce ebeveynlere araştırma hakkında detaylı bilgi vermek ve onamlarını almak için ebeveyn onam formu gönderilmiş, çocuğunun araştırmaya katılmasına izin veren ebeveynlerin çocukları kendileri de istediği koşulda çalışmaya dâhil edilmiştir. Her çocukla yapılan görüşme yaklaşık 30 dakika sürmüş ve görüşmeler ses kayıt cihazı ile kayıt altına alınmıştır.

Bulgular

Çocukların ahlaki kural ihlali içeren davranışa ilişkin muhakemelerinin frekans dağılımı incelendiğinde, 4-9 yaş aralığındaki çocukların tamamı *başka bir çocuğun çikolatasını alma* ve *akran reddi* senaryolarında bu davranışları yanlış olarak değerlendirirken, s*alıncaktan ittirme* senaryosunda çocukların %99.5'i (n = 205), *paylaşmama* senaryosunda ise %98'i (n = 202) bu davranışı yanlış olarak değerlendirmiştir.

Çocuklara bu kural ihlallerinin neden yanlış olduğu sorulduğunda; başka bir çocuğun çikolatasını alma senaryosunda çocukların %2'sinin (n = 3) hak ve adalet temelli, %3'ünün (n = 6) empatik, %87'sinin (n = 180) norm ve kural temelli, %1'inin (n = 2) cezadan kaçma yönelimli ve %7'sinin (n = 15) diğer kategorisine girecek şekilde muhakeme yaptıkları görülmüştür. Salıncaktan ittirme senaryosunda çocukların %5'inin (n = 11) hak ve adalet temelli, %50'sinin (n = 102) empatik, %28'inin (n = 58) norm ve kural temelli, %.05'inin (n = 1) sosyal onay odaklı, %.05'inin (n = 1) hedonistik, %2'sinin (n = 3) cezadan kaçma yönelimli ve %14'ünün (n = 30) diğer kategorisine girecek şekilde muhakeme yaptıkları görülmüştür. Paylaşmama senaryosunda ise çocukların %14'ü (n = 29) hak ve adalet temelli, %24'ü (n = 49) empatik, %40'ı (n = 82) norm ve kural temelli, %.2'si (n=4) sosyal onay odaklı, %3'ü (n = 6) hedonistik, %3'ü (n = 7) cezadan kaçma yönelimli ve %14'ü (n = 29) diğer kategorisine girecek şekilde muhakeme yapmıştır. Son olarak akran reddi senaryosunda çocukların %7'sinin (n = 15) hak ve adalet temelli, %30'unun (n = 62) empatik, %28'inin (n = 57) norm ve kural temelli, %2'sinin (n = 4) sosyal onay odaklı, %6'sının (n = 12) hedonistik, %3'ünün (n = 7) cezadan kaçma yönelimli ve %24'ünün (n = 49) diğer kategorisine girecek şekilde ahlaki muhakeme yaptıkları görülmüştür.

Çocukların yaptıkları muhakemelerin yaş gruplarına ($N_{4\text{-}5\ yaş}$ = 58; $N_{6\text{-}7\ yaş}$ = 84; $N_{8\text{-}9\ yaş}$ = 64) göre dağılımı incelendiğinde, hak ve adalet temelli muhakeme ile empatik muhakemenin 8-9 yaş grubundaki çocuklar tarafından; norm ve kural temelli muhakemenin 6-7 yaş grubundaki çocuklar tarafından; son olarak hedonistik muhakemenin genel olarak en çok 4-5 yaş grubundaki çocuklar tarafından daha çok tercih edilen muhakeme türleri olduğu görülmüştür. Ahlaki muhakeme açısından yaş gruplar arasındaki farklılaşmalar incelendiğinde; 6-7 yaş grubu *(Ort = 4.63; SS = 1.66)* ve 8-9 yaş grubu *(Ort = 5.20; SS = 1.63)* çocuklarının ahlaki olmayan davranışa yönelik yaptıkları ahlaki muhakeme düzeyleri 4-5 yaş grubu *(Ort=*

3.76; SS = 2.07) çocuklarının muhakeme düzeylerinden daha yüksek bulunmuştur (sırasıyla, ortalamalar arası fark = .87, $p < .01$ ve 1.44, $p < .01$).

Tartışma

Bulgularımız çocukların ahlaki ihlal içeren davranışları değerlendirirken genel olarak daha çok empatik muhakeme ile norm ve kural temelli muhakemeyi tercih ettiklerini göstermiştir. Ayrıca sonuçlar 6-7 yaş ve 8-9 yaş grubundaki çocukların ahlaki muhakeme becerilerinin 4-5 yaş grubundaki çocukların ahlaki muhakeme becerilerine kıyasla daha gelişmiş olduğuna işaret etmektedir. Bu sonuçlar ile tutarlı olarak, yaş ile birlikte çocukların muhakeme becerilerinin de geliştiği yönünde pek çok araştırma bulgusu vardır (örn. Eisenberg ve ark., 1983; Lourenço, 1997; Miller ve ark., 1996). Örneğin, Eisenberg ve arkadaşları (1983) tarafından 5-8 yaş aralığındaki çocuklarla yürütülmüş bir çalışmada, yaş ile birlikte hedonistik muhakemenin azaldığı, diğerinin ihtiyacı odaklı muhakemenin ise arttığı rapor edilmiştir. Lourenço (1997) ise 4 yaştan 8 yaşa sonuç odaklı bir muhakemeden ahlaki muhakemeye doğru bir geçişin olduğunu belirtmiştir. Sonuçlarımız literatürdeki yaş arttıkça çocukların ahlaki muhakeme becerilerinin geliştiği yönündeki bulguları desteklenmiştir.

Sonuç

Türkiye örnekleminde yürütülen bu çalışmada genel olarak yaşla birlikte çocukların muhakeme becerilerinin geliştiği yönünde bulgulara ulaşılmıştır. Türkiye'de çocukların ahlaki muhakeme becerilerine ilişkin betimsel verilerin oldukça sınırlı olduğu göz önünde bulundurulduğunda, araştırma sonuçlarımızın özellikle çocukların muhakeme becerilerini geliştirmek için yürütülecek müdahale çalışmalarına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

Eisenberg, N., Lennon, R. ve Roth, K. (1983). Prosocial development: A longitudinal study. *Developmental Psychology, 19*(6), 846-855. https://doi.org/10.1037/0012-1649.19.6.846

Fabes, R. A., Carlo, G., Kupanoff, K. ve Laible, D. (1999). Early adolescence and prosocial/moral behavior I: The role of individual processes. *Journal of Early Adolescence, 19*(1), 5-16. https://doi.org/10.1177/0272431699019001001

Gummerum, M., Hanoch, Y., Keller, M., Parsons, K. ve Hummel, H. (2010). Prescholler's allocations in the dictator game: The role of moral emotions. *Journal of Economic Psychology, 31,*25-34. https://doi.org/10.1016/j.joep.2009.09.002.

Lourenço, O. (1997). Children's attributions of moral emotions to victimizers: Some data, doubts and suggestions. *British Journal of Developmental Psychology, 15,* 425-438. https://doi.org/10.1111/j.2044-835X.1997.tb00739.x

Malti, T., Gummerum, M. ve Buchmann, M. (2007). Contemporaneous and one-year longitudinal prediction of children's prosocial behavior from sympathy and moral motivation. *Journal of Genetic Psychology, 168*(3), 277-299. https://doi.org/10.3200/GNTP.168.3.277-300.

Malti, T., Gasser, L. ve Buchmann, M. (2009). Aggressive and prosocial children's emotion attributions and moral reasoning. *Aggressive Behavior, 35*(90),90-102. https://doi.org/10.1002/ab.20289.

Miller, P. A., Eisenberg, N., Fabes, R. A. ve Shell, R. (1996). Relations of moral reasoning and vicarious emotion to young children's prosocial behavior toward peers and adults. *Developmental Psychology, 32*(2), 210-219. https://doi.org/10.1037/0012-1649.32.2.210

Çocuklarla Ahlak Çalışmak: Zorluklar, Etik Meseleler ve Öneriler

Researching Morality with Children: Challenges, Ethical Issues and Solutions

Mehmet Karasu[61]
Sercan Balım[62]
Canan Çelikadam[63]
Büşra Eylem Aktaş[64]
Bahar Aykaç[65]
Sevim Cesur[66]

Özet

Bu çalışmanın amacı "Türkiye'de İlkokul Çocuklarının Ahlaka İlişkin Gündelik Kavramlarının İncelenmesi" (SBA-2019-33686) başlıklı araştırma projesi kapsamında çalışılan çocuk örneklemine dair zorlukları, etik konuları ve çözüm önerilerini ele almaktır. İki aşamada yürütülen projenin ilk aşamasında çocukların ahlaka ilişkin gündelik / doğal kavramsallaştırmalarının neler olduğunu görmek; ikinci aşamasında ise ilk etaptaki verilere göre çocukların ahlaki çerçevelerini anlamak üzere bir ölçüm aracının geliştirilmesi hedeflenmiştir. Bu kapsamda önce Türkiye'nin farklı coğrafi bölgeleri ve illerinden yaşları 7-15 (*Ort* = 10.06, *SS* = 1.58) arasında değişen 193 (101 kız ve 92 erkek) çocukla yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Daha sonra yine Türkiye'nin farklı bölgelerinde yaşayan 6 ile 12 yaş aralığındaki (*Ort*= 8.61, *SS* = 1.27); 611 kız, 638 erkek ve 34 cinsiyet belirtilmemiş olmak üzere 1283 çocuk katılımcıdan veri toplanmıştır. Yaklaşık 3 yıl 3 ay süren projenin veri toplama aşaması öncesinde ve sırasında birçok zorluk ve etik sorunla karşılaşılmıştır. Okullarda uygulama izni alma süreçlerinde araştırmanın yöntemine ve içeriğine müdahale edildiği ve resmi süreçlerin beklenenden daha fazla zaman aldığı deneyimlenmiştir. Ayrıca uygulamalar esnasında çocukların benzer örüntüde ve uç derecelendirmelere kayan yanıtlar verme yanlılığının yüksek olduğu; yorgunluk ve sıkılma gibi etkilere daha açık oldukları görülmüştür. Bu çalışmada işaret edilen zorluklar ve etik meseleler tarif edilerek çözüm yolları önerilmektedir.

Anahtar kelimeler: çocuklar, ahlak çalışmaları, etik konular, çözüm önerileri

Abstract

This study aims to discuss the challenges, ethical issues and propose solutions concerning the child sample in the project titled "Investigation of Children's Everyday Concepts of Morality" (SBA-2019-33686). The first phase of the project, conducted in two stages, sought to ascertain children's everyday (naturalistic) conceptualizations of morality. In the second phase, we endeavored to develop a scale for comprehending children's moral frameworks based on the data from the initial phase. First, we conducted semi-structured interviews with 193 children (101 girls and 92 boys) aged 7-15 years (*M* = 10.06, *SD* = 1.58) from different regions and cities of Turkey. We then collected data from 1283 child participants (611 girls, 638 boys, and 34 unspecified) aged between 6 and 12 years (*M* = 8.61, *SD* = 1.27)

[61] Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, karasumehmet@yyu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6620-2807
[62] Dr. Öğr. Üyesi, Bursa Teknik Üniversitesi, sercan.balim@btu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-71 61-5593
[63] Arş. Gör., İstanbul Üniversitesi, canan.celikadam@istanbul.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1844-7033
[64] Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medipol Üniversitesi, busra.aktas1@medipol.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0125-7903
[65] Arş. Gör., Düzce Üniversitesi, baharaykac@duzce.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6509-5042
[66] Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, cesur@istanbul.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4038-0592
* *Sorumlu Yazar:* Mehmet Karasu

in different regions of Turkey. Throughout the approximately 3 years and 3 months duration of the project, we encountered many difficulties and ethical issues pre- and during data collection. In the process of obtaining permission for data collection in schools, we experienced that the research method and content were interfered with, and the official processes took more time than expected. During data collection, we also observed that children were more likely to give similarly patterned and extreme responses and were more vulnerable to effects such as fatigue and boredom. This study describes these challenges and ethical issues and proposes solutions.
Keywords: children, moral studies, ethical issues, solution suggestions

Uzun Özet

Giriş

Bilimsel araştırmalarda katılımcılarla kurulacak ilişkilerin ve araştırma öncesi, sırası ve sonrası süreçlerin nasıl olması gerektiği araştırma etiğinde geliştirilmiş standartlara ve ilkelere dayanmaktadır. Bu konu çocuk katılımcılar söz konusu olduğunda çok daha önemli hâle gelmektedir (Alderson ve Morrow, 2020; Graham ve ark., 2013; Mukherji ve Albon, 2022). Çünkü çocuklar yetişkinlere nazaran daha hassas ve korunmasızdır; çocukların dünyayı kavrama ve yorumlama biçimleri yetişkinlerden göreli olarak farklıdır (Çakmak, 2018). Ancak ülkemizde çocuklarla yürütülen araştırmalardaki etik ve pratik konularla ilgili olarak psikolojide ve ilişkili alanlarda birtakım akademik çalışmalar olsa dahi (Çakmak, 2018; Gülaçtı ve İplikçi 2021; Kumru, 2001; Sayıl ve Yılmaz 2001; Soley ve Tahiroğlu, 2020), bu konularda kapsamlı bir el kitabı bulunmamaktadır. Dolayısıyla çocuklarla yapılan saha çalışmalarıyla ilgili deneyimlerin Türkçe literatüre aktarılmasının hem araştırmacılara hem de Türkçe olarak hazırlanacak kapsamlı bir el kitabına katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

Bu çalışmanın amacı "Türkiye'de İlkokul Çocuklarının Ahlaka İlişkin Gündelik Kavramlarının İncelenmesi" (SBA-2019-33686) başlıklı araştırma projesi kapsamında çalışılan çocuk örneklemine dair zorlukları, etik konuları ve çözüm önerilerini ele almaktır. İki aşamada yürütülen projenin ilk aşamasında çocukların ahlaka ilişkin gündelik / doğal kavramsallaştırmalarının neler olduğunu görmek; ikinci aşamasında ise ilk etaptaki verilere göre çocukların ahlaki çerçevelerini anlamak üzere bir ölçüm aracının geliştirilmesi hedeflenmiştir. Bu kapsamda ilk aşamada Türkiye'nin farklı coğrafi bölgeleri ve illerinden yaşları 7-15 (*Ort* = 10.06, *SS* = 1.58) arasında değişen 193 (101 kız ve 92 erkek) çocukla yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. İkinci aşamada yine Türkiye'nin farklı bölgelerinde yaşayan 6 ile 12 yaş aralığındaki (*Ort* = 8.61, *SS* = 1.27); 611 kız, 638 erkek ve 34 cinsiyet bilgisi eksik olmak üzere 1283 çocuk katılımcıdan veri toplanmıştır. Yaklaşık 3 yıl 3 ay süren projenin özellikle veri toplama aşaması öncesinde ve sırasında çeşitli zorluk ve etik sorunlarla karşılaşılmıştır. Bu çalışmada sözü edilen projede öne çıkan zorluklar ve etik sorunlar derlenerek çözüm önerileri sunulmuştur.

Yöntemsel ve Uygulamaya İlişkin Zorluklar ve Çözüm Önerileri

Zorluk 1: Geniş çocuk örneklemlerine ulaşmak hedefiyle gerçekleştirilecek projelerde birden fazla uygulayıcıya gereksinim duyulabilmektedir. Bu durum hem uygulamalar içi uyumsuzluklara hem de uygulamalar arası tutarsızlıklara neden olarak verilerin yanlı toplanmasına neden olabilir.

Çözüm Önerisi: Bu tür durumları engellemek ya da toplanacak yanlı veri miktarını en aza indirebilmek için yalın bir dille ancak detaylara hâkim bir uygulayıcı yönergesi hazırlanabilir. Bu yönergeyi farklı zamanlarda düzenlenecek toplantılarda teorik ve uygulamalı olarak uygulayıcılara aktarmak kolaylaştırıcı olacaktır.

***Zorluk 2*:** Uygulama formlarındaki ifade ve/ya görseller çocuklar tarafından rahatlıkla anlaşılamayabilir.

Çözüm Önerisi: Ulaşılması hedeflenen örneklemin her yaş ve sınıf aralığındaki gereksinimleri konusunda doygun bilgiye erişinceye kadar pilot uygulamalar yapılabilir. Burada kastedilen pilot uygulamalar bilimsel çalışmalarda olması gereken pilot çalışmalardan kapsamlılık / çeşitlilik ve uygulama sayısı bakımından farklıdır. Ayrıca bu uygulamalarda sadece ifadelerin ve görsellerin anlaşılırlığının değil, aynı zamanda uygulama formundaki içeriklerin yazım stili, büyüklüğü, içerikler arası boşlukları gibi biçimsel özellikleri açısından çocuklara fikirlerinin sorulması bu zorluğun aşılmasına katkı sağlayabilir. Benzer şekilde pilot uygulamalarda okuma-yazma bilen çocuk katılımcıların ifadeleri sesli olarak okumaları, "sesli olarak" düşünmeleri ve yanıtlarını hem işaretlemeleri hem de sesli olarak vermeleri talep edilerek ifadelerin anlaşılırlığı ve formdaki biçimsel hataların tespit edilmesi kolaylaşabilir. Formlarda sayfanın tek yüzünün kullanılması, görsellerin ve (proje bütçesi gözetilerek) ifadelerin büyük puntolarla ve renkli hazırlanması da formların anlaşılamama riskini önemli ölçüde azaltabilir.

***Zorluk 3*:** Uygulamalarda bölgelere, okullara ve sosyo-ekonomik seviyelere göre farklılıklarla karşılaşılabilir. Örneğin, uygulama formları bazı bölgeler ve okullarda daha rahat uygulanabilirken (özel okullar, İstanbul'daki okullar gibi), bazı uygulama gruplarında ifadelerin anlaşılması ve uygulanması açısından zorluklar yaşanmıştır.

Çözüm Önerisi: Örneklem grubunu belirlerken sosyo-ekonomik seviyeye göre farklı ve literatürde daha az temsil edilen gruplara ulaşabilecek şekilde okulların belirlenmesi daha temsili örneklemlere ulaşmak konusunda faydalı olabilir. Bu bağlamda araştırmacılar Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'nın ilçelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması araştırması olan SEGE Raporundan yararlanabilirler. Böylece gelişmişlik seviyesine göre farklı kademelendirilen farklı okullar seçilerek gelişmişlik seviyesine ilişkin farklılıklar karşılaştırılmalı olarak çalışılabilir. Ancak yine de bu uygulama esnasında yaşanan zorlukları aşmayı sağlamayabilir. Bu doğrultuda özel olarak düşük sosyo-ekonomik düzeydeki okullarda araç-gereç ve sınıf ortamındaki koşulların veri toplamak için elverişli veya kolaylaştırıcı olmaması ihtimali göz önünde bulundurularak uygulamaları gerçekleştirmek veri toplama aşamasında karşılaşılabilecek olası problemleri önleyebilir.

***Zorluk 4*:** Çocuklarda odaklanma / konsantrasyon eksikliği ya da dikkatin daha kolay dağılması eğilimi yanıtların belirli örüntülerde verilme riskini ortaya çıkarabilir.

Çözüm Önerisi: Uygulama formlarında farklı ifade türleri (resimli, cümleli ya da açık ya da kapalı uçlu soru kullanımı gibi) kullanmak, derecelendirmeyi azaltmak (yedili derecelendirme yerine dörtlü derecelendirme gibi), derecelendirilecek ifade sayısını en az düzeyde tutmak ve çocukların dikkat düzeyleri, gelişim seviyeleri gibi önemli görülen faktörleri ölçmek sözü edilen riski azaltabilir. Ayrıca grup şeklinde (özellikle 1. ve 2. sınıflar için en fazla 3-4 kişilik) uygulamalarda birden fazla uygulayıcının ortamda bulunmasını sağlamak bu riski azaltabilir. Uygulayıcılardan bazıları sınıfta dolaşarak doğru sıradaki ifadelere yanıt verildiğini kontrol edebilir, böylece veri kaybı en az seviyeye çekilebilir. Bununla birlikte belirli aralıklarla hangi ifadede ya da sayfadan devam edildiğinin hatırlatılması da dikkati yeniden toparlayıcı bir etki ortaya çıkarabilir. Ancak bütün bunları gerçekleştirirken çocukların, uygulayıcılar tarafından sürekli gözetlendiği hislerini tetiklemeden yapmak önemli olabilir. Bu bakımdan uygulayıcı eğitimlerinin de dikkatle yapılması gerekmektedir.

***Zorluk 5*:** Çocuklarla uygulama yaparken yanıtlarda benzer örüntü verme olasılığı grup şeklinde uygulamalarda daha fazla olabilir.

Çözüm Önerisi: Eğer uygulama sınıf ortamında yapılıyorsa çocukların birbirlerine göreli olarak sırtlarını dönecek şekilde oturulması sağlanabilir. Daha geniş bir uygulama ortamında birbirlerinin uygulama formlarını göremeyecek şekilde mekânsal bir düzenleme yapılabilir. Çocukların yanıtlarını sesli şekilde belirtmeleri, yönlendirici tepkiler vermeleri durumunda herkesin sessiz bir şekilde ve tek başına yanıt vermesi gerektiği uygulama öncesinde ve sırasında açık bir dille vurgulanabilir.

***Zorluk 6*:** Sosyal istenirlik içeren ifadelerde anne-baba-öğretmen gibi otorite figürlerinin talep edeceği (bekleyeceği) yanıtların çocuklar tarafından daha fazla verilmesi ihtimali söz konusu olabilir.
Çözüm Önerisi: Uygulama formlarına çocuklar için geliştirilmiş sosyal istenirlik ölçeği yerleştirilebilir. Uygulama öncesi iletişimlerde uygulayıcılar ve çocuklar arasında otoriter olmayan "arkadaş tipi" iletişim dili kurulabilir ve çocuklarda değerlendirilme kaygısını önleyecek ya da azaltabilecek tanışma ve ısınma aktiviteleri yapılabilir. Ayrıca uygulama esnasında ilgili öğretmenin sınıfın dışına çıkması talep edilebilir.
***Zorluk 7*:** Uygulamalarda zamanı verimli kullanmak, okul ortamının kurumsal işleyişini aksatmamak gibi gerekçelerle uygulamaların çocuk katılımcılarla bire bir yapılmasının olanaklı olmadığı durumlar olabilir.
Çözüm Önerisi: Bu tür durumlarda özellikle 1. ve 2. sınıflarda en fazla 3-5 kişilik küçük gruplar şeklinde uygulamalar yapılması; daha büyük gruplarda ise ikiden fazla uygulayıcının uygulama ortamında bulunması verilerin daha sağlıklı toplanmasını olasılığını artırabilir.
***Zorluk 8*:** Çocuklarda yorgunluk, sıkılma gibi etkiler yetişkinlere nazaran daha hızlı gerçekleşebilir ve bu tür durumlar yanıtlardaki yanlılık riskini artırabilir.
Çözüm Önerisi: Uzun süren bir uygulamanın yaklaşık yarısında kısa bir ara vermek, kısa oyunlar oynamak ya da sohbet etmek çocukların sıkılmalarını ve yorulmalarını azaltılabilir.
***Zorluk 9*:** Farklı coğrafi bölgelerden veri toplarken kültüre özgü (emik) yanları gözden kaçırma riski olabilir. Proje kapsamında özellikle Türkiye'nin Doğu illerindeki uygulamalarda ana dili Kürtçe olan çocuklarla bazı kavramların kullanımı ve aktarımı konusunda çeşitli zorluklar yaşanmıştır. Ancak bu farklılıklar zorluktan ziyade kültürel farklılıklara işaret etmektedir.
Çözüm Önerisi: Uygulamalar öncesi ve sırasında ilgili kültürlerdeki yerli uzmanlardan destek sağlanabilir. Ayrıca uygulama sırasında ve sonrasında fark edilen kültürel özellikler önceden hazırlanan bir uygulayıcı not defterine yazılarak daha sonra araştırma ekibiyle müzakere edilebilir. Sonraki uygulamalar için gerekli düzenlemeler projeye adapte edilerek burada sözü edilen risk azaltılabilir.
***Zorluk 10*:** Çocukların ölçek derecelendirmelerinde uçlara (örn., 1 ve 5 dereceleri) dair yanıtları daha fazla yanıt verme riski artmaktadır.
Çözüm Önerisi: Uygulama esnasında sık sık çocuklara açık-anlaşılır bir dil ile derecelendirmelerin ne anlama geldiğini hatırlatmak bu riski azaltabilir.
Zorluk 11: Uygulama safhasına başlamadan ya da uygulamaların yapıldığı dönemde yüz yüzü etkileşimi zorlaştıran birtakım gelişmeler (salgın hastalıklar, doğal afetler gibi) meydana gelebilir.
Çözüm Önerisi: Deneyimlenen zorluğun niteliği ve katılımcıların bu zorluktan etkilenme düzeyleri dikkatle gözetilerek bazı uygulamalar çevrim içi platformlar aracılığıyla gerçekleştirilebilir.

Etik Konulara İlişkin Zorluklar ve Çözüm Önerileri

***Etik Mesele 1*:** Okullarda uygulama yapabilmek için üniversitelerden alınan etik kurul izinleri yeterli görülmemektedir; Milli Eğitim Bakanlığının (MEB) ilgili birimlerinden uygulama izni alınması talep edilmektedir. Bu süreçler hem prosedürel olarak detaylı hem de uzun zamana yayılarak yürütülmektedir. Ayrıca bu süreçte çalışmanın yöntemine dair çeşitli müdahalelerle karşılaşılabilmektedir. Örneğin, projenin ikinci etabında kullanılacak ifadeler, projenin ana amacıyla paralel olarak, birinci etaptaki katılımcılardan elde edilen "doğal" yanıtlara dayanmaktadır. Buna rağmen MEB'in ilgili birimleri çocukların ahlaka dair kendi tariflerinin bir kısmını uygun bulmayarak çıkarılmasını talep etmiştir. Benzer şekilde olumsuz cümle kalıbı içeren ifadelerin (örn., Bir çocuk çiçeklere zarar veriyor) çocuklarda olumsuz davranışları pekiştirebileceği gerekçesiyle olumlu cümle kalıplarıyla değiştirilmesi talep edilmiştir.
Çözüm Önerisi: Uygulama izni alma süreçlerinin uzun sürebileceği projeyi tasarlama aşamasında önemle gözetilerek iş-zaman takvimi bu olasılığa göre esnek tutulabilir. Diğer

yandan müdahale edilen ifadelerin neden projede yer alması gerektiğine dair yazılı gerekçeler -projenin amaçları ve diğer bilimsel çalışmalarla desteklenerek- hazırlanabilir. Sonuç alınamadığı takdirde bir üst merciye başvuru yapılabilir veyahut söz konusu ifadeler aynı anlamları verecek şekilde yeniden kurgulanabilir.

***Etik Mesele 2*:** Ebeveyn onam formlarının ebeveynlere iletilmesinin her zaman mümkün olmadığı durumlar söz konusu olabilir.

Çözüm Önerisi: Bu tür durumlarda okul müdürü ya da sınıf öğretmeni üzerinden birebir telefon görüşmeleri ya da ortak haberleşme platformları üzerinden çalışma hakkında veliler bilgilendirilip çocuklarının araştırmaya katılmalarına onay verip vermeyecekleri sorulabilir.

***Etik Mesele 3*:** Grup şeklindeki uygulamalarda kaynaştırma grubu çocuklarla karşılaşılabilir.

Çözüm Önerisi: Bu tür durumlara karşı farkındalıklı olmak ve çocuğu uygulamalar süresince "içlemek" (dışlanmasını, etiketlenmesini, kendini kötü hissetmesini engellemek) için uygulama öncesi sınıf öğretmeninden bilgi alarak bu gruptan çocuklar araştırmaya dâhil edilebilir. Uygulama esnasında, öğrencinin kapasitesine göre, forma istediği şekilde işaretleme yapmasına olanak tanınabilir.

Sonuç

Bu çalışmada, araştırma projemiz özelindeki deneyimlere dayanarak, çocuklarla yürütülen araştırmaların veri toplama aşaması öncesi ve sırasında karşılaşabilecek çeşitli zorluk ve etik sorunlar bir araya getirilmiş; bu sorunlara yönelik birtakım çözüm önerileri sunulmuştur; çocuklarla yürütülen araştırmalarda daha duyarlı, daha temkinli ve daha özenli olmanın gerekliliği vurgulanmıştır.

Kaynakça

Alderson, P. ve Morrow, V. (2020). *The ethics of research with children and young people: A practical handbook*. Sage.

Çakmak, Z. (2018). Çocukların katılımıyla yürütülen araştırmalarda etik. *Türk Psikoloji Yazıları, 21*(41), 30-40.

Graham, A. P., Powell, M. A., Anderson, D., Fitzgerald, R. ve Taylor, N. (2013). *Ethical research involving children.* UNICEF Office of Research Innocenti.

Gülaçtı, H. G. B. ve İplikçi, A. B. (2021). Akademik araştırmalarda okul temelli veri toplama süreçleri: Türkiye için yöntemsel öneriler. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 61*(2), 1199-1221. https://doi.org/10.33171/dtcfjournal.2021.61.2.24

Kumru, A. (2001). Çocuklarla çalışan psikologlar için etik standartlar. *Türk Psikoloji Dergisi, 16*(48), 87-91.

Mukherji, P. ve Albon, D. (2022). *Research methods in early childhood: An introductory guide.* Sage.

Sayıl, M. ve Yılmaz, A. (2001). Gelişim psikolojisi araştırmalarında etik standartlar ve tartışılan sorunlar. *Türk Psikoloji Dergisi, 16*(47), 71-78.

Soley, G. ve Tahiroğlu, D. (2020). Bebeklik ve çocukluk dönemine odaklanan araştırmacılar için yol haritası: Bilimsel çalışmalar için etik ve pratik öneriler. *Erken Çocukluk Çalışmaları Dergisi, 4*(1), 260-280. http://dx.doi.org/10.24130/eccd-jecs.1967202041172

Çocukluk Döneminde Ahlak Kavramsallaştırmalarına İlişkin Bir Ölçek Geliştirme Çalışması: Ahlaki Çerçeve Ölçeği

A Scale Development on Moral Conceptualizations of Children: The Moral Framework Scale

Sercan Balım[67]
Büşra Eylem Aktaş[68]
Mehmet Karasu[69]
Canan Çelikadam[70]
Bahar Aykaç[71]
Sevim Cesur[72]

Özet

Bu çalışma okul çağındaki Türkiyeli çocukların ahlaka ilişkin doğal kavramsallaştırmalarını incelemeyi ve bu doğrultuda bir ölçek geliştirmeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın ilk aşamasında yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiş ve ilkokul çağındaki (6-12 yaş arası) 193 çocuğa (101 kız ve 92 erkek) iyi ve kötü çocuk olmaya dair kavramsallaştırmaları sorulmuştur. Çalışmanın bu aşamasında ahlak psikolojisi alanında kuramsal temelli türetilmiş araçlar geliştirmeye yönelik bir eğilimden farklı olarak, yarı yapılandırılmış görüşmelerden elde edilen yanıtları kullanılarak madde havuzu oluşturulmuştur. Ahlaki kavramlarla ilgili kuramsal bir varsayım benimsemek yerine, katılımcıların iyi ya da kötü çocuk olmakla ilgili sık verdikleri yanıtlar temel alınarak ölçeğin geliştirilmesi amaçlanmıştır. Yapılandırılan ölçek ile Türkiye'deki farklı şehirlerden 6-12 yaş arası (*Ort* = 8.29, *SS* = 1.24; *N* = 547, 249 kız) çocuklardan okul ziyaretleri yapılarak veri toplanmıştır. Yapı geçerliğini test etmek için 64 maddelik ölçeğin Açımlayıcı Faktör Analizi gerçekleştirilmiştir. Ayrıca ölçeğin Sosyal İstenirlik Ölçeği ve Çocuklar İçin Ahlaki Olgunluk Ölçeği ile korelasyonları incelenmiştir. Sonuçlar özdeğeri 1'in üzerinde olan, 13 maddelik ve toplam varyansın %48.86'sını açıklayan üç faktörlü (zarar verme, yardımseverlik ve arkadaşlara zarar verme) bir yapı ortaya çıktığını göstermiştir, (KMO = 0.897; Bartlett $\chi^2_{(1225)}$ = 6544.92, $p < .001$); $\alpha = .79$). Bulgular, Türkiyeli çocukların yardım etme, paylaşma ve zarardan kaçınma gibi evrensel kapsamda değerlendirilen ahlak kavramsallaştırmaları ilişkisel bağlamda değerlendirerek ele aldığına işaret etmektedir. Elde edilen sonuçlar ve çalışmanın örneklemine ilişkin sınırlılıklar tartışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Ahlaki çerçeve, ahlak, çocuk, ölçek geliştirme

Abstract

This study aims to develop a scale measuring the naturalistic conceptualizations of morality among school-aged children in Türkiye. Therefore, initially, semi-structured

[67] Dr. Öğr. Üyesi Sercan Balım, Bursa Teknik Üniversitesi, sercan.balim@btu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7161-5593
[68] Dr. Öğr. Üyesi Büşra Eylem Aktaş, İstanbul Medipol Üniversitesi, busra.aktas1@medipol.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0125-7903
[69] Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Karasu, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, karasumehmet@yyu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6620-2807
[70] Arş. Gör. Canan Çelikadam, İstanbul Üniversitesi, canan.celikadam@istanbul.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1844-7033
[71] Arş. Gör. Bahar Aykaç, Düzce Üniversitesi, baharaykac@duzce.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6509-5042
[72] Prof. Sevim Cesur, İstanbul Üniversitesi, cesur@istanbul.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4038-0592
* *Sorumlu Yazar:* Sercan Balım

interviews were conducted with 193 elementary school-aged children (between the ages of 6-12; 101 girl and 92 boy), asking them about their conceptualizations of being a good or bad child. In that stage of the project, unlike the trend in the field of moral psychology, which typically involves developing scales based on theoretical assumptions, in this project, an item pool was initially created by using the responses obtained from the semi-structured interviews. In this respect, our main aim was to develop the scale based on the responses frequently given by the participants, rather than adopting a theoretical assumption about moral concepts. Data were collected through school visits from children aged 6-12 from different cities in Türkiye (M = 8.29, SS = 1.24, N = 547, 249 girls) to test the construct validity. An Exploratory Factor Analysis was performed on a 64-item scale. Additionally, we examined the relationships between the Moral Framework Scale, Social Desirability Scale and the Moral Maturity Scale for Children. The results showed a three-factor structure (harm, helpfulness, and harm to friends) comprising 13 items with eigenvalues greater than 1, explaining 48.86% of the total variance (KMO=0.897; Bartlett $\chi^2_{(1225)} = 6544.92$, $p < .001$; $\alpha = .79$). Overall, the results suggest that Turkish children's understanding of morality, which typically encompasses universal aspects such as helping, sharing, and avoiding harm, is predominantly evaluated within a relational context. Sample limitations and findings are further discussed.
Keywords: moral development, morality, children, scale development

Uzun Özet

Giriş

Ahlak psikolojisi alan yazını, ahlak kavramına ilişkin farklı ölçüm araçlarının varlığını işaret etmektedir. Birçok ölçüm aracı, belirli bir kuram çerçevesinde geliştirilmiştir. Alan yazında azımsanmayacak ölçüde kullanıldığı görülen Değerlerin Belirlenmesi Testi (Rest, 1975), Ahlaki ve Sosyal Kural Bilgisi Ölçeği (Smetana, 1981), Ahlaki Yönelim Ölçeği (Liddell ve ark., 1992), Ahlaki Temeller Ölçeği (Graham ve ark., 2009), Topluluk-Otonomi ve Kutsallık Ölçeği (Guerra ve Giner-Sorolla, 2010) gibi ölçüm araçları, kuramsal bir arka planın yansıması olarak karşımıza çıkmıştır. Bu anlayışın yanında sıradan insanların ahlakı kavramsallaşmalarına ulaşmanın önemine değinen araştırmacılar da mevcuttur. İlgili anlayışın önünü açan Quinn ve meslektaşları (1994), ahlaki muhakeme ya da adalet gibi soyut kavramların ötesinde sıradan insanlar için ahlakın, kişilik özellikleri vurgusuyla da karşımıza çıktığını göstermiştir. Benzer bir yaklaşımla araştırmasını gerçekleştiren Kim (2010), Güney Kore örnekleminde kişisel ahlaktan ziyade kişiler arası ahlaka daha fazla vurgu yapıldığını bulmuştur. Nihayetinde kuramsal olmayan temelde ilerlemiş bu çalışmalar, kuramsal zemindeki ölçüm araçlarında eksik kalmış noktaları ve kültüre özgü açıklamaları gündeme getirmesi açısından değerlidir.

Bu çalışmada geliştirilmiş ölçüm aracı da herhangi kuramsal temeli kullanmadan çocuklarla yarı yapılandırılmış görüşmelerin gerçekleştirildiği Karasu ve meslektaşlarının (2021) çalışmasına dayanmaktadır. Görüşmelerin analizi sonucu oluşturulmuş ölçek ifadeleri ile çocukların ahlakı kavramsallaştırmalarının ölçeğe yansıması sağlanmıştır.

Yöntem

Katılımcılar

Çalışmada yaşları 6 ile 12 arasında değişen (*Ort*= 8.39, SS= 1.24) 547 ilkokul öğrencisi (Kız = 249, Erkek = 266) yer almıştır. 123 öğrenci 1. sınıf, 164 öğrenci 2. sınıf, 128 öğrenci 3. sınıf, 118 öğrenci ise 4. sınıfta eğitim görmektedir.

Veri Toplama Araçları

Demografik Bilgi Formu

Katılımcıların okul türü, sınıfı, cinsiyeti, kardeş sayısı gibi bilgilerini içeren formdur.

Çocuklar İçin Ahlaki Çerçeve Ölçeği

Karasu ve meslektaşlarının (2021) çalışmasına dayanarak oluşturulan 128 madde, Psikoloji ve Türk Dili gibi alanlardan dört hakeme iletilmiştir. Maddelerin tekrar edip etmesi ve anlaşılır olup olmasına dayanan geri bildirimler neticesinde ölçeğin 61 maddeden oluşmasına karar verilmiştir. Maddeler 5'li Likert üzerinden değerlendirilmiştir ("*Çok Yanlış*", "*Yanlış*", "*Biraz Yanlış*", "*Biraz Doğru*", "*Doğru*", "*Çok Doğru*"). İlaveten seçeneklerde "Bilmiyorum" ifadesi de yer almış, bu ifadeye verilen yanıtlar kayıp veri olarak değerlendirilmiştir. İlkokul çocuklarının Likert derecelendirmelerindeki yazılı ifadelerle daha kolay ilişki kurabilmesi için yüz ifadeleri kullanılmıştır.

Ahlaki Olgunluk Ölçeği

Kök ve Çakıcı (2017) tarafından çocukların ahlaki olgunluk düzeyini ölçmek amacıyla geliştirilen bu ölçek 13 maddeden oluşmaktadır. 5'li Likert derecelendirme tipindeki (5 = *Evet, her zaman,* 4 = *Çoğu zaman,* 3 = *Ara sıra,* 2 = *Çok az,* 1 = *Hayır, hiçbir zaman)* ölçeğin 8 maddesi olumlu (örn., "Oyun oynarken kurallarına göre oynamak gerekir."), 5 maddesi ise olumsuzdur (örn., "Başkalarının eşyalarını izin almadan kullanabilirim."). Ölçekten alınabilecek en yüksek puan 65, en düşük puan ise 13'tür. Yüksek puan yüksek ahlaki olgunluk seviyesine işaret etmektedir.

Çocuklar İçin Kısa Sosyal İstenirlik Ölçeği

Çocuklarda sosyal istenirliği ölçmek üzere geliştirilen bu ölçek 14 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin orijinali Baxter ve meslektaşları (2004) tarafından Crandall ve meslektaşlarının (1965) 46 maddelik Çocuklar İçin Sosyal İstenirlik ölçeğinden seçilmiştir. Ölçek "*Evet*" ve "*Hayır*" seçenekleri üzerinden kodlanmaktadır (sosyal olarak arzu edilen cevap; örn., "*Çok iyi olmayan insanlara bile her zaman nazik mi davranırsın?*"; sosyal olarak arzu edilmeyen cevap; örn., "*Hasta olmasan bile okula gitmek yerine evde kalmayı istediğin zamanlar olur mu*?"). Ölçek analizlere "Hayır = 0" puan "Evet = 1" puan olarak dâhil edilmiştir.

İşlem

Araştırmanın etik kurul izni ve MEB izni alınmıştır. Uygulamalar öncesi çocuklara, ebeveynlerine ve öğretmenlerine çalışmayı tanıtıcı bilgiler verilmiştir. Uygulayıcılar arası tutarlılık için hazırlanmış olan standart yönerge takip edilmiş ve katılımcılara ölçüm araçları sunulmuştur. 1. sınıf öğrencileriyle toplu uygulamalar sağlıklı bir şekilde ilerlemediğinden kendilerinden 3 ve 5'erli gruplar halinde veri toplanmıştır. Uygulamalar 45 ile 60 dakika sürmüştür.

Bulgular

Ölçeğin yapı geçerliğini Açımlayıcı Faktör Analizi (AFA) ile test etmeden önce madde analizi gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda madde-toplam puan korelasyonları .20'den düşük olan on bir madde ölçüm aracından çıkarılmıştır (Tavşancıl, 2006). Sonrasında Temel Bileşen Analizi ve Varimax döndürme kullanılarak AFA gerçekleştirilmiştir (KMO = 0.897; Bartlett $\chi^2_{(1225)} = 6544.92$, $p < .001$). Her bir maddenin faktör yükünün .30 üzerinde olduğu görülmüştür (Çokluk ve ark., 2012). AFA sonuçlarına göre maddelerin en çok yüklendiği birinci ve ikinci faktör arası farkın .10'dan düşük olduğu yirmi madde de çift faktöre yüklendiğinden çıkarılmıştır. Son olarak bir faktöre ikiden fazla maddenin yüklenmediği sekiz madde de ölçüm aracından elenmiştir.

Sonuç olarak kalan 22 maddenin üç faktörlü bir yapı ortaya çıkardığı ve faktörlerin toplam varyansın %46.86'sını açıkladığı bulunmuştur. Ortaya çıkan üç faktörlü yapıdaki maddelerin içerikleri göz önünde bulundurularak birinci faktör "zarar", ikinci faktör "yardımseverlik", üçüncü faktör ise "arkadaşlara yönelik zarar" olarak isimlendirilmiştir. Ölçeğin son haline Tablo 1'de yer verilmiştir.

Tablo 1

Çocuklar İçin Ahlaki Çerçeve Ölçeğinin AFA Sonuçları

Faktör ve Maddeler	Faktör 1	Faktör 2	Faktör 3
Faktör 1: Zarar			
Bir çocuk, kilolu birine "şişko" diyerek onunla alay ediyor.	.57		
Bir çocuk, yakın arkadaşına telefonuyla hava atıyor.	.59		
Bir çocuk, koşu yarışı yaparken yanındakini yere düşürüyor.	.64		
Bir çocuk, tuvaletteki arkadaşını rahatsız ediyor.	.47		
Bir çocuk, çiçeklere zarar veriyor.	.50		
Bir çocuk, kardeşinin eşyalarını sırf onu kızdırmak için bulamayacağı bir yere saklıyor.	.56		
Bir çocuk, nedensiz yere etrafındaki arkadaşlarına saldırıyor.	.39		
Bir çocuk, misafirlerin yanında annesine bağırıyor.	.51		
Bir çocuk, engelli bir çocukla dalga geçiyor.	.64		
Bir çocuk, derste öğretmeni dinlemek yerine başka işlerle uğraşıyor.	.66		
Bir çocuk, sınıf arkadaşının parasını çalıyor.	.78		
Faktör 2: Yardımseverlik			
Bir çocuk, kalemi olmayan arkadaşıyla kendi kalemini paylaşıyor.		.75	
Bir çocuk, kendinden küçük çocuklara iyi davranıyor.		.51	
Bir çocuk, yere düşen arkadaşının yerden kalkmasına yardımcı oluyor.		.72	
Bir çocuk, sofranın toplanmasına yardım ediyor.		.52	
Bir çocuk, otobüste yaşlı birine yer veriyor.		.68	
Bir çocuk, ödevlerini düzenli olarak yapıyor.		.67	
Bir çocuk, arkadaşlarıyla her zaman iyi geçinmeye çalışıyor.		.50	
Faktör 3: Arkadaşlara Yönelik Zarar			
Bir çocuk, arkadaşlarına karşı bencil davranıyor.			.59
Bir çocuk, arkadaşını durduk yere itiyor.			.65
Bir çocuk, arkadaşlarının oyununu durduk yere bozuyor.			.56
Bir çocuk, arkadaşının sivilceleriyle alay ediyor.			.45
Toplam varyans = %46.86 ; Cronbach alfa = .87			

Ölçeğin faktörler arası ve diğer ölçüm araçlarıyla olan korelasyon sonuçlarına bakıldığında Zarar Verme faktörü ile Yardımseverlik faktörü ve Ahlaki Olgunluk arasında anlamlı düzeyde negatif (sırasıyla r = -.41, r = -.25, $p < .01$), Arkadaşlara Yönelik Zarar Verme faktörü ile anlamlı düzeyde pozitif (r = .40, $p < .01$); Yardımseverlik faktörü ile Arkadaşlara Yönelik Zarar faktörü arasında anlamlı düzeyde negatif (r = -.30, $p < .01$), Ahlaki Olgunluk arasında anlamlı düzeyde pozitif (r = .22, $p < .01$); Arkadaşlara Yönelik Zarar faktörü ile Ahlaki Olgunluk arasında anlamlı düzeyde negatif bir ilişki vardır (r = -.30, $p < .01$). Ölçüm aracının üç faktörü ile Sosyal Beğenirlik arasında ise anlamlı bir ilişki görülmemiştir.

Tartışma

Çocuklar İçin Ahlaki Çerçeve Ölçeğinin ortaya koyduğu sonuçlar ile alan yazındaki ahlaki yaklaşımlar arasında paralellikler kurmak mümkündür. Bulgulara göre zarar verme hem genel hem de arkadaşlara yönelik görünümüyle temel bir noktadadır. Ahlakı zarar üzerinden ele alan Schein ve Gray'in (2018) bu vurgusu, bu çalışmanın sonuçlarında da karşımıza çıkmıştır. Bununla birlikte gerek Ahlaki Temeller Kuramında (Haidt, 2007) gerekse de Otonomi Etiği'nde (Shweder ve ark., 1997) zarar, ahlaka ilişkin açıklamalar içerisinde yer almaktadır. Arkadaşlara yönelik zararın ayrı bir faktör olarak kendini göstermesi ise ilkokul çocuklarının yaşamlarında akran etkileşimlerinin öne çıktığı bir dönem olması açısından manidardır. Bununla birlikte arkadaşlığın ahlaki niteliği ve arkadaşlık ile toplum arasındaki ilişki Batı dışı örneklemlerde daha fazla vurgulanabilmektedir (Keller, 2004; Keller ve ark., 1998). Çalışmamızda da benzer bir vurgunun karşımıza çıktığı görülmüştür. Diğer bir faktör olan Yardımseverlik açısından alan yazında Topluluk Etiği (Shweder ve ark., 1997), Ahlaki Temeller Kuramındaki bakım temeli, İlişki Modelleri Kuramındaki müşterek paylaşım ilişkisi

bu açıdan bir vurguyu öne çıkarmıştır. Yani diğerlerini gözeterek onlara yardım etme, ismi geçen yaklaşımlarda ahlaka ilişkin açıklamalarda yer almıştır.

Çalışmanın öne çıkan sınırlılıklarından biri, Yozgat, Van, Samsun gibi çeşitli şehirlerden veri toplanmış olsa da çalışma grubunda İstanbul yoğunluklu olmak üzere Marmara Bölgesinden katılımcıların fazlalığıdır.

Kaynakça

Baxter, S. D., Smith, A. F., Litaker, M. S., Baglio, M. L., Guinn, C. H. ve Shaffer, N. M. (2004). Children's social desirability and dietary reports. *Journal of Nutrition Education and Behavior, 36*(2), 84-89. https://doi.org/10.1016/S1499-4046(06)60138-3

Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. ve Büyüköztürk, Ş. (2012). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik: SPSS ve LISREL uygulamaları*. Pegem Akademi.

Crandall, V. C., Crandall, V. J. ve Katkovsky, W. (1965). A children's social desirability questionnaire. *Journal of Consulting Psychology, 29*(1), 27-36. https://doi.org/10.1037/h0020966

Graham, J., Haidt, J. ve Nosek, B. A. (2009). Liberals and conservatives rely on different sets of moral foundations. *Journal of Personality and Social Psychology, 96,* 1029-1046. https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/a0015141

Guerra, V. M. ve Giner-Sorolla, R. (2010). The community, autonomy, and divinity scale (CADS): A new tool for the cross-cultural study of morality. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 41*, 35-50. https://doi.org/10.1177/0022022109348919

Haidt, J. (2007). The new synthesis in moral psychology. *Science, 316*(5827), 998-1002. https://doi.org/10.1126/science.1137651

Karasu, M., Aykaç, B., Çelikadam, C., Balım, S., Aktaş, B. ve Cesur, S. (2021). Okul çağındaki çocukların ahlaka ilişkin gündelik kavramsallaştırmaları: Keşifsel bir inceleme. *Nesne, 9*(21), 535-554. DOI: 10.7816/nesne-09-21-04

Keller, M. (2004). A cross-cultural perspective on friendship research. *ISBBD Newsletter, 46*(2), 1-4.

Keller, M., Edelstein, W., Schmid, C., Fang, F. X. ve Fang, G. (1998). Reasoning about responsibilities and obligations in close relationships: A comparison across two cultures. *Developmental Psychology, 34*(4), 731-741. https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0012-1649.34.4.731

Kim, S. (2010). *Exploring naturalistic conceptions of 'a moral person' for Koreans* [Yayınlanmamış doktora tezi]. Texas Üniversitesi.

Kök, M. ve Çakıcı, A. (2017). Çocuklar için ahlaki olgunluk ölçeği: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 6*(18), 711-730.

Liddell, D. L., Halpin, G. ve Halpin, W. G. (1992). The Measure of moral orientation: Measuring the ethics of care and justice. *Journal of College Student Development, 33,* 325-330.

Quinn, R. A., Houts, A. C. ve Graesser, A. C. (1994). Naturalistic conceptions of morality: A question-answering approach. *Journal of Personality, 62,* 239-262. https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.1994.tb00293.x

Rest, J. R. (1975). Longitudinal study of the Defining Issues Test of moral judgment: A strategy for analyzing developmental change. *Developmental Psychology, 11*, 738-748. https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0012-1649.11.6.738

Schein, C. ve Gray, K. (2018). The theory of dyadic morality: Reinventing moral judgment by redefining harm. *Personality and Social Psychology Review, 22*(1), 32-70. https://doi.org/10.1177/1088868317698288

Shweder, R. A., Munch, N. C., Mahapatra, M. ve Park, L. (1997). The 'big three' of morality (autonomy, community, and divinity), and the 'big three' explanations of suffering. Brandt, A. ve Rozin, P. (Ed.), *Morality and health* içinde (ss. 119-169). Routledge.

Smetana, J. G. (1981). Preschool children's conceptions of moral and social rules. *Child Development, 52,* 1333-1336. https://doi.org/10.2307/1129527

Tavşancıl, E. (2006). *Tutumların ölçülmesi ve SPSS ile veri analizi*. Nobel.

7. OTURUM
DUYGULAR VE AHLAK

Geleceği Düşünme ve Ahlaki Karar Verme İlişkisinde Ahlaki Duyguların Rolü: Ampirik Bir İnceleme

The Role of Moral Emotions in the Relationship Between Future Thinking and Moral Decision Making: An Empirical Investigation

Emine Akman Direkçi[73]
İnci Boyacıoğlu[74]

Özet

Ahlaki karar vermeyle ilgili araştırmalarda deneysel manipülasyonların ahlaki kararlara yönelik yanıtları etkilediği dikkat çekmektedir. Ahlaki karar verme süreçlerinde bireysel farklılıkların etkileri önemli bir araştırma konusudur. Mevcut çalışmada ahlaki karar alma süreçlerinin öncülleri olarak ele alınan gelecekteki benlik sürekliliği ve ahlaki duygularla ilgili değişkenler arası ilişkilerin incelenmesi hedeflenmiştir. Bu amaçlarla, üniversite öğrencilerinin gelecek benlik süreklilikleri ve ahlaki karar alma eğilimleri arasındaki ilişkide utanç, suçluluk, empati ve merhamet duyguları olarak ele alınan ahlaki duyguların aracı etkisi incelenmektedir. Benlikle bağlantılı geleceği düşünme, benlikle bağlantısız geleceği düşünme ve geleceği düşünme görevinin kullanılmadığı kontrol koşulu olmak üzere üç farklı deneysel koşula göre ahlaki karar verme düzeyleri ve ahlaki uzaklaşma mekanizmaları farklılık göstereceği ve bu kararların gelecekteki benlik sürekliliği ile ilişkisinde da ahlaki duyguların aracı rolü olduğu temel hipotezi test edilecektir. Katılımcıların benliğiyle zamansal açıdan ne kadar bağlantılı olduğu gelecekteki benlik sürekliliği ile ahlaki karar verme süreçleri ise Ahlaki Yargı Testi, Ahlaki Uzaklaşma Ölçeği ile ölçülmüştür. Gelecekteki benlik sürekliliği ve ahlaki duyguların ölçümü web anket aracılığıyla alınırken geleceği düşünme görevi ve ahlaki karar değişkenleri laboratuvar ortamında ölçülmekte ve yüz yüze gerçekleştirilmektedir. Veri toplama aşaması devam eden çalışmaya şu ana kadar 117 üniversite öğrencisi katılmıştır. İlk bulgular ahlaki karar verme ve otobiyografik bellek literatürlerinin ışığında tartışılacaktır.

Anahtar sözcükler: Ahlaki karar verme, ahlaki duygular, geleceği düşünme, gelecekteki benlik sürekliliği

Abstract

When the research conducted on moral decision-making is considered, it is noteworthy that experimental manipulations affect responses to moral decisions. The effects of individual differences in moral decision-making processes are an important research topic. In the present study, the aim is to examine the relationships between future self-continuity and variables related to moral emotions, which are generally considered as precursors to moral decision-making processes. For this purpose, the mediating effect of moral emotions, namely shame, guilt, empathy, and compassion, in the relationship between future self-continuity and moral decision-making tendencies among university students is being examined. Three different experimental conditions are being used: thinking about connected future self, thinking about disconnected future self, and a control condition in which no future thinking task is used. It is hypothesized that moral decision-making levels and moral distancing mechanisms will vary according to these experimental conditions and that moral emotions will play a mediating role in the relationship between these decisions and future self-continuity. The participants' level of self-continuity in temporal terms and their moral decision-making processes are measured using

[73] Arş. Gör., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, emine.akman@cbu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5719-1416
[74] Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, inci.boyacioglu@deu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1863-3792
Sorumlu Yazar: Emine Akman Direkçi

the Moral Judgment Test and the Moral Disengagement Scale. The measurement of future self-continuity and moral emotions is done through a web survey, while the future thinking task and moral decision variables are measured and conducted face-to-face in a laboratory setting. So far, 117 university students have participated in the ongoing data collection phase of the study. The initial findings will be discussed in the light of the literature on moral decision-making and autobiographical memory.
Keywords: Moral judgement, moral emotions, future thinking, future self-continuity

Uzun Özet

Giriş

İnsan kültürden ve bağlamdan bağımsız olarak zamanla iç içedir. Aynı zamanda yaşamın her anında insanın karar vermesini gerektiren çeşitli durum ve olaylarla karşı karşıya kalması kaçınılmazdır. Karar verme davranışı, kişinin kendi kişisel geçmişi ile bilişsel süreçlerini içeren yorumlamalar sonucunda ortaya çıkar (Funk ve Gazzaniga, 2009). Özellikle belirsiz durumlardaki karar verme davranışı, önceki tecrübelerin yanı sıra gelecekte olabileceklerin zihinsel temsilleri bile karar verme süreçlerinde tetikleyici olabilir. Etik dışı davranışın altında yatan nedenlerden birinin kişinin kendini geleceğe yansıtmasındaki yetersizlik yani benlik sürekliliği kavramının olduğu alanyazında yapılan farklı araştırmalar çerçevesinde ele alınmıştır. (Hershfield ve ark., 2009; 2012). Bu doğrultuda benlik sürekliliğinin bireyleri günlük yaşamlarının kısa vadeli taleplerinden uzaklaştırıp uzun vadeli hedeflere motive edeceği, aldıkları kararlar ve olası sonuçları düşünmeye teşvik edeceği varsayılmaktadır. Bu araştırmada temel olarak, üniversite öğrencilerinin gelecek benlik sürekliliklerinin üzerinde bir etkisi olduğu düşünülen benlikle bağlantılı geleceği düşünme görevi kullanılmış ve katılımcıların ahlaki karar verme ve ahlaki uzaklaşma düzeyleri üzerindeki etkisi ele alınmıştır. Ayrıca ahlaki uzaklaşma ve ahlaki karar verme süreçlerinde utanç, suçluluk, empati ve merhamet duygularının rolü incelenmektedir. Bu ilişkileri ele alırken de geleceği düşünmenin gelecekteki benlik sürekliliğini etkileyebilen bir mekanizma olduğu varsayımından yola çıkılmıştır.

Ahlaki karar verme süreçleri bu çalışmada ahlaki yargı ve ahlaki uzaklaşma kavramları üzerinden ele alınmıştır. Ahlaki kararlar ve geleceği düşünme arasındaki bağlantı ele alınırken öncelikler alanyazında sıklıkla kendine zarar verme ve sağlıksız seçimlerde bulunma gibi konularla çalışılmakta olan geleceği düşünme ve gelecekteki benlik sürekliliği ilişkisi gözden geçirilmelidir. Geleceği düşünme, intihar, yeme bozuklukları, madde kullanımı gibi birçok değişkenle ilişkili bulunan bir kavramdır (Hershfield ve ark., 2009). Ahlaki uzaklaşma (Ahlaki Geri Çekilme) ahlak dışı olan durumlarla ilgili etik olmayan davranışları yapmada etkin sosyal bilişsel bir mekanizmadır (Bandura, 1999). Son yıllarda özellikle etik dışı davranış ile ilgili alanyazın incelendiğinde öne çıkan bir kavram olan ahlaki uzaklaşma (Detert ve ark., 2008; Moore ve ark., 2012), bireylerin ahlaki olmayan davranışları yaparken kendilerini kötü hissetmeden eylemde bulunmalarını sağlayan sosyo-bilişsel bir mekanizma setidir (Bandura, 1999).

Geleceği düşünmenin bizzat kişinin kendisiyle ilişkili olumsuz sonuçları olabilecek eylemler ya da kararlar alma üzerindeki etkisi düşünüldüğünde ahlaki uzaklaşma mekanizmalarıyla ilişkisinin araştırılması gerektiği düşünülmektedir. Bu araştırmanın temel amacı, üniversite öğrencilerinin ahlaki yargı ve ahlaki uzaklaşma çerçevesinde ele alınan ahlaki karar süreçlerinin geleceği düşünme koşullarına göre farklılaşıp farklılaşmadığının incelenmesidir. Ayrıca araştırmada ahlaki karar verme süreçleri ile utanç, suçluluk, empati ve merhamet duyguları olarak ele alınan ahlaki duyguların ilişkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırma kapsamında şu ana hipotezler test edilmiştir:

H1: Katılımcıların yer aldığı benlikle bağlantılı, bağlantısız ve kontrol olmak üzere üç farklı deneysel koşula göre ahlaki karar verme süreçleri farklılaşacaktır,

H2: Gelecekteki benlik sürekliliği ve ahlaki karar süreçlerinde ahlaki yargı ve ahlaki uzaklaşma mekanizmaları utanç, suçluluk, empati ve merhamet duygularıyla anlamlı ilişkidir.

Yöntem

Katılımcılar

Araştırmanın örneklemi üniversite öğrencilerinden oluşmaktadır. Deneysel uygulama, web anket uygulamasını tamamlayan katılımcılarla araştırmanın ikinci aşamasında gerçekleştirilmektedir. Web anket aşamasında 258 kişi katılımcı olarak yer almıştır. Web anket uygulamasına yaklaşık iki hafta önce katılan 198 katılımcı ikinci aşama olan laboratuvar uygulamasını da tamamlamıştır. Katılımcıların 78,6'sı (154) kadın, %20,4'ü (44) erkektir. Katılımcıların yaş ortalaması 20,74'dür (SD = 3.13).

Veri Toplama Araçları

Araştırmanın ilk aşaması internet üzerinde online olarak Microsoft Forms aracılığıyla katılımcılara sunulmuştur. Birinci aşamada kullanılan veri toplama araçlarında kişisel bilgi formu, Utanç ve Suçluluk Ölçeği (Öz-Biliş Duyguları Ölçeği-3-TOSCA) (Motan, 2007; Tangney ve ark., 2000), Şefkat Merhamet Ölçeği (Lovingkindness-Compassion Scale) (Cho ve ark., 2018; Sarıçam ve Erdemir, 2019), Empati Ölçeği (Kişiler Arası Tepkisellik Ölçeği-IRI) (Davis,1980,; Gündüz ve ark., 2015), Gelecekteki Benlik Devamlılığı Ölçeği (Ersner-Hershfield ve ark., 2009) yer almaktadır. Araştırmanın ikinci aşaması ise laboratuvarda deneysel bir uygulama olarak gerçekleştirilmiştir. Laboratuvar aşamasında ise katılımcıların benliğiyle zamansal açıdan ne kadar bağlantılı olduğu gelecekteki benlik sürekliliği ölçümü ile ahlaki karar verme süreçleri ise Tanık Olunan Ahlaki İhlallerde Ahlaki Geri-Çekilme (Uzaklaşma) Ölçeği (Yalçın, 2017) ile ölçülmüştür.

İşlem

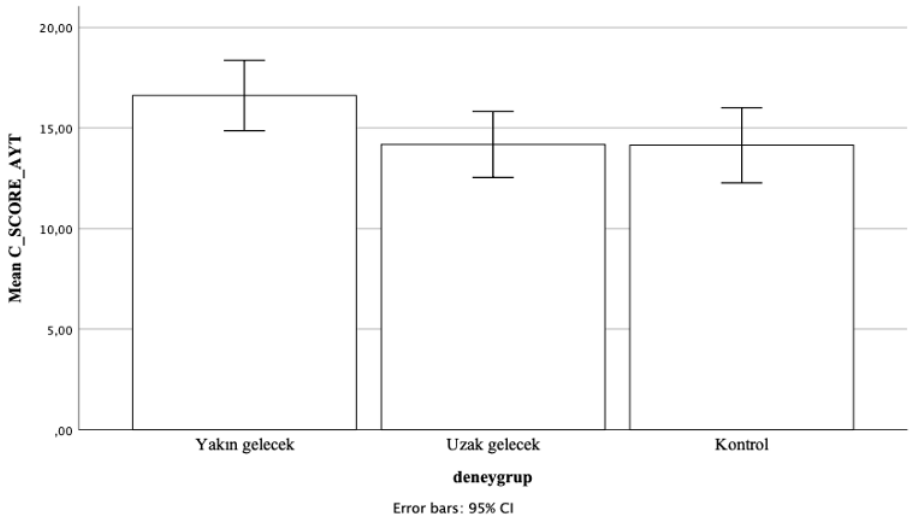
Araştırma için Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik kurulundan 27.12.2022 tarihinde etik kurul izni alınmıştır. Gerçekleştirilen pilot çalışmalarla birlikte araştırma iki ayrı aşamada gerçekleştirilmektedir. Oluşturulan anket bataryasının linki katılımcılara çeşitli kanallardan duyurularak ulaştırılmakta ve sonrasında katılımcılar deneysel uygulamaya davet edilmektedir. Deneysel uygulama web anket uygulamasını tamamlayan katılımcılarla araştırmanın ikinci aşamasında gerçekleştirilmektedir. Birinci çalışmada katılımcılardan duygu ve zamanla ilgili ölçümler ikinci çalışmada da geleceği düşünme manipülasyonu ve ahlaki karar alma ile ilgili bağımlı ölçümler alınmaktadır. Geleceği düşünme görevi; benlikle bağlantılı yakın geleceği düşünme koşulu (1 yıl sonraki gelecekte kendini hayal ederek geleceği düşünme), benlikle bağlantılı uzak geleceği düşünme koşulu (10 yıl sonraki gelecekte kendini hayal ederek geleceği düşünme) ve benlikle bağlantısız kontrol koşulu (Dünya dışındaki bir gezegende kolonilerin kurulması) olmak üzere üç düzeyde değişimlenmiştir. Her iki aşamada da katılımcılardan rumuz alınarak data eşleştirme yapılmaktadır.

Bulgular

Katılımcıların yer aldıkları üç farklı geleceği düşünme koşuluna göre ahlaki karar verme süreçlerinin karşılaştırılması amacıyla ahlaki yargı testi C Değeri ve Ahali geri çekilme ortalamaları Tek Yönlü ANOVA analizi kullanılarak karşılaştırılmıştır. Geleceği düşünme görevi koşullarına (benlikle bağlantılı yakın geleceği düşünme koşulu, benlikle bağlantılı uzak geleceği düşünme koşulu, benlikle bağlantısız kontrol koşulu) göre araştırmanın ahlaki kararlarla ilgili temel bağımlı değişkenlerinin farklılaşıp farklılaşmadığını incelemek amacıyla Tek Yönlü ANOVA testi yapılmıştır. Sonuçlar katılımcıların Ahlaki Yargı Testi C Değerlerinin .10 düzeyinde farklılaşma eğilimde olduğunu göstermiştir (F (2,197) = 2.76, p < .10, η^2 = .027). Şekil 1'de görüldüğü üzere yakın geleceği düşünme koşulunda yer alan katılımcıların diğer

koşullara göre ahlaki yargı yeteneği değerlerinin daha yüksek olduğu bulunmuştur. Öte yandan katılımcıların Ahlaki Geri Çekilme ortalamasının anlamlı olarak farklılaşmadığı bulunmuştur (F (2,197) = .28, p > .05).

Araştırmanın temel değişkenleri olan ahlaki yargı yeteneği ve ahlaki geri çekilme ile ahlaki duygular ve benlik sürekliliği puanlarının birbiriyle ilişkili olup olmadığının incelenmesi için korelasyon analizi yapılmıştır. Analize dâhil edilen değişkenlere ilişkin korelasyon analizi sonuçlarına göre ahlaki yargı yeteneğinin merhamet (r = -.15, p < .05) ve şefkat (r = -.19, p < .01) duygularıyla negatif yönde ilişki olduğu görülmektedir. Ahlaki geri çekilmenin de utanç (r = -.15, p < .05), empati (r = -.34, p < .01) ve merhamet (r = -.28, p < .01) duygularıyla negatif yönde ilişkili olduğu bulunmuştur. Diğer değişkenler arası ilişkiler anlamlı değildir.

Şekil 1. Deneysel Gruplara Göre Ahlaki Yargı Yeteneği C değerleri

Tartışma

Kendini geleceğe yansıtmadaki yetersizlik ahlaki kararları etkiler çünkü bireyler zihinsel olarak daha basit kestirmeli bir yol inşa ediyor olabilirler. Bu bulgular Timmons ve Byrne'ın (2019) ifade ettiği bireylerin eylemlerinin sonuçlarına yönelik bağlantı oluşturma b yeteneğinin bilişsel yorgunluk gibi faktörlerle ya da bu çalışmada olduğu gibi sonuçlara verilen önemi artırıcı geleceği düşünme görevleriyle ilişkilendirilebileceğini ve bu gibi durumlarda daha eylemlerin ahlak dışı doğasını vurgulayan daha basit bir model oluşturarak daha kestirme ahlaki kararlar verebileceği görüşünü desteklemektedir. Sonuç olarak bu bulgular bireylerin geleceğe yönelmediği ve eylemlerin sonuçlarıyla bağlantılanması için gerekli olan düşük benlik sürekliliği söz konusu olduğunda daha kestirmeli, basit bir biçimde karar verme eğilimi gösterirken ahlaki yargıları konusunda da daha az ahlaki ve etik prensiplere göre davranma eğilimi gösteriyor olabileceği şeklinde yorumlanabilir.

Sonuç

Bu araştırma sonuçlarına göre buna paralel şekilde kişilerin geleceğe benliklerini yansıtma düzeyine geleceği düşünme görevi aracılığıyla müdahale edildiği benlik bağlantılı yakın geleceği düşünen kendini gelecekte imgeleyenlerin ahlaki yargı yeteneği düzeylerinin uzak geleceği düşünme ve kontrol grubunda yer alanlara göre daha yüksek olduğu söylenebilir. Ancak elde edilen etkilerin yeterince güçlü sonuçlar vermediğini, yalnızca bu ilişkilerin varlığına işaret edebileceğini ve veri toplama aşamasının tamamlanarak nihai analiz sonuçlarının raporlanması gerektiği düşünülmektedir. Ayrıca duygu ve ahlak değişkenleri arası ilişkiler de literatürle uyumlu şekilde (Çiftçi Arıdağ ve Yüksel, 2010) empatinin ahlaki karar verme süreçlerindeki önemli duyuşsal yönünü vurgulamaktadır.

Kaynakça

Bandura, A. (1999). Moral disengagement in the perpetration of inhumanities. *Personality and Social Psychology Review [Special Issue on Evil and Violence], 3*(3), 193-209. https://doi.org/10.1207/s15327957pspr0303_3

Cho, H., Noh, S., Park, S., Ryu, S., Misan, V. ve Lee, J. S. (2018). The development and validation of the lovingkindness-compassion scale. *Personality and Individual Differences, 124,* 141-144. https://doi.org/10.1016/j.paid.2017.12.019

Çiftçi Arıdağ, N. ve Yüksel, A. (2010). Üniversite öğrencilerinin ahlaki yargı yetenekleri ile empati becerileri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Educational Sciences-Theory & Practice*, *10*(2), 685-727.

Davis, M. H. (1980). A multidimensional approach to individual differences in empathy. *Catalog of Selected Documents in Psychology, 10,* 85.

Detert, J. R., Trevino, L. K. ve Sweitzer, V. L. (2008). Moral disengagement in ethical decision making: a study of antecedents and outcomes. *Journal of Applied Psychology*, *93*(2), 374-391. https://doi.org/10.1037/0021-9010.93.2.374

Funk, C. M. ve Gazzaniga, M. S. (2009). The functional brain architecture of human morality. *Current Opinion in Neurobiology*, *19*(6), 678-681. https://doi.org/10.1016/j.conb.2009.09.011

Gündüz, G., Yagmurlu, B. ve Harma, M. (2015). Self-regulation mediates the link between family context and socioemotional competence in Turkish preschoolers. *Early Education and Development*, *26*(5-6), 729-748. https://doi.org/10.1080/10409289.2015.985148

Hershfield, H. E., Cohen, T. R. ve Thompson, L. (2012). Short horizons and tempting situations: Lack of continuity to our future selves leads to unethical decision making and behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, *117*(2), 298-310. https://doi.org/10.1016/j.obhdp.2011.11.002

Hershfield, H., Garton, M. T., Ballard, K., Samanez-Larkin, G. R. ve Knutson, B. (2009). Don't stop thinking about tomorrow: Individual differences in future self-continuity account for saving. *Judgment and Decision Making*, *4*(4), 280-286. https://doi.org/10.1017/S1930297500003855

Motan, İ. (2007). *Moral duygular ve psikopatoloji ile ilişkileri* [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Orta Doğu Teknik Üniversitesi.

Sarıçam, H. ve Erdemir N. (2019). Şefkat-Merhamet Ölçeğinin psikometrik bulguları. *3. Uluslararası Eğitim ve Değerler Sempozyumu Bildiri Tam Metinleri Sempozyum E-Kitabı* içinde (ss. 152-163). İstanbul, Türkiye.

Tangney, J. P., Dearing, R. L., Wagner, P. E. ve Gramzow, R. (2000). *The test of self-conscious affect-3 (TOSCA-3).* George Mason University. https://doi.org/10.1037/t06464-000

Timmons, S. ve Byrne, R. M. (2019). Moral fatigue: The effects of cognitive fatigue on moral reasoning. *Quarterly Journal of Experimental Psychology*, *72*(4), 943-954. https://doi.org/10.1177/1747021818772045

Kolektif Travma Karşısında Sorumluluk: Deprem Bölgelerindeki Gönüllü Deneyimlerinin Anlatı Konumları ve Duygular Temelinde İncelenmesi

Responsibility in the Face of Collective Trauma: An Examination of Volunteer Experiences in Earthquake-Affected Areas Based on Narrative Positions and Emotions

Sercan Karlıdağ[75]

Özet

Şubat 2023 depreminin ardından deprem bölgelerinden ülke geneline uzanan kolektif bir travma deneyimi kendini gösterdi. Bu deneyim, afet ve acil durum yönetiminde kurumsal sorumluluklar ölçeğindeki hata, ihmal ve boşlukların etkisiyle belirsizlik ve anlam motivasyonun kaybı, yoksunluk ve kolektif mağduriyetler, yas süreçleri, yer kimliğinin yitimi ve politik güvensizlik gibi kavramlarla temellendirilebilir gözükmektedir. Bu süreçte, deprem bölgelerinde (ve/ya deprem bölgeleri için) çeşitli örgüt ve kurumlarla ve/ya bireysel girişimlerle gönüllü faaliyet yürüten yurttaşlar bulunmuştur. Bu çalışmada, sistematik olmayan bir veri toplama süreci yürütülerek bülten, faaliyet raporu, röportaj vd. internet kaynakları aracılığıyla 11 örgüt/kuruma mensup 54 gönüllünün deneyim paylaşımlarına, diğer bir ifadeyle, gönüllülük anlatılarına ulaşılmıştır. İçerik analizi bulgularına göre, genel bir değerlendirmeyle, sorumluluğun, "yardımsever" ve "dayanışmacı" gönüllü-konum alışlar ile hayata geçirildiği görülmüştür. Amaç ve edimler, sosyal değişim stratejileri ve sosyo-motivasyonel açından farklılaşmaların yanında, bu konum alışların beraberinde getirdiği ve beslendiği (örn., fedakârlık, kahramanlık, yoldaşlık gibi) *anlatı* ve (örn., merhamet/acıma, sempati, huşu (awe), öfke, hüzün/keder, umut gibi) *duygulanım* içerikleri olduğu görülmektedir. Buna göre, aktüel deprem gündemine odaklanan bu çalışmada, sorumluluğun temelleri ve dinamikleri için başta anlatı ve duygulara başvurulacak ve dayanışmacı gönüllü-konum alış açısından özel olarak kolektif (ahlaki) sorumluluk üzerinde durulacaktır. Kolektif travmalar karşısında "sorumluluk" nosyonu için normatif bir zemin ve etik/politik açmaz ve olanaklar, sosyal/politik psikoloji ve ahlak psikolojisi literatürlerinden hareketle tartışılacaktır.

Anahtar sözcükler: Kolektif travma, sorumluluk, yardımseverlik, dayanışma, gönüllülük anlatıları

Abstract

After the February 2023 earthquake, a collective trauma experience emerged, extending from the earthquake-affected regions to the country-wide. This experience appears to be grounded in concepts such as uncertainty and loss of meaning, deprivation and collective victimization, mourning processes, loss of place identity, and political distrust, primarily due to errors, negligence, and gaps in institutional responsibilities within disaster and emergency management. During this process, citizens engaged in voluntary activities either individually or through various organizations and institutions in/for earthquake-affected areas. In this study, the experience-sharing of 54 volunteers from 11 organizations/institutions was accessed through internet sources (such as bulletins, activity reports, and interviews) via a non-systematic data collection process. According to the findings of the content analysis, with a general evaluation, it was observed that responsibility was realized through "benevolent" and "solidarist" volunteer positions. In addition to variations in goals and actions, social change strategies, and socio-motivational aspects, there are *narratives* (e.g., sacrifice, heroism, camaraderie, etc.) and *emotions* (e.g., compassion, sympathy, awe, anger, sadness/grief, hope, etc.) that accompany and nourish these positions. Therefore, in this study focusing on the

[75] Arş. Gör., Altınbaş Üniversitesi, sercan.karlidag@altinbas.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7160-1602

current earthquake agenda, the foundations and dynamics of responsibility will primarily refer to narratives and emotions, and special attention will be paid to collective (moral) responsibility from the perspective of solidarity-oriented volunteer positions. Normative ground and ethical/political dilemmas and possibilities for the notion of "responsibility" in the face of collective traumas will be discussed, drawing from the literature of social/political and moral psychology.
Keywords: collective trauma, responsibility, benevolence, solidarity, narratives of volunteering

Adil ve Öfkeli: Ekonomi Oyunlarında Partnerin Öfke Durumuna İlişkin Ahlaki Gerekçelerin Adil Kararlar Üzerindeki Rolü

Fair and Angry: The Role of the Moral Reasons Behind the Partner's Anger in Fair Decisions in Economic Games

Farida Zeynalli[76]
Ayşenur Acar[77]
Atam Sıcak[78]
Büşra Eylem Aktaş[79]

Özet

Adil karar alma, doğası gereği sosyal etkileşimlerle şekillenir. Bu nedenle kaynak dağılımı bağlamlarında partnerin duygusal durumu kişinin kararlarını etkileme potansiyeline sahiptir. Buradan hareketle, bu pilot çalışmada aktörlerin etkileşim partnerinin öfkesinin gerekçelerinden etkilenip etkilenmediğini farklı kaynak dağıtımı bağlamlarında incelemek amaçlanmıştır. Dahası, farklı deneysel koşullar göz önünde bulundurularak kişinin analitik düşünme eğilimi ile kaynak dağıtım kararları arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Özel olarak, kişilerin oyun partnerinin öfkeli olmasına ilişkin gerekçelerin bilindiği (adaletle ilgili bir öfke veya adaletten bağımsız bir öfke) veya öfkenin nedeninin bilinmediği durumlarda Diktatör ve Ültimatom Oyunlarında dağıttıkları kaynak miktarının farklılaşıp farklılaşmadığı test edilmiştir. Katılımcılara LinkedIn vasıtasıyla yapılan duyurularla ulaşılmıştır. Katılımcılar (N = 92) Zoom platformu aracılığı ile çalışmaya katılmıştır ($M_{yaş}$ = 23.87, SS = 3.04) ve deney gruplarına rastgele atanmıştır. Tüm katılımcılar hem Diktatör hem de Ültimatom Oyununa katılmıştır. Katılımcılar her iki oyunda da 20'şer TL (toplam 40 TL) miktarında para dağıtımı yapmaları istenmiştir. MANOVA sonuçlarına göre, Diktatör Oyununda adaletsizlikten kaynaklanan öfke koşulunda, diğer koşullara kıyasla, oyun partnerine daha fazla miktarda para aktarılmıştır, $F(2, 89) = 4.30$, $p = .017$, kısmi $\eta^2 = .09$. Fakat Ültimatom Oyununda deney koşulları arasında kaynak aktarımı açısından anlamlı bir fark bulunmamıştır, $p > .05$. Analitik düşünme eğilimi ile aktarılan para arasında her iki oyunda da anlamlı bir ilişki gözlenmemiştir, $p > .05$. Ültimatom Oyununda (Ort = 10.35, SS = 3.21) Diktatör oyununa (Ort = 9.62, SS = 4.23) kıyasla daha çok para aktarımı yapılmıştır, $t(91) = 2.04$, $p = .04$. Özetle, sonuçlar, daha adil kararların partnerin öfkesinden ziyade öfkenin ahlaki bağlamda olup olmamasından etkilendiğini göstermektedir.

Anahtar sözcükler: Adalet, Diktatör Oyunu, Ültimatom Oyunu, öfke, analitik düşünme eğilimi

Abstract

Fair decisions are inherently shaped by social interactions. Therefore, the emotional mood of the interaction partner can influence decision-making in the context of resource allocations. Based on this, present (pilot) study aimed to investigate whether the reasons for the

[76] Mind & Brain Yüksek Lisans Öğrencisi, Humboldt Üniversitesi Berlin, farida.zynl@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2623-8741

[77] Lisans Öğrencisi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, aysenuracar2273@gmail.com, ORCID: 0009-0007-0137-0010

[78] Lisans Öğrencisi, Medipol Üniversitesi, atamsicak@gmail.com, ORCID: 0009-0005-5080-7472

[79] Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medipol Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-0125-7903

**Sorumlu Yazar:* Ayşenur Acar

Yazar Notu: Veri toplama aşamasındaki emekleri için Melike Nur Aydın'a ve Medine Açıkgöz'e teşekkür ederiz.

anger felt by the interaction partner would influence the decisions of the actors in various resource distribution contexts. Furthermore, we examined the relationships between the tendency for analytical thinking and the amount of allocated resources across experimental conditions. Specifically, we compared the amounts of money allocated by participants in both the Dictator and Ultimatum Games under conditions where the reasons for the partner's anger were either known (related to fairness or not) or unknown. The study was announced on LinkedIn. Participants (N=92) were interviewed via the Zoom platform (M_{age} = 23.87, SD = 3.04), randomly assigned to one of three experimental conditions. All participants took part in both the Dictator Game and Ultimatum Game. They were asked to allocate 20 Turkish Lira (TL) in both games (40 TL in total). The results obtained through a one-way MANOVA demonstrated that participants allocated higher amounts of money when the anger of the partner was caused by a fairness-related issue in the Dictator Game, $F(2, 89) = 4.30$, $p = .017$, *partial* $\eta^2 = .09$. However, there was no significant difference in terms of resource allocation between experimental conditions in the Ultimatum Game, $p >. 05$. Participants allocated significantly more money in the Ultimatum Game ($M = 10.35$, $SD = 3.21$) compared to the Dictator Game ($M = 9.62$, $SD = 4.23$), $t(91) = 2.04$, $p = .04$. There was no significant relationship between analytical thinking tendency and money allocated, $p > .05$. In summary, the results suggest that decisions to be fair are influenced more by the moral context of the anger felt rather than the anger felt by the interaction partner itself.
Keywords: fairness, Dictator Game, Ultimatum Game, anger, analytical thinking tendency

Uzun Özet

Giriş

Kişilerin kendi kazanımlarından vazgeçmek pahasına -irrasyonel bir şekilde-bir başkasına kaynak aktararak adaleti sağlamayı hedeflemeleri bir başkasının refahına yönelik duydukları kaygının ve dolayısıyla duygusal süreçlerin rolünün bir işaretidir (Fehr ve Schmidt, 1999). Adil karar alma, doğası gereği sosyal etkileşimlerle şekillenir. Bu nedenle kaynak dağılımı bağlamlarında partnerin duygusal durumu kişinin kararlarını etkileme potansiyeline sahiptir. Başkalarının iyilik hâline yönelik kaygıların yanı sıra, kişiler elbette kendi kazançlarını da göz önünde bulundurmaktadır. Dolayısıyla kişiler hem kendi kazanımlarını korumak hem de adil olmak için bir denge stratejisi gütmektedir. Bu denge stratejisi hem akıl yürütme süreçlerinin hem de duygusal süreçlerin devrede olduğu etkileşimsel bir sürece işaret etmektedir. Ekonomi oyunlarında alıcının ruh hâli ile ilgili bilgi sahibi olmanın kaynak aktarımında farklılıklara neden olduğu bilinmektedir (Andrade ve Ho, 2007; Fabiannson ve Denson, 2012; Kirchsteiger ve ark., 2006). Öte taraftan, kaynak aktarımında aktörlerin bu bilgiyi ne kadar dikkate aldığı bilişsel yatkınlıklarına bağlı olabilir.

Buradan hareketle, bu pilot çalışmada aktörlerin etkileşim partnerinin öfkesinin gerekçelerinden etkilenip etkilenmediğini farklı kaynak dağıtımı bağlamlarında incelemek amaçlanmıştır. Dahası, farklı deneysel koşullar göz önünde bulundurularak kişinin analitik düşünme eğilimi ile kaynak dağıtım kararları arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Özgün olarak, kişilerin oyun partnerinin öfkeli olmasına ilişkin gerekçelerin bilindiği (adaletle ilgili bir öfke veya adaletten bağımsız bir öfke) veya öfkenin nedeninin bilinmediği durumlarda ve partnerin misilleme şansının olduğu ve olmadığı Diktatör ve Ültimatom Oyunlarında partnere dağıttıkları kaynak miktarının farklılaşıp farklılaşmadığı test edilmiştir.

Araştırma hipotezleri aşağıda yer almaktadır:

H_1: Haksızlığa maruz kaldığı için öfkelenen bir partnerle oyun oynayan aktörler, haksızlıktan bağımsız bir nedenle öfkelenen bir partnerle oyun oynayanlara kıyasla, partnerlerine hem Ültimatom hem de Diktatör Oyununda daha fazla kaynak aktarımı yapacaktır.

H_2: Ültimatom Oyununda (Diktatör Oyununa kıyasla) partnerin misilleme ihtimali göz önünde bulundurulacağı için aktörler öfkenin gerekçesinin adaletle ilişkilendiği koşulda daha fazla kaynak aktarımı yapacaktır.

H_3: Analitik düşünme düzeyi yüksek olan aktörler, öfkenin adaletle ilişkili olarak sunulduğu koşulda, diğerlerine kıyasla Ültimatom Oyununda daha fazla kaynak aktarımı yapacaktır.

Yöntem

Bu araştırma deneysel bir desene sahiptir. Araştırmada öfkeli olduğu bilinen partnerin duygu durumunun nedenine dair edinilen bilginin türü (adaletle ilişkili veya ilişkisiz bir nedenle deneyimlenen duygu; duygu bilgisinin olmadığı kontrol koşulu) bağımsız değişkeni oluşturmaktadır. Ekonomi oyunlarında (Ültimatom veya Diktatör Oyunlarında) kişilerin karşı tarafa aktardıkları kaynağın miktarı ise bağımlı değişkenleri oluşturmaktadır.

Katılımcılar partnerin duygu durumunun nedenine dair edinilen bilginin türüne göre seçkisiz olarak üç farklı deney koşulundan birine atanmışlardır. Katılımcılar karışık sırada olacak şekilde hem Diktatör hem de Ültimatom Oyununda kaynak aktarımı yapmışlardır.

Çalışmaya çoğunlukla LinkedIn platformu ve ayrıca Whatsapp, Instagram, Twitter gibi sosyal medya hesaplarıyla yapılan duyurular aracılığı ile erişilmiş toplamda 92 kişi katılım sağlamıştır. Görüşmeler Zoom platformu aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Katılımcılardan her iki oyunda da 20'şer TL (toplam 40 TL) miktarında para dağıtımı yapmaları istenmiştir. Daha sonra, analitik düşünme ölçeği ve demografik formda yer alan sorular cevaplanmıştır. Veriler Google Anketler ile toplanmıştır. Çalışma sonunda bilgilendirme formu ulaştırılmış ve oyunda kazanılan paranın yatırılması için banka hesap bilgileri edinilmiştir.

Katılımcılar

Katılımcıların 18 yaşından büyük ve anadil olarak Türkçe konuşan kişiler olması dışında dâhil edilme kriteri olmamıştır. Çalışma tamamen gönüllülük esasına dayalı olup, duyurularda katılım karşılığında oyunlarda verecekleri kararlara göre belirli miktar parayla teşekkür edileceği belirtilmiştir. Çalışmaya toplamda 92 kişi katılım sağlamıştır ($Ort_{yaş}$ = 23.87, SD = 3.04).

Veri Toplama Araçları

Ültimatom Oyunu

Ültimatom Oyununda (Güth ve ark., 1982) belirli miktar kaynağın (örn., para) iki oyuncu arasında bölüştürülmesi istenir. Oyun dağılımları teklif eden aktör ve bu dağılımları kabul veya reddetme kararına sahip bir alıcı arasında oynanır. Dağılım alıcı tarafından kabul edildiği takdirde her iki tarafın aktörün belirlediği şekilde kaynakları oyun sonunda elde ederken, dağılım alıcı tarafından reddedildiğinde ise taraflar hiçbir şey elde edemez. Kaynak olarak katılımcılara 20 TL sunulmuştur.

Diktatör Oyunu

Bu oyun Ültimatom Oyununun bir türevi olup, Kahneman (1986) tarafından bir diktatör ve iki alıcı eşliğinde gerçekleştirilen halinden Forsythe ve arkadaşları (1994) tarafından dönüştürülmüştür. Oyunda sadece diktatör (karşı tarafın bu dağılımı kabul veya reddetme hakkının olduğunun farkında olarak) sunulan kaynağın dağıtımında aktif olarak görev almaktadır. Kaynak olarak 20 TL sunulmuştur.

Analitik Düşünme Ölçekleri

Alan yazında analitik düşünme puanlarının hesaplanması için yaygın olarak 3 sorudan oluşan ölçümü kullanılmaktadır (Frederick, 2005). Bu sorularda kişilerin ilk akla gelen cevabı verdikleri takdirde yanlış cevap verecekleri şekilde ayarlanmıştır. Örneğin, 5 makine 5 dakikada 5 ekmek üretiyorsa, 100 makine 100 dakikada kaç ekmek üretir gibi sorulara sezgisel olarak kişiler 100 cevabını verme eğilimindedir. Oysa doğru yanıt ilk akla gelen 100 cevabı yerine 5'tir. Bu doğrultuda, örneğin, analitik düşünme puanı 5 yanıtını verenler için 1 puan, diğer yanıtlar için ise 0 puan olarak kodlanmıştır. CRT Sadece matematik hesaplamaları

içerdiği için daha önceki çalışmalarda (Pennycook ve ark., 2012) üç CRT sorusu ile belirgin stereotipik ve olasılıksal hikâyeleri içeren ve katılımcıların mantıksal çıkarımlar yapması beklenen üç adet BRC (De Neys ve Glumicic, 2008) sorusunun da kullanıldığı görülmektedir. BRC soruları kişilerin stereotipik beklentileri nedeniyle soruda verilen sayı oranını kaçırıp yanlış cevaplar verip vermediklerini test etmektedir. Katılımcıların BRC problemlerinden her doğru cevap için aldıkları puan 1, her yanlış cevap 0 olarak sayılmıştır. Analitik düşünme puanları BRC ve CRT puanlarının toplamları hesaplanarak elde edilmiştir. Bu çalışmada katılımcılar analitik düşünme seviyelerine göre düşük ve yüksek olmak üzere iki ayrı gruba ayrılarak analizlere dâhil edilmişlerdir.

Demografik Form

Bu form aracılığı ile katılımcıların yaş, meslek, gelir seviyesi ve eğitim durumu gibi bilgilerine erişilmiştir.

İşlem

Çalışma tamamen çevrim içi 15 dakikalık oturumlar şeklinde Zoom platformu aracılığı ile gerçekleştirilmiştir. Katılımcılar ilk olarak iki ekonomi oyunu hakkında bir eğitime katılmıştır. Prosedürü anlamayan katılımcılarla eğitim tekrarlanmıştır. Alıcı rolündeki kişinin oyunun prosedürü gereği görüşmeye katılmadığı fakat aktarılan paranın kendisine deney sonunda ulaştırılacağı bildirilmiştir. Alıcı rolündeki oyuncunun önceki bir oturumda kendi duygu durum bilgilerini paylaştığı, oturum sonunda mevcut katılımcıya da benzer duygu durum sorularının iletileceği bilgisi verilmiştir.

Alıcıların öfke seviyelerine dair net bir bilgi sunabilmek için, alıcının Ahlaki Öfke Ölçeğinden (Batson ve ark., 2007) aldıkları (uydurma) puanlar gösterilmiştir. Bu ölçüm aracında ölçeği yanıtlayan kişiye ne kadar rahatsız olmuş, kızgın, mutsuz, dalga geçilmiş, gücenmiş, şaşkına dönmüş, deliye dönmüş, kafası karışmış ve hakkı yenmiş hissettiğini 7'li Likert tipi (1-*hiç*; 7-*çok fazla*) ölçek üzerinden işaretlenmektedir. Katılımcılara alıcının öfke düzeyine dair bilgi verilirken tüm puanların 6 veya 7 olarak işaretli olduğu bir form sunulmuştur. Ardından, iki koşulda katılımcılara karşı tarafın deneyimlediği öfke duygusunun nedenine ilişkin farklı (ahlakla ilişkili veya ahlaktan bağımsız olmak üzere) bilgiler verilmiştir. Kontrol koşulunda ise öfkenin gerekçesi belirtilmemiştir. Deney gruplarına ilişkin bilgiler aşağıda sunulmuştur.

Deney Grupları

Ahlakla İlişkili Öfke

Ahlakla ilişkili öfke koşulundaki katılımcılara *"...Neden bu şekilde hissettiğini sorduğumuzda ise patronu tarafından iş yerinde haksızlığa uğradığını ve aynı işi yapmasına rağmen çalışma arkadaşlarına yatan priminin kendisine yatmadığını söyledi."* cümlesi ile bilgi verilmiştir.

Ahlaktan Bağımsız Öfke

Bağımsız öfke ilgili koşuldaki katılımcılara öfkenin nedeni olarak *"Neden bu şekilde hissettiğini sorduğumuzda ise tuttuğu takımın kaybettiğini bu nedenle böyle hissettiğini söyledi."* bilgisi verilmiştir.

Gerekçenin Belirtilmediği Öfke (Kontrol Grubu).

Kontrol koşulunda sadece alıcı rolündeki oyuncunun ahlaki öfke puanları gösterilmiştir.

Verilen bilgilerin anlaşıldığından emin olmak için manipülasyon kontrol sorusu sorulmuştur. Katılımcılar devamında karışık sırada birer aşamalık Diktatör Oyunu ve Ültimatom Oyununa katılmışlardır. Katılımcılar yanıtlarını Google Anketler aracılığı ile anonim olarak (deneyciden gizleyerek) rapor etmişlerdir. Son olarak, analitik düşünme soruları, demografik form ve araştırma deneyimlerine dair açık uçlu soruları doldurmuşlardır. Bu sorulara verilen cevaplar sayesinde çalışmanın inandırıcılığı teyit edilmiştir. Veri toplama aşaması sona erdiğinde katılımcılara bilgilendirme formu iletilmiş ve toplamda 40 TL para ile kendilerine teşekkür edilerek çalışma sonlandırılmıştır.

Bulgular

MANOVA sonuçlarına göre, Diktatör Oyununda adaletsizlikten kaynaklanan öfke koşulunda, diğer koşullara kıyasla, oyun partnerine daha fazla miktarda para aktarılmıştır, $F(2, 89) = 4.30$, $p = .017$, kısmi $\eta^2 = .09$. Fakat Ültimatom Oyununda deney koşulları arasında kaynak aktarımı açısından anlamlı bir fark bulunmamıştır, $p > .05$. Analitik düşünme eğilimi (yüksek vs. düşük) ile aktarılan para arasında her iki oyunda da anlamlı bir ilişki gözlenmemiştir, $p > .05$. Ültimatom Oyununda (*Ort* = 10.35, *SS* = 3.21) Diktatör Oyununa (*Ort* = 9.62, *SS* = 4.23) kıyasla daha çok para aktarımı yapılmıştır, $t(91) = 2.04$, $p = .04$.

Tartışma

Sonuçlara göre partnerin öfkesinden ziyade öfkenin ahlaki bağlamda olup olmaması kişilerin yalnızca Diktatör Oyunundaki kaynak aktarım miktarını etkilemektedir. Çalışma sonuçları bu bağlamda bir ilk olsa bile karşı tarafın duygu durumunun gerekçesini bilmenin farklı davranış örüntülerini yol açtığı bulgusu yeni değildir. Literatürde olumlu duyguların genellikle cömertliği ve iş birlikçi davranışları artırdığına, olumsuz duyguların ve özellikle öfkenin rekabetçiliği, karşılıklılığı veya daha az iş birlikçi davranışı teşvik ettiğine dair bulgular mevcuttur (Andrade ve Ho, 2007; Fabiannson ve Denson, 2012; Kirchsteiger ve ark., 2006). Nitekim, aktörlerin en adil teklifleri mutlu alıcılara, en az cömert teklifleri ise öfkeli ve tiksinmiş alıcılara verdiği bilinmektedir. Özel olarak, alıcının öfkeli olduğu durumda, aktör rolündeki kişi alıcının duygusunun kaynağını biliyorsa (örn., alıcının oyun öncesinde öfkeli yoksa mutlu bir klip mi izlediği bilgisine sahipse) oyunda daha adil teklifler sunmakta olduğu gösteren bulgular da vardır (Andrade ve Ho, 2007). Birlikte değerlendirildiğinde, bu sonuçlar birlikte oyun oynanan kişinin duygusunun karar alıcının oyundaki stratejisi için önemli bir belirleyici olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca bu etkinin yalnızca Diktatör Oyununda, diğer bir deyişle alıcının misilleme yapma ihtimalinin olmadığı bir bağlamda ortaya çıkmış olması, partnerin öfkesinin ahlakla ilişkili olmasının cömertliğe dair bir eğilimi arttırdığına, fakat Ültimatom Oyunu gibi stratejik bir oyunda etki yaratmadığına işaret etmektedir. Diktatör Oyununda, buradan hareketle, kişiler alıcı rolündeki katılımcının deneyimlediği haksızlığı ödünlemek üzere daha cömert olmayı tercih etmiş olabilirler. İleriki çalışmalarda bu olasılığın incelenmesi ve bu bulguların daha büyük örneklemlerle yeniden test edilmesine ihtiyaç vardır.

Kaynakça

Andrade, E. B. ve Ho, T. (2007). How Is the boss's mood today? I want a raise. *Psychological Science, 18*(8), *668-671.* https://doi.org/10.1111/j.1467-9280.2007.01956.x

Batson, C. D., Kennedy, C. L., Nord, L. A., Stocks, E. L., Fleming, D. Y. A., Marzette, C. M., ... ve Zerger, T. (2007). Anger at unfairness: Is it moral outrage?. *European Journal of Social Psychology, 37*(6), 1272-1285. https://doi.org/10.1002/ejsp.434

De Neys, W. ve Glumicic, T. (2008). Conflict monitoring in dual process theories of thinking. *Cognition, 106*(3), 1248-1299. https://doi.org/10.1016/j.cognition.2007.06.002

Fabiansson, E. C. ve Denson, T. F. (2012). The effects of intrapersonal anger and its regulation in economic bargaining. *PLoS ONE, 7*(12), e51595. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0051595

Fehr, E. ve Schmidt, K. M. (1999). A theory of fairness, competition, and cooperation. *The Quarterly Journal of Economics, 114*(3), 817-868. https://doi.org/10.1162/003355399556151

Forsythe, R., Horowitz, J. L., Savin, N. ve Sefton, M. (1994). Fairness in simple bargaining experiments. *Games and Economic Behavior, 6*(3), 347-369. https://doi.org/10.1006/game.1994.1021

Frederick, S. (2005). Cognitive reflection and decision making. *Journal of Economic Perspectives, 19*(4), 25-42. https://doi.org/10.1257/089533005775196732

Güth, W., Schmittberger, R. ve Schwarze, B. (1982). An experimental analysis of ultimatum bargaining. *Journal of Economic Behavior & Organization, 3*(4), 367-388. https://doi.org/10.1016/0167-2681(82)90011-7

Kahneman, D., Knetsch, J. L. ve Thaler, R. H. (1986). Fairness and the assumptions of economics. *The Journal of Business, 59*(S4), S285. https://doi.org/10.1086/296367

Kirchsteiger, G., Rigotti, L. ve Rustichini, A. (2006). Your morals might be your moods. *Journal of Economic Behavior and Organization, 59*(2), 155-172. https://doi.org/10.1016/j.jebo.2004.07.004

Pennycook, G., Cheyne, J. A., Seli, P., Koehler, D. J. ve Fugelsang, J. A. (2012). Analytic cognitive style predicts religious and paranormal belief. *Cognition, 123*(3), 335-346. https://doi.org/10.1016/j.cognition.2012.03.003

8. OTURUM
EMPATİ-ÖZGECİLİK-PROSOSYALLİK

Ahlaki İkilemlerde Karar Verme, Ahlaki Kimlik ve Özgecilik Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi

Decision Making in Moral Dilemmas, Examining the Relationship Between Moral Identity and Alturism

Hande Şenel[80]
Nevin Kılıç[81]
Zeynep Temel[82]

Özet

Bu çalışmada, 18-65 yaş arasındaki bireylerin ahlaki yargılarının kararı verenin kendisi veya başkası olmasına göre değişip değişmediğinin incelenmesi ve ahlaki ikilem karşısında verilen kararlara göre özgecilik ve ahlaki kimlik puanları arasında anlamlı farklılık olup olmadığının araştırılması hedeflenmiştir. Çalışmaya, yaş ortalaması 30.59 (*SS* = 10.69) olan, 234 kadın, 65 erkek ve 6 cinsiyetini belirtmeyen, toplamda 305 kişi katılmıştır. Katılımcılara sırasıyla orijinal ve modifiye edilmiş Tramvay İkilemi Senaryoları, Özgecilik Ölçeği, Ahlaki Kimlik Ölçeği ile son olarak Demografik Bilgi Formu verilmiştir. Tramvay ikilemi senaryosunda kişinin kendi eylemi ve bir yabancıdan beklediği eyleme ilişkin kararları ile bu kararları ahlaken doğru olarak değerlendirip değerlendirmedikleri sorulmuştur. Veriler, SPSS programında Ki-Kare Testi ve Bağımsız Örnek t-Testi ile analiz edilmiştir. Klasik tramvay ikileminde karar vericinin kendisi veya başkası olmasına göre kararların istatistiksel açıdan anlamlı farklılık gösterdiği bulunmuştur. Benzer şekilde ikilemin kendini feda etme versiyonunda, kişinin kendini feda etmesi ile başkasının kişiyi feda etmesi kararları arasında anlamlı farklılık bulunmuştur. Bu sonuçlar, kişinin kendi eylemleri ile başkalarının eylemleri hakkındaki ahlaki yargılarının farklılaştığını göstermektedir. Ayrıca ikilem karşısında kendini feda eden bireylerin ahlaki kimlik toplam puanlarının daha yüksek olduğu gözlemlenirken özgecilik toplam puanlarında anlamlı farklılık bulunamamıştır.

Anahtar sözcükler: Ahlaki ikilem, ahlaki kimlik, ahlaki yargılama, özgecilik, tramvay ikilemi

Abstract

This study aimed to investigate whether individuals aged 18 to 65 exhibit variations in moral judgments based on whether they make decisions for themselves or others and to explore potential differences in average altruism and moral identity scores depending on moral dilemma choices. The research included 305 participants, averaging 30.59 years of age (SD=10.69), consisting of 234 females, 65 males, and 6 participants who did not specify their gender. Participants were presented with original and modified Trolley Dilemma Scenarios, the Altruism Scale, Moral Identity Scale, and a Demographic Information Form. In the Trolley Dilemma scenario, participants' decisions regarding their actions and those expected from strangers, along with moral evaluations, were examined. Statistical analyses, including the Chi -Square Test and Independent Samples t-Test in SPSS, revealed significant differences in decision-making within the classic Trolley Dilemma based on whether decisions were for oneself or others. Similarly, in the self-sacrifice version of the dilemma, significant distinctions were observed between individuals sacrificing themselves and those sacrificing others. These results emphasize disparities in moral judgments between one's own actions and those of others.

[80] Lisans Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, hande.senel@stu.fsm.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8176-447X
[81] Dr., Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, nkiliç@fsm.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5803-5850
[82] Dr., Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, zyildiz@fsm.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8563-5635
[*] *Sorumlu Yazar:* Hande Şenel

Additionally, individuals choosing self-sacrifice exhibited higher moral identity scores, while no significant differences were observed in altruism scores.
Keywords: moral dilemma, moral identity, moral judgment, altruism, trolley dilemma

Uzun Özet

Giriş

Bu araştırmada, 18-65 yaş arası yetişkinlerin ahlaki ikilem karşısında verdikleri karar ile karara ilişkin ahlaki yargılarının kararı verenin kendisi veya başkası olmasına göre değişip değişmediğinin incelenmesi ve ikilem karşısında verilen kararlara göre özgecilik ve ahlaki kimlik puanları arasında anlamlı farklılık olup olmadığının araştırılması hedeflenmiştir. Kumova ve Bahçekapılı (2020) klasik ahlaki ikilemlerin yer verildiği araştırma sayısının Türkiye'de oldukça az olduğunu belirtmişlerdir. Aynı zamanda Türkiye'de yapılacak ahlaki karar verme çalışmalarında empati, özgecilik gibi kişisel eğilimler ve duygular arasındaki ilişkilerin incelenmesinin önemli olduğunu vurgulamışlardır.

Blasi (1983) tarafından ahlaki yargı ile ahlaki eylem arasındaki kayıp halka olarak nitelendirilen ahlaki kimlik kavramı, bilişsel, duygusal ve davranışsal bileşenlerle kimliğin alt boyutlarından biri olup içsel motivasyon sağlayarak kişiyi ahlaklı davranışlar sergilemeye sevk etmektedir. Literatürde, ahlaki yargılar ve ahlaki eylem arasında oluşan boşluğun (the moral judgment-action gap) ahlaki kimlik değişkeni ile ele alınmadığı görülmüş olup değişkenlerin birlikte incelenmesinin önemli olduğu düşünülmektedir (Patrick ve ark., 2018). Ayrıca bir durumda ahlaki kimlik etkinleştirildiğinde, özgeci eylemler biçiminde ahlaki davranışların ortaya çıkabildiği ve değişkenler arasındaki ilişkileri inceleyen araştırmalara ihtiyaç duyulmakta olduğu belirtilmektedir (Patrick ve ark., 2018; Stets ve McCaffree, 2014). Bu anlamda araştırmanın literatüre katkı sunacağı düşünülmektedir.

Yöntem

Katılımcılar

Araştırma Türkiye'de yaşamakta olan 18-65 yaş arası yetişkinlerin gönüllü katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Rastlantısal örnekleme yöntemiyle ulaşılan 305 katılımcıların cinsiyet dağılımı incelendiğinde 234 katılımcının kadın, 65 katılımcının erkek olduğu ve 6 katılımcının cinsiyetini belirtmek istemediği gözlenmiştir. Katılımcıların yaş ortalaması 30.59 olarak bulunurken standart sapma değeri 10.69 olarak bulunmuştur.

Veri Toplama Araçları

Tramvay İkilemi Senaryoları

Çalışma kapsamında katılımcılara Foot (1967) tarafından geliştirilen tramvay ikilemi ve kendini feda etmeyi içeren modifiye edilmiş tramvay ikilemi olmak üzere iki adet ikilem senaryosu yönetilmiştir. İkilem karşısında kişilere kendi eylemi ve bir yabancıdan bekledikleri eylemin ne olacağının yanı sıra kendi eylemini ve yabancının eylemini ahlaki açından doğru olarak değerlendirip değerlendirmedikleri sorulmuştur.

Ahlaki Kimlik Ölçeği

Ahlaki Kimlik Ölçeği Kürüm ve Ekşi (2019) tarafından geliştirilmiş olup 7'li likert tipinde 25 sorudan oluşmaktadır. Ölçek duygu, düşünce ve davranış olmak üzere üç alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçekten alınan puanın yüksekliği ahlaki kimlik puanlarının yüksekliğine işaret etmektedir. Ölçeğin toplam iç tutarlık katsayısı .94 olarak, alt boyutların iç tutarlık katsayıları duygu boyutu için .94, düşünce boyutu için .87 ve davranış boyutu için ise .84 olarak hesaplanmıştır.

Özgecilik Ölçeği

Özgecilik Ölçeği Ümmet ve arkadaşları (2013)tarafından geliştirilmiş olup 38 maddeden ve gönüllü faaliyetlere katılım, maddi yardım, travmatik durumlarda yardım, yaşlı/hastalara yardım, fiziksel güce dayalı yardım, eğitim sürecinde yardım, yakınlık

duygusundan kaynaklanan yardım olmak üzere yedi alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçek 5'li Likert tipinde olup ölçeğin toplam iç tutarlık katsayısı .93 olarak hesaplanmıştır.

İşlem

Araştırmanın etik kurul izni 29/13 sayılı karar ile tarihinde Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi'den 02/11/2023 tarihinde alınmıştır. Katılımcılardan her iki senaryoda hem kendi eylemini hem de bir yabancıdan beklediği eylemi bildirmesi istenmiştir. Ek olarak, bu eylemleri ahlaki açıdan doğru bulup bulmadığı soruları da sıra etkisi gözetilerek yöneltilmiştir. Senaryoların ardından Özgecilik Ölçeği ile Ahlaki Kimlik Ölçeği sunulmuş, son olarak Demografik Bilgi Formu SurveyMonkey aracılığı ile yöneltilmiştir.

Bulgular

Araştırmanın hipotezlerini incelemek amacıyla Ki-Kare Bağımsızlık Testi ve Bağımsız Örnek t Testi kullanılmıştır. Katılımcıların tramvay ikileminde karar vericinin bireyin kendisi veya başkası olmasına göre verdikleri kararlar arasında bir ilişki olup olmadığını incelemek için yapılan Ki-Kare Bağımsızlık Testi sonucuna göre karar vericinin bireyin kendisi ya da yabancı olması ile verilen kararlar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki gözlenmiştir, x^2 = 162.38; p < .05. Bu sonuca göre karar vericinin kendisi ya da başkası olmasıyla varılan kararlar arasında bağımsızlık söz konusu değildir.

İkilem karşısında karar vericinin bireyin kendisi veya başkası olmasına göre eylemi ahlaki açıdan değerlendirmeleri arasında bir ilişki olup olmadığını incelemek için yapılan Ki-Kare Bağımsızlık Testi sonucuna göre ikilem karşısında belirtilen eylemin bireyin kendisi ya da bir yabancı olması ile kararların ahlaken yargılanması arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki gözlenmiştir, x^2 = 176.50; p < .05. Bu sonuca göre ikilem karşısında belirtilen eylemin bireyin kendisi ya da bir yabancı olması ile kararların ahlaken yargılanması arasında bağımsızlık söz konusu değildir.

Tramvay ikileminin kendini feda etme versiyonunda bireyin kendi kararı ile bir yabancıdan beklediği karar arasında ilişki olup olmadığını incelemek için yapılan Ki-Kare Bağımsızlık Testi sonucuna göre kişinin kendi kararı ile bir yabancıdan beklediği eylem arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki gözlenmiştir, x^2 = 80.84; p < .05. Bu sonuca göre ikilemin kendini feda etme versiyonunda kararı verenin kişi ya da bir başkası olması ile verilen karar arasında bağımsızlık söz konusu değildir.

Tramvay ikileminin kendini feda etme versiyonunda bireyin kendi kararını ahlaki açıdan değerlendirmesi ile bir yabancının kararını ahlaki açıdan değerlendirmesi arasında bir ilişki olup olmadığını için yapılan Ki-Kare Bağımsızlık Testi sonucuna göre kişinin kendi kararını ahlaki açıdan değerlendirmesi ile bir yabancının eylemini ahlaki açıdan değerlendirmesi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki gözlenmiştir, x^2 = 93.64; p < .05. Bu sonuca göre ikilemin kendini feda etme versiyonunda kararı verenin kendisi ya da bir yabancı olması ile kişinin eylemi ahlaki açıdan değerlendirmesi arasında bağımsızlık söz konusu değildir.

Yapılan Bağımsız Örnek t-Testi sonuçlarına göre tramvay ikilemi karşısında kendini feda eden bireylerin ahlaki kimlik duygu ve düşünce alt boyut puanlarının kendini feda etmeyen bireylere göre daha yüksek olduğu gözlenirken; davranış alt boyutu için fark gözlenmemiştir. Bununla birlikte kendini feda eden ve etmeyen bireylerin özgecilik puanları arasında anlamlı bir farklılık gözlenmemiştir.

Tartışma

Literatürde araştırmanın değişkenlerini bir arada ele alan az sayıda çalışmaya rastlanmış olup, Türkiye'de ikilemler karşısında verilen karar ile varılan yargıların karar verici öznenin kendisi ya da başkası olmasına göre farklılaşıp farklılaşmadığını inceleyen bir araştırmaya rastlanmamıştır. Bu anlamda çalışmanın literatüre katkı sunacağı düşünülmektedir. Yurt dışı literatürde, çalışma bulguları ile benzer şekilde ahlaki ikilemlerde eylem seçimi ile eyleme ilişkin yargının farklılaşmakta olduğu; katılımcıların ahlaken kabul edilemez olarak değerlendirdikleri eylemi gerçekleştirmeyi seçebilmekte oldukları bulgusu mevcuttur (Tassy ve

ark., 2013). Kumova ve Bahçekapılı (2020) çalışmalarında eylem seçimi ve ahlaki yargılama arasında tutarsızlıklar olduğunu ifade etmişlerdir.

Türkiye'de ahlaki kimlik ve özgeciliğin ahlaki yargılama ile ele alındığı sınırlı çalışmalardan olan Karduz ve Özbey (2021) çalışmalarında ahlaki kimlik, ahlaki yargılama ve özgeci davranışlar arasında ilişki olduğunu bulmuşlardır. Yazarların özel yetenekli bireylerin katılımıyla gerçekleştirdikleri diğer araştırmada ahlaki kimlik düzeylerinin özgeci tutumları yordadığı gözlenmiştir (Özbey ve Karduz, 2018). Patrick ve arkadaşları (2018) tarafından ergenlik dönemindeki bireylerle yapılan araştırmada da katılımcıların ahlaki kimlik düzeylerinin, özgeci davranışlar ile pozitif yönde ilişkili olduğu bulgusu aktarılmaktadır.

Jiang ve arkadaşları (2016) tarafından ortaya konduğu üzere başkalarına ilişkin yargılarda beyinde dorsal yol kullanılırken, kendine ilişkin yargılarda ventral yol kullanılmaktadır. Araştırmanın bulgularında eylem beklentisini kişinin kendisi ya da bir başkasına göre değişmesi ile eylemi ahlaki açıdan değerlendirmelerindeki anlamlı farklılığı açıklamada aktör gözlemci yanlılığı kavramı bakımından ele almanın etkili olabileceği düşünülmektedir.

Mevcut araştırmada ikilem senaryolarında, kişinin kendi eylemi/yabancının eylemi ile kendi eyleminin ahlaki boyutu/yabancının eyleminin ahlaki boyutu soruları sıra etkisi gözetilerek değişimlenmiştir. Bu sayede katılımcıların tutarlılık eğiliminin önüne geçildiği düşünülmektedir. Ancak öz değerlendirme yönteminin ve senaryoların kullanılmasının bazı kısıtlılıkları bulunmaktadır. Bu nedenle, konunun daha sonraki çalışmalarda deneysel yöntem kullanılarak araştırılması önerilebilir.

Kaynakça

Blasi, A. (1983). Moral cognition and moral action: A theoretical perspective. *Developmental Review, 3*(2), 178-210. https://doi.org/10.1016/0273-2297(83)90029-1

Foot, P. (1967). The problem of abortion and the doctrine of the double effect. *Oxford Review, 5*, 1-7.

Jiang, Q., Wang, Q., Li, P. ve Li, H. (2016). The neural correlates underlying belief reasoning for self and for others: evidence from ERPs. *Frontiers in Psychology, 7*, 1501. https://doi.org/10.3389/fnhum.2022.919499

Karduz, F. F. A. ve Özbey, A. (2021). Moral identity, altruism and meaning in life in teacher candidates. *e-Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, *12*(5), 65-88. https://doi.org/10.19160/eijer.1001101

Kumova, F. ve Bahcekapili, H. G. (2020). Türk kültüründe yüksek ahlaki ikilem yaratan psikoterapist senaryoları ile klasik senaryolar: Duyguların faydacı/ deontolojik kararlar ile ilişkisi. *Psikoloji Çalışmaları, 40*(2), 385-427. https://doi.org/10.26650/SP2019-0068

Kürüm, B. ve Ekşi, H. (2022). Kimlik kavramına ahlaki bir bakış: Ahlaki kimlik ölçeğinin geliştirilmesi ve psikometrik özelliklerinin incelenmesi. *Değerler Eğitimi Dergisi, 20*(43), 135-167. https://doi.org/10.34234/ded. 105514

Özbey, A. ve Karduz, F. F. A. (2018). Özel yetenekli ve normal gelişim gösteren öğrencilerin ahlaki kimlik ve özgecilik düzeylerinin incelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *18*(4), 2207-2226. https://doi.org/10.17240/aibuefd.2018.18.41844-432053

Patrick, R. B., Bodine, A. J., Gibbs. J. C. ve Basinger, K. S. (2018). What accounts for prosocial behavior? roles of moral identity, moral judgment, and self-efficacy beliefs. *The Journal of Genetic Psychology, 179*(5), 1-15. https://doi.org/10.1080/00221325.2018.149147

Stets, J. E. ve McCaffree, K. (2014). Linking morality, altruism, and social solidarity using identity theory. *The Palgrave Handbook of altruism, morality, and social solidarity: formulating a field of study* içinde (ss. 333-351). Palgrave Macmillan US.

Tassy, S., Oullier, O., Mancini, J. ve Wicker, B. (2013). Discrepancies between judgment and choice of action in moral dilemmas. *Frontiers in Psychology*, *4*, 250. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2013.00250

Ümmet D., Ekşi H. ve Otrar M. (2013). Özgecilik (Altruism) Ölçeği Geliştirme Çalışması. *Değerler Eğitimi Dergisi*, *11*, 301-321,

Kolektif Tehditlerin İş Birliği ve Ahlaki Yargılar Üzerine Etkisi

The Effects of Collective Threats on Cooperation and Moral Foundations

İlayda Velioğlu[83]
Onurcan Yılmaz[84]
Fatih Bayrak
Burak Doğruyol
Ozan İşler
Simon Gaechter

Özet

Terör, 9/11 olaylarından sonra psikoloji literatüründe sıklıkla çalışılmaya başlanan bir konu olsa da terör olaylarının kontrol edilemez ve ön görülemez yapısı bu çalışmaların deneysel olmasını ve gerçek davranışı ölçmesini engellemiştir. Dolayısıyla literatürdeki çalışmalar küçük katılımcı sayısına sahip olduğu gibi ekolojik geçerlilikten uzak, korelasyonel desenlerle çalışılmıştır. Bu çalışma Kasım 2022 İstanbul bombalı saldırısının katılımcıların iş birliği davranışlarındaki ve ahlak yargılarındaki etkilerini deneysel bir desende araştırmıştır. Ön-test ve son-test katılımcılarını aynı kişiler oluşturmaktadır ve bu niteliğiyle güncel çalışma ilgili literatürde bir ilktir. Analizler katılımcıların bombalama olayı sonrasında daha az cömert davrandıklarını ve bağlanım değerlerine daha çok önem verdiklerini göstermiştir. Bombalama olayı hatırlatılan sağcılar bireyselleştirici değerlere daha çok önem verirken, orta görüşlü ve solcu katılımcılar bu değerlere verdikleri önemi azaltmıştır. Bombalama olayı hatırlatılan katılımcılar, bu olayın hatırlatılmadığı katılımcılara göre daha az iş birliği davranışında bulunmuştur. Sonuçlar literatürdeki ilgili açıklamaların Türkiye örneklemi için her zaman geçerli olmadığını göstererek yeni bir bakış açısına ihtiyaç olduğunu göstermiştir. Güncel çalışma sonuçları "Reaktif Muhafazakârlık Hipotezi"ni doğurmuştur. Sonuç olarak, bu çalışma terör olaylarının ahlaki tutumlar ve iş birliği davranışlarını nasıl etkilediğini ekolojik geçerliliği yüksek şekilde göstermiştir.

Anahtar sözcükler: Terör, ahlaki yargı, prososyallik, iş birliği

Abstract

While terrorism has been a frequently studied subject in psychology literature since the 9/11 attacks, its uncontrollable and unpredictable nature makes it difficult to conduct experimental research and measure the real behavior. Consequently, previous studies in the field often had small sample sizes and lacked ecological validity, relying on correlational patterns. This study uniquely explored the impact of the November 2022 Istanbul bombing on participants' cooperation behaviors and moral judgments through an experimental design. Notably, the same individuals participated in both the pre-test and post-test, a novel aspect in the existing related literature. The results revealed that, following the bombing, participants exhibited less generosity and placed greater importance on binding foundations. Right-wing individuals, when reminded of the bombing, emphasized individualizing foundations, while moderate and left-wing participants decreased their importance on these values. Additionally, those reminded of the bombing engaged in less cooperative behavior compared to those who

[83] Öğr. Gör., Medipol Üniversitesi, ilayda.velioglu@medipol.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3443-8110
[84] Doç. Dr., Kadir Has Üniversitesi, onurcan.yilmaz@khas.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6094-7162
Öteki yazarların bilgilerine Açık Bilim Sisteminde (OSF) şu adresten ulaşılabilir: https://osf.io/bvug5/
* *Sorumlu Yazar:* İlayda Velioğlu
Yazar Notu: Bildiri ilk yazarın "Kolektif Tehditlerin İş Birliği ve Ahlaki Yargılar Üzerine Etkisi" adlıyüksek lisans tezinin özetidir.

were not. These findings suggest that existing explanations in the literature may not universally apply to the Turkish context, calling for a fresh perspective, which we called as “Reactive Conservative Hypothesis.” Ultimately, this study offers valuable insights into how terroris attacks impact moral attitudes and cooperation with high ecological validity.
Keywords: terrorism, moral judgments, prosociality, cooperation

Uzun Özet

Giriş

11 Eylül sonrası terörizm, psikoloji literatüründe yoğun bir şekilde incelenmiştir. Ancak terör olaylarının tahmin edilemez ve kontrol edilemez yapısı, genellikle korelasyonel ve niyet düzeyinde ölçüm yapılan çalışmalara yol açmıştır. Bu çalışmalar, sınırlı katılımcı sayısı ve WEIRD (Batılı, Eğitimli, Endüstrileşmiş, Zengin, Demokratik) katılımcılarla sınırlı ekolojik geçerliliğe sahiptir. Bu nedenler, elde edilen sonuçların farklı kültürlere genellenmesini zorlaştırmıştır. Bu alanda öne sürülmüş farklı teorik yaklaşımlar arasında da zıt beklentilere rastlanmaktadır. Örneğin, Dehşet Yönetim Kuramı’na göre, terör olayları gibi insanlara kendi ölümlülüklerini hatırlatan durumlar büyük bir tehdit oluşturur ve insanlar mevcut görüşlerine daha sıkı sıkıya bağlanma eğilimindedir (Castano ve ark., 2011; Greenberg ve ark., 1995). Güdülenmiş Sosyal Biliş Olarak Muhafazakârlık Modeli'ne göre (Jost ve ark., 2003), muhafazakârlık varoluşsal tehditlere karşı koruyucu bir etki gösterir; dolayısıyla tehdit durumlarında insanlar muhafazakâr bir tutum benimser. 11 Eylül terör saldırıları sonrasında, liberallerin ve muhafazakârların politik olarak daha muhafazakâr olduğu gözlemlenmiştir (Nail ve Gregor, 2009). Güdülenmiş Sosyal Biliş Olarak Muhafazakârlık Modeli’nin bir uzantısı olan Reaktif Liberal Hipotezi'ne göre (Nail ve ark., 2009), tehdit durumunda liberaller ve muhafazakârlar benzer şekilde muhafazakârlaşırlar, ancak bu değişiklik liberallerde daha belirgindir. Londra bombalı saldırılarından sonra, politik liberallerin muhafazakâr bir tutum sergilediği ancak bu değişimin muhafazakârlar arasında daha az belirgin olduğu ve asıl değişimin liberallerde gerçekleştiği gözlemlenmiştir (van de Vyver ve ark., 2016). Sonuç olarak, teorik yaklaşımlar ve empirik çalışmalar arasında çelişen beklentiler ve sonuçlar bulunmaktadır.

Bu araştırmada bildiğimiz kadarıyla literatürde ilk kez denekler-arası bir desen kullanılarak katılımcıların gerçek terör olayı öncesi ve sonrasındaki gerçek ahlaki davranışları ölçülmüştür. Daha spesifik olarak, katılımcıların 13 Kasım 2022 İstanbul bombalı saldırısı öncesinde ve sonrasında ahlaki tutumları ve prososyal davranışlarındaki değişim incelenmiştir. Güdülenmiş Sosyal Biliş Olarak Muhafazakârlık Modeli ve Reaktif Liberal Hipotezi temel alınarak 7 tane araştırma hipotezi oluşturulmuştur:

H_1: Bombalı saldırı sonrasında artan tehditten dolayı bağlanım değerlerine verilen önem, öncesine göre artacaktır.

H_2: Bombalı saldırı sonrasında artan tehditten dolayı bireyselleştirici değerlere verilen önem, öncesine göre azalacaktır.

H_3: H_1 ve H_2’deki etkiler, politik liberallerde politik muhafazakârlara göre daha güçlü olacaktır.

H_4: H_1, H_2 ve H_3’deki etkiler, tehdit belirginliği grubunda kontrol grubuna göre daha güçlü olacaktır.

H_5: Bombalı saldırı sonrasında artan tehditten dolayı anonim partnerlere karşı kooperartif davranış ve cömertlik davranışı azalacaktır.

H_6: H_5’deki etkiler, politik liberallerde politik muhafazakârlara göre daha güçlü olacaktır.

H_7: H_5 ve H_6’daki etkiler, tehdit belirginliği grubunda kontrol grubuna göre daha güçlü olacaktır.

Yöntem

Katılımcılar

Araştırmanın ilk aşamasına başka bir bilimsel çalışma için iletişime geçilmiş 620 kişi katılmıştır. Araştırmanın İstanbul bombalaması sonrasındaki ikinci aşamasında bu katılımcılarla SMS yoluyla iletişime geçilmiş ve 222 (%68 kadın) katılımcı geri dönüş sağlamıştır. Katılımcıların %89'u İstanbul'da yaşamaktadır ve yaş aralığı 18-65 arasında değişmektedir. G*Power kullanılarak hesaplanan güç analizlerine göre bağımlı gruplar t-testi d = .15 ve 3 (ideoloji) x 2 (grup) denekler-arası ANOVA ise d = .27 üzerinde etki düzeyi yakalayabilmektedir.

Veri Toplama Araçları

Algılanan Tehdit Ölçeği

14 maddelik ölçek (bu çalışma için, α = .91) katılımcıların algıladıkları tehdidi belirtmeleri için geliştirilmiştir (Eedah ve Chang, 2020) ve ülkemizde ilk kez Aktar (2022) tarafından kullanılmıştır.

Kamusal Mallar Oyunu

Her oyuncuya başlangıçta eşit miktarda para verilir. Oyuncular paranın tamamını kendine alabilir veya istedikleri miktarı ortak havuza aktarabilir. Havuza aktarılan para ikiyle çarpılıp herkese eşit dağıtılacaktır. Havuza aktarılan para iş birliği ölçümü olarak kullanılır.

Diktatör Oyunu

Oyunda para verilen ve bu para üzerinde kontrole sahip aktif bir oyuncu ve sahip olacağı para miktarına aktif (diktatör) oyuncunun karar vereceği pasif oyuncu vardır. Aktif oyuncunun pasif oyuncuya aktardığı para miktarı cömertlik ölçümü olarak kullanılır.

Ahlaki Temeller Ölçeği-2

Ahlaki boyutları ölçmeyi amaçlayan ölçeğin 6 alt boyutu bulunmaktadır: Bakım, Sadakat, Kutsallık, Otorite, Eşitlik, Orantılılık) (Atari ve ark., 2022). Ölçek ülkemizde ilk kez Doğruyol ve arkadaşları (2023) tarafından kullanılmıştır ve alt ölçeklerin iç tutarlılık değerleri bu çalışmada .75 ile .84 arasında değişmektedir.

Demografik Form

Katılımcıların yaşları, cinsiyetleri, eğitim seviyeleri, sosyoekonomik düzeyleri, politik ideolojileri gibi temel demografik bilgilere cevap verdikleri klasik demografik formdur.

İşlem

Veri, çevrim içi olarak Qualtrics kullanılarak toplandı. Onam formunu onaylayan katılımcılar seçkisiz olarak manipülasyon veya kontrol grubuna atanmıştır. Manipülasyon grubu, İstanbul bombalamasıyla ilgili bir yazıyı okuyup Algılanan Tehdit Ölçeği'ni doldururken, kontrol grubu bu süreci araştırmanın son aşamasında gördü.

Bulgular

Manipülasyonun işe yarayıp yaramadığını tespit edebilmek için bağımsız grup t-testi uygulanmıştır. Manipülasyon grubu (Ort = 5.68, SS = 1.19), kontrol grubuna göre (Ort = 5.33, SS = 1.21), $t(220) = 2.21$, p = .028, d = 0.30, daha yüksek algılanan tehdit puanlarına sahiptir.

Katılımcılar politik ideolojiye göre üç gruba ayrılmıştır (sol: 1-3, orta: 4, sağ: 5-7). Ahlaki boyutlarda (bireyselleştirici ve bağlanım değerleri) ve prososyal davranışlarda (iş birliği ve cömertlik), bombalama öncesi ve sonrasındaki değişiklikleri değerlendirmek amacıyla bağımlı gruplar t-testi uygulanmıştır. Bireyselleştirici değerlerde anlamlı bir fark gözlemlenmemiştir (H_1). Bağlanım değerlerinde bombalama sonrasında (Ort= 4.09, SS = .65), bombalama öncesine göre (Ort = 3.98, SS = .70), $t(221) = -2.70$, p = .008, d = 0.22, anlamlı bir artış vardır (H_2). İş birliği davranışında anlamlı bir fark bulunmamış, ancak cömertlik davranışı bombalama sonrasında (Ort= 28.79, SS = 28.63), öncesine göre (Ort = 35.55, SS = 28.63), $t(221) = 2.97$, p = .003, d = 0.17, anlamlı bir düşüş göstermiştir (H_5).

Politik ideoloji ile manipülasyon arasında bir etkileşim olup olmadığını tespit edebilmek için ahlaki boyutların ve prososyal davranışların fark puanları üzerinde 3 (politik ideoloji: sol,

orta, sağ) x 2 (manipülasyon: tehdit belirginliği, kontrol) denekler arası ANOVA uygulanmıştır. Fark puanları bombalama öncesi ve sonrası puanların birbirinden çıkarılmasıyla elde edilmiştir. Anlamlı etkileşimler bulunduğu durumda post-hoc Bonferroni düzeltmesi uygulanmıştır. Bağlanım değerleri üzerinde temel etki veya etkileşim görülmemiştir (H_4). Bireyselleştirici değerlerde manipülasyon ve kontrol grupları arasında anlamlı bir etkileşim bulunmuş, $F(2, 216) = 4.36$, $p = .014$, $\eta p^2 = .039$. Manipülasyon grubundaki solcu (*Ort* = 0.150, *SS* = .62) ve sağcı (*Ort* = -0.305, *SS* = .66) katılımcılar arasında anlamlı fark bulunmuştur (H_4). Veriyi manipülasyon ve kontrol grubu şeklinde ikiye ayırarak uygulanan 3 (politik ideoloji) x 2 (zaman: bombalama öncesi, sonrası) ANOVA sonrasında farkın yalnızca manipülasyon grubundaki muhafazakârlardan kaynaklandığı görülmüştür, $F(2, 108) = 5.765$, $p = .004$, $\eta p^2 = 0.096$ (H_3). Muhafazakârlar bombalama sonrasında (*Ort*= 3.73, *SS* = .85), öncesine (*Ort* = 4.04, *SS* = .72) göre bireyselleştirici değerlere daha az değer vermiştir. İş birliği davranışında ise manipülasyonun temel etkisi bulunmuştur, $F(1, 216) = 5.39$, $p = .021$, $\eta p2 = 0.024$. Manipülasyon grubu (*Ort* = -5.75, *SS* = 25.90), kontrol grubuna göre (*Ort* = -2.96, *SS* = 29.84) anlamlı şekilde ortak havuza daha az para aktarmıştır (H_7). Cömertlik davranışında temel etki veya etkileşim bulunmamıştır (H_6).

Tartışma

Bulgular, bombalama sonrasında bireyselleştirici ve iş birliği davranışında değişim olmamakla birlikte, bağlanım değerlerinde artış ve cömertlik davranışında azalma olduğunu gösteriyor. Bombalama hatırlatılan muhafazakâr katılımcıların bireyselleştirici değerlere verdiği önem azalırken, ortacı ve liberal katılımcıların verdiği önem artmıştır. Hatırlatılanlar, kontrol grubuna göre olay sonrasında daha az iş birliği davranışı göstermiştir. Terör olayı sonrasında azalmış prososyallik davranışı, Güdülenmiş Sosyal Biliş Olarak Muhafazakârlık Modeli beklentileriyle uyumludur. Ancak, Reaktif Liberal Hipotezi'ne karşılık olarak, bireyselleştirici değerlerdeki farkın muhafazakârlardan kaynaklanması "Reaktif Muhafazakâr Hipotezi" olarak adlandırılan bir etkiyi göstermektedir.

Sonuç

Araştırma alanyazında ilk kez aynı katılımcıların gerçek bir terör saldırısı öncesinde ve sonrasında ahlaki tutumlarının ve prososyal davranışlarının ölçümü yüksek istatistiksel güç ile incelemiştir. Sebep-sonuç ilişkisi çıkarımını sağlamlaştırmak için deneysel manipülasyon kullanılmıştır. Fakat 2023 Türkiye-Suriye depremi sebebiyle veri toplama süreci beklenenden erken bitmiştir ve hedeflenen katılımcı sayısına ulaşılamamıştır. Ayrıca orta ideolojiye sahip katılımcıların çoğunluk olması katılımcıları gruplara bölmeyi zorlaştırmıştır. Sonraki araştırmalar muhafazakâr ve liberal katılımcı sayısının daha yüksek olmasını hedefleyebilir ve daha güçlü manipülasyon yöntemleri kullanabilir.

Kaynakça

Aktar, B. (2022). The effect of type of threat on political ideology [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Kadir Has Üniversitesi.

Atari, M., Haidt, J., Graham, J., Koleva, S., Stevens, S. T. ve Dehghani, M. (2022). Morality beyond the WEIRD: How the nomological network of morality varies across cultures. PsyArXiv. https://doi.org/10.31234/osf.io/q6c9r

Castano, E., Leidner, B., Bonacossa, A., Nikkah, J., Perrulli, R., Spencer, B. ve Humphrey, N. (2011). Ideology, fear of death, and death anxiety. *Political Psychology, 32*(4), 601-621. https://doi.org/10.1111/j.1467-9221.2011.00822.x

Doğruyol, B. Velioğlu, I., Bayrak, F., Acem, E., Isler, O. ve Yılmaz, O. (2023). An independent test of the moral foundations theory. Unpublished manuscript.

Eadeh, F. R. ve Chang, K. (2019). Can threat increase support for liberalism? New insights into the relationship between threat and political attitudes. *Social Psychological and Personality Science, 11*(1), 88-96. https://doi.org/10.1177/1948550618815919

Jost, J. T., Glaser, J., Kruglanski, A. W. ve Sulloway, F. J. (2003). Political conservatism as motivated social cognition. *Psychological Bulletin, 129*(3), 339-375. https://doi.org/10.1037/0033-2909.129.3.339

Nail, P. R. ve McGregor, I. A. (2009). Conservative shift among liberals and conservatives following 9/11/01. *Social Justice Research, 22*(2-3), 231-240. https://doi.org/10.1007/s11211-009-0098-z

Nail, P. R., McGregor, I. A., Drinkwater, A. E., Steele, G. M. ve Thompson, A. W. (2009). Threat causes liberals to think like conservatives. *Journal of Experimental Social Psychology, 45*(4), 901-907. https://doi.org/10.1016/j.jesp.2009.04.013

van de Vyver, J., Houston, D. M., Abrams, D. ve Vasiljevic, M. (2016). Boosting Belligerence. *Psychological Science, 27*(2), 169-177. https://doi.org/10.1177/0956797615615584

Tramvay İkileminde Kendini Feda Etme: Bilişsel Esneklik, Duygulanımsal ve Bilişsel Empatinin İncelenmesi

Self-Sacrifice in the Trolley Dilemma: Examination of Cognitive Flexibility, Affective, and Cognitive Empathy

Tuba İkbal Yayla[85]
Elif Çay[86]
Ayşenur Eren[87]
Nevin Kılıç[88]
Zeynep Temel[89]

Özet

Bu çalışmada ahlaki karar tiplerine göre bilişsel esneklik, bilişsel empati ve duygulanımsal empati puanlarının farklılaşıp farklılaşmadığı, ahlaki yargı tiplerinin kendini feda etme ve başkasını feda etme kararlarının senaryoların sunum sırasına göre değişip değişmediği incelenmiştir. Ahlaki kararlar, tramvay ikileminin geleneksel versiyonu olan başkasını feda etme (g-TP) ve modifiye edilmiş versiyonu olan kendini feda etme (m-TP) senaryolarına verilen yanıtlara göre sınıflandırılmıştır. m-TP senaryosunda kendini, g-TP senaryosunda bir kişiyi feda etme faydacı, m-TP senaryosunda beş kişiyi g-TP senaryosunda bir kişiyi feda etme ahlaken bencil (moral egoist), m-TP senaryosunda kendini g-TP senaryosunda beş kişiyi feda etme altruistik ve m-TP senaryosunda beş kişiyi g-TP senaryosunda da beş kişiyi feda etme ise deontolojik karar tipleri olarak belirlenmiştir. Çalışmaya 18-52 yaş arası 113 kadın, 47 erkek olmak üzere toplam 160 kişi dâhil edilmiştir. Katılımcılara önce demografik bilgi formu verilmiştir, ardından senaryoların sunulma sırası değişimlenerek; deney grubu (n=84) öncelikle m-TP ardından g-TP senaryolarını, kontrol grubu (n=76) ise önce g-TP ardından m-TP senaryolarını cevaplamıştır. Daha sonra gruplara Bilişsel Duygulanımsal Empati Ölçeği ve Bilişsel Esneklik Envanteri sunulmuştur. Senaryoların sunulma sırası ile g-TP ve m-TP senaryosuna verilen cevaplar arasındaki ilişki Ki-Kare Testi ile incelendiğinde m-TP senaryosunda senaryoların sunum sırasının etkisi görülürken, g-TP senaryosunda sıranın etkisi olmadığı görülmüştür. M-TP senaryosunu önce alan grubun kendini feda etme ve başkasını feda etme senaryolarına verdiği yanıtlardaki uyum ve g-TP senaryosunu önce alan grubun kendini feda etme ve başkasını feda etme senaryolarına verdiği yanıtlardaki uyum incelenmiş olup g-TP senaryosunu önce alanların cevaplarının uyum gösterdiği, m-TP senaryosunu önce alanların cevaplarının ise uyumsuz olduğu gözlenmiştir. Fark m-TP senaryosunu önce alan gruptan kaynaklanmaktadır. Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi sonucunda ise yargı tiplerine göre bilişsel esneklik, bilişsel empati ve duygulanımsal empati puan ortalamaları arasında istatistiksel açıdan anlamlı fark gözlenmemiştir. Bu sonuçlara göre, önce m-TP senaryosu alan grubun kendini feda etme oranları önce g-TP senaryosu alan gruba kıyasla daha düşüktür.

[85] Lisans öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, tubaikbal.yayla@stu.fsm.edu.tr, ORCID: 0009-0000-2599-4425
[86] Lisans öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, elif.cay@stu.fsm.edu.tr, ORCID: 0009-0004-4592-1492
[87] Lisans öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, aysenur.eren@stu.fsm.edu.tr, ORCID: 0009-0001-9307-3000
[4] Dr., Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, nkilic@fsm.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5803-5850
[5] Dr., Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, ztemel@fsm.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8563-5635
Sorumlu Yazar: Tuba İkbal Yayla

Anahtar sözcükler: Bilişsel Empati, Bilişsel Esneklik, Duygulanımsal Empati, Tramvay İkilemi

Abstract

This study examined whether cognitive flexibility, cognitive empathy, and affective empathy scores varied with different moral decision types and if the order of scenario presentation influenced moral judgments. Participants' moral decisions were categorized based on responses to the traditional (g-TP) and modified (m-TP) versions of the trolley problem. Sacrificing themselves in the m-TP scenario and one person in the g-TP scenario were labelled as utilitarian. Sacrificing five people in the m-TP scenario and one person in the g-TP scenario were considered moral egoists. Sacrificing themselves in m-TP and five people in g-TP made them altruistic, and sacrificing five people in both scenarios were classified as deontological decision types. A total of 160 participants, consisting of 113 females and 47 males aged 18-52, were included. Participants were first given a demographic information form, and then the order of presentation of scenarios was altered. Experimental group (n=84) responded first to m-TP scenarios and then g-TP scenarios, while the control group (n=76) followed the reverse order. Then, the Cognitive Affective Empathy Scale, and the Cognitive Flexibility Inventory were administered. When the relationship between the order of scenario presentations and responses to g-TP and m-TP scenarios was examined using the Two-Way Chi-Square Test, the influence of the presentation order was observed in the m-TP scenario, whereas no effect of order was found in the g-TP scenario. The alignment of responses to scenarios of self-sacrifice and sacrifice of others for the group that received the m-TP scenario first, and the alignment of responses to scenarios of self-sacrifice and sacrifice of others for the group that received the g-TP scenario first was examined. While the responses of those who received the g-TP scenario first showed alignment, the responses of those who received the m-TP scenario first were incongruent. The difference is attributed to the group that received the m-TP scenario first. One-way Analysis of Variance did not reveal any statistically significant differences in cognitive flexibility, cognitive empathy, and affective empathy score averages according to decision types. Consequently, the group that first received the m-TP scenario had lower rates of self-sacrifice compared to the group that first received the g-TP scenario.

Keywords: Cognitive Empathy, Cognitive Flexibility, Affective Empathy, Trolley Dilemma.

Uzun Özet

Giriş

Bu araştırmada, ahlaki yargı tiplerine göre bilişsel esneklik, bilişsel empati ve duygulanımsal empati puanlarının farklılaşıp farklılaşmadığı, ahlaki yargı tiplerinin kendini feda etme ve başkasını feda etme kararlarının senaryoların sunum sırasına göre değişip değişmediğinin incelenmesi hedeflenmiştir.

İnsan hayatını kurtarmak için aktif ve cesur adımlar atma konusunda, çoğu insanın "kişisel olarak dâhil olmaktan" şaşırtıcı derecede kaçındığı sonucu, tramvay problemi olarak bilinen bir dizi provokatif ahlaki ikilem üzerine yapılan araştırma bulgularından biridir (Foot, 1967). Thomson (2008), tramvay probleminde faydacı ve deontolojik karara yönelik tartışmalara bir çözüm getirme amacı ile "trilemma" önermiştir. Trilemma sonucu olarak, ahlaki açıdan kabul edilebilir tek seçenek, tramvayın yol boyunca devam etmesine izin verip beş kişiyi öldürmesidir.

Greene ve arkadaşları (2001), Kişisel ahlaki kararların çoğunlukla sosyal-duygusal tepkiler tarafından yönlendirildiğini (Thomson'ın Trolley probleminde olduğu gibi) savunmuşken, kişisel olmayan ahlaki kararların daha az sosyal-duygusal tepkilere ve daha çok bilişsel süreçlere dayandığını (Foot'ın Trolley Problemi'nde olduğu gibi) savunmuştur. Yine,

duygusal işlemenin ve bilişsel esnekliğin ahlaki karar verme ile olan ilgisini ortaya koyan birçok çalışma bulunmaktadır (Hartanto ve Shofwan, 2021; Mao ve Zhou, 2023).

Bu çalışmada, bahsedilen literatür bulguları doğrultusunda oluşturulan hipotezler aşağıda verilmektedir:

H_1: Kendini feda etme senaryosuna (m-TP) verdikleri cevaplar, senaryonun önce ya da sonra verilmesine göre farklılaşmaktadır.

H_2: Başkasını feda etme senaryosuna (g-TP) verilen cevaplar, senaryonun önce ve sonra verilmesine göre farklılaşmaktadır.

H_3: m-TP senaryosunu önce alan grubun kendini feda etme ve başkasını feda etme kararları uyumludur.

H_4: g-TP senaryosunu önce alan grubun kendini feda etme ve başkasını feda etme kararları uyumludur.

H_5: Bilişsel ve duygulanımsal empati puan ortalamaları ahlaki yargı tiplerine göre farklılaşmaktadır.

H_6: Bilişsel esneklik puan ortalamaları ahlaki yargı tiplerine göre farklılaşmaktadır.

Yöntem

Katılımcılar

Çalışmaya 18-52 yaş arası 113 kadın, 47 erkek olmak üzere toplam 160 katılımcı kartopu örnekleme yöntemi ile dâhil edilmiştir. Bireylerin yaş ortalaması 27.05 ve standart sapması 8.04'tür. Çalışma katılımcılara SurveyMonkey ile ulaştırılmış ve tamamlanması yaklaşık 10 dakika sürmüştür.

Veri Toplama Araçları

Geleneksel ve Modifiye Edilmiş Tramvay İkilemleri

İlk olarak Foot (1976) tarafından ortaya atılan tramvay ikileminin başkasını feda etme senaryosunu içeren geleneksel versiyonu ile kendini feda etme senaryosunu içeren modifiye edilmiş versiyonu kullanılmıştır.

Bilişsel ve Duygulanımsal Empati Ölçeği (BDEÖ)

2011 yılında Reniers ve arkadaşları tarafından geliştirilen Bilişsel ve Duygulanımsal Empati Ölçeği Gıca ve arkadaşları (2020) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Ölçek 4'lü Likert tipinde olup 31 maddeden oluşmaktadır. Beş alt boyutu (Duygu Bulaşması, Yakınsal Duyarlılık, Çevresel Duyarlılık, Perspektif Alma, Anlık Taklit) ve 2 üst boyutu (Duygulanımsal Empati, Bilişsel Empati) bulunmaktadır. Ölçeğin 5 alt boyutunun Cronbach alfa değerleri .65 ile .85 arasında değişmektedir.

Bilişsel Esneklik Envanteri (BEE)

Dennis ve van der Wal (2010) tarafından geliştirilmiş, Gülüm ve Dağ (2012) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. 5'li Likert tipinde, "alternatifler" (13 madde) ve "kontrol" (7 madde) olmak üzere iki alt boyuta sahip 20 maddelik bir ölçektir. Ölçeğin güvenirlik çalışmasında Cronbach alfa katsayısı = .90, "kontrol" alt boyutu .85, "alternatifler" alt boyutu .89 olarak bulunmuştur.

İşlem

Araştırmanın etik kurul izni 29/14 sayılı karar ile Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi'nden alınmıştır. Ahlaki yargı tipleri, tramvay ikileminin geleneksel versiyonu olan başkasını feda etme (g-TP) ve modifiye edilmiş versiyonu olan kendini feda etme (m-TP) senaryolarına verilen yanıtlara göre sınıflandırılmıştır. M-TP senaryosunda kendini, g-TP senaryosunda bir kişiyi feda etme faydacı, m-TP senaryosunda beş kişiyi g-TP senaryosunda bir kişiyi feda etme ahlaken bencil, m-TP senaryosunda kendini g-TP senaryosunda beş kişiyi feda etme altruistik ve m-TP senaryosunda beş kişiyi g-TP senaryosunda da beş kişiyi feda etme ise deontolojik karar tipleri olarak belirlenmiştir. Çalışmada gruplar arası deneysel dizayn kullanılmıştır. Senaryoların sunulma sırası değişimlenmiş; deney grubu (n=84) öncelikle m-TP ardından g-TP senaryolarını, kontrol grubu (n=76) ise g-TP ardından m-TP senaryolarını

cevaplamıştır. Ardından gruplara demografik bilgi formu, Bilişsel Duygulanımsal Empati Ölçeği ve Bilişsel Esneklik Envanteri sunulmuştur.

Bulgular

m-TP ve g-TP senaryolarına verilen kararların, senaryonun sunum sırasına göre farklılaşıp farklılaşmadığını incelemek amacıyla yapılan Ki-Kare analizleri sonucunda, m-TP senaryosundaki kararlar ile senaryonun sunum sırası arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık ($x^2_{(1)} = 5.275$, $p < .05$) gözlenmişken, g-TP senaryosundaki kararlar sunulma sırasına göre farklılaşmamaktadır ($x^2_{(1)} = 0.611$, $p > .05$). Bu sonuçlara göre, katılımcılar önce m-TP senaryosu aldıklarında, önce g-TP senaryosu alan gruba kıyasla, daha az kendini feda etme kararı vermektedirler.

m-TP senaryosunu önce alan grubun kendini feda etme ve başkasını feda etme kararlarının uyumluluğu ve g-TP senaryosunu önce alan grubun kendini feda etme ve başkasını feda etme kararlarının uyumluluğu incelenmiş, g-TP senaryosunu önce alan grupta kendini feda etme ve başkasını feda etme kararları uyumluyken ($\eta = 0{,}411$); m-TP senaryosunu önce alan grubun kendini feda etme ve başkasını feda etme kararları uyumsuz bulunmuştur.

Bireylerin ahlaki yargı tiplerine göre BDEÖ puanlarının farklılaşıp farklılaşmadığının incelenmesi için yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) sonucuna göre faydacı grubun BDEÖ puan ortalaması ($\underline{x}_f = 62.59$), altruistik grubun BDEÖ puan ortalaması ($\underline{x}_a = 60.44$), ahlaken bencil grubun BDEÖ puan ortalaması ($\underline{x}_{me} = 63{,}14$) ile deontolojik grubun BDEÖ puan ortalaması ($\underline{x}_d = 62.05$) arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gözlenmemiştir, $F(3,156) = 0.305$; $p > 0.05$. Bu sonuçlara göre bireylerin ahlaki yargı tiplerine göre BDEÖ puanları arasında fark olmadığı söylenebilir.

Bireylerin ahlaki yargı tiplerine göre BEE puan ortalamalarının farklılaşıp farklılaşmadığının incelenmesi için yapılan ANOVA sonucunda, faydacı grubun BEE puan ortalaması ($\underline{x}_f = 73.78$), altruistik grubun BEE puan ortalaması ($\underline{x}_a = 72.00$), ahlaken bencil grubun BEE puan ortalaması ($\underline{x}_{me} = 74{,}58$) ile deontolojik grubun BEE puan ortalaması ($\underline{x}_d = 72.27$) arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gözlenmemiştir, $F(3,156) = .544$; $p > .05$. Bu sonuca göre bireylerin ahlaki yargı tiplerine BEE puanları arasında fark olmadığı söylenebilir.

Tartışma

Çalışmada, ahlaken bencil karar tipinin daha önceki çalışmalara göre artışı şaşırtıcı bir sonuç vermektedir. Huebner ve Hauser'in (2011) çalışmasında yüksek oranda insanın bir yabancıyı kurtarmak için kendilerini feda ettiği görülmüştür.

Araştırmada bireylerin bilişsel ve duygulanımsal empati ile bilişsel esneklik düzeylerinin ahlaki yargı tiplerine göre farklılaşmadığı bulgusu elde edilmiştir. Ancak başka çalışmalarda duygusal işlemenin ahlaki değerlerle ilgili olduğu ortaya konulmuştur (Kadreva ve Hristova, 2016; Mao ve Zhou, 2023).

Literatürde bilişsel esnekliğin ahlaki karar verme ile olan ilişkisi incelendiğinde bilişsel esnekliğin karar verme, problem çözme becerisinde etkili olduğu gibi ahlaki yargılamada da etkisinin yüksek olduğu sonucu bulunmuştur. Bilişsel esneklik düzeyinin bireylerin etik ikilemlerde karar verme performanslarını etkilediği görülmüştür (Hartanto ve Shofwan, 2021).

Sonuç

Araştırmadan elde edilen sonuçlar, sorularda yapılan basit manipülasyonların karar verme mekanizmalarımızı ne derecede etkileyebileceğini vurgulamaktadır. Araştırmada daha büyük bir örnekleme ulaşılamaması ve bazı demografik değişkenlerde homojenlik sağlanamaması çalışmanın kısıtlıklarındandır. Gelecek çalışmalarda ahlaki kararlar ile ilişkili olabileceği düşünülen farklı psikolojik değişkenlerin incelenmesi ve Gawronski ve arkadaşları (2017) tarafından geliştirilen CNI modeli doğrultusunda değerlendirilmesi önerilebilir.

Kaynakça

Foot, P. (1976). The problem of abortion and the doctrine of the double effect. *Oxford Review, 5*, 5-15.

Gawronski, B., Armstrong, J., Conway, P., Friesdorf, R. ve Hütter, M. (2017). Consequences, norms, and generalized inaction in moral dilemmas: The CNI model of moral decision-making. *Journal of Personality and Social Psychology*, *113*(3), 343. https://doi.org/10.1037/pspa0000086

Gıca, Ş., Büyükavşar, A., İyisoy, M. S. ve Güleç, H. (2021). Bilişsel ve Duygulanımsal Empati Ölçeği'nin (BDEÖ) psikometrik özellikleri: Türk popülasyonunda güvenilirlik ve faktör analizi çalışması. *Archives Neuropsychiatry, 58*, 228-233. https://doi.org/10.29399/npa.27248

Greene, J. D., Sommerville, R. B., Nystrom, L. E., Darley, J. M. ve Cohen, J. D. (2001). An fMRI investigation of emotional engagement in moral judgment. *Science, 293*(5537), 2105-2108. https://doi.org/10.1126/science.1062872

Gülüm, I. V. ve Dağ, İ. (2012). Tekrarlayıcı Düşünme Ölçeği ve Bilişsel Esneklik Envanterinin Türkçeye uyarlanması, geçerliliği ve güvenilirliği. *Anadolu Psikiyatri Dergisi, 13*(3), 216-223.

Hartanto, H. ve Shofwan, I. (2021). Cognitive flexibility categorization in moral dilemma decision. *Proceedings of the Second Asia Pacific International Conference on Industrial Engineering and Operations Management* içinde (ss. 3305-3314). IEOM Society.

Huebner, B. ve Hauser, M. D. (2011). Moral judgments about altruistic self-sacrifice: When philosophical and folk intuitions clash. *Philosophical Psychology, 24*(1), 73-94. https://doi.org/10.1080/09515089.2010.534447

Kadreva, V. ve Hristova, E. (2016). Empathy and moral judgment in Trolley-like dilemmas. *International Journal "Information Content and Processing", 3*(2), 148-161

Mao, X. Ve Zhou, K. (2023). The relationship between empathy and moral judgement in typical and clinical populations. *Journal of Education, Humanities and Social Sciences, 10*, 209-214. https://doi.org/10.54097/ehss.v10i.6921

Thomson, J. J. (2008). Turning the trolley. *Philosophy & Public Affairs, 36*(4), 359-374. https://doi.org/10.1111/j.1088-4963.2008.00144.x

2023 Türkiye-Suriye Depremlerinin Prososyallik Üzerindeki Etkileri

The Effects of 2023 Türkiye-Syria Earthquakes on Prosociality

Melih Varol[90]
Onurcan Yılmaz[91]
İlayda Velioğlu
Fatih Bayrak
Bengi Aktar
Berke Aydaş
Sinan Alper
Ozan İşler
Canay Doğulu
Burak Doğruyol
Simon Gächter

Özet

Literatürde çeşitli tehditlerin tutumlar ve davranışlar üzerindeki etkilerini ölçen pek çok çalışma bulunsa da özel olarak deprem tehdidine odaklanan çalışmalar sınırlıdır. Literatürdeki bu eksikliği tamamlamak amacıyla iki ayrı ölçüm alınarak katılımcıların 2023 Türkiye-Suriye Depremleri öncesinde ve sonrasında prososyal tutumları ve davranışları (ekonomik oyunlar vasıtasıyla) ile deprem risk algıları ölçülerek meydana gelen değişimler incelenmiştir. Araştırma kapsamında ek olarak bir deprem video manipülasyonu geliştirilmiştir ve manipülasyonun olası etkileri deprem sonrasında alınan ölçümde incelenmiştir. Örneklem, araştırmanın iki aşamasına (deprem öncesi ve deprem sonrası) da katılan 388 katılımcıdan oluşmaktadır. Araştırma sonuçları kapsamında deprem sonrasında katılımcıların iş birliği davranışlarında ve deprem risk algılarında artış gözlemlenirken iş birliği niyetinde bir düşüş saptanmıştır. Cömertlik davranışlarında anlamlı bir farklılık saptanamasa da artış yönünde bir eğilim olduğu gözlemlenmektedir. Deprem manipülasyonunun prososyal davranış ve tutumlar üzerinde herhangi bir etkisinin olduğu saptanamamıştır. Gerçek bir deprem öncesinde ve sonrasında ölçüm alınarak deprem tehdidinin etkileri incelendiği için araştırma yüksek dış geçerliliğe sahiptir, dolayısıyla araştırmanın deprem ve genel olarak tehdit, tutum ve davranış literatürüne önemli bir katkı sunacağı düşünülmektedir.

Anahtar sözcükler: Deprem, prososyallik, cömertlik, iş birliği

Abstract

In the existing body of research, numerous studies have explored the effects of various threats on attitudes and behaviors, however, studies concerning the earthquake threat remain notably scarce. To make up for this deficiency in the literature, two different measurements were taken to investigate the differences between before and after the 2023 Türkiye-Syria Earthquakes in pro-social attitudes and behaviors (via economic games) and earthquake risk perceptions. In this study, we also developed an earthquake video manipulation, and we

[90] Uzm. Psk., Kadir Has Üniversitesi, melih.varol@stu.khas.edu.tr., ORCID: 0000-0002-0716-7458
[91] Doç. Dr., Kadir Has Üniversitesi, onurcan.yilmaz@khas.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6094-7162
Öteki yazarların bilgilerine Açık Bilim Sisteminde (OSF) şu adresten ulaşılabilir: https://osf.io/y928j/
** Sorumlu Yazar:* Melih Varol
Yazar Notu: Bildiri birinci yazarın "2023 Türkiye – Suriye Depreminin İşbirliği Davranışları ve Niyetleri Üzerindeki Etkisi" adlı yüksek lisans tezinin özetidir. Bu çalışma TUBİTAK 1001 "121K638 - Deprem Tehdidi Altında Toplumsal İş Birliği Nasıl Arttırılır?" projesi kapsamında yürütülüp fonlanmıştır.

examined the potential effects of the manipulation in the measurement taken after the earthquake. The sample of this study consists of 388 participants who participated in both stages of the research. The research results indicated a significant increase in cooperation behaviors and risk perceptions while a decrease in cooperation intentions after the earthquake. While we could not detect a significant difference in generosity behaviors, there was a positive trend. Manipulation did not have a significant effect on prosocial behaviors and attitudes. As we took measurements before and after a real earthquake, it has high external validity, therefore, it is expected that this research will make significant contributions to earthquake and more generally threat, attitude, and behavior literature.
Keywords: earthquake, prosociality, generosity, cooperation

Uzun Özet

Giriş

Literatürde doğal afetler ile ilgili yapılan çalışmalar doğal afetlerin oy verme davranışı, kişilerarası güven, risk algısı ve risk alma davranışı ile prososyal davranış ve tutumlar üzerindeki etkilerine odaklanmaktadır. Yapılan çalışmalar sonucunda doğal afetlerin görev başında olan belediye başkanlarına verilen oy oranının azalması (Abney ve Hill, 1966; Arceneaux ve Stein, 2006), zayıf sosyal ve kurumsal organizasyonu olan bölgelerde kişiler arası ilişkilerin zayıflaması (Carlin ve Love, 2014) ve risk algısının artması (Karancı ve Rüstemli, 1995) ile ilişkili olduğunu göstermektedir. Doğal afetlerden hemen sonra risk alma davranışlarının arttığı fakat aradan zaman geçtikten sonra azaldığı tespit edilmiştir (Eckel ve ark., 2009). Doğal afetlerin prososyal tutum ve davranışlar üzerinde olan etkileri bağlama göre değişmektedir, doğal afetlerin negatif etkilerine maruz kalan grupların prososyalliği azalırken (Akkayan ve ark., 2000; Simpson ve Serafini, 2019), doğal afetlere uzaktan tanıklık eden fakat negatif etkilerini doğrudan yaşamayan gruplarda ise prososyal tutum ve davranışların arttığı (Yonah, 2019) tespit edilmiştir.

Araştırma kapsamında deprem tehdidinin deprem risk algıları, iş birliği tutum ve davranışları ve cömertlik davranışları üzerindeki etkilerinin incelenmesi hedeflendi. Ek olarak geliştirilen deprem manipülasyonunun sözü geçen değişkenler üzerindeki etkisi incelendi. Araştırmanın hipotezleri aşağıda belirtilmiştir:

H1: Deprem risk algısı 2023 Türkiye-Suriye depremleri sonrasında artacaktır (ön-test vs. son-test).

H2: Cömertlik davranışı 2023 Türkiye-Suriye depremleri sonrasında artacaktır (ön-test vs. son-test).

H3: İş birliği davranışı 2023 Türkiye-Suriye depremleri sonrasında artacaktır (ön-test vs. son-test).

H4: İş birliği niyeti 2023 Türkiye-Suriye depremleri sonrasında artacaktır (ön-test vs. son-test).

H5: İlk dört hipotezde belirtilen etkiler deprem manipülasyon grubunda olan katılımcılarda kontrol grubunda olan katılımcılara oranla daha kuvvetli olacaktır.

Yöntem

Katılımcılar

MINT Lab veri toplama ağına üye olan ve araştırmanın ön test aşamasına katılan 1075 katılımcı çalışmaya davet edildi ve ekonomik oyun ölçümlerini (kamusal mallar ve diktatör oyunları) tamamlayan 388 katılımcı çalışmanın örneklemini oluşturmaktadır. Çalışmaya katılan her katılımcıya 50 TL değerinde Migros hediye çeki verildi ve 10 katılımcıya ekonomik oyunlarda verdikleri cevaba bağlı bir miktar ek Migros hediye çeki çekiliş yapılarak dağıtıldı. Çalışma ilk dört hipotez için %99, beşinci hipotez için %95 güce sahiptir (α = .05, f^2 = .15).

Veri Toplama Araçları

Diktatör oyunu

Diktatör oyununda katılımcılara 100 TL tahsis edilmiştir ve bu 100 TL'yi istedikleri gibi kendileri ve öteki katılımcı arasında bölüştürme seçeneği verilmiştir. Öteki katılımcıya verilen para miktarı katılımcının cömertlik davranış puanını oluşturmaktadır.

Kamusal Mallar Oyunu

Kamusal mallar oyununda katılımcılara 100 TL verilmiştir ve bu 100 TL'yi özgür bir şekilde kendileri ve ortak para havuzu arasında paylaştırma hakkı tanınmıştır. Katılımcıların ortak para havuzuna aktardığı toplam para miktarı iki ile çarpılıp grubu oluşturan dört katılımcı arasında eşit pay edilmiştir. Katılımcıların aldığı para miktarı kamusal mallar oyununda kendilerine ayırdıkları para ile ortak havuzdan geri dönen paranın toplamıdır. Katılımcının ortak havuza ayırdığı para miktarı iş birliği davranış puanını oluşturmaktadır.

İş Birliği Olarak Ahlak

İş birliği olarak ahlak ölçeği katılımcıların iş birliği niyetini ölçmektedir. Ölçek, Curry ve arkadaşları tarafından 2019 yılında geliştirildi ve Yılmaz ve arkadaşları tarafından 2021 yılında Türk kültürüne uyarlandı. Ölçek 21 maddeden ve 7 boyuttan oluşmaktadır. Bu çalışma kapsamında Yılmaz ve arkadaşlarının yürüttüğü 2021 yılındaki çalışma ile uyumlu olarak toplam iş birliği niyeti puanı hesaplanmıştır.

Nesnel ve Öznel Deprem Risk Algısı Ölçeği

Velioğlu ve arkadaşları (2022) tarafından geliştirilen bu ölçekte katılımcıların risk algı düzeyleri ölçülmektedir ve nesnel (4 madde, α = .86) ile öznel deprem risk algısı (3 madde, α = .75) olarak iki alt boyuttan oluşmaktadır. Nesnel risk algısı katılımcıların fiziksel alanın güvenliği hakkındaki algılarını ölçerken öznel risk algısı katılımcıların kişisel güvenlik algılarını incelemektedir. Her madde 1 ve 7 puan arasında kodlanmaktadır ve yüksek risk algısı puanları yüksek deprem risk algısına işaret etmektedir.

İşlem

Veri toplama işlemi 20-29 Nisan 2023 tarihleri arasında çevrim içi olarak Qualtrics kullanarak gerçekleştirilmiştir. Katılımcılar çalışma başında seçkisiz bir şekilde deprem manipülasyonu (deprem görüntüleri) veya kontrol grubuna (sanat ve moda ile ilgili görüntüler) atanıp 35 saniye video izlediler. Sonraki aşamada katılımcılar seçkisiz bir sırada ekonomi oyunları (kamusal mallar ve diktatör oyunu) ve iş birliği olarak ahlak ölçeğini tamamladılar. Son olarak nesnel ve öznel risk algıları ölçeğini cevapladıktan sonra katılımcılar demografik formu doldurarak çalışmayı sonlandırdı.

Bulgular

2 (zaman: ön test vs. son test) x 2 (manipülasyon: deprem manipülasyonu vs. kontrol) karma desen ANOVA sonuçları depremden sonra (*Ort* = 5.547, *SS* = 1.08, GA %95 [5.44, 5.65]) deprem öncesine oranla (*Ort* = 5.108, *SS* = .61, GA %95 [5.05, 5.17]) katılımcıların deprem risk algılarında anlamlı bir artışın meydana geldiğine işaret etmektedir ($F(1, 382) = 77.35$, $p < .001$, $\eta^2 = .17$). Bulgular hipotez 1'i desteklemektedir.

2 (zaman: ön test vs. son test) x 2 (manipülasyon: deprem manipülasyonu vs. kontrol) karma desen ANOVA sonuçları depremden sonra katılımcıların cömertlik davranışlarında anlamlı bir değişimin meydana gelmediğini göstermiştir ($F(1, 386) = 3.64$, $p = .057$, $\eta^2 = .01$). Bulgular hipotez 2'yi desteklememektedir.

2 (zaman: ön test vs. son test) x 2 (manipülasyon: deprem manipülasyonu vs. kontrol) karma desen ANOVA sonuçları depremden sonra (*Ort* = 58.96, *SS* = 1.50, GA %95 [55.99, 61.88]) deprem öncesine oranla (*Ort* = 53.10, *SS* = 1.41, GA %95 [50.30, 55.86]) katılımcıların iş birliği davranışlarında anlamlı bir artışın gerçekleştiğine işaret etmektedir ($F(1, 388) = 12.72$, $p < .001$, $\eta^2 = .03$). Bulgular hipotez 3'ü desteklemektedir.

2 (zaman: ön test vs. son test) x 2 (manipülasyon: deprem manipülasyonu vs. kontrol) karma desen ANOVA sonuçları depremden sonra (*Ort* = 62.78, *SS* = .90, GA %95 [61.02, 64.54]) deprem öncesine oranla (*Ort* = 65.91, *SS* = .80, GA %95 [64.32, 67.48]) katılımcıların

iş birliği niyetlerinde anlamlı bir azalma meydana geldiğine işaret etmektedir ($F(1, 383) = 11.57$, $p = .001$, $\eta^2 = .03$). Bulgular hipotez 4 ile çelişmektedir.

Hipotez 5'in aksine deprem manipülasyonunun katılımcıların prososyal niyet ve davranışlarında herhangi bir etkisinin olduğu saptanamamıştır.

Tartışma

Çalışma sonuçlarına göre deprem sonrasında deprem öncesine oranla deprem risk algıları ve iş birliği davranışlarında anlamlı bir artış olduğu tespit edilmiştir. Bulgular 1 ve 3. Hipotezi destekler niteliktedir. Çalışma deprem bölgesinden uzak katılımcılarla yürütüldüğü için bulgular literatürdeki çalışma sonuçları ile uyumludur. Öte yandan iş birliği niyetlerinde bir azalma meydana geldiği saptanmıştır. Hipotez 4 ile çelişen bulgular literatürde olan niyet-davranış boşluğu problemine işaret etmekte ve psikolojik araştırmalarda daha fazla davranış ölçümlerinin alınması gerektiğini göstermektedir. Bulgular cömertlik davranışlarında anlamlı bir ölçüde artışa işaret etmemektedir ve dolayısıyla Hipotez 2 desteklenmemiştir. Literatürdeki çalışmalar doğal afet bölgesinden uzak fakat doğal afetin etkilerini gözlemleyen kişilerin prososyal davranışlarında bir artış meydana geldiğine işaret ettiği için bulgular literatür ile çelişmektedir. Son olarak Hipotez 5'in aksine deprem manipülasyonunun bağımlı değişkenler üzerinde herhangi bir etkisinin olduğu saptanamamıştır. Katılımcıların deprem risk algısının yüksek olduğu göz önünde bulundurarak manipülasyonun etkisizliğinin 2023 Türkiye-Suriye depremlerinin yaratmış olabileceği tavan etkisinden kaynaklanmış olabileceği öne sürülebilir.

Sonuç

Çalışmanın doğal afet ve politik psikoloji literatürlerine pek çok katkısı bulunmaktadır. Politik psikoloji literatüründe deprem tehdidine odaklanan çalışma sayısı sınırlıdır, dolayısıyla yürütülen deprem temalı çalışma literatürde çalışılan konuları çeşitlendirmektedir. Araştırma kapsamında gerçek bir deprem öncesinde ve sonrası ölçümler alındığı için çalışma yüksek dış geçerliliğe sahiptir. Literatürdeki çalışmaların örneklemi genel olarak Batılı ülkelerden meydana gelmektedir. Çalışmamızın Türkiye'den katılımcılarla yürütülmüş olması literatürdeki örneklem çeşitliliğini arttırmaktadır. Politik psikoloji literatüründeki çalışmalar genel olarak niyet ölçümlerine odaklanmaktadır. Çalışma kapsamında niyet ölçümlerinin yanı sıra davranış ölçümleri de alınmıştır. Davranış ölçümlerinin çalışma kapsamında kullanılması alanın yöntemsel çeşitliliğinin arttırılması açısından önemli bir katkıdır. Çalışmanın kısıtlılıkları arasında deprem manipülasyonunun çalışmaması ve ekonomik oyunların oynandığı partnerin anonim olması yer almaktadır. Sonraki çalışmalar depremin etkisinin nispeten azaldığı bir zamanda manipülasyonun olası etkilerini incelenmesi, ekonomik oyunların farklı senaryolar çerçevesinde oynanması (ekonomik oyunun oynanacağı partnerin arkadaş, akraba veya dış grup üyesi olması) ile farklı senaryolar arasındaki olası farkların incelenmesi üzerinde durabilir.

Kaynakça

Abney, F. G. ve Hill., L. B. (1966). Natural disasters as a political variable: The effect of a hurricane on an urban election. *The American Political Science Review, 60*(4), 974-81. https://doi.org/10.2307/1953770

Arceneaux, K. ve Stein, R. M. (2006). Who is held responsible when disaster strikes? The attribution of responsibility for a natural disaster in an urban election. *Journal of Urban Affairs, 28*(1), 43-53. https://doi.org/10.1111/j.0735-2166.2006.00258.x

Akkayan, T., Kırımlı, Y. ve Polat, T. (2000). *Deprem yardımlarından yararlananların değerlendirme raporu*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Carlin, R. E., Love, G. J. ve Zechmeister, E. J. (2014). Trust shaken: Earthquake damage, state capacity, and interpersonal trust in comparative perspective. *Comparative Politics, 46*(4), 419-453. https://doi.org/10.5129/001041514812522761

Curry, O. S., Mullins, D. A. ve Whitehouse, H. (2019). Is it good to cooperate? Testing the theory of morality-as-cooperation in 60 societies. *Current Anthropology, 60*(1), 47-69. https://doi.org/10.1086/701478

Eckel, C. C., El-Gamal, M. A. ve Wilson, R. K. (2009). Risk loving after the storm: A Bayesian-Network study of Hurricane Katrina evacuees. *Journal of Economic Behavior & Organization, 69*(2), 110-124. https://doi.org/10.1016/j.jebo.2007.08.012

Karanci A.N. ve Rüstemli A. (1995). Psychological consequences of the 1992 Erzincan (Turkey) earthquake. *Disasters.,19*(1), 8-18. https://doi.org/10.1111/j.1467-7717.1995.tb00328.x

Simpson, E. ve Serafini, M. (2019). Earthquake citizens: Disaster and aftermath politics in India and Nepal. *Ruptures: Anthropologies of discontinuity in times of turmoil* içinde (ss. 193-217). UCL Press. https://doi.org/10.2307/j.ctvf3w1v4.15

Velioğlu, İ., Varol, M., Bayrak, F., Doğulu, C., Alper, S., Doğruyol, B., İşler ve Yılmaz, O. (Ekim, 2022). Öznel ve nesnel deprem risk algısı ve işbirliği olarak ahlak. *21. Ulusal Psikoloji Kongresinde sunulan makale*, Doğuş Universitesi, İstanbul.

Yilmaz, O., Harma, M. ve Doğruyol, B. (2021). Validation of Morality as Cooperation Questionnaire in Turkey, and its relation to prosociality, ideology, and resource scarcity *European Journal of Psychological Assessment, 37*(2), 149-160. https://doi.org/10.1027/1015-5759/a000627

Yonah, H. (2019). *Major life changing events and prosocial behavior: Terrorism, mass shootings, natural disasters, immigration and philanthropy* [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Hebrew Üniversitesi.

9. OTURUM
GÜNCEL YAKLAŞIMLAR

Psikoloji ve Yapay Zekâ Etiği

Psychology and AI Ethics

Ulaş Başar Gezgin[92]

Özet

Yapay zekâ, hızla psikolojiye etki etmektedir. Yapay zekâya aşırı güven olarak nitelenen yapay zekâ fetişizmi ve tersine güvensizlik, yapay zekâ-insan ilişkisinde önem kazanmaktadır. Sohbet robotları (chatbot) özellikle bilişsel davranışçı ve insancıl terapistleri taklit etmekte ve yapılan çalışmalarda olumlu etkiler bıraktıkları gözlemlenmektedir. Öte yandan, yapay zekâ, etik davranıştan bağımsız değildir. Yapay zekânın psikolojide kullanımı birçok etik sorun doğurmaktadır. Bunların başında kişisel gizlilik sorunu gelmektedir. Öte yandan, terapiye erişimdeki toplumsal eşitsizliği kırmada, sohbet robotlarının etkili olması beklenmektedir. Kolay erişilebilirlik ve düşük maliyet, sohbet robotlarının olumlu özellikleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Sohbet robotları da insan terapistler gibi birtakım ahlaki ikilemler yaşarlar: Örneğin, bir sohbet robotu, danışan tarafından açıklanan bir suçu, ikili ilişki dışına taşımalı mıdır? Sohbet robotunun iki tepkisi de zarar verici olacaksa, sohbet robotu hasarı daha az olan seçeneği nasıl seçecektir? Ayrıca yapay zekâ, doğru verilerle eğitilmemişse ön yargılı olabilmektedir. Örneğin, daha önceki veriler ırkçı olduğu için Siyahları suçlu bulan yapay hukuk programları, ölümcül derecede yanıltıcı olabilmektedir. Aynısını yapay zekâ psikolojisi için de düşünebiliriz. Diğer ilgili kavramlar, algoritma şeffaflığı ile hesap verebilirlik ve bunların bir sonucu olan açıklanabilir yapay zekâ ve sorumlu yapay zekâ olmaktadır. Bu çalışma, henüz çok az çalışılan bir alandaki bir tartışma metnidir. Psikoloji bağlamında yapay zekâ etiği, adillik, güven, hesap verirlik, yinelenebilirlik; aydınlatılmış onam; yanlılık, güvenlik, şeffaflık, danışan gizliliği, kötüye kullanılma olasılığı gibi kavramları kapsamaktadır.
Anahtar Sözcükler: Yapay zekâ, yapay zekâ etiği, yapay zekâ psikolojisi, sohbet robotları, yanlılık ve şeffaflık

Abstract

Artificial intelligence is rapidly affecting psychology. Artificial intelligence fetishism, defined as excessive trust in artificial intelligence, and in contrast, distrust, gain importance in the artificial intelligence-human relationship. Chatbots especially imitate cognitive behavioral and humanistic therapists, and studies have shown that they have positive effects. On the other hand, artificial intelligence is not independent of ethical behavior. The use of artificial intelligence in psychology raises many ethical problems. The most important of these is the issue of personal privacy. On the other hand, chatbots are expected to be effective in breaking social inequality in access to therapy. Easy accessibility and low cost are the positive features of chatbots. Chatbots, like human therapists, experience moral dilemmas: For example, should a chatbot take a crime disclosed by the client outside the dyadic relationship? If both of the chatbot's reactions will be damaging, how will the chatbot choose the less damaging option? Etc. Additionally, artificial intelligence can be biased if it is not trained with the right data. For example, artificial law programs that convict Black people because prior data is racist can be fatally misleading. We can think of the same for the psychology of artificial intelligence. Other related concepts are algorithm transparency and accountability, and their corollaries, explainable AI and responsible AI. This study is a discussion text in a field that is still little studied. Artificial intelligence ethics in the context of psychology, covers concepts such as

[92] Prof. Dr. İstanbul Galata Üniversitesi, ulasbasar@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6075-3501

fairness, trust, accountability, replicability; informed consent; bias, security, transparency, client confidentiality, and the possibility of abuse.
Keywords: artificial intelligence, ai ethics, psychology of artificial intelligence, chatbots, bias and transparency

Uzun Özet

Özet

Yapay zekâ, hızla psikolojiye etki etmektedir. Yapay zekâya aşırı güven olarak nitelenen yapay zekâ fetişizmi ve tersine güvensizlik, yapay zekâ-insan ilişkisinde önem kazanmaktadır. Sohbet robotları (chatbot) özellikle bilişsel davranışçı ve insancıl terapistleri taklit etmekte ve yapılan çalışmalarda olumlu etkiler bıraktıkları gözlemlenmektedir. Öte yandan, yapay zekâ, etik davranıştan bağımsız değildir. Yapay zekânın psikolojide kullanımı birçok etik sorun doğurmaktadır. Bunların başında kişisel gizlilik sorunu gelmektedir. Öte yandan, terapiye erişimdeki toplumsal eşitsizliği kırmada, sohbet robotlarının etkili olması beklenmektedir. Kolay erişilebilirlik ve düşük maliyet, sohbet robotlarının olumlu özellikleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Sohbet robotları da insan terapistler gibi birtakım ahlaki ikilemler yaşarlar: Örneğin, bir sohbet robotu, danışan tarafından açıklanan bir suçu, ikili ilişki dışına taşımalı mıdır? Sohbet robotunun iki tepkisi de zarar verici olacaksa, sohbet robotu hasarı daha az olan seçeneği nasıl seçecektir? Ayrıca yapay zekâ, doğru verilerle eğitilmemişse ön yargılı olabilmektedir. Örneğin, daha önceki veriler ırkçı olduğu için Siyahları suçlu bulan yapay hukuk programları, ölümcül derecede yanıltıcı olabilmektedir. Aynısını yapay zekâ psikolojisi için de düşünebiliriz. Diğer ilgili kavramlar, algoritma şeffaflığı ile hesap verebilirlik ve bunların bir sonucu olan açıklanabilir yapay zekâ ve sorumlu yapay zekâ olmaktadır. Bu çalışma, henüz çok az çalışılan bir alandaki bir tartışma metnidir. Psikoloji bağlamında yapay zekâ etiği, adillik, güven, hesap verirlik, yinelenebilirlik; aydınlatılmış onam; yanlılık, güvenlik, şeffaflık, danışan gizliliği, kötüye kullanılma olasılığı gibi kavramları kapsamaktadır.

Yapay zekâ etiğine birçok nedenle ihtiyacımız var. Bunlardan biri yapay zekânın girilen verilerin yanlılığı nedeniyle, ön yargılı olma olasılığıdır (Zhuo ve ark., 2023). Ayrıca, yapay zekâya güven duymamız gerekiyor ama bu bağlamda güven kavramı muğlak kalmaktadır (Reinhardt, 2022). Değişik yapay zekâ etiği ilke önerilerinden ortak yanları ortaya çıkarmak mantıklı olabilir; ancak Rudschies ve arkadaşları (2020), bu duruma karşı çıkmaktadır, çünkü oyuncuların farklılaştığı noktalar da ortaklaştıkları noktalar kadar değerli olabilmektedir. Bu farklar, oyuncuların farklı tipte olmalarından (kamu, özel, STK vb.) ileri gelebilmektedir (Rudschies ve ark., 2020).

Jobin ve arkadaşları (2019) genel olarak yapay zekâ etiğinin beş öğesinden söz açmaktadır: Şeffaflık, adalet, zarar vermezlik, sorumluluk ve gizlilik. Morley ve arkadaşlarının (2020; 2021a) ise ileri sürdüğü 5 öğe şunlardır: Zarar vermezlik, yararlılık, özerklik, adalet, açıklanabilirlik. Açıklanabilir yapay zekâ (AYZ), insanlar tarafından anlaşılır ve yorumlanabilir olan yapay zekâya karşılık gelmektedir (Vainio-Pekka ve ark., 2023). Cortese ve arkadaşları (2022), açıklanabilirliğin bir ilke olmaması, bunun yerine ilk dördünün üzerinden bir çıkarım sayılması gerektiğini ileri sürmektedir.

Bir diğer araştırmada, İkkatai ve arkadaşları (2022), 8 izleği tarif etmektedir: Gizlilik, hesap verirlik, güvenlik, şeffaflık ve açıklanabilirlik, ayrımcılığın olmaması ve adalet, teknolojinin insan tarafından kontrolü, profesyonel sorumluluk ve insani değerlerin desteklenmesi. Hagendorff (2022a) ise dört yapay zekâ erdemi olarak şunları saymaktadır: Adalet, dürüstlük, sorumluluk ve önemseme. Empirik bir çalışmada Khan ve arkadaşları (2023), en önemli yapay zekâ etiği ilkelerinin şeffaflık, hesap verirlik ve gizlilik olduğunu; yapay zekâ etiğindeki zorluklar olarak ise, etik bilgi yokluğu, yasal çerçeve yokluğu ve etik kurul yokluğunun sayıldığını bulgulamaktadır. Sanderson ve arkadaşları (2023), Avustralya'da

yaptıkları çalışmada şu yapay zekâ etiği ilkelerini saptamaktadır: Gizliliğin korunması ve güvenlik; güvenirlik; şeffaflık ve açıklanabilirlik; adalet; karşı çıkılabilirlik; hesap verirlik; insan-merkezli değerler; ve insani, toplumsal ve çevresel iyi oluş. Başka bir araştırmaya göre, yapay zekâ bağlamında en çok dile getirilen etik ilkeler ise şeffaflık, gizlilik ve güvenliktir (Franzke, 2022).

Daha eleştirel bir bakışa sahip olan Munn (2023), birçok yapay zekâ etiği ilkesinin anlamsız olduğunu ileri sürmektedir, çünkü bunlar, yapay zekânın toplumdaki genel zulüm düzenekleriyle bağını görememektedir. Heilinger (2022) de benzer bir biçimde yapay zekâ etiğiyle toplumsal adaletsizlikler arasındaki bağın gözden kaçırılmaması gerektiğini düşünmektedir. Yapay zekâ etiği bağlamında toplumsal adaletsizliklere ve eşitsizliklere dikkat çekenlerden biri de Birhane ve arkadaşlarıdır (2022). Aynı biçimde, Ryan ve arkadaşları (2022), yapay zekâdaki güç asimetrisini ele almaktadır. Mulligan ve Elaluf-Calderwood (2021), yapay zekânın iklim değişikliğine yönelik etkilerinin de yapay zekâ etiği içinde ele alınması gerektiğini savunmaktadır. Bu duruma bir yanıt, yapay zekânın ekolojik ayak izlerini dikkate alan sürdürülebilir yapay zekâ etiğidir (Bolte ve ark., 2022).

Waelen (2022), bu bağlamda, yapay zekâ etiğini eleştirel kuramla ilişkilendiriyor ve ikisinin de insan özgürleşmesini hedeflediğini ileri sürmektedir. Krijger (2021) de, eleştirel kuramı yapay zekâ etiğine uygulayanlardan birisidir. Değerlendirmesi sonucunda, yapay zekâ etiği ilkeleri arasındaki ve her bir ilkenin kendi içindeki gerilime dikkat çekmektedir (Krijger, 2021).

Hagendorff (2022b) de yapay zekâ etiğinin kör noktaları olduğunu ileri sürerek, daha eleştirel bir bakış önermektedir. Rességuier ve Rodrigues (2020)'ye göre yapay zekâ etiği, endüstri oyuncularının kötüye kullanımına açıktır. Yapay zekâ etiği ilkeleri yayınlayan oyuncuların büyük bölümü, küresel Batılı özel şirketler (Hickok, 2021). Bu da "bu tür bir yapay zekâ etiği onların çıkarlarını mı yansıtıyor ya da etik ihlallerdeki rollerini görmezden mi geliyor?" çifte sorusunu akla getiriyor. Böyle olmamalıdır. Yapay zekâ etiği, yanlı algoritmalardan zarar görenlerin seslerini de içermeli ve onların deneyimlerini kapsamalıdır (Hickok, 2021). van Maanen (2022) ve Steinhoff (2023), benzer bir biçimde, çevre şirketlerinin "yeşile boyama" (göz boyama) etkinliklerinden hareketle, "etiğe boyama" kavramını kullanmaktadır. Büyük oyuncular, özellikle şirketler, etik ilkeler ortaya atarak, kendi yaptıklarının zararlarını örtmeye çalışmaktadırlar (van Maanen, 2022). Kamu kurumlarının ve sivil toplum kurumlarının hazırladığı yapay zekâ etiği ilkeleri tartışmaları, özel şirketlerinkine göre daha geniş ve daha katılımcıdır (Schiff ve ark., 2021). Ayrıca, Rességuier ve Rodrigues (2020), yapay zekâ etiğinin hukuksal bir bağlamda tartışılmasının sakıncalarına dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, Ferretti (2021) yapay zekâ etiğinin öz-düzenlemeyle değil, hükümet düzenlemesiyle olması gerektiğini ileri sürmektedir. Şirketlerin yaptığı kendi kendine düzenleme, birçok örnekte yetersiz kalmaktadır (Ferretti, 2021).

Whittlestone (2019), yapay zekâ etiğinde, yapay zekânın ortak iyi için kullanılması, insanlara zarar vermek için ya da onların haklarının ellerinden alınması için kullanılmaması ve adalet, özerklik ve gizlilik gibi değerlere bağlı olması noktasında bir fikir birliği olduğunu ileri sürmektedir. Ancak ayrıntılara girildiğinde işin değiştiği görülmektedir. Whittlestone (2019), etiğe ilkeci bir yaklaşımın çok soyut kaldığını, somut durumların dikkate alınması gerektiğini ifade etmektedir. Bunun yerine, gerilim noktalarını (çelişkiler anlamında) saptamanın daha iyi olacağını belirtmektedir. Bu soyutluk sorununa çözüm üretme çabasındaki bir başka çalışma da Seger'e (2022) aittir. Yine bu soyutluk eleştirisini Morley ve arkadaşları (2021b) de paylaşmaktadır ve yapay zekâ etiğinin algoritma geliştiricilerini kapsamaktan uzak olduğunu eklemektedir. Tüm yapay zekâ uygulamacıları da yapay zekânın etik sonuçları konusunda bilinçli görünmemektedir (Morley ve ark., 2021b). Wei ve Zhou (2022), bu eleştirilere yapay zekâ etiği ilkelerinin muğlaklığını eklemektedir ki bu, soyutluk eleştirisine benzer nitelikler

taşımaktadır. Bir diğer öneri, yapay zekâ etiğinin ilkeler düzeyinde değil uygulama ekseninde tanımlanmasıdır (Morley ve ark., 2020).

Yapay zekânın etik olması düşünüldüğünde, akla toplumsal iyilik için yapay zekâ yaklaşımı gelmektedir (Astobiza ve ark., 2021). Buna göre, yapay zekâ, toplumsal sorunların çözümü için işe koşulabilir. Ancak bu, çok tartışmalı, çünkü ortada toplumsal iyilik kavramsallaştırmasına yönelik olarak bir ortaklaşma bulunmamaktadır (Astobiza ve ark., 2021).

Hanna ve Kazim (2021), yapay zekâ etiğinin felsefi temellerinin zayıf olması iddiasından hareketle böyle bir temel oluşturma işine girişmektedir. Terzis (2020) ise, varoluşçu felsefeyi yapay zekâ etiğine uygulayarak, özgürlük merkezli bir tartışma geliştirmektedir.

Psikoloji bağlamında yapay zekâ etiği, adillik, güven, hesapverirlik, yinelenebilirlik; aydınlatılmış onam; yanlılık, güvenlik, şeffaflık, hasta gizliliği, kötüye kullanılma olasılığı gibi kavramları kapsamaktadır (Amugongo ve ark., 2023; Astromskė ve ark., 2021; Bang ve ark., 2021; Carvalho, 2022; Coghlan ve ark., 2023; Katznelson ve Gerke, 2021; Tawfeeq ve ark., 2023).

Vilaza ve McCashin (2021) daha temel bir soru sormaktadır: "Dijital zihin sağlığının otomasyonu etik midir?" Bu soruyu yanıtlarken 5 temel etik ilkeye değinmektedir: Yarar sağlama, zarar vermeme, özerklik, adalet ve açıklanabilirlik.

Yapay zekânın zihinsel sağlık alanında kullanımı, zihinsel sağlık hizmetleri eksikliğine karşı bir çözüm olarak karşımıza çıkmaktadır (Singh ve ark., 2024). Anonimlik sayesinde, sosyal etiketlemeye karşı da başarılıdır (Singh ve ark., 2024).

Terapötik bağlantı sağlanması için empati ve sevecenlik (şefkat) kilit roldedir (Morrow ve ark., 2023). Fosch-Villaronga ve arkadaşları (2022), toplumsal cinsiyeti yok sayan bir yapay zekânın sakıncalarına dikkat çekmektedir. Sonuç olarak, bu alanda daha fazla çalışma yapılması gerekiyor.

Kaynakça

Amugongo, L. M., Kriebitz, A., Boch, A. ve Lütge, C. (2023). Operationalising AI ethics through the agile software development lifecycle: A case study of AI-enabled mobile health applications. *AI and Ethics,* 1-18. https://doi.org/10.1007/s43681-023-00331-3

Astobiza, A. M., Toboso, M., Aparicio, M. ve López, D. (2021). AI ethics for sustainable development goals. *IEEE Technology and Society Magazine, 40*(2), 66-71. https://doi.org/10.1109/MTS.2021.3056294

Astromskė, K., Peičius, E. Ve Astromskis, P. (2021). Ethical and legal challenges of informed consent applying artificial intelligence in medical diagnostic consultations. *AI & Society, 36,* 509-520. https://doi.org/10.1007/s00146-020-01008-9

Bang, J., Kim, S., Nam, J. W. ve Yang, D. G. (2021, Ağustos). Ethical chatbot design for reducing negative effects of biased data and unethical conversations. *2021 International conference on platform technology and service (PlatCon)* içinde (ss. 1-5). IEEE. https://doi.org/10.1109/PlatCon53246.2021.9680760

Birhane, A., Ruane, E., Laurent, T., S. Brown, M., Flowers, J. ventresque, A. ve L. Dancy, C. (2022, Haziran). The forgotten margins of AI ethics. Proceedings of the 2022 *ACM Conference on Fairness, Accountability, and Transparency* içinde (ss. 948-958). https://doi.org/10.1145/3531146.3533157

Bolte, L., Vandemeulebroucke, T. ve van Wynsberghe, A. (2022). From an ethics of carefulness to an ethics of desirability: Going beyond current ethics approaches to sustainable AI. *Sustainability, 14*(8), 4472. https://doi.org/10.3390/su14084472

Carvalho, C. A. S. (2022). Ethical challenges of AI-based psychotherapy. The case of explainability. *Scenari, 17,* 177-198.

Coghlan, S., Leins, K., Sheldrick, S., Cheong, M., Gooding, P. ve D'Alfonso, S. (2023). To chat or bot to chat: Ethical issues with using chatbots in mental health. *Digital Health, 9,* 20552076231183542. https://doi.org/10.1177/20552076231183542

Cortese, J. F. N. B., Cozman, F. G., Lucca-Silveira, M. P. ve Bechara, A. F. (2023). Should explainability be a fifth ethical principle in AI ethics?. *AI and Ethics, 3*(1), 123-134. https://doi.org/10.1007/s43681-022-00152-w

Ferretti, T. (2022). An institutionalist approach to AI ethics: justifying the priority of government regulation over self-regulation. *Moral Philosophy and Politics, 9*(2), 239-265. https://doi.org/10.1515/mopp-2020-0056

Fosch-Villaronga, E., Drukarch, H., Khanna, P. verhoef, T. ve Custers, B. (2022). Accounting for diversity in AI for medicine. *Computer Law & Security Review, 47,* 105735. https://doi.org/10.1016/j.clsr.2022.105735

Franzke, A. S. (2022). An exploratory qualitative analysis of AI ethics guidelines. Journal of Information. *Communication and Ethics in Society, 20*(4), 401-423. https://doi.org/10.1108/JICES-12-2020-0125

Hagendorff, T. (2022a). A virtue-based framework to support putting AI ethics into practice. *Philosophy & Technology, 35(*3), 1-24. https://doi.org/10.1007/s13347-022-00553-z

Hagendorff, T. (2022b). Blind spots in AI ethics. *AI and Ethics, 2*(4), 851-867. https://doi.org/10.1007/s43681-021-00122-8

Hanna, R. ve Kazim, E. (2021). Philosophical foundations for digital ethics and AI ethics: a dignitarian approach. A*I and Ethics,* 1-19. https://doi.org/10.1007/s43681-021-00040-9

Heilinger, J. C. (2022). The ethics of AI ethics. A constructive critique. *Philosophy & Technology, 35*(3), 61. https://doi.org/10.1007/s13347-022-00557-9

Hickok, M. (2021). Lessons learned from AI ethics principles for future actions. *AI & Ethics, 1*(1), 41-47. https://doi.org/10.1007/s43681-020-00008-1

Ikkatai, Y., Hartwig, T., Takanashi, N. ve Yokoyama, H. M. (2022). Octagon measurement: Public attitudes toward AI ethics. *International Journal of Human-Computer Interaction, 38*(17), 1589-1606. https://doi.org/10.1080/10447318.2021.2009669

Jobin, A., Ienca, M. ve Vayena, E. (2019). The global landscape of AI ethics guidelines. *Nature Machine Intelligence, 1*(9), 389-399. https://doi.org/10.1038/s42256-019-0088-2

Katznelson, G. ve Gerke, S. (2021). The need for health AI ethics in medical school education. *Advances in Health Sciences Education, 26,* 1447-1458. https://doi.org/10.1007/s10459-021-10040-3

Khan, A. A., Akbar, M. A., Fahmideh, M., Liang, P., Waseem, M., Ahmad, A., … ve Abrahamsson, P. (2023). AI ethics: an empirical study on the views of practitioners and lawmakers. *IEEE Transactions on Computational Social Systems, 10*(6), 2971- 2983. https://doi.org/10.1109/TCSS.2023.3251729

Krijger, J. (2022). Enter the metrics: critical theory and organizational operationalization of AI ethics. *AI & Society, 37*(4), 1427-1437. https://doi.org/10.1007/s00146-021-01256-3

Morley, J., Floridi, L., Kinsey, L. ve Elhalal, A. (2020). From what to how: an initial review of publicly available AI ethics tools, methods and research to translate principles into practices. *Science and Engineering Ethics, 26*(4), 2141-2168. https://doi.org/10.1007/s11948-019-00165-5

Morley, J., Kinsey, L., Elhalal, A., Garcia, F., Ziosi, M. ve Floridi, L. (2021b). Operationalising AI ethics: barriers, enablers and next steps. *AI & Society,* 1-13. https://doi.org/10.1007/s00146-021-01308-8

Morrow, E., Zidaru, T., Ross, F., Mason, C., Patel, K. D., Ream, M. ve Stockley, R. (2023). Artificial intelligence technologies and compassion in healthcare: A systematic scoping review. *Frontiers in Psychology, 13,* 971044. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.971044

Mulligan, C. ve Elaluf-Calderwood, S. (2021). AI ethics: A framework for measuring embodied carbon in AI systems. *AI and Ethics,* 1-13. https://doi.org/10.1007/s43681-021-00071-2

Munn, L. (2023). The uselessness of AI ethics. *AI and Ethics, 3*(3), 869-877. https://doi.org/10.1007/s43681-022-00209-w

Reinhardt, K. (2023). Trust and trustworthiness in AI ethics. *AI and Ethics, 3*(3), 735-744. https://doi.org/10.1007/s43681-022-00200-5

Rességuier, A. ve Rodrigues, R. (2020). AI ethics should not remain toothless! A call to bring back the teeth of ethics. *Big Data & Society, 7*(2), 2053951720942541. https://doi.org/10.1177/2053951720942541

Ryan, M., Christodoulou, E., Antoniou, J. ve Iordanou, K. (2022). An AI ethics 'David and Goliath': Value conflicts between large tech companies and their employees. *AI & Society,* 1-16. https://doi.org/10.1007/s00146-022-01430-1

Sanderson, C., Douglas, D., Lu, Q., Schleiger, E., Whittle, J., Lacey, J., ... ve Hansen, D. (2023). AI ethics principles in practice: Perspectives of designers and developers. *IEEE Transactions on Technology and Society, 4*(2), 171-187. https://doi.org/10.1109/TTS.2023.3257303

Schiff, D., Borenstein, J., Biddle, J. ve Laas, K. (2021). AI ethics in the public, private, and NGO sectors: A review of a global document collection. *IEEE Transactions on Technology and Society, 2*(1), 31-42. https://doi.org/10.1109/TTS.2021.3052127

Seger, E. (2022). In defence of principlism in AI ethics and governance. *Philosophy & Technology, 35*(2), 1-7. https://doi.org/10.1007/s13347-022-00538-y

Singh, S., Joshi, R., Jain, P. ve Abhilash, K. (2024). Human AI: Ethics and broader impact for mental healthcare. *Emotional ai and human-ai interactions in social networking* içinde (ss. 191-212). Academic Press. https://doi.org/10.1016/B978-0-443-19096-4.00005-5

Steinhoff, J. (2023). AI ethics as subordinated innovation network. *AI & Society,* 1-13. https://doi.org/10.1007/s00146-023-01658-5

Tawfeeq, T. M., Awqati, A. J. ve Jasim, Y. A. (2023). The ethical implications of ChatGPT AI Chatbot: A review. *Journal of Modern Computing and Engineering Research, 2023,* 49-57.

Terzis, P. (2020, Ocak). Onward for the freedom of others: marching beyond the AI ethics. *Proceedings of the 2020 Conference on Fairness, Accountability, and Transparency* içinde (ss. 220-229). https://doi.org/10.1145/3351095.3373152

Vainio-Pekka, H., Agbese, M. O. O., Jantunen, M., Vakkuri, V., Mikkonen, T., Rousi, R. ve Abrahamsson, P. (2023). The role of explainable AI in the research field of AI ethics. *ACM Transactions on Interactive Intelligent Systems, 13*(4), 1-39. https://doi.org/10.1145/3599974

van Maanen, G. (2022). AI ethics, ethics washing, and the need to politicize data ethics. *Digital Society, 1*(2), 9. https://doi.org/10.1007/s44206-022-00013-3

Vilaza, G. N. ve McCashin, D. (2021). Is the automation of digital mental health ethical? Applying an ethical framework to chatbots for cognitive behaviour therapy. *Frontiers in Digital Health, 3,* 689736. https://doi.org/10.3389/fdgth.2021.689736

Waelen, R. (2022). Why AI ethics is a critical theory. *Philosophy &Technology, 35*(1), 9. https://doi.org/10.1007/s13347-022-00507-5

Wei, M. ve Zhou, Z. (2022). Ai ethics issues in real world: Evidence from ai incident database. arXiv preprint arXiv:2206.07635.

Whittlestone, J., Nyrup, R., Alexandrova, A. ve Cave, S. (2019, Ocak). The role and limits of principles in AI ethics: Towards a focus on tensions. *Proceedings of the 2019 AAAI/ACM Conference on AI, Ethics, and Society* içinde (ss. 195-200). https://doi.org/10.1145/3306618.3314289

Zhuo, T. Y., Huang, Y., Chen, C. ve Xing, Z. (2023). Exploring ai ethics of chatgpt: A diagnostic analysis. arXiv preprint arXiv:2301.12867.

Kaynak Kıtlığının İş Birliği ve Bilişsel Fonksiyon Üzerindeki Etkisi ve Güncel Kaynak Kıtlığı Manipülasyonlarının Değerlendirilmesi

An Examination of Current Resource Scarcity Manipulations and Their Impact on Cooperation and Cognitive Function

Gülce Günaydın[93]
Onurcan Yılmaz[94]
Ozan İşler[95]

Özet

Kaynak kıtlığı ahlak psikolojisinde önemli bir kullanım alanı olan ve ahlaki kararlardan düşünme tarzlarına kadar pek çok psikolojik değişkeni etkileyen bir kavramdır. Yürütülen iki çalışmada düşünme stilleri ve iş birliği davranışı arasındaki ilişkide kaynak kıtlığının etkisinin incelenmesi hedeflenmiştir. Çalışma 1'de kaynak kıtlığını daha güçlü deneyimleyen katılımcıların kamusal mallar oyununda daha az iş birliği yaptığı tespit edilmiştir. Çalışma 2'de ise kıtlığın iş birliği üzerindeki nedensel etkilerine ışık tutacak deneysel manipülasyon yöntemlerinin yetersiz olması nedeniyle mevcut yöntemlerin işlevselliği ve bilişsel performans üzerindeki etkileri dört farklı deney ile test edilmiştir. Deney 1'de (n = 2441) kıtlık piyangosu, kıtlık ölçeği, kıtlık geri-çağırma ve kıtlığın sonuçları görevleri arasından yalnızca geri-çağırma yönteminin katılımcıların finansal kaygılarını arttırmak konusunda başarılı olduğu görülmüş, ancak analitik düşünme üzerinde bir etkisi bulunmamıştır. Deney 2'de (n = 2198) geri-çağırma, senaryo ve görsel (genel ve bağlamsal) yöntemleri kullanılmış ve yalnızca bağlamsal görsel yöntemi başarılı olarak analitik düşünme puanını etkilemiştir. Deney 3'te (n = 1569) görsel yöntemiyle ilgili bulguları netleştirmek amaçlanmış ancak yöntemin finansal kaygılar üzerindeki etkisinin beklenenin aksine negatif yönde olduğu görülmüş ve bu yöntemin güvenilir bir yöntem olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Deney 4 (n = 2242) Deney 2'yi ABD örneklemi üzerinde tekrarlamıştır ancak yine bağlamsal görsel yöntemi başarılı olsa da analitik düşünme üzerinde anlamlı bir etkisi tespit edilememiştir. Bu bulgular ahlak psikolojisinde geniş bir kullanım alanı olan kıtlık manipülasyonlarının güçlendirilmesinin yöntemsel değerini vurgulamaktadır. Geliştirilebilecek potansiyel yöntemler ve bu yöntemlerin ahlak psikolojisi kapsamında olası kullanım alanları tartışılacaktır.

Anahtar Sözcükler: İş birliği, kaynak kıtlığı, düşünme stilleri, analitik düşünme, akışkan zekâ

Abstract

Resource scarcity has a wide area of use in moral psychology and affects various psychological variables including moral decision-making and cognitive styles. Two studies were conducted in order to examine the effect of resource scarcity on the relationship between thinking styles and cooperation. Study 1 demonstrated that participants who experience higher levels of resource scarcity cooperate less in a public goods game. Study 2 tested the effectiveness of existing resource scarcity manipulation methods and their influence on cognitive performance with four experiments in order to address the lack of experimental methods that would shed light on the causal effects of scarcity on cooperation. Experiment 1 (n = 2441) tested the lottery, frame, recall, and prime tasks, and only the recall method was found

[93] Kadir Has Üniversitesi, gulce.gunaydin@stu.khas.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7748-3491
[94] Doç. Dr., Kadir Has Üniversitesi, onurcan.yilmaz@khas.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6094-7162
[95] Dr., The University of Queensland, o.isler@uq.edu.au, ORCID:0000-0002-4638-2230
** Sorumlu Yazar:* Gülce Günaydın
Yazar Notu: Çalışma 1 TÜBİTAK 3501 (121K107) projesi, Çalışma 2 ise Think Forward Initiative tarafından desteklenmiştir.

to be a successful manipulation technique. However, no effect of scarcity was found on analytical thinking. In Experiment 2 (n = 2198), recall, scenario, and picture (general and contextualized) methods were used and only the contextualized picture method passed the manipulation check and decreased analytical thinking. Experiment 3 (n = 1569) aimed to clarify the findings regarding the picture method, however, the effect of the manipulation on financial concerns was found to be in the opposite direction. Experiment 4 (n = 2242) replicated Experiment 2 on a US sample, and found that although the contextual visual method was successful, there was no significant effect on analytical thinking. These findings highlight the methodological value of improving scarcity manipulations. Potential alternative methods and possible uses of these manipulations in moral psychology will be discussed.
Keywords: cooperation, resource scarcity, cognitive style, analytic thinking, fluid intelligence

Uzun Özet

Giriş

Kaynak kıtlığı kişilerin ahlaki davranışlarından düşünme tarzlarına kadar pek çok psikolojik değişkeni etkileyen önemli bir ekolojik faktördür. Literatürde kıtlığın iş birliği ve bilişsel fonksiyon üzerindeki etkilerini inceleyen çalışmalar ise kıtlığın etkileri konusunda karmaşık bir tablo sunmaktadır. Kıtlığı daha güçlü deneyimleyen insanların daha cömert ve yardımsever oldukları yönünde bulgular mevcuttur (Kraus ve ark., 2012). Benzer şekilde, kıtlığı deneysel olarak manipüle etmenin iş birliği davranışını arttırdığını gösteren çalışmalar mevcuttur (Boyce-Jacino, 2017). Öte yandan, kaynaklara erişimi kısıtlı olan insanların özgeci davranışlarda bulunma yatkınlıklarının daha düşük olduğunu gösteren çalışmalar (Holland ve ark., 2012) ve kıtlığın deneysel olarak aktive edilmesi sonucunda ise yardımseverliği düşürdüğü yönünde bulgular vardır (Roux ve ark., 2015). Bu bulgular kıtlığın iş birliği davranışı ile ilişkisinin netleştirilmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır. Kıtlığın bilişsel fonksiyon üzerindeki etkisi konusunda ise yeterli ampirik bulgu bulunmamakla birlikte kıtlığı daha güçlü deneyimlemenin bilişsel performansı düşürdüğünü gösteren çalışmalar vardır (Mani ve ark., 2013). Ancak bu tip çalışmalar sayıca yetersizdir ve bu durum bulguların tekrarlanabilirliği konusunda soru işareti yaratmaktadır. Literatürdeki bu açıklıkları netleştirmek adına kıtlık hissinin iş birliği ve bilişsel performans üzerindeki etkileri üzerine iki çalışma yürütülmüştür. Çalışma 1'de kıtlık hissinin iş birliği davranışını düşüreceği hipotez edilmiş ve bu beklenti korelasyonel bir çalışma ile incelenmiştir. Kıtlığın iş birliği üzerindeki nedensel etkisini incelemek ise güvenilir manipülasyon yöntemlerine sahip olmayı gerektirmektedir. Bu nedenle Çalışma 2'de güncel kıtlık manipülasyonlarının etkililiği incelenmiş ve bu manipülasyonların bilişsel performansı düşüreceği yönündeki hipotezler 4 deney ile test edilmiştir.

Yöntem

Katılımcılar

Çalışma 1'e katılmak üzere Türkiye araştırma gönüllüleri paneli üzerinden 1370 gönüllü katılımcıya ulaşılmıştır. Çalışma 2'de ise Prolific veri toplama platformu üzerinden Deney 1'de 2441, Deney 2'de 2198, Deney 3'te 1569, Deney 4'te ise 2242 İngiltere ve ABD kökenli katılımcıya ulaşmıştır. Katılımcılara katılımları karşılığında maddi teşvik sunulmuştur.

Veri Toplama Araçları

Kamusal Mallar Oyunu

Bu oyunda katılımcılar dört kişilik gruplara ayrılmış ve her katılımcıya belirli bir miktar para verilmiştir. Ardından istedikleri miktarı ortak havuza bağışlamaları istenmiştir. Havuzda toplanan tüm para katılımcılara eşit olarak dağıtılmadan önce ikiye katlanmıştır. Daha fazla para bağışlamak, katılımcının toplam kazancını azaltırken grubun refahına fayda sağladığı için katılımcının havuza aktardığı para iş birliği ölçümü olarak kullanılmıştır.

Finansal Kaygılar Ölçeği

Deney 1'de Kim ve Garman'ın (2003) Finansal Kaygılar Ölçeği (α = .83) manipülasyon kontrolü amacıyla kullanılmıştır. Orijinal ölçek, finansal doyumla ilgili dört madde içermektedir. Ayrıca, bu maddelere ek olarak katılımcıların finansal hazır bulunuşluğuyla ilgili endişelerini ölçmek için beşinci bir madde eklenmiştir. Ölçek 7'li Likert yanıt formatını kullanmaktadır (1 = Kesinlikle Katılmıyorum; 7 = Kesinlikle Katılıyorum). Ölçekten alınan yüksek puanlar yüksek kaygı düzeyini işaret etmektedir.

Ayrıntılı Finansal Kaygılar Ölçeği

Deney 2'de manipülasyon kontrolü olarak kullanılan Ayrıntılı Finansal Kaygılar Ölçeği (α = .85) Lee ve Zietsch (2011)'ten alınmıştır. Ölçek kişinin mevcut kişisel maddi durumunun çeşitli yönlerine değinen on beş maddeden oluşmaktadır ve 7'li Likert yanıt formatına sahiptir (1 = Kesinlikle Katılmıyorum; 7 (Kesinlikle Katılıyorum) arasında değerlendirilmektedir. Bu değerlendirmelerden elde edilen toplam puan katılımcıların kıtlık kaygıları puanını oluşturmaktadır. Ölçekten alınan daha yüksek puanlar daha yüksek kaygıyı ifade etmektedir.

Kaynak Kaygıları Ölçeği

Deney 3'te manipülasyon kontrolü olarak kullanılan Kaynak Kaygıları Ölçeği (α = .81) Roux ve arkadaşlarından (2015) alınmıştır. Ölçek 7'li Likert yanıt formatını kullanmaktadır (1 = Kesinlikle Katılmıyorum; 7 = Kesinlikle Katılıyorum). Bu değerlendirmeden elde edilen toplam puan katılımcının kıtlık kaygısı puanını vermektedir.

Analitik Düşünme Testi

Analitik düşünme testi olarak performansa dayalı bilişsel performans ölçümü kullanılmıştır. Test çoktan seçmeli altı sorudan oluşmaktadır. Bu sorulardan üçü, orijinal Derin Düşünme Testi'nin (Frederick, 2005) geçerliliği kabul edilmiş dört seçenekli çoktan seçmeli versiyonudur (Sirota ve Juanchich, 2018). Testin geri kalanı ise literatürdeki üç klasik ölçümü içermektedir: tasımsal inanç yanlılığı (Syllogistic Reasoning Belief Bias; Baron ve ark., 2015; Markovits ve Nantel, 1989), temel oran yanlılığı (Base-rate neglect; Kahneman ve Tversky, 1973; Yılmaz ve Sarıbay, 2017) ve çakışma yanılgısı (Conjunction Fallacy; Tversky ve Kahneman, 1983). Altı test maddesi için iç tutarlılık katsayısı tüm koşullarda .67 olarak tespit edilmiştir. Testteki toplam doğru sayısı analitik düşünme puanını ifade etmektedir.

Bilişsel Performans Testi

Düşünme stili ölçümü olarak Deney 1'den sonra geçerliliği İşler ve Yılmaz tarafından desteklenmiş olan Bilişsel Performans Testi (α = .70) kullanılmıştır. Bu testin Deney 1'de kullanılan test ile farkı temel oran yanlılığı sorusunun geçerlik çalışmasında manipülasyon olarak kullanılması sebebiyle çıkartılmış olmasıdır. Testteki beş maddeye verilen toplam doğru cevap sayısı kişinin analitik düşünme puanını oluşturmaktadır.

Akışkan Zekâ Testi

Akışkan zekâ ölçümü için Mani ve arkadaşları (2013) yöntemi izlenerek Akışkan Zekâ Testi (α = .60) kullanılmıştır. Örnek bir soruyu çözümüyle birlikte gözlemlemelerinin üzerine katılımcılara Raven'in Standart Aşamalı Matrislerinden (Raven ve ark., 1989) üç öğe sunulur. Bu üç maddeye verilen doğru cevap sayısı akıcı zekâ puanını oluşturmaktadır.

Kıtlık Manipülasyonları.

Kıtlık manipülasyon yöntemleri olarak Kıtlık Piyangosu Görevi (Krosch ve Amodio, 2014), Kıtlık Ölçeği Görevi (Nelson ve Morrison, 2005), Kıtlık Geri-Çağırma Görevi (Roux ve ark., 2015), Kıtlığın Sonuçları Görevi (Roux ve ark., 2015), Senaryo (Mani ve ark., 2013) ve Görsel (İşler ve ark., 2022) yöntemleri kullanılmıştır.

Demografik form.

Katılımcıların yaş ve cinsiyet gibi çeşitli demografik özelliklerini ölçmek amacıyla demografik form kullanılmıştır.

İşlem

Çalışma 1 ve 2 çevrim içi olarak yürütülmüştür. Çalışma 2'nin 4 deneyinde de katılımcılar deney ve kontrol gruplarına seçkisiz şekilde atanmıştır.

Bulgular

Çalışma 1'de gelir düzeyinin kamusal mallar oyununda ortak havuza konulan para miktarı ile pozitif korelasyona sahip olduğu bulunmuştur, r = .081, p = .006. Kamusal mallar oyununda aktarılan para ile finansal kaygılar arasında negatif ilişki gözlemlenmiştir, r = -.057, p = .047. Çalışma 2 Deney 1'de (n = 2441) kıtlık piyangosu, kıtlık ölçeği, kıtlık geri-çağırma ve kıtlığın sonuçları yöntemlerinin finansal kaygıları arttırmada başarılı olup olmadığını ölçmek amacıyla t-testi yürütülmüş ve başarılı olan tek yöntemin geri-çağırma yöntemi olduğu görülmüştür. Deney 2'de (n = 2198) geri-çağırma yönteminin hem düşük hem yüksek gelirli katılımcılarda finansal kaygıları arttırmakta başarılı olmuştur. Senaryo yöntemi finansal kaygıları düşük gelirli grupta arttırmış ancak düşük gelirlilerde arttırmamıştır. Deney 3'te (n = 1569) kullanılan görsel yöntemi ise beklentilerin tersi yönünde finansal kaygıları azaltmıştır. Deney 4'te (n = 2242) geri-çağırma ve bağlamsal görsel teknikleri düşük gelirli katılımcılar için kıtlık endişelerini harekete geçirirken, senaryo tekniği aynı etkiyi yüksek gelirli katılımcılar üzerinde göstermiştir.

Tartışma

Yürütülen iki çalışmada kaynak kıtlığının iş birliği davranışı ile korelasyonel ilişkisi ve kaynak kıtlığı manipülasyonlarının etkililiği ve bilişsel performans üzerindeki etkisi incelenmiştir. Kaynak kıtlığını daha yoğun deneyimleyen kişilerin daha az iş birliği yaptığı gözlemlenerek bu yönde kurulan hipoteze destek sağlanmıştır. Literatürde kullanılan kıtlık manipülasyonlarının ise finansal kaygıları beklenen yönde etkilemekte yetersiz kaldığı bulunmuştur. Bu yöntemlerin bilişsel performansı düşüreceği yönündeki hipotez destek bulamamıştır.

Sonuç

Yürütülen çalışmalarda önemli bir ekolojik tehdit olan kaynak kıtlığının iş birliği davranışı üzerindeki etkisini test etmek konusunda yol gösterici nitelikte korelasyonel bulgular elde edilmiştir. Bu ilişkinin nedensel testlerinin yapılması ise güçlü kıtlık manipülasyonlarına sahip olmayı gerektirmektedir. Güncel manipülasyonların bu konuda yetersiz kalması, yeni ve daha güçlü manipülasyonların geliştirilmesinin gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu yönde gerçekleştirilecek çalışmalar kıtlığın iş birliği ve daha geniş çapta ahlaki davranış üzerindeki etkilerinin anlaşılmasında kritik rol oynamaktadır.

Kaynakça

Baron, J., Scott, S., Fincher, K. ve Metz, S. E. (2015). Why does the cognitive reflection test (sometimes) predict utilitarian moral judgment (and other things)? *Journal of Applied Research in Memory and Cognition, 4*(3), 265-284. https://doi.org/10.1016/j.jarmac.2014.09.003

Boyce-Jacino, C. M. 2017. *Making a little go a long way: scarcity increases cooperation in an iterated prisoner's dilemma* [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Rutgers University.

Frederick, S. (2005). Cognitive reflection and decision making. *Journal of Economic Perspectives, 19*, 25-42. https://doi.org/10.1257/089533005775196732

Holland, J., Silva, A. S. ve Mace, R. 2012. "Lost letter measure of variation in altruistic behaviour in 20 neighbourhoods", *PloS one, 7*(8), e43294. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0043294

Isler, O. ve Yilmaz, O. (unpublished manuscript). How to activate intuitive and reflective thinking in behavior research? A comprehensive examination of experimental techniques.

Kahneman, D. ve Tversky, A. (1973). On the psychology of prediction. *Psychological Review, 80*(4), 237-251. https://doi.org/10.1037/h0034747

Kim, J. ve Garman, E. T. (2013). Financial stress and absenteeism: An empirically derived model (SSRN Scholarly Paper 2265634). https://papers.ssrn.com/abstract=2265634

Kraus, M. W., Piff, P. K., Mendoza-Denton, R., Rheinschmidt, M. L. ve Keltner, D. 2012. "Social class, solipsism, and contextualism: how the rich are different from the poor", *Psychological Review, 119*(3), 546-572. https://doi.org/10.1037/a0028756

Krosch, A. R. ve Amodio, D. M. (2014). Economic scarcity alters the perception of race. *PNAS, 111(*25), 9079-9084. https://doi.org/10.1073/pnas.1404448111

Mani, A., Mullainathan, S., Shafir, E. ve Zhao, J. (2013). Poverty impedes cognitive function. *Science, 341*(6149), 976-980. https://doi.org/10.1126/science.1238041

Markovits, H. ve Nantel, G. (1989). The belief-bias effect in the production and evaluation of logical conclusions. *Memory & Cognition, 17*(1), 11-17. https://doi.org/10.3758/bf03199552

Nelson, L. D. ve Morrison, E. L. (2005). The symptoms of resource scarcity: Judgments of food and finances influence preferences for potential partners. *Psychological Science, 16*(2), 167-173. https://doi.org/10.1111/j.0956-7976.2005.00798.x

Raven, J. C., Court, J. H. ve Raven, J. E. (1989*). Standard progressive matrices.* Australian Council for Educational Research Limited.

Roux, C., Goldsmith, K. ve Bonezzi, A. 2015. On the psychology of scarcity: When reminders of resource scarcity promote selfish (and generous) behavior. *Journal of Consumer Research, 42*(4), 615-631. https://doi.org/10.1093/jcr/ucv048

Tversky, A. ve Kahneman, D. (1983). Extensional versus intuitive reasoning: The conjunction fallacy in probability judgment. *Psychological Review, 90,* 293-315. https://doi.org/10.1037/0033-295X.90.4.293

Yilmaz, O. ve Saribay, S. A. (2017). The relationship between cognitive style and political orientation depends on the measures used. *Judgment and Decision Making, 12*(2), 140-147. https://doi.org/10.1017/S1930297500005684

WEIRD Olmayan Kültürlerde Ahlak Çalışmalarının Tematik ve Yöntemsel Eğilimleri

The Thematic and Methodological Trends in Moral Studies in Non-WEIRD Cultures

Hatice Kübra Tekşam[96]
Mehmet Karasu[97]

Özet

Ahlak çalışmalarındaki örneklemler çoğunlukla Batılı, eğitimli, endüstrileşmiş, zengin ve demokratik (Western, Educated, Industrialized, Rich and Democratic [WEIRD]) ülkelerde yaşayan katılımcılardan oluşmaktadır. Bu çalışmada WEIRD olmayan kültürlerdeki (sosyal psikoloji temelli) ahlak çalışmaları tespit edilerek bu çalışmalar konuları ve yöntemleri açısından incelenmiştir. Buna göre ilk etapta Web of Science veri tabanındaki şimdiye kadar yapılmış ve sosyal psikoloji alanıyla sınırlandırılmış ahlak ("morality*") konulu 1178 yayın listelenmiştir. Bu yayınlar arasından örneklemi WEIRD olmayan ülkelerdeki katılımcılardan oluşan çalışmalar ayrıştırılmıştır (89 çalışma). Ayrıştırılan çalışmalardan doğrudan ahlak çalışması olarak nitelendirilmeyen 11 araştırma makalesi listeden çıkarılmıştır. Daha sonra WEIRD olmayan ahlak çalışmaları (78 çalışma), konuları ve yöntemleri açısından analiz edilmiştir. Sonuçlar WEIRD olmayan kültürlerdeki ahlak çalışmalarında kalıpyargılar, gruplararası ilişkiler ve liderlik gibi sosyal psikoloji konularıyla ilgili çalışmaların (%33.33), ahlak kuramlarına dayanan çalışmaların (%19.23) ve özelleştirilmiş ahlak kavramlarını (ahlaki yükselme, ahlaki büyüklenme gibi) temel alan çalışmaların (%17.95) öne çıkarıldığını göstermiştir. Ayrıca çalışmalarda deneysel yöntemin daha fazla kullanıldığı ve WEIRD olmayan ülkeler açısından en fazla araştırmanın sırasıyla Çin (26 yayın), Türkiye (9 yayın) ve İsrail (9 yayın) örneklemleriyle yapıldığı anlaşılmıştır. Araştırmanın detaylı sonuçları ahlak çalışmaları literatürü ve güncel eğilimler açısından tartışılmıştır.

Anahtar sözcükler: Sosyal psikoloji, ahlak, ahlak çalışmaları, WEIRD olmayan kültürler

Abstract

The samples in moral studies predominantly comprise participants from Western, Educated, Industrialized, Rich and Democratic (WEIRD) countries. This study aims to review research on morality, specifically drawing from the concepts and theories within the domain of social psychology, conducted in non-WEIRD cultures. Initially, 1178 publications related to morality ("morality*") published so far in the Web of Science database and restricted to the field of social psychology were listed. From this list, studies involving participants from non-WEIRD countries were extracted, resulting in 89 studies. Of these, 11 studies that were not directly characterized as moral studies were excluded. Subsequently, non-WEIRD morality studies (78 studies) were analyzed in terms of their topics and methodologies. The results showed that non-WEIRD morality studies highlighted studies related to social psychology topics such as stereotypes, intergroup relationships, and leadership (33.33%), based on moral theories (19.23%), and grounded in specialized moral concepts (e.g., moral elevation, moral grandstanding; 17.95%). Furthermore, experimental methods were more commonly utilized in the studies, and the research in non-WEIRD countries was predominantly conducted with samples from China (26 publications), followed by Türkiye (9 publications), and Israel (9 publications). The detailed findings were discussed in the context of the literature on moral studies and current trends.

Keywords: social psychology, morality, moral studies, non-WEIRD cultures

[96] Arş. Gör., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, haticekubrateksam@yyu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6054-2632
[97] Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, karasumehmet@yyu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6620-2807
* *Sorumlu Yazar:* Hatice Kübra Tekşam

Uzun Özet

Giriş

Psikoloji çalışmalarının büyük bir kısmında örneklemler Batılı, eğitimli, endüstrileşmiş, zengin ve demokratik (Western, Educated, Industrialized, Rich and Democratic [WEIRD]) kültürlerdeki katılımcılardan oluşmaktadır (Henrich ve ark., 2010a). Örneklemdeki kısıtlılıklar araştırma bulgularının dış geçerliliğini tehdit etmektedir (Nielsen ve ark., 2017). Sosyal psikoloji temelli ahlak çalışmalarında da katılımcıların çoğunluğunun WEIRD kültürlerden olması, araştırmacılar tarafından tartışılmaktadır (Atari ve ark., 2023; Henrich ve ark., 2010b: 73; McHugh ve ark., 2023). Bu tartışma, ahlak psikolojisinde evrensellik iddiasındaki bazı kuramsal yaklaşımların bu iddiasının sorgulanmasının sebeplerinden biridir (örn., Doğruyol ve ark., 2019). Ayrıca WEIRD kültürler bireysel hakların ve bağımsızlığın öne çıktığı ahlaki kodları vurgularken; WEIRD olmayan kültürler toplumla ilgili sosyal sorumlulukları ahlakileştirme eğiliminde görünmektedir (Graham ve ark., 2016). Bu ayrım ahlak çalışmalarında kültürün etkisinin yadsınamaz olduğunu göstermektedir.

Ahlak kuramlarının evrenselliğine yönelik eleştiriler ve kültürün ahlak üzerindeki etkisi beraber değerlendirildiğinde WEIRD olmayan kültürlerdeki ahlak araştırmalarının sayısı; hangi konulara ve yöntemlere odaklandığını değerlendirmek önemli hâle gelmektedir. Mevcut sistematik derleme ile hem sosyal psikoloji temelli ahlak çalışmalarının ne kadarının WEIRD olmayan kültürlere ait olduğunu hem de bu çalışmaların hangi konulara ve yöntemlere odaklandığını incelemek hedeflenmiştir.

Yöntem

Bu sistematik derleme, Web of Science (WoS) veri tabanında yer alan sosyal psikoloji temelli ahlak çalışmaları incelenerek gerçekleştirilmiştir. 2023 Eylül ayına kadar veri tabanına yüklenen ahlak konulu çalışmaları belirlemek amacıyla WoS'ta "morality*" araması 'topic' (konu; title, abstract, author keywords, and Keywords Plus) sınırlamasıyla yapılmıştır. Tarama sonucunda listelenen yayınlar araştırmanın amacı doğrultusunda belirlenen dâhil edilme (inclusion criteria) ve dışlama kriterlerine (exclusion criteria) göre derlenmiştir.

Dâhil edilme kriterlerinin çoğu WoS veri tabanındaki çevrim içi komutlar aracılığıyla sağlanmıştır. Dâhil edilme kriterleri şöyledir; (a) sosyal psikoloji alanındaki çalışmalar (Web of Science Categories: psychology social), (b) tüm dillerde yayınlanan çalışmalar, (c) indeks türü (Web of Science Index) olarak SSCI, ESCI ve SCI-EXPANDED indekslerinde yer alan makaleler (Document Types: Article) ve (d) araştırma makalesi olan yayınlar. WoS veri tabanındaki komutlarla yayınların araştırma makalesi olarak ayrıştırılması mümkün olmadığı için yayınların yöntem bölümleri incelenerek ayrıştırılmıştır. Dışlama kriterleri ise (a) derleme, kitap bölümü, tartışma makaleleri ve tekrar eden yayınlar, (b) örneklemi WEIRD ve karma (WEIRD ve WEIRD olmayan) kültürden olan çalışmalar ve (c) doğrudan ahlak çalışması olarak nitelendirilmeyen araştırmalardır. Bu kriterler WoS veri tabanı komutları ve uzman içerik analizleri ile sağlanmıştır.

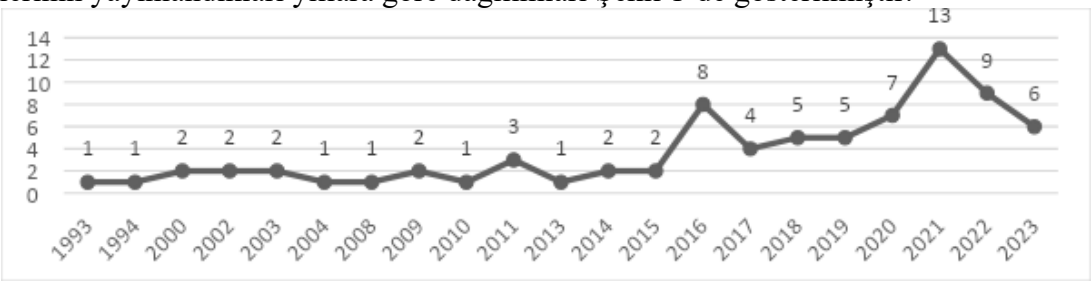
Buna göre ilk adımda WoS veri tabanındaki komutlar, dâhil edilme kriterlerine göre kullanılmıştır. Listelenen 1178 yayın arasından araştırma makaleleri dâhil edilirken 148 derleme, kitap bölümü, tartışma makalesi ve 1 tekrar eden yayın listeden çıkarılmıştır. Sonuç olarak 1178 yayın arasından 1029 araştırma makalesi listelenmiştir. Sonrasında araştırmaların örneklemleri incelenmiş ve örneklemleri WEIRD olan 855 çalışma ile karma kültürden olan 85 çalışma listeden çıkarılarak yalnızca WEIRD olmayan kültürden örnekleme sahip 89 çalışma listelenmiştir. Son olarak, uzman içerik analizi sonucunda listelenen yayınlardan doğrudan ahlak çalışması olarak nitelendirilmeyen 11 çalışma daha örneklemden çıkarılmıştır.

Bulgular

WoS veri tabanında yer alan sosyal psikoloji temelli ve örneklemi WEIRD olmayan kültürlerdeki katılımcılardan oluşan 78 ahlak çalışmasının betimleyici istatistikleri (basım yılı, ülke, yayınlandığı dergi gibi) ile tematik ve yöntemsel eğilimleri incelenmiştir.

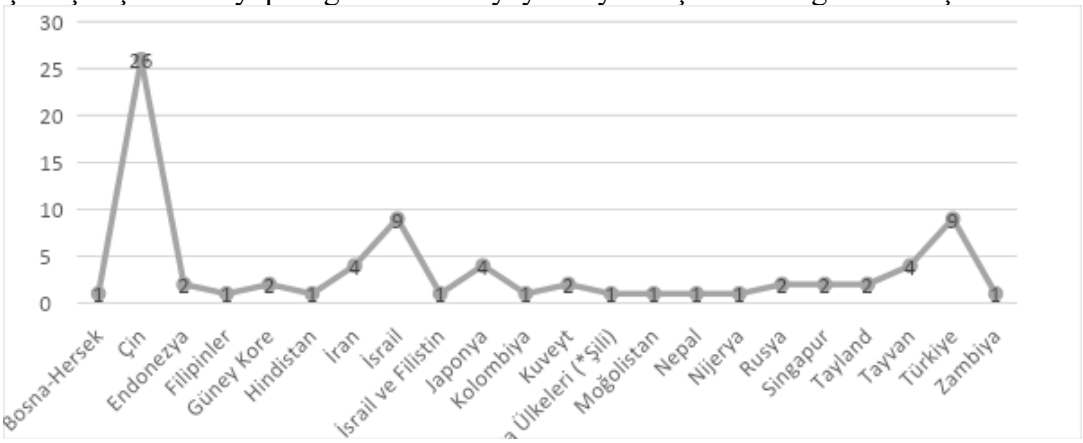
Betimsel İstatistikler

WEIRD olmayan kültürlerdeki ilk çalışma 1993 yılında yayınlanmıştır. 1993'ten 2004'e kadar 8; 2004'ten 2014'e kadar 9; 2014'ten 2023 Eylül ayına kadar 61 araştırma makalesi yayınlanmıştır. En çok araştırma makalesi, 2021 yılında yayınlanmıştır. Araştırma makalelerinin yayınlandıkları yıllara göre dağılımları Şekil 1'de gösterilmiştir.

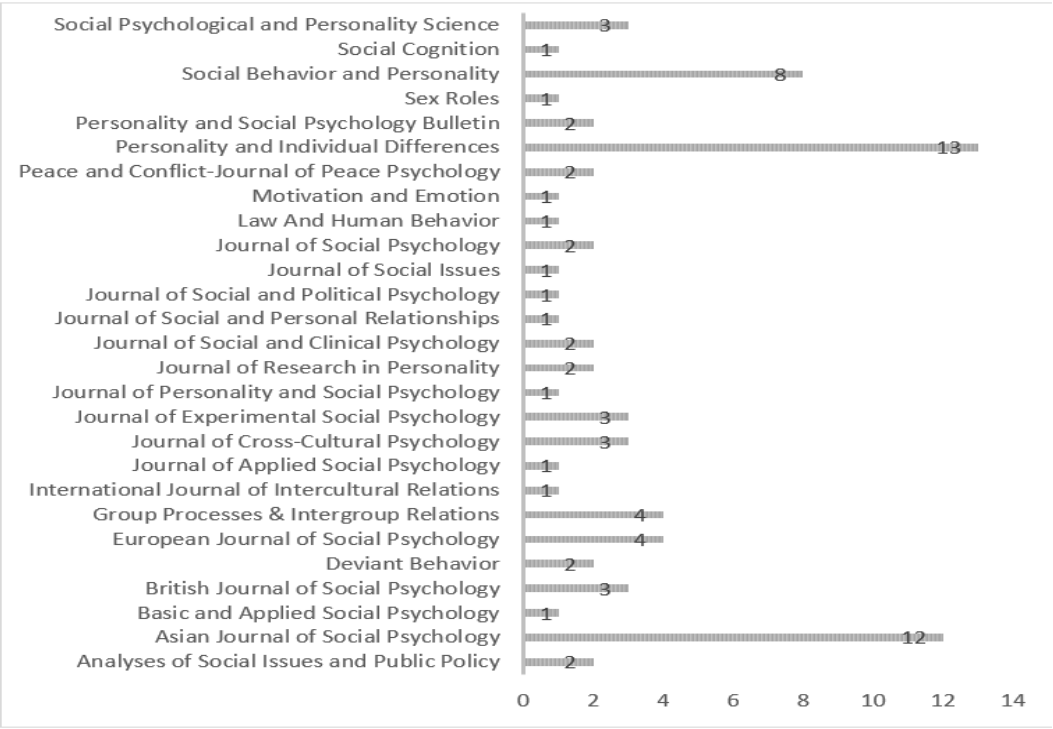
Şekil 1. Yayın sayılarının basım yıllarına göre dağılımı

Yayınlardan ikisinin örneklemleri birden fazla WEIRD olmayan kültürden katılımcıları içermektedir. Kalan 76 çalışma 20 farklı ülkedeki örneklemlerle gerçekleştirilmiştir. Buna göre en fazla araştırma sırasıyla Çin (26 yayın), Türkiye (9 yayın) ve İsrail (9 yayın) örneklemleriyle yapılmıştır. Çalışmaların yapıldığı ülkeler ve yayın sayıları Şekil 2'de gösterilmiştir.

Şekil 2. Yayın sayılarının ülkelere göre dağılımı

Yayınlar, 27 farklı dergideki araştırma makalelerinden oluşmuştur ve bunlardan üç dergi öne çıkmaktadır: "Asian Journal of Social Psychology" (12 yayın), "Personality and Individual Differences" (13 yayın) ve "Social Behavior and Personality" (8 yayın). Bu konudaki dergiler ve yayın sayıları Şekil 3'te gösterilmiştir.

Şekil 3. Yayın sayılarının dergilere göre dağılımları

Tematik Eğilimler

Çalışmalar, uzman içerik analizi ile konuları açısından analiz edilmiştir ve konular yedi ana tema etrafında toplanmıştır. Bu temalar ve temaların içinde yer alan konular Tablo 1'de gösterilmiştir. Sonuçlar, ahlak çalışmalarının en çok sosyal psikolojinin diğer konularıyla (örn., kalıpyargı, gruplar arası ilişkiler) ilişkilendirilerek yürütüldüğünü göstermiştir. Takip eden ahlak çalışmalarında ise ahlak kuramları (özellikle Ahlaki Temeller Kuramı-ATK) ve kavramlarının (örn., ahlaki karakter, ahlaki esneklik) öne çıkarıldığı gözlenmiştir.

Tablo 1. WEIRD olmayan kültürlerdeki ahlak çalışmalarının konu dağılımları

Temalar	Sıklık	Yüzdelik (%)
Sosyal Psikoloji Konularıyla İlişkilendirilen Çalışmalar	**26**	33.33
Kalıpyargı	5	
Gruplar Arası İlişkiler	4	
Liderlik	4	
Değerler-Etik	4	
Kimlik	3	
Kişilik	3	
Atıf	2	
Benlik	1	
Ahlak Kuramlarına Dayalı Çalışmalar	**15**	19.23
Haidt'in Ahlaki Temeller Kuramı	11	
Turiel'in Sosyal Alan Kuramı	2	
Shweder'in Üç Etik Yaklaşımı	1	
Kohlberg'in Ahlak Kuramı	1	
Ahlak Kavramlarını Temel Alan Çalışmalar	**14**	17.95
Ahlaki Karakter (moral character)	4	
Ahlaki Esneklik (moral flexibility)	1	
Ahlaki Büyüklenme (moral grandstanding)	1	
Ahlaka Duyulan Hayranlık (admiration for morality)	1	
Ahlaki Yükselme (moral elevation)	1	
Ahlaki Duruş Yargısı (moral standing judgment)	1	

Ahlaki Memnuniyet (moral satisfaction)	1		
Ahlaki Tehdit (moral threat)	1		
Ahlaki Emir (moral command)	1		
Ahlaki Benlik (moral self)	1		
Ahlaki Yanlılık (moral bias)	1		
Temel Ahlak Çalışmaları		**11**	14.10
Ahlaki Yargılama-Muhakeme	5		
Para sevgisi, sabah ahlakı etkisi, gönüllülük ikilemi gibi özelleşmiş konulara dair ahlaki yargılar	3		
Ahlaki Duygular	1		
Ahlaki Davranışlar	1		
Öznel Ahlak-Nesnel Ahlak	1		
Kültür Temelli Çalışmalar (*Gheirat* deneyimi, namus şiddeti, Tokhang projesi, Güney Kore'deki demositlerden (katliamlardan) kurtulanlar, Tayland'daki seks işçiliği, İran Yeşil Hareketi)		**6**	7.69
Güncel ve Yaygın Gelişmelere Dayanan Çalışmalar		**5**	6.41
Covid-19	2		
Dijital korsanlık, siber zorbalık	2		
Otonom araçlar	1		
Diğer (Ahlak kavramı temsilleri)		**1**	1.28
Toplam	78		

Yöntemsel Eğilimler

WEIRD olmayan kültürlerden 78 ahlak araştırmasında toplam 133 çalışma yürütülmüştür. Çalışmaların çoğunda deneysel yöntem (%60,9) kullanılmıştır. Çalışmalardan 36'sında korelasyonel yöntem (%27,1), 8'inde nitel yöntem (%6) ve 8'inde diğer yöntemler (%6; ölçek uyarlaması gibi) kullanılmıştır. 63 çalışmada örneklemin üniversite öğrencilerinden oluştuğu görülmüştür. Çalışmaların 62'sinde çevrim içi, 64'ünde yüz yüze ve 5'inde karma veri toplama biçimi kullanılmıştır. İki çalışmada ise veri toplama biçimi belirtilmemiştir.

Tartışma

Bu çalışmada WEIRD olmayan kültürlerdeki (sosyal psikoloji temelli) ahlak çalışmaları tespit edilerek bu çalışmalar konuları ve yöntemleri açısından incelenmiştir. WEIRD olmayan kültürlerdeki ahlak çalışmalarında kültüre özgü yanları ve gelişmeleri inceleyen konulara göreli olarak daha az yer verildiği; yöntemsel açıdan ana akım psikolojide yaygın olan tekniklerin sıklıkla kullanıldığı; nitel yöntemlerin ve eleştirel perspektiflerin nispeten daha az tercih edildiği anlaşılmaktadır. Benzer şekilde verilerin çoğunlukla üniversite öğrencilerinden elde edildiği görülmektedir. Bu sonuçlarla WEIRD olmayan kültürlerde yürütülen çalışmaların genel olarak WEIRD kültürlerde yürütülen çalışmalara benzer tematik ve yöntemsel eğilimler gösterdiği anlaşılmaktadır. Ancak bu durum, çalışmanın WoS'la sınırlı bir tarama yapılmasına bağlı olabilir. Bulgular, sonraki çalışmaların yerel veri tabanlarında, ülke bazındaki taramalarla yapılmasının farklı sonuçlar ortaya çıkarabileceğini düşündürmektedir.

WEIRD olmayan kültürlerdeki ahlak çalışmalarında sosyal psikolojinin klasik konularıyla ilişkilendirilen araştırmalar öne çıkmaktadır, halbuki genel ahlak psikolojisi alanındaki çalışmalarda ahlaki muhakemeye dayalı çalışmalar daha yaygındır (Ellemers ve ark., 2019). ATK'nın, diğer ahlak kuramlarına nazaran, daha fazla çalışıldığı göze çarpmaktadır. Bu durum ATK'nın hem popüler olmasıyla hem de farklı kültürlerdeki çoklu ahlak yapısını incelemeye görgül kanıtlar sunabilmesiyle ilgili olabilir (Atari ve ark., 2023). Benzer doğrultuda kültür temelli ahlak çalışmaları göreli olarak az sayıda olmasına rağmen, bu araştırmalar bir toplumun kendine özgü (emik) yanlarını incelemeye olanak tanıdığı için kültürler arası ahlak çalışmalarına katkı sağlayabilecek niteliktedir (Atari ve ark., 2020). WEIRD olmayan kültürlerdeki ahlak çalışmalarının çeşitliliği ve kapsayıcılığı günümüze doğru artma eğilimindedir, ancak yine de bu çalışmalar WEIRD kültürlerdeki çalışmalara kıyasla sınırlıdır.

Sonuç

Bu çalışmanın sonuçları WEIRD olmayan kültürlerdeki ahlak çalışmalarının gelişme trendinde olduğunu ve WEIRD kültürlerdeki çalışmalara benzer temalar ve yöntemlerin daha çok benimsendiğini göstermesinin yanı sıra ahlak çalışmalarındaki çeşitliliğin ve kapsayıcılığın genişletilmesi yönündeki ihtiyacı vurgulamaktadır.

Kaynakça

Atari, M., Graham, J. ve Dehghani, M. (2020). Foundations of morality in Iran. *Evolution and Human Behavior, 41*(5), 367-384.https://doi.org/10.1016/j.evolhumbehav.2020.07.014

Atari, M., Haidt, J., Graham, J., Koleva, S., Stevens, S. T. ve Dehghani, M. (2023). Morality beyond the WEIRD: How the nomological network of morality varies across cultures. *Journal of Personality and Social Psychology*. Advance online publication. https://dx.doi.org/10.1037/pspp0000470

Beyebach, M., Neipp, M., Puchol, Á. S. ve Martín-Del-Río, B. (2021). Bibliometric differences between WEIRD and Non-WEIRD countries in the outcome research on Solution-Focused brief Therapy. *Frontiers in Psychology*, *12*. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.754885

Doğruyol, B., Alper, S. ve Yılmaz, O. (2019). The five-factor model of the moral foundations theory is stable across WEIRD and non-WEIRD cultures. *Personality and Individual Differences*, *151*, 109547. https://doi.org/10.1016/j.paid.2019.109547

Ellemers, N., van der Toorn, J., Paunov, Y. ve Van Leeuwen, T. N. (2019). The Psychology of Morality: A review and analysis of empirical studies published from 1940 through 2017. *Personality and Social Psychology Review*, *23*(4), 332-366. https://doi.org/10.1177/1088868318811759

Graham, J., Meindl, P., Beall, E., Johnson, K. ve Zhang, L. (2016). Cultural differences in moral judgment and behavior, across and within societies. *Current Opinion in Psychology*, *8*, 125-130. https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2015.09.007

Henrich, J., Heine, S. J. ve Norenzayan, A. (2010a). Most people are not WEIRD. *Nature*, *466*, 29. https://doi.org/10.1038/466029a

Henrich, J., Heine, S. ve Norenzayan, A. (2010b). The weirdest people in the world? *Behavioral and Brain Sciences*, *33*(2-3), 61-83. https://doi.org/10.1017/s0140525x0999152x

McHugh, C., Zhang, R., Karnatak, T., Lamba, N. ve Хохлова, O. C. (2023). Just wrong? Or just WEIRD? Investigating the prevalence of moral dumbfounding in non-Western samples. *Memory ve Cognition*, *51*(5), 1043-1060. https://doi.org/10.3758/s13421-022-01386-z

Nielsen, M., Haun, D., Ka¨rtner, J. ve Legare, C. H. (2017). The persistent sampling bias in developmental psychology: A call to action. *Journal of Experimental Child Psychology, 162*, 31-38. https://doi.org/10.1016/j.jecp.2017.04.017

Diyalojik Ahlak Perspektifinden Ahlaki Seyircilerin İncelenmesi

Examining Moral Audience From a Dialogical Moral Perspective

Melike Yaşar[98]
Sevim Cesur[99]

Özet

Diyalojik perspektife göre, bireyler diğerleriyle diyalog kurmaya başladıkça diğerlerinin ahlaki yargı ve değerlerini içselleştirmekte ve diğerleri bireyin zihninde diyalog kurabileceği bir konumda yer almaktadır. Bu bakış açısına göre, birey ahlaki bir olay, ikilem veya çatışma ile karşı karşıya kaldığında içsel konuşma ile cevap vermektedir. Birey bu diyaloğun seyrine bakarak ahlaki yargısını gerçekleştirmektedir. Day, bireyin zihninde içselleştirilmiş ahlaki bir izleyici kitlesinin (moral audience) var olduğunu, bu izleyicilerin bireyin davranışını yargıladığını ve bireyle diyalog kurduğunu ifade etmiştir. Açıklamalar doğrultusunda bu çalışmanın amacı bireylerin ahlaki açıdan fail oldukları durumlarda zihinlerinde diyalog kurdukları diğerlerinin ve ahlaki seyircilerin var olup olmadığını incelemektir. Bu amaçla üç katılımcı ile ahlaki açıdan fail oldukları bir olay hakkında derinlemesine bireysel görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Yazı dökümünden sonra görüşme metinleri nitel bir analiz yöntemi olan anlatı analizi ile ele alınmıştır. Bulgular bireylerin zihinlerinde diyalog kurdukları sabit bazı kişilerin olduğuna veya olaylara bağlı olarak bu kişilerin değiştiğine işaret etmektedir. Bununla birlikte katılımcıların ahlaki ihlal sonrasında da olayları bu seyirciler ya da diyalog kurdukları kişiler açısından tekrar değerlendirdikleri görülmüştür. Araştırma bulguları Diyalojik perspektif çerçevesinde tartışılmıştır.
Anahtar sözcükler: Ahlak, ahlaki faillik, ahlaki seyirci, diyalojik perspektif

Abstract

According to the dialogic perspective, as individuals begin to dialogue with others, they internalize the moral judgments and values of others, and others are in a position in the individual's mind where they can establish a dialogue. According to this perspective, the individual responds with inner speech when faced with a moral event, dilemma, or conflict. Individuals make their moral judgments by looking at the course of this dialogue. Day stated that there is an internalized moral audience in the individual's mind and that these audiences judge the individual's behavior and establish a dialogue with the individual. In line with the explanations, this study aims to examine whether there are others and moral audiences with whom individuals have dialogue in their minds when they are moral agents. For this purpose, in-depth individual interviews were conducted with three participants about an event for which they were morally responsible. After the transcript, the interview texts were analyzed with narrative analysis, which is a qualitative analysis method. Findings indicate that individuals have certain fixed people in their minds with whom they communicate or that these people change depending on events. However, it was observed that the participants re-evaluated the events after the moral violation in terms of these spectators or the people with whom they had a dialogue. The research findings were discussed within the framework of the Dialogical perspective.
Keywords: dialogic perspective, moral, moral agency, moral audience

[98] Arş. Gör., Atatürk Üniversitesi, melike.yasar@atauni.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9497-6204)
[99] Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, cesur@istanbul.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4038-0592
* *Sorumlu Yazar:* Melike Yaşar
Yazar Notu: Bu bildiri ilk yazarın doktora tez çalışmasından üretilmiştir.

Uzun Özet

Giriş

Diyalojik perspektife göre (Tappan, 1999), ahlakın ve ahlaki gelişimin temeli, bireylerin diğerleriyle dil temelli etkileşimine ve diyaloğuna dayanmaktadır. Diğerleri, bireyin hayatında anlamlı olan, ilişki içinde olduğu gerçek ya da hayali kişileri kapsamaktadır (Day, 1991; Day ve Tappan, 1995; 1996). Bu perspektife göre, bireyler diğerleriyle diyalog kurmaya başladıkça, diğerlerinin ahlaki yargı ve değerlerini içselleştirmekte ve ilişki içinde olduğu diğerleri bireyin zihninde diyalog kurabileceği bir konuma sahip olmaktadır. Tappan'a göre (1991;1997; 2006), birey ahlaki bir olay, ikilem veya çatışmayla karşı karşıya kaldığında öncelikle içsel konuşma ile ahlaki yargısını gerçekleştirmektedir. İçsel konuşmalar bireyin zihninde yer alan diğerleri ile gerçekleştirdiği diyalog sürecini kapsamakta ve bireyler diyaloğun nasıl ilerlediğine bakarak ahlaki yargı ve davranışlarını gerçekleştirmektedir. Nitekim Day (1991) tarafından yapılan bir çalışmada bu açıklamalara destek sağlanmış ve bireyin zihninde, diğerlerinin oluşturduğu izleyici kitlesinin var olduğu, bu izleyicilerin bireyle diyalog kurduğu ve davranışını yargıladığı belirtilmiştir. Day (1991) bu izleyici kitlesine ahlaki seyirciler (*moral audience*) adını vermiştir.

Aktarılanlar doğrultusunda bu çalışmanın amacı bireylerin ahlaki açıdan fail oldukları durumlarda zihninde diyalog kurduğu diğerlerinin başka bir ifadeyle ahlaki seyircilerin var olup olmadığını incelemektir.

Yöntem

Katılımcılar

Araştırma Türkiye'nin farklı illerinde yaşayan 3 kişi ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya katılan üç katılımcıdan ikisi kendisini erkek, biri kadın olarak tanımlamıştır. Katılımcılara kartopu örnekleme yöntemiyle ulaşılmıştır. Her bir katılımcıya araştırma ile ilgili bilgiler verilmiş ve katılımcıların tamamı gönüllü olarak çalışmaya katılmışlardır.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır**.** Görüşme formunda yer alacak soruların belirlenmesinde uzman kişilerin görüşlerinden yararlanılmıştır.

İşlem

Araştırma kapsamında her bir katılımcının izni alınarak, görüşmeler kayıt altına alınmıştır. Katılımcılarla online olarak bireysel görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Yapılan görüşmeler ortalama 40 dakika sürmüştür. Görüşmelerin yazı dökümü sadece araştırmacı tarafından yapılmıştır.

Bulgular

Çalışma kapsamında gerçekleştirilen görüşmelerin öncelikle yazı dökümü gerçekleştirilmiştir. Elde edilen verilerle anlatı analizi yapılmıştır. Analiz sonuçlarına göre katılımcıların ahlaki yargılarını gerçekleştirirken zihninde ahlaki olayla ilgili olan ahlaki seyircilerin yer aldığı ve katılımcıların ahlaki açıdan fail oldukları olayları seyirciler açısından değerlendirdikleri görülmüştür.

> *...Yani doğruyu söylesem o an siz gidip bakın ben ona göre geleyim desem kendimi yormayayım maddi masraf yapmayayım desem bunun kabul edilmeyeceğini ve hani bir şey demeseler o an mesela Ayşe derdi biz gidiyoruz salak mıyız filan...* (K1, 27 yaşında, kadın)

K1 ahlaki açıdan fail olduğu yalan söyleme ile ilgili olayı aktarırken zihnindeki olayla ilgili kişilerle gerçekleşen konuşmaları ifade etmektedir. Bu konuşmaların diyalog şeklinde, bireyi yargılayıcı olduğu görülmektedir.

Kafamın içinde kırk tilki dönüyordu... Yani şöyle endişe ettiğim, düşündüğüm ne varsa, babam ya oğlum buna ne gerek vardı, çalmak neydi diyecekti... zaten bunların hepsini de dedi (K2, 28 yaşında, erkek)

Yukarıda yer alan ifadeden de anlaşılacağı gibi K2 de ahlaki açıdan fail olduğu olayı aktarırken zihninde gerçekleşen diyaloğu ifade etmektedir. Bununla birlikte K2 aktardıklarında içselleştirilmiş, sabit bir izleyiciye, diyalog kurduğu kişiye işaret etmektedir:

Hâlâ bir şey olsa babam aklıma geliyor. .. Şunu şöyle yapsam babam şunu der, öğrense bunu der diyorum. Babam hâlâ zihnimde bir yargıç. Bilse de bilmese de eylemlerimi babam açısından hep düşünüyorum...(K2, 28 yaşında, erkek)

Diğer katılımcılarla benzer olarak K3'te ahlaki açıdan fail olduğu olayı aktarırken zihnindeki farklı diyalog kurduğu kişileri ifade etmektedir.

...dört beş farklı senaryo düşündüm. Birinde çalışanlarla olan bahsettiğim şeydi. Diğeri hani birebirde almak zorunda olduğum karardı ama nihayetinde aile şirketi ve ailemin vereceği reaksiyon yani doğru olan yapılmış demeleri.... Diğerinde arkadaş yakın arkadaşları düşündüm nasıl yargılayacaklar diye. Bir diğer senaryo çıkardığımız işçiydi...daha sonraki süreci nasıl olacaktı. (K3, 28 yaşında, erkek)

Çalışmanın bir diğer bulgusu ahlaki açıdan fail oldukları durumların gerçekleştikten sonra da durumun ahlaki seyirciler açısından değerlendirildiğidir. K1 ahlaki açıdan fail olduğu olay gerçekleştikten sonra zihnindeki diyaloğu şu şekilde ifade etmiştir:

...zihnime gelen görüntülerde genelde onlar bana bir şey diyordu...Ayıplıyorlardı. Yani o mesela ay burada öyle bir proje yok diyor. Onlar da aaa yalan söylemiş diyorlar. O diğerine o diğerine işte öyle. Ne biçim insansın vesaire. Yani yalanım ortaya çıkmış ve onlar da bunları diyor diye aklımdan geçiyordu... (K1, 27 yaşında, kadın)

Tartışma

Bu çalışmada, Diyalojik bakış açısı ile bireylerin ahlaki açıdan fail oldukları durumlarda zihninde diyalog kurduğu diğerlerinin, ahlaki seyircilerin incelenmesi amaçlanmıştır. Bulgular, bireylerin zihninde ahlaki seyircilerin var olduğuna işaret etmektedir. Dolayısıyla çalışmamızda Tappan ve Day'in açıklamalarının desteklendiğini ifade etmemiz mümkündür. Bununla birlikte Day'in (1991) yaptığı çalışmada bireylerin zihninde içselleştirilmiş, sabit bir izleyici ya da izleyici kitlesinin olabileceği ifade edilirken, çalışmamızın bulguları sabit bir izleyicinin her zaman var olmayabileceğini düşündürmektedir. Ayrıca çalışmada bireylerin ahlaki açıdan fail oldukları durumlardan sonra da yani ahlaki olmayan davranış gerçekleştikten sonra da olayları zihnindeki kişiler açısından değerlendirdikleri görülmüştür. Bu durumun ahlaki açıdan failliğin bireyde yarattığı gerilimden kaynaklanmış olabileceği düşünülmekle birlikte Day'in (1991) çalışmasında da bireylerin olayları ahlaki seyirciler açısından geriye dönük analiz ettiği görülmüştür. Dolayısıyla çalışma bulgularımızın tutarlı olduğu söylenebilir.

Sonuç

Çalışmanın bulguları Diyalojik perspektifin ahlaka yönelik açıklamalarını desteklemekle birlikte bu kapsamda yapılacak daha fazla araştırma bulgusuna ihtiyaç olduğunu belirtmek gerekir. Ayrıca bildiğimiz kadarıyla ülkemizde ahlaki seyircilerin oluşumu ve

dönüşümü ile ilgili herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Gelecekteki çalışmaların ahlaki seyircinin oluşumu ve dönüşümünü ele almasının alana bilgi sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

Day, J. M. (1991). The moral audience: On the narrative mediation of moral "judgment" and "moral action". *Directions for Child and Adolescent Development, 54* 27-42. https://doi.org/10.1002/cd.23219915404

Day, J. M. ve Tappan, M. B. (1995). Identity, voice, and the psycho/dialogical perspectives from moral psychology. *American Psychologist, 50*(1), 47-48. https://doi.org/10.1037/0003-066X.50.1.47

Day, J. M. ve Tappan, M. B. (1996). The narrative approach to moral development: From the epistemic subject to dialogical selves. *Human Development, 39*(2), 67-82. https://doi.org/10.1159/000278410

Tappan, M. B. (1991). Narrative, language and moral experience. *Journal of Moral Education, 20*(3), 243-256. 10.1080/0305724910200302

Tappan, M.B. (1997). Language, culture and moral development: A Vygotskian perspective. *Developmental Review*, *17*(1), 78-100. https://doi.org/10.1006/drev.1996.0422

Tappan, M. B. (1999). Authoring a moral self: A dialogical perspective. *Journal of Constructivist Psychology*, *12*(2), 117-131. https://doi.org/10.1080/107205399266145

Tappan, M.B. (2006). Mediated moralities: Sociocultural approaches to moral development. M. Killen ve J. Smetana (Ed.), *Handbook of moral development* içinde (ss. 351-374). Lawrence Erlbaum Associates.

10. OTURUM
POLİTİKA, TOPLUMSAL FARKINDALIK VE AHLAK

Ahlak Bağlamında Cinsiyete Dayalı Sosyal Dışlanmaya Karşı Tanıkların Tepkileri

Bystander Responses to Gender-based Social Exclusion in the Context of Morality

Seçil Gönültaş[100]
Kelly Lynn Mulvey[101]
Emily Herry[102]

Özet

Cinsiyet eşitliğinde pek çok alanda ilerlemeler kaydedilmiş olmasına rağmen, cinsiyete dayalı dışlanma hâlâ yaygın bir sorun olmaya devam etmektedir (Nelson ve Brammer, 2010). Bu dışlamanın yaşam boyu devam edebileceğini araştırmalar göstermiştir (Ceci ve ark., 2014). Daha önceki araştırmalar sosyal dışlanmaya karşı tanıkların tepkilerinin, olumsuz akran etkileşimi örneklerini azaltmada önemli bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir (Salmivalli ve ark., 2011). Bu nedenle, mevcut araştırmada toplumsal cinsiyet eşitliğine dayalı tutumların ve eşitlikçi inançların, toplumsal cinsiyete dayalı dışlanmaya karşı seyircilerin tepkilerini nasıl şekillendirdiğini araştırdık. Katılımcılar 18-31 yaşları arasında Amerika'da yaşayan 208 üniversite öğrencisinden oluşmaktadır ($Ort_{yaş}$ = 19.20; 128 Kadın). Yapılan önsel güç analizi etki büyüklüğünün ,15, istenen istatistiksel gücün .95 ve alfa değerinin .05 olarak belirlendiğinde, 198 katılımcının bir etkiyi tespit etmek için yeterli olacağını göstermiştir. Katılımcılara rastgele olarak Kadınların Dışlanma (Fizik dersinden) veya Erkeklerin Dışlanma (Edebiyat dersinden) hikâyesi okutuldu. Katılımcıların edebiyat dersinde istenmeyen bir kadın öğrenci ve fizik dersinde istenmeyen bir erkek öğrenci hikâyesi okuyabilecekleri bir kontrol koşulu yoktu. Hikâyenin ardından katılımcılardan cinsiyete dayalı sosyal dışlanmaya tanıklık ettiklerinde müdahale edip edemeyeceklerini belirtmeleri istenmiştir (grubunuza bir şeyler söyleyin, karışmayıp orada kalın, mağdurla konuşun). Ayrıca katılımcıların cinsiyet eşitliğine yönelik tutumlarını ve eşitlikçi inançları da öz-bildirim yoluyla ölçülmüştür. Eşitlikçi inançlar ile tanıkların müdahalesi arasındaki ilişkide cinsiyet eşitliği tutumlarının aracılık etkisi test edilmiştir. Sonuçlar, eşitlikçi inançların toplumsal cinsiyet eşitliğine dayalı tutumlar aracılığıyla "bir şeyler söyleme", "mağdurla konuşma" ve "dâhil olmama ve orada kalma" konularında rol oynadığını göstermiştir. Sınırlılıklarına rağmen (kontrol grubu ve manipülasyon kontrol sorularının eksikliği), mevcut çalışma daha kapsayıcı bir kampüs ortamı yaratmak için yeni bir içgörü sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tanıkların tepkisi, eşitlikçi inançlar, cinsiyet eşitliği, sosyal dışlama

Abstract

Although the past few decades have shown huge advancements in gender equality across many domains (Nelson & Brammer, 2010), gender-based exclusion still exists and occur throughout the lifespan (Ceci et al., 2014). Previous studies showed that bystander responses to social exclusion have an important influence in reducing instances of negative peer interactions (Salmivalli et al., 2011). Thus, we investigated how gender equitable attitudes and egalitarian beliefs shape bystander responses to gender-based exclusion. Participants included 208 college students between 18-31 years (M_{age} = 19.20; 128 Female) in the USA. A priori power analysis with effect size set at 0.15 with the desired statistical power at 0.95, and alpha at .05 indicated that 198 participants would be enough to detect an effect. Participants were randomly presented with either *Female Exclusion* (from Physics class) or *Male Exclusion* (from English class) story.

[100] Dr. Öğr. Üyesi, Bilkent Üniversitesi, secil.gonultas@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6002-9820
[101] Doç. Dr. Kuzey Karolina Eyalet Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-1292-9066
[102] Doktora Sonrası Araştırmacı, Ohio Eyalet Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-5690-7221

We did not have a control condition in which either a female excluded from English class and a male excluded from physics class. After the story, participants indicated how likely they would be to intervene if they observed gender-based social exclusion (say something to your group, not get involved and stay there, talk to the victim). We also measured participants' gender equitable attitudes and their egalitarian beliefs. We tested the mediation effect of gender equitable attitudes on the relationship between egalitarian beliefs and bystander intervention for each response separately. Results showed that egalitarian beliefs play a role in "say something", "talk to the victim" and "not get involved and stay there" through gender equitable attitudes. Despite our limitations (lack of control group and manipulation check questions), our study still provides novel insight to create more inclusive campus environment.
Keywords: bystander responses, egalitarian beliefs, gender equality, social exclusion

Uzun Özet

Giriş

Cinsiyet eşitliğinde pek çok alanda ilerlemeler kaydedilmiş olmasına rağmen, cinsiyete dayalı dışlanma hâlâ yaygın bir sorun olmaya devam etmektedir (Master ve ark., 2021; Tandrayen-Ragoobur ve Gokulsing, 2021). Cinsiyete dayalı dışlama çoğunlukla toplumsal cinsiyet ön yargısı ve cinsiyete dayalı ayrımcı davranışlardan kaynaklanmakta ve hem bireysel ölçüde hem de toplumsal ölçüde olumsuz sonuçlarla ilişkili olmaktadır (Moss-Racusin ve ark., 2018). Cinsiyete dayalı dışlamanın çık erken yaşlardan itibaren başlayıp yaşam boyu devam edebileceğini araştırmalar göstermiştir. Sosyal dışlama ilerleyen zamanlarda özellikle STEM (Science, Technology, Engineering, Mathematics; Bilim, Teknoloji, Mühendislik ve Matematik) gibi alanlarda toplumsal cinsiyet eşitsizliğin artmasına sebep olmaktadır (Tandrayen-Ragoobur ve Gokulsing, 2021).

Daha önceki araştırmalar sosyal dışlanmaya karşı tanıkların aktif tepkilerinin sosyal dışlama olaylarını azaltmada önemli bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir (Salmivalli ve ark., 2011). Fakat tanıklar sosyal dışlamaya her zaman durdurmaya yönelik tepkiler göstermeyebilirler bazen de pasif kalabilirler (Salmivalli ve ark., 2011). Tanıkların sosyal dışlamadaki tepkilerinin önemi göz önünde bulundurularak aktif tanık rollerini destekleyici faktörleri araştırmak ve anlamak önemlidir. Bu nedenle, mevcut araştırmada toplumsal cinsiyet eşitliğine dayalı tutumların ve eşitlikçi inançların, toplumsal cinsiyete dayalı dışlanmaya karşı seyircilerin tepkilerini nasıl şekillendirdiği incelenmiştir.

Çalışmanın kapsamında katılımcıların müdahale etme davranışlarının dışlama hikâyesindeki karakterlerin cinsiyetinden ve katılımcıların kendi cinsiyetlerinden etkileneceği hipotez edilmiştir. Ayrıca, cinsiyete dair tutumlarının eşitlikçi inançlar aracılığıyla verilen farklı tanık rolleri arasında aracı değişken rolü oynayacağı hipotez edilmiştir.

Yöntem

Mevcut araştırma, cinsiyete dayalı sosyal dışlamaya verilen tanık tepkileriyle ilişkili olabilecek faktörleri inceleyen daha kapsamlı bir projenin parçasıdır (Herry ve ark., 2023)

Katılımcılar

Katılımcılar 18-31 yaşları arasında Amerika'da yaşayan 208 üniversite öğrencisinden oluşmaktadır ($Ort_{yaş}$ = 19,20; 128 Kadın). Yapılan önsel güç analizi etki büyüklüğünün .15, istenen istatistiksel gücün .95 ve alfa değerinin .05 olarak belirlendiğinde, 198 katılımcının bir etkiyi tespit etmek için yeterli olacağını göstermiştir.

Veri Toplama Araçları

Sosyal Dışlama Hikâyesi

Katılımcıların cinsiyete dayalı sosyal dışlamaya verilen tepkilerini ölçmek için katılımcılar varsayımsal bir sosyal dışlama hikâyesi okumuşlardır (Mulvey ve Killen, 2016).

Katılımcılara rastgele olarak Kadınların Dışlanma (Fizik dersinden) veya Erkeklerin Dışlanma (Edebiyat dersinden) hikâyesi okutulmuştur.

Kadın Öğrencilerin dışlanma hikâye örneği aşağıda verilmiştir:

"Fizik dersinizde, final notunuzun %40'ı bir grup projesine dayanmaktadır. Sınıf arkadaşlarınıza doğru ve anlaşılır bilgileri ilgi çekici bir şekilde sunmaktan sorumlusunuz. Grubunuz projede zorlanıyor. Profesörünüz grubunuza fazladan bir ekip üyesi daha eklemenizi öneriyor. Sandra, bir kız, grubunuza katılmak istiyor. Grup üyelerinizden biri olan Tommy, Fizik dersinde erkeklerin her zaman başarılı olduğuna inandığı için ekstra ekip üyesi olarak bir erkek öğrenci seçmek istiyor ve grubunuzun diğer üyeleri de bu fikri destekliyor."

Sosyal Dışlamaya Verilen Tepkiler

Hikâyenin ardından katılımcılardan cinsiyete dayalı sosyal dışlanmaya tanıklık ettiklerinde müdahale edip edemeyeceklerini belirtmeleri istenmiştir. Katılımcılar altı farklı tepkiyi değerlendirmişlerdir fakat mevcut çalışmada bu tepkilerden sadece üçüne yer verilmiştir: Dışlayan kişiyi durdurmak için bir şey söylemek; Dışlanan Kişiyle Konuşma, Müdahale etmeden orada bekleme.

Cinsiyete Dair Tutumlar

Katılımcıların cinsiyete dair tutumları değerlendirmek için Meslekler, Etkinlikler ve Özellikler Ölçeği-Kısa Formundan (OAT; Liben ve Bigler 2002) Meslekler Alt Ölçeği kullanılmıştır. Bu ölçekte katılımcılara 25 tane meslek/iş listelenmiştir (örn. dişçi, pilot, öğretmen). Her meslek için katılımcılar "Bu işleri kim yapmalı?" sorusuna 5'li Likert ölçümle cevap vermişlerdir. Katılımcıların "hem erkek hem kadın" yanıtlarının toplamı cinsiyete dair eşitlikçi tutumlar olarak hesaplanmıştır.

Eşitlikçi İnançlar

Katılımcıların eşitlikçi inançları Eleştirel Bilinç Ölçeğinin Eşitlikçilik alt ölçeği kullanılarak ölçülmüştür (Diemer ve ark., 2017). Bu alt ölçek 5 maddeden oluşmaktadır ("İnsanlara daha eşit davranırsak daha az sorun yaşarız"; α = .95). Yanıtlar 1 (Kesinlikle Katılmıyorum) ile 6 (Kesinlikle Katılıyorum) arasında değişen Likert ölçeğine göre verilmiştir. Katılımcıların beş maddeye verdikleri puanların ortalamaları alınarak her katılımcı için bir eşitlikçi inançlar puanı hesaplanmıştır.

İşlem

Üniversitenin Etik İnceleme Kurulu'ndan izin alındıktan sonra veri toplama işlemine başlanmıştır. Öğrencilerden bilgilendirilmiş onam beyanını okumaları istenmiş ve yalnızca çalışmaya katılmayı kabul eden öğrencilerin anketi görüntülemesine izin verilmiştir. Mevcut araştırma nicel yöntemleri kullanan bir araştırmadır. Deneysel tasarım kullanılmış ve katılımcılar rastgele iki farklı gruba atanmıştır. Tüm ölçümlerin tamamlanması yaklaşık 30-45 dakika sürmüştür.

Bulgular

Kovaryans (ANCOVA) analizlerinde koşula ya da katılımcının cinsiyetine göre katılımcıların müdahale cevaplarında bir farklılık bulunmamıştır (bütün *p* değerleri .05'ten büyüktür). Analiz sonuçları katılımcıların sırasıyla en çok dışlayan kişiyi durdurmak için bir şey söylemek, dışlanan kişiyle konuşmak ve en az müdahale etmeden orada beklemek davranışlarını raporladıklarını göstermiştir (bütün *p* değerleri .05'ten küçüktür).

Daha sonrasında Pearson'ın korelasyon analizi çalışmadaki değişkenlerin birbirleriyle ilişkilerini incelemek için uygulanmıştır. Değişkenler arası ilişkiler incelendikten sonra bulgular eşliğinde aracı değişken analizi yapılmıştır. Verilerin istatistiksel analizi için SPSS ve Jamovi kullanılmıştır.

"Dışlayan kişiyi durdurmak için bir şey söylemek" bağımlı değişken olduğunda aracı değişken analizi sonuçları cinsiyet tutumlarının sosyal dışlamaya dur diyebilme ile doğrudan etkisinin anlamlı olmamasına rağmen, eşitlikçi inançlar üzerinden dolaylı pozitif bir etkisi olduğunu göstermektedir (ß = .30, SE = .11, 95% CI [.08, .52], *p* = .006).

"Dışlanan Kişiyle Konuşma" bağımlı değişken olduğunda aracı değişken analizi sonuçları cinsiyet tutumlarının dışlanan kişiye yardım edebilme becerisi ile doğrudan etkisinin anlamlı olmamasına rağmen, eşitlikçi inançlar üzerinden dolaylı pozitif bir etkisi olduğunu göstermektedir ((ß = .19, SE = .09, 95% CI [.01, .38], *p* = .002).

"Müdahale etmeden orada bekleme" bağımlı değişken olduğunda aracı değişken analizi sonuçları cinsiyet tutumlarının pasif kalmayla hem doğrudan hem de eşitlikçi inançlar üzerinden dolaylı negatif bir etkisi olduğunu göstermektedir (ß = -.25, SE = .10, 95% CI [-.46, -.04], *p* = .017).

Tartışma

Mevcut bulgular, eşitlikçi inançlar toplumsal cinsiyet eşitlikçi tutumları ile tanık davranışları arasındaki ilişkiye aracılık ettiğini ortaya koymuştur. Bir diğer deyişle, daha yüksek toplumsal cinsiyet eşitlikçi tutumlara sahip olan genç yetişkinlerin daha yüksek eşitlikçi inançlara sahip olabileceğini ve bunun da toplumsal cinsiyete dayalı sosyal olaylarda "bir şey söyleyebilme" ve "dışlamaya uğrayan kişiye yardım edebilme" olasılığında artışla ilişkili olabileceği ortaya konmuştur.

Bulgular sosyal dışlamayı daha önce farklı bağlamlarda inceleyen ve özellikle ergenlerin sosyal bilişsel becerileri ve tanık rollerini araştıran çalışmalarla parallellik göstermektedir (Gönültaş ve Mulvey, 2021). Bildiğimiz kadarıyla, genç yetişkinlerin ahlaki yargıları veya akademik bağlamlarda cinsiyete dayalı sosyal dışlamaya yanıt olarak beklenen tanık müdahalesi üzerine hiçbir araştırma yapılmamıştır. Bu bağlamda, mevcut çalışma daha önce yapılan çalışmaları ileriye taşımakta ve tanık rollerini genç yetişkinlerde de araştırmanın önemini vurgulamaktadır. Bulgular, bireylerin eleştirel bilincinin ve toplumsal cinsiyetle ilgili tutumlarının toplumsal cinsiyete dayalı dışlanmaya karşı tanık tepkilerini nasıl şekillendirdiğinin daha fazla araştırılmasına zemin hazırlamaktadır. Özellikle akademik ortamlarda cinsiyet ayrımcılığı ve ön yargıyı hedef alan müdahale politikaları için önemli çıkarımlara sahiptir.

Sonuç

Cinsiyet ayrımcılığı ve kadınların STEM alanlarında yeterince temsil edilmemesi süregelen sosyal sorunlardır. Mevcut çalışmanın sonuçları bu alanlarda toplumsal cinsiyet eşitliğini arttırmak üzerine önemli sonuçlar sunmaktadır. Mevcut çalışmanın bulguları bazı kısıtlılıklar ışığında değerlendirilmelidir. İlk olarak çalışmada varsayımsal hikâyeler kullanılmıştır fakat katılımcıların bu tür sosyal dışlanma olayları ile gerçek hayatlarında karşılaştıklarında verecekleri tepkileri araştırmak ve anlamak önemlidir. İkinci olarak verilen varsayımsal senaryoların doğası gereği sosyal dışlamaya verilecek tepkiler doğrudan ve açık bir şekilde sorulmuştur. Bu katılımcıların cevaplarında potansiyel sosyal arzu edilebilirlik durumunu gündeme getirebilir. Dolayısıyla, gelecekteki araştırmalar toplumsal cinsiyete dayalı sosyal dışlanmanın daha kapalı ve dolaylı biçimlerini içeren senaryolar kullanarak bu etkileri ele almayı amaçlamalıdır. Çalışmada iki farklı hikâye kullanılmıştır. Fakat bu iki hikâye de daha stereotipik dışlama kullanılmıştır. Katılımcıların edebiyat dersinde istenmeyen bir kadın öğrenci ve fizik dersinde istenmeyen bir erkek öğrenci hikâyesi okuyabilecekleri bir kontrol koşulu yoktur. Son olarak katılımcıların tepkilerinde yaş ile etkileşimin daha kapsamlı anlaşılması için boylamsal çalışmalarda ilerleyen çalışmalar için önemlidir. Mevcut sınırlılıklarına rağmen, mevcut çalışma daha kapsayıcı bir kampüs ortamı yaratmak için yeni bir içgörü sağlamaktadır.

Kaynakça

Diemer, M. A., Rapa, L. J., Park, C. J. ve Perry, J. C. (2017). Development and validation of the critical consciousness scale. *Youth & Society, 49*(4), 461-483. https://doi.org/10.1177/0044118X14538289

Liben, L. S. ve Bigler, R. S. (2002). The developmental course of gender differentiation: Conceptualizing, measuring and evaluating constructs and pathways. *Monographs of the Society for Research in Child Development, 67(2),* 7-147

Gönültaş, S. ve Mulvey, K. L. (2021). The role of immigration background, intergroup processes, and social-cognitive skills in bystanders' responses to bias-based bullying toward immigrants during adolescence. *Child Development, 92*(*3),* e296-e316. https://doi.org/10.1111/cdev.13476

Herry, E., Gönültaş, S. ve Mulvey, K. L. (2023). Predictors of college students' reasoning and responses to gender-based social exclusion. *Social Psychology of Education, 26*(2), 405-431. https://doi.org/10.1007/s11218-022-09748-w

Master, A., Meltzoff, A. N. ve Cheryan, S. (2021). Gender stereotypes about interests start early and cause gender disparities in computer science and engineering. *Proceedings of the National Academy of Sciences, 118*(*48),* 1-7. https://doi.org/10.1073/pnas.2100030118

Moss-Racusin, C. A., Sanzari, C., Caluori, N. ve Rabasco, H. (2018). Gender bias produces gender gaps in STEM engagement. *Sex Roles: A Journal of Research, 79*(11-12), 651-670. https://doi.org/10.1007/s11199-018-0902-z

Mulvey, K. L. ve Killen, M. (2016). Keeping quiet just wouldn't be right: Children's and adolescents' evaluations of challenges to peer relational and physical aggression. *Journal of Youth and Adolescence, 45*(9), 1824-1835. https://doi.org/10.1007/s10964-016-0437-y

Tandrayen-Ragoobur, V. ve Gokulsing, D. (2021). Gender gap in STEM education and career choices: What matters? *Journal of Applied Research in Higher Education, 14*(3), 1021-1040. https://doi.org/10.1108/JARHE-09-2019-0235

Salmivalli, C., Voeten, M. ve Poskiparta, E. (2011). Bystanders matter: Associations between reinforcing, defending, and the frequency of bullying behavior in classrooms. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology, 40*(5), 668-676. https://doi.org/10.1080/15374416.2011.597090

Damla Projesinin Gençlerin Psikososyal ve Ahlaki Gelişimlerine Katkılarının Sorgulanması: Bir Nitel Yöntem Araştırması

Questioning the Contributions of the Damla Project to the Psychosocial and Moral Development of Young People: A Qualitative Method Research

Hatice Ekici[103]
Emine Yücel[104]
Beyza Boyacı[105]

Özet

Hizmet ederek öğrenme uygulamaları, toplumların sadece demokratik işleyişine ve refahına katkıda bulunmakla kalmayıp, aynı zamanda katılımcı gençlerin bireysel, sosyal, akademik ve ahlaki gelişimini de olumlu yönde etkilemektedir. Hizmet ederek öğrenme uygulamalarının özel bir çeşidi, kültürel kaynaşmaya dayalı hizmet ederek öğrenmedir: Gençler, kendi kültürleri dışındaki (yerel veya uluslararası) farklı bir kültürel bağlamda, o kültürü yakından tanıyarak ve o kültürden bireylerle kaynaşarak hizmet ederek öğrenme uygulamalarını gerçekleştirirler. Gençlerin liderliğinde yürütülen, kültürel kaynaşmaya dayalı bir hizmet ederek öğrenme projesi olan Damla, 18-29 yaşları arasındaki üniversite öğrencilerinin, deneyime dayalı topluma hizmet uygulamaları aracılığıyla, sivil-ahlaki değerleri (örn., toplumsal duyarlılık) ve psiko-sosyal becerileri (örn., takım çalışması) kazanmalarını hedeflemektedir. Proje kapsamında gençler ortalama 40 kişilik gruplar hâlinde Türkiye'nin belirlenen bir şehrine seyahat etmekte, bu şehirde on gün konaklamakta ve bu süre boyunca toplum refahının iyileştirilmesine yönelik çeşitli faaliyetler (huzurevi ziyareti, çevre temizliği vb.) yürütmektedir. Bu çalışma, Damla'ya katılan gençlerin hizmet deneyimlerini ve projenin gençler üzerindeki etkisini nitel yöntem aracılığıyla incelemeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda, projeye katılan 15 genç ile bireysel çevrim içi yarı-yapılandırılmış görüşmeler yapılmıştır. Verilerin aşağıdan yukarıya (tümevarımsal) tematik analizi sonucunda üç ayrı temaya ulaşılmıştır: "Damla algısı", "gençler üzerindeki psiko-sosyal etkiler" ve "sivil-ahlaki kazanımlar". Ortaya çıkan temalar, projenin gençlerin bireysel, sosyal, duygusal ve ahlaki gelişimini olumlu yönde etkilediğini göstermiştir. Sonuç olarak, kültüre dayalı hizmet ederek öğrenme uygulaması olan Damla'nın gençler üzerindeki etkililiğine ilişkin güçlü ve zayıf yönleri tartışılmış ve hizmet ederek öğrenme uygulamalarında genç liderliğinin önemi vurgulanmıştır.

Anahtar sözcükler: Hizmet ederek öğrenme, topluma hizmet, deneyimsel öğrenme, program etkililiği, genç

Abstract

Service learning not only contribute to the democratic functioning and well-being of societies, but also positively affect the volunteers' individual, social, academic and moral development. A special type of service-learning practices is cultural immersion service learning: Young people carry out service-learning activities in a different cultural context outside their own culture (local or international) by getting to know that culture closely and mingling with individuals from that culture. Damla project which is a cultural immersion service-learning project led by young people aims to develop civil-moral values (e.g. social

[103] Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, haticeozen11@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8032-9708
[104] Dr. Öğr. Üyesi, Konya Selçuk Üniversitesi, ey.emineyucel@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3663-6003
[105] Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, beyzaozan09@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5041-4717
* *Sorumlu Yazar:* Hatice Ekici

sensitivity) and psycho-social skills (e.g. teamwork) of university students between the ages of 18-29 through experience-based community service practices. Within the scope of the project, young people travel to a designated city in Turkey in groups of approximately 40 people, stay in this city for ten days, and carry out various activities (visiting a nursing home, environmental cleaning, etc.) during this period to improve social welfare. This study aims to examine the service experiences of young people who participate in Damla project and the impact of the project on young people through qualitative method. In this context, individual online semi-structured interviews were held with 15 young people who participated in the project. As a result of the bottom-up (inductive) thematic analysis of the data, three separate themes were reached: “Perception of Damla”, “psycho-social effects on young people” and "civil-moral gains". The themes that emerged showed that the project positively affected the individual, social, emotional, and moral development of young people. As a result, the strengths and weaknesses of Damla which is a cultural immersion service-learning project, regarding its effectiveness on youth are discussed and the importance of youth leadership in service-learning practices is emphasized.
Keywords: service learning, community service, experiential learning, program efficacy, youth

Uzun Özet

Giriş

Son yıllarda, hizmet ederek öğrenme uygulamaları kamu kurumları ve üniversiteler tarafından desteklenmeye başlanmış, gençlerin topluma hizmet uygulamalarına katılabileceği çeşitli fırsatlar oluşturulmuştur. Bu bağlamda “kültürel kaynaşmaya dayalı hizmet ederek öğrenme”, gençlerin kültürel açıklık ve hassasiyet ile kültürel becerileri kazanmasını hedefleyen bir hizmet ederek öğrenme yaklaşımıdır (Thibeault, 2019). Türkiye’de yürütülen Damla projesi kültürel kaynaşmaya dayalı bir hizmet ederek öğrenme uygulamasıdır. Alan yazında bu spesifik hizmet ederek öğrenme uygulamasının etkililiğini değerlendiren çalışmalar sınırlıdır ve bilindiği kadarıyla Türkiye’ye özgü, kültürel kaynaşmaya dayalı olarak geliştirilen ve etkisi incelenen bir uygulama bulunmamaktadır. Bu çalışma Damla projesine katılan gençlerin deneyimlerini ve Damla’nın gençler üzerindeki etkisini nitel yöntem ile incelemeyi amaçlamaktadır.

Hizmet Ederek Öğrenme

Hizmet ederek öğrenme öğrencilerin yansıtma, eleştirel düşünme ve yaratıcı problem çözme becerilerini geliştirmek amacıyla topluma hizmet ile akademik çalışmaları entegre eden pedagojik bir yaklaşımdır (Lemieux ve Allen, 2007). Alan yazında hizmet ederek öğrenmenin üzerinde uzlaşılmış bir tanımı yoktur; zira pratikteki uygulamalar çok çeşitli şekillerde yapılandırılmaktadır. Mooney ve Edward (2001), sınıflandırılması zor olan uygulamaların hibrit olarak tanımlanmasını ya da bunları içerdiği program bileşenlerine göre hangi sınıflandırmaya daha yakınsa oraya dâhil etmeyi önermektedir. Pek çok araştırma hizmet ederek öğrenmenin öğrencilerin bireysel, sosyal, sivil-ahlaki, bilişsel ve akademik gelişimini olumlu yönde etkilediğini göstermiştir (Celio ve ark., 2011; Yorio ve Ye, 2012).

Kültürel Kaynaşmaya Dayalı Hizmet Ederek Öğrenme

Hizmet ederek öğrenme uygulamalarının bir çeşidi olan “kültürel kaynaşmaya dayalı hizmet ederek öğrenme”, öğrencilerin kendi kültüründen farklı bir kültüre sahip bir topluluğa birkaç gün veya hafta boyunca dâhil olduğu, bu süre boyunca kültürel bilinç ve duyarlılık kazanmak amacıyla çeşitli hizmet ederek öğrenme deneyimleri gerçekleştirdikleri pedagojik bir yaklaşımdır (Alexander-Ruff ve Kinion, 2018; Thibeault, 2019). Kültürel kaynaşma, bireyin kendi ülkesi dışındaki bir ülkenin kültürüne uluslararası düzeyde katılımı şeklinde olabileceği gibi, bireyin kendi ülkesinin sınırları içerisinde kendi yerel kültüründen farklı bir topluluğun kültürüne dâhil olması şeklinde de gerçekleşebilmektedir (Quinn-Lee ve Olson-McBride,

2012). Hâlihazırdaki uygulamaların çoğu uluslararası kültürel kaynaşma kapsamında olup sınırlı sayıda araştırma aynı ülke içerisindeki girişimlere odaklanmıştır. Söz konusu çalışmalar kültürel kaynaşmaya dayalı hizmet ederek öğrenme uygulamalarının öğrencilerin kültürel farkındalıklarını ve kültürel yeterliliklerini arttırdığını göstermiştir (Aexander-Ruff ve Kinion, 2018; Quinn-Lee ve Olson-McBride, 2012).

Damla Projesi

"Damla" 18-29 yaşları arasındaki gençlerin psiko-sosyal becerilerini, iyi oluşlarını ve sivil-ahlaki değerlerini iyileştirmeyi amaçlayan, Gençlik ve Spor Bakanlığı bünyesinde yürütülen, kültürel kaynaşmaya dayalı bir hizmet ederek öğrenme projesidir. Proje kapsamında gençler ortalama 40 kişilik gruplar hâlinde Türkiye'nin belirlenen bir şehrine otobüs ile seyahat etmekte, bu şehirde 10 gün konaklamakta ve bu süre boyunca toplum refahını iyileştirmeye ve kültürel kaynaşmaya yönelik, günlük ortalama 15 saat çeşitli hizmet ederek öğrenme uygulamaları gerçekleştirmektedir.

Projede yürütülen (a) masa çalışmaları, günlük değerlendirme toplantıları, tefekkür gibi faaliyetler hizmet ederek öğrenme uygulamasında bulunması gereken yansıtma bileşenini içerdiği için, (b) dezavantajlı bireylerle yapılan çalışmalar ve çevre temizliği gibi faaliyetler de toplum hizmeti boyutunu kapsadığı için Damla projesi niteliği bakımından hizmet ederek öğrenme uygulamalarına yaklaşmaktadır. Ayrıca gençlerin ikamet ettiği şehir dışında bir şehre seyahat etmesi ve kültürel kaynaşmayı hedefleyen etkinlikler (yerel halkla etkileşim, kültüre mirası tanıma vb.) gerçekleştirmeleri ise bu projeyi kültürel kaynaşmaya dayalı hizmet ederek öğrenme (Thibeault, 2019) girişimi olarak sınıflandırmaya olanak sağlamaktadır.

Mevcut Çalışma

Bu araştırma, Damla projesine katılan gençlerin deneyimlerini ve Damla'nın gençler üzerindeki etkisini nitel yöntemle incelemeyi amaçlamaktadır. Türkiye'nin toplumsal ve kültürel yapısına özgü, kültürel kaynaşmaya dayalı geliştirilen ve etkililiği incelenen ilk çalışma olması açısından bu çalışmanın bulguları hem pratik hem de kuramsal açıdan önemlidir. Aynı ülke içerisindeki kültürel kaynaşmaya dayalı hizmet ederek öğrenme uygulamalarının çoğu ülkenin ücra/yalıtılmış bir köşesindeki yerli toplumun kültürü ile kaynaşmayı hedeflerken, Damla projesinde Türkiye'nin farklı şehirleri bazında kültürel kaynaşmaya odaklanılmıştır. Dolayısıyla bu çalışmanın bulguları aynı ülke içindeki kültürel kaynaşma uygulamalarını konu edinen alan yazına da katkıda bulunacaktır.

Yöntem

Katılımcılar

Bu araştırmanın örneklemini 2022 yılının son çeyreğinde düzenlenen dört farklı Damla programından birine katılım sağlayan 15 genç oluşturmaktadır. Sekiz kadın ve yedi erkekten oluşan katılımcıların yaşları 20 ile 24 arasında değişmektedir. Katılımcılara proje koordinatörleri aracılığıyla gönüllülük esasına göre ulaşılmıştır.

İşlem

Çalışma öncesinde Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bilimsel Etik Değerlendirme Kurulu'ndan etik izin alınmıştır (Tarih: 22/03/2023, Sayı: 2023/017). Veriler çevrim içi, yarı-yapılandırılmış bireysel mülakat aracılığıyla toplanmıştır. Uzunlukları 30 dakika ile bir saat arasında değişen görüşmeler, mevcut araştırmanın yazarları ve bir psikoloji lisans öğrencisi tarafından 2022 Aralık ayında gerçekleştirilmiştir.

Veri Analizi

Görüşme kayıtları psikoloji bölümü lisans öğrencileri tarafından deşifre edilerek Word ortamına aktarılmıştır. Veriler, tematik analiz yaklaşımı ile analiz edilmiştir. Görüşme metinleri ilk etapta mevcut araştırma ekibindeki iki araştırmacı tarafından detaylı bir şekilde tekrar ve tekrar okunarak katılımcı ifadelerinde ortaklaşan üst ve alt temalar belirlenmiş; ardından aynı araştırmacılar bağımsız şekilde veriyi kodlamıştır. Bağımsız kodlayıcılar arası uzlaşı kontrol

edilerek görüş ayrılığına düşülen noktalar için yapılan ortak değerlendirmelere göre veri analizi sonlandırılmıştır.

Bulgular

Analizler "Damla algısı", "Gençler üzerindeki psiko-sosyal etkiler" ve "Sivil-ahlaki kazanımlar" olmak üzere üç ana tema ortaya koymuştur.

Damla Algısı

Katılımcıların Damla'yı insan oluşu anlamlı kılan, toplumun refahına katkı sunarken bireyi iyileştiren, insanlar arası bağları güçlendiren bir topluma hizmet uygulaması olarak algıladığı söylenebilir. Katılımcılara göre Damla'yı özel kılan en önemli unsurlardan biri projedeki samimiyetle, çıkar gütmeksizin benimsenen iyilik değeri ve çabasıdır. Katılımcılar, genel olarak Damla katılımcılarının iyilikseverlik, öz aşkınlık gibi değerler ile kendini düşünmeden topluma yarar sağlama çabasında birleşerek yüksek bir gönüllülük bilinci taşıdıklarını ifade etmiştir.

Gençler Üzerindeki Psiko-Sosyal Etkiler

"Öz yeterlik ve beceriler" alt temasına göre, katılımcıların bu projeyi kendi yeterliklerine inançlarını, iletişim becerilerini, özgüven, atılganlık ve öz disiplin seviyelerini artırmada ve liderlik ve takım çalışması anlayışlarını geliştirmede etkili bulduğu görülmüştür. "Öznel ve psikolojik iyi oluş" alt temasında, katılımcıların çoğu Damla ile birlikte hayatın anlamını yeniden keşfettiğine ve hayatı daha anlamlı yaşamaya başladıklarına dikkat çekmiştir. Bununla birlikte yaptıkları etkinlikler ile insanların hayatlarına dokunarak iz bırakabildiklerini, kendilerinde var olan olumlu duygularının farkındalığının arttığını ve buna paralel olarak olumsuz duygularının azaldığını belirtmişlerdir. "Sosyal ilişkiler" teması altında, katılımcılar Damla sayesinde kalıcı dostluklar ve güçlü kardeşlik bağları oluşturduklarına, ortak hedefler doğrultusunda birleşen güçlü bir sosyal ağa dâhil olduklarına ve kendilerini daha az yalnız hissetmeye başladıklarına vurgu yapmışlardır.

Sivil-Ahlaki Kazanımlar

"Değerler" alt teması kapsamında, Damlanın katılımcılarda fedakârlık, kardeşlik, paylaşma, çevre bilinci, hayvan sevgisi ve evrenselcilik gibi toplum yanlısı değerlerin ortaya çıkmasına katkıda bulunduğu söylenebilir. "Ön yargıların kırılması" alt teması katılımcıların genel olarak Damla'daki etkinlikler sayesinde toplumsal açıdan dezavantajlı olan gruplara ilişkin ön yargılarının zayıfladığını ortaya koymaktadır. "Vatan sevgisi ve ulusal bütünleşme" alt teması ise katılımcıların kendi uluslarına ve ülkelerine karşı tutumlarında yaşadıkları olumlu dönüşüme işaret etmektedir. Bununla birlikte "sivil yetkinlik" alt teması Damla'nın bir parçası olmanın katılımcıların toplumsal sorunlara ilişkin farkındalık geliştirmesine, bu sorunların çözümünde bireysel yetkinlik geliştirmesine ve sorumluluk almasına yardımcı olduğuna işaret etmektedir.

Tartışma ve Sonuç

Bulgular ışığında Damla projesinin gençlerin iyi oluşlarına katkıda bulunduğu, psiko-sosyal becerilerini geliştirdiği ve sivil-ahlaki değerleri edinmelerini kolaylaştırdığı söylenebilir. Ayrıca katılımcıların ön yargılarının azaldığını ve kültürel olarak daha açık hâle geldiklerini ifade etmeleri, Damla'nın kültürel kaynaşma bileşeniyle de gençler üzerinde etkili olduğunu göstermektedir. Bu bulgular, hizmet ederek öğrenme uygulamalarının geniş kapsamlı faydalarını ortaya koyan çalışmaların bulgularıyla uyumludur.

Damla projesinin gençler üzerindeki olumlu etkilerinin projenin Türkiye'ye özgü kültürel değerleri kapsaması, gençler tarafından yürütülüyor olması ve hizmet ederek öğrenme bileşenlerini yeterli düzeyde içermesi ile ilişkili olabileceği düşünülmektedir. Bu çalışmanın en önemli sınırlılığı, Damla'nın katılımcıları üzerindeki etkilerini öz beyana dayanarak incelemesidir. Sonraki çalışmalarda denk olmayan kontrol gruplu, yarı-deneysel desenler benimsenmesi ve projenin uzun vadeli etkilerinin incelenmesi önerilmektedir.

Kaynakça

Alexander-Ruff, J. H. ve Kinion, E. (2018). Engaging nursing students in a rural Native American community to facilitate cultural consciousness. *Journal of Community Health Nursing*, *35*(4), 196-206. https://doi.org/10.1080/07370016.2018.1516423

Celio, C. I., Durlak, J. ve Dymnicki, A. (2011). A meta-analysis of the impact of service-learning on students. *Journal of Experiential Education*, *34*(2), 164-181. https://doi.org/10.1177/105382591103400205

Lemieux, C. M. ve Allen, P. D. (2007). Service learning in social work education: The state of knowledge, pedagogical practicalities, and practice conundrums. *Journal of Social Work Education*, *43*(2), 309-326. https://doi.org/10.5175/JSWE.2007.200500548

Mooney, L. A. ve Edwards, B. (2001). Experiential learning in sociology: Service learning and other community-based learning initiatives. *Teaching Sociology*, *29*(2), 181-194. https://doi.org/10.2307/1318716

Quinn-Lee, L. ve Olson-McBride, L. (2012). The effect of domestic immersion experiences on levels of cultural competence. *Journal of Baccalaureate Social Work*, *17*(1), 119-132. https://doi.org/10.18084/basw.17.1.42502t5224m0g720

Thibeault, D. (2019). Understanding indigenous culture through service learning and cultural immersion. *Journal of Social Work Education*, *55*(3), 476-488. https://doi.org/10.1080/10437797.2019.1593901

Yorio, P. L. ve Ye, F. (2012). A meta-analysis on the effects of service-learning on the social, personal, and cognitive outcomes of learning. *Academy of Management Learning & Education, 11*(1), 9-27. https://doi.org/10.5465/amle.2010.0072

Sol-kanat Yetkecilerin Psikolojik Profilleri

The Psychological Profiles of Left-wing Authoritarians

Fırat Şeker[106]
Onurcan Yılmaz[107]
Burak Doğruyol[108]
Ozan İşler[109]

Özet

Sol-kanat yetkecilik (SKY), son on yılda literatürde tekrar ilgi odağı hâline gelerek yeni ölçüm yöntemleri ve kuramsal açıklama geliştirme çabalarını uyandırmıştır. Bu çabaların sonucunda Yetkeci Norm-Uyumu Modeli (YNM) ortaya atılmıştır. Bu modele göre SKY, aynı sağ-kanat yetkecilik gibi, tehdit karşısında ortaya çıkmaktadır. Modele göre, sol siyasi görüşteki bireylerin tehdit sonrası uyanan yetkeci yatkınlıkları gruplarının sol normlarıyla uyuşmadığından sol-kanat yetkeciler bu yetkeci yatkınlıklarını birtakım bilişsel mekanizmalar yoluyla saklamaktadır. Bu araştırmanın amacı ikiye ayrılmaktadır: 1) YNM'nin öngörülerini test etmek ve 2) sol-kanat yetkecilerin ahlaki ve psikolojik profillerini ortaya koymak. Birinci çalışmada ABD'den toplanan 1200 kişilik bir örneklemde (yaş *Ort* = 40, *SS* = 14.94, %47.9 kadın) COVID-19 pandemisinden algılanan tehdidin katılımcıların yetkecilik düzeyleriyle nasıl bir ilişki içinde olduğu incelenmiştir. YNM ile uyumlu olarak hem sağcılar için hem solcular için algılanan COVID-19 tehdidi arttıkça SKY'nin de arttığı gözlemlenmiştir. Ek olarak SKY'nin yararcı ahlak anlayışı ve subjektif meta-etik anlayışla pozitif korelasyon gösterdiği görülmüştür. İkinci çalışmada, ilk çalışmaya katılan katılımcılar yeni bir çalışma için tekrar davet edilmiş ve SKY'nin gerçek ahlaki davranışlarla nasıl bir ilişki gösterdiği ekonomik oyunlar aracılığıyla incelenmiştir (N = 596, yaş *Ort* = 43, *SS* = 14.58, % 45 kadın). SKY, ahlaki cesaret ve norm-uyumcu davranış ile pozitif korelasyon göstermiştir.

Anahtar sözcükler: Sol-kanat yetkecilik, COVID-19, meta-etik, normatif etik, ahlaki davranış.

Abstract

In the last ten years, there has been a renewed interest in Left-wing authoritarianism (LWA), leading to the development of the Authoritarian Norm-fit Model (ANM). ANM proposes that, similar to right-wing authoritarianism, LWA emerges in response to threats. Left-wing authoritarians tend to conceal their authoritarian tendencies through several cognitive mechanisms, as these tendencies contradict left-wing group norms. This project's aim is twofold: 1) to test ANM's predictions and 2) to delineate the moral and psychological profiles of left-wing authoritarians. The first study examined the relationship between perceived COVID-19 threat and LWA in 1200 USA residents with a correlational design (M_{age} = 40, *SD* = 14.94, 47.9% female). Consistent with ANM, both right-wing and left-wing individuals exhibited increased LWA with increased perceived COVID-19 threat. Additionally, LWA was positively correlated with utilitarian morality and subjective meta-ethical beliefs. In the second study, the same participants from the first study were re-invited and we investigated how LWA relates to real moral behaviors using economic games (N = 596, M_{age} = 43, *SD* = 14.58, 45%

[106] Yüksek Lisans Öğrencisi, Kadir Has Üniversitesi, firat.seker@khas.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9667-9270
[107] Doç. Dr., Kadir Has Üniversitesi, onurcan.yilmaz@khas.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6094-7162
[108] Doç. Dr., Kadir Has Üniversitesi, burak.dogruyol@khas.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3469-590X
[109] Dr., The University of Queensland, o.isler@uq.edu.au, ORCID: 0000-0002-4638-2230
**Sorumlu Yazar:* Fırat Şeker
Yazar Notu: Bu çalışma Templeton Religion Trust tarafından desteklenmiştir (TRT0424).

female). The results revealed positive correlations between LWA and moral courage as well as norm-conforming behavior.
Keywords: left-wing authoritarianism, covid-19, meta-ethics, normative ethics, moral behavior

Uzun Özet

Giriş

Sol-kanat yetkeciliğin (SKY) var olabileceğine dair iddialar aslen Adorno'nun (1950) sağ-kanat yetkecilik (SĞKY) araştırmalarının ortaya çıktığı dönemde ortaya atılmıştır (Christie ve Jahoda, 1954). Tartışmalar sonrası, sol-kanatta böyle bir psikolojik yapının var olamayacağı iddia edilerek SKY araştırmaları 1980'lere kadar sönmüş ve Altemeyer'ın 1996 yılındaki çalışmasında SKY'nin varlığının desteklenmemesinin ardından SKY kavramı 2010 yıllarına kadar terk edilmiştir. 2010 yıllarından sonra SKY'nin incelenmesinde hem teorik hem de metodolojik gelişmeler yaşanmıştır. Conway ve arkadaşları (2018) ve Costello ve arkadaşları (2022) gibi çalışmalar ile SKY'yi ölçmek için yeni ölçekler geliştirilmiş, yetkeciliği sağda ve solda da açıklayan bir model olan Yetkeci Norm Uyumu Modeli (YNM) öne sürülmüştür (Conway ve ark., 2021). Bu modele göre SKY, aynı SĞKY gibi, tehdit karşısında ortaya çıkmaktadır. Bu araştırma iki amaçlıdır: İlk olarak YNM'nin SKY ve tehditle ilgili öngörüsünü test etmek amacıyla SKY puanları ile COVID-19 pandemisinden algılanan tehdit arasındaki ilişki incelenmiştir. Ek olarak, sol-kanat yetkecilerin psikolojik profillerini ortaya koymak amaçlanarak SKY'nin ilişkili olduğu düşünülen psikolojik yapılarla SKY puanlarının korelasyonu incelenmiştir. Çalışmanın hipotezleri aşağıdaki gibidir:

H1: COVID-19 tehdit algısı liberaller için SKY ile pozitif ilişkiliyken muhafazakârlar için değildir.

H2: COVID-19 tehdit algısı liberaller için demokratik tutumlarla negatif ilişkiliyken muhafazakârlar için değildir.

H3: SKY liberaller için Oxford Faydacılık Ölçeği'nin araçsal zarar ölçeğiyle negatif ilişkiliyken tarafsız iyilik ölçeğiyle değildir, muhafazakârlar için bu ilişki görülmeyecektir.

H4: Sıfır toplamlı oyun inancı liberaller için SKY ile pozitif ilişkiliyken muhafazakârlar için değildir.

H5: Nesnel ahlak inancı liberaller için SKY ile pozitif ilişkiliyken muhafazakârlar için değildir.

İkinci çalışmada ise SKY'nin ekonomik oyunlarla ölçülmüş ahlaki davranışlarla ilişkisi incelenmiştir. Çalışmada öngördüğümüz bir ilişki olmadığından araştırma sorusu üretilmiştir:

Araştırma Sorusu: SKY; cömertlik, dürüstlük, grup yanlılığı, iş birliği, güven, güvenilirlik, iş birlikçi norma uydurma, ahlaki cesaret ve uyum davranışı gibi hangi ahlaki davranışlarla ne yönde ilişkilidir?

Çalışma 1 - Yöntem

Katılımcılar

Bu çalışmanın güç analizi bir ana çalışma kapsamında yapılmıştır (https://osf.io/rnzy9/). Prolific üzerinden 1200 Amerikalı katılımcı çalışmaya çevrim içi olarak para karşılığı katılmıştır. Katılımcıların medyan yaş değeri 37'dir ($Ort_{yaş}$ = 39.97, *SS* = 14.9). Katılımcıların %49,2'si erkek ve %47,6'sı kadın iken %2,6'sı ikili olmayan olarak kendini tanımlamış, %0,6'sı ise cinsiyet belirtmemeyi tercih etmiştir. Katılımcıların %86,1'i en az üniversite düzeyi eğitim almıştır.

Veri Toplama Araçları

Kısa Sol-kanat Yetkecilik Ölçeği

Dört maddelik Likert-tipi bu ölçek SKY'yi ölçmek için kullanılmıştır (α = .88) (Conway ve ark., 2022).

Oxford Faydacılık Ölçeği

Faydacı düşünme eğilimini ölçmek için kullanılmıştır (Kahane ve ark., 2018). Dokuz maddelik ölçeğin iki alt ölçeği bulunmaktadır: araçsal zarar (α = .75) ve tarafsız iyilik (α = .73).

Nesnel ve Öznel Ahlak İnancı

Cevapları 1 ve 7 arasında olan bu ölçeğin dört sorusu öznel ahlak (α = .84) dört sorusu da nesnel ahlak inancını gösterir (α = .85) (Yilmaz ve Bahçekapili, 2018).

COVID-19 Tehdit Algısı

COVID-19 tehdit algısını ölçmek için İşler ve arkadaşlarının geliştirdiği tehdit algısı ölçeğinin sekiz maddelik kişisel tehdit alt ölçeği kullanılmıştır (α = .88) (İşler ve ark., basım aşamasında).

Demokratik Tutumlar

Katılımcıların demokratik değerlerini ölçmek adına Dünya Değerler Ölçeği'ndeki dört soruluk demokratik tutumlar ölçeği alınmıştır (α = .56) (Haerpfer ve ark., 2022).

Sıfır Toplamlı Oyun İnancı

Katılımcıların dünyayı sıfır toplamlı bir oyun olarak görüp görmediğini ölçmek için sekiz maddeli bu ölçek kullanılmıştır (α = .88) (Różycka-Tran ve ark., 2015).

İşlem

Katılımcılar çalışmaya çevrim içi olarak katılım sağlamış, onam veren bütün katılımcılara araştırma kapsamındaki ölçümler rastgele sırada sunulmuştur. Bütün katılımcılar en son demografik formu doldurmuştur.

Bulgular

Algılanan COVID-19 tehdidi SKY ile hem liberaller (r = .18, p < .001) hem muhafazakârlar için (r = .15, p = .02) pozitif ilişkilidir. Demokratik tutumlar SKY ile anlamlı ilişkili değildir (bütün p'ler > .05). SKY liberaller için hem araçsal zarar (r = .10, p = .01) hem de tarafsız iyilik (r = .12, p = .003) alt ölçeğiyle pozitif ilişkilidir. Sonuçlar muhafazakârlar için de benzerdir (araçsal zarar için r = .18, p = .005; tarafsız iyilik için r = .22, p < .001). Sıfır toplamlı oyun inancı hem liberaller (r = .35, p < .001) hem de muhafazakârlar için (r = .28, p < .001) SKY ile pozitif ilişkili bulunmuştur. Nesnel ahlak inancı SKY ile ilişkili bulunmamıştır fakat öznel ahlak inancı SKY ile hem muhafazakârlar (r = .22, p = .001) hem de liberaller için (r = .08, p = .048) pozitif ilişkilidir.

Çalışma 2 - Yöntem

Katılımcılar

Önceki çalışmaya katılan katılımcıların hepsi yeni bir çalışma için tekrar davet edilmiş ve 596 katılımcı çalışmaya çevrim içi olarak katılmıştır. Katılımcıların medyan yaş değeri 41'dir ($Ort_{yaş}$ = 43,17, SS =14,6). Katılımcıların %52'si erkek, %45'i kadın ve %2,5'i ikili olmayan olarak kendini tanımlamış, %0,5'i ise cinsiyet belirtmemeyi tercih etmiştir.

Veri Toplama Araçları

Ahlaki Davranış Ölçümleri

Ahlaki davranışları ölçmek için literatürde yaygın olarak kullanılan ekonomik oyunlar kullanılmıştır. Cömertlik ölçümü için diktatör oyunu, dürüstlük için kandırmaca oyunu, grup yanlılığı için para dağıtım oyunu, iş birliği için tutsaklar ikilemi, güven ve güvenilirlik için güven oyunu, iş birlikçi norma uydurma için üçüncü şahıs ceza oyunu, ahlaki cesaret için karşı-cezalı üçüncü şahıs ceza oyunu, uyum davranışı için ise kural takip görevi kullanılmıştır. Ölçümlerle ilgili ayrıntılı bilgiye https://osf.io/w52dz adresinden ulaşılabilir.

Bulgular

Kısa Sol-kanat Yetkecilik Ölçeği, yalnızca muhafazakârlar için cömertlik (r = -.14*, p = .037), güvenilirlik (r = -.17*, p = .047), iş birlikçi norma uydurma (r = .29*, p = .001) ve ahlaki cesaret ile (r = .35**, p < .001) anlamlı ilişki göstermiştir ve diğer ahlaki davranışlarla anlamlı bir ilişkisi bulunamamıştır. Liberaller için ise yalnızca uyum göstermek SKY puanları ile pozitif ilişki içindedir (r = .12, p = .048).

Tartışma

Birinci çalışmada SKY, beklentilerimizin aksine hem liberaller hem de muhafazakârlar için hipotez ettiğimiz bağlantıları gösterdi. Böylece hipotezlerimiz sadece kısmen desteklenmiş oldu. Bu sonuçlar yetkecilerin sol-kanattaki varlığını gösterse de Conway ve arkadaşlarının (2022) SKY ölçümünün geçerliliği hakkında şüpheler oluşturmaktadır. Kısa SKY ölçeği, bu çalışmadan anlaşılacağı üzere sol-kanat yetkeciliği değil, genel bir yetkeci eğilimi ölçüyor gibi gözükmektedir. Buradan hareketle, yetkeciliğin YNM'nin öngördüğü üzere algılanan tehditle ilişkili olduğu ortaya konulsa da bu sonuçlar üzerinden sol veya sağ-kanat yetkecilik ayrımı yapmak mümkün değildir. Ek olarak, yetkeciler ahlaken daha öznel ve faydacı olarak bulunmuş, aynı zamanda da hayatı sıfır toplamlı bir oyun gibi görmeye yatkın oldukları gösterilmiştir. Bu bulgular ışığında, ilerideki çalışmalar yetkeciliğin psikopatiyle olan ilişkisini inceleyebilir. İkinci çalışmada ise yetkeciliğin gerçek davranış ölçen ekonomik oyunlar aracılığı ile ahlaki davranışlarla ilişkisi incelenmiş ve yetkeciliğin, muhafazakârlar için, cömertlik ve güvenilirlik gibi davranışlarla negatif ilişkili olduğu, ahlaki norma uydurma ve ahlaki cesaret gibi davranışlarla ise pozitif ilişkili olduğu bulunmuştur. Bu bulgular yetkeciliğin yine psikopati gibi antisosyal kişilik özellikleriyle ilişkisi olabileceğine işaret ederken aynı zamanda da iş birlikçi norma uydurma ve ahlaki cesaret gibi davranışlarla pozitif ilişkili olduğunu göstermiştir. Bu sonuçlar, Altemeyer'ın klasik SĞKY tanımlamasının yetkeci bireylerin norm ve düzeni koruyucu davranacağını öngörmesi açısından anlam taşımaktadır. Gelecek çalışmalar geçerliği gösterilmiş bir SKY ölçümü ile bulguların sol ideolojide tekrarlanıp tekrarlanmayacağını hem batılı hem de batılı olmayan kültürlerde incelemelidir.

Kaynakça

Adorno, T. (1950). *The authoritarian personality*. Verso Books.

Altemeyer, B. (1996). *The authoritarian specter*. Harvard University Press.

Christie, R. ve Jahoda, M. (Ed.). (1954). *Studies in the scope and method of "The authoritarian personality."* Free Press.

Conway III, L. G., Houck, S. C., Gornick, L. J. ve Repke, M. A. (2018). Finding the Loch Ness Monster: Left-Wing Authoritarianism in the United States. *Political Psychology*, *39*(5), 1049-1067. https://doi.org/10.1111/pops.12470

Conway III, L. G., McFarland, J. D., Costello, T. H. ve Lilienfeld, S. O. (2021). The curious case of left-wing authoritarianism: When authoritarian persons meet anti-authoritarian norms. *Journal of Theoretical Social Psychology*, *5*(4), 423-442. https://doi.org/10.1002/jts5.108

Conway, L. G., Zubrod, A. ve Leslie, J. D. (2022). *Constructing a four-item left-wing authoritarianism scale*. PsyArXiv. https://doi.org/10.31234/osf.io/x7gp9

Costello, T. H., Bowes, S. M., Stevens, S. T., Waldman, I. D., Tasimi, A. ve Lilienfeld, S. O. (2022). Clarifying the structure and nature of left-wing authoritarianism. *Journal of Personality and Social Psychology*, *122*(1), 135-170. https://doi.org/10.1037/pspp0000341

Haerpfer, C., Inglehart, R., Moreno, A., Welzel, C., Kizilova, K., Diez-Medrano, J., ... ve Puranen, B. (2022). World values survey wave 7 (2017-2022) cross-national data-set. *World Values Survey Association*.

İşler, O., Yılmaz, O., Maule, A., J ve Gaechter, S. (Basımda) How to activate threat perceptions in behavior research: a simple technique for inducing subjective health and resource scarcity threats.

Kahane, G., Everett, J. A. C., Earp, B. D., Caviola, L., Faber, N. S., Crockett, M. J. ve Savulescu, J. (2018). Beyond sacrificial harm: A two-dimensional model of utilitarian psychology. *Psychological Review*, *125*(2), 131-164. https://doi.org/10.1037/rev0000093

Różycka-Tran, J., Boski, P. ve Wojciszke, B. (2015). Belief in a Zero-Sum Game as a Social Axiom: A 37-Nation Study. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, *46*(4), 525-548. https://doi.org/10.1177/0022022115572226

Yilmaz, O. ve Bahçekapili, H. G. (2018). Meta-ethics and the mortality: Mortality salience leads people to adopt a less subjectivist morality. *Cognition*, *179*, 171-177. https://doi.org/10.1016/j.cognition.2018.06.014

Sosyal Bilişsel Beceriler ve Sosyal Dışlanmaya Karşı Tanık Tepkileri Arasındaki İlişki

The Relationship Between Social-Cognitive Skills and Bystander Responses to Social Exclusion

Serengeti Ayhan[110]
Seçil Gönültaş[111]

Özet

Mevcut literatür, tanıkların sosyal dışlanmayı durdurmada önemli sosyal aktörler olduğunu göstermiştir. Bununla birlikte, farklı sosyal bilişsel becerilerin çocuk ve gençlerin sosyal dışlamaya verecekleri tepkileri ve ahlaki değerlendirmelerini nasıl şekillendirebileceğini anlama konusundaki bilgilerimiz hâlâ sınırlıdır. Bu nedenle, bu çalışmada empati, zihin okuma motivasyonu ve tanıkların müdahale davranışı arasındaki ilişkiyi inceledik. Ayrıca, potansiyel aracılar olarak sosyal dışlanmayı da araştırdık. Veriler 82 Türkiyeli çocuktan toplanmıştır ($Ort_{yaş}$ = 11.82 yıl, *SS* = 1.08, 49 kız, 10-14 yaş). Katılımcılar grup arkadaşlarının gruplarından olmayan bir öğrenciyi tiyatro kulübü etkinliğinden dışladıkları bir hikâye okumuşlardır. Katılımcıların sosyal dışlanmayı önemli ve acil bir durum olarak değerlendirme, sorumluluk alma ve müdahale niyeti gösterme olasılıkları (bağımlı değişken) Likert tipi ölçümlerle ölçülmüştür (örnek madde: "Tiyatro kulübünde dışlanan birinin içinde bulunduğu o durumdan kurtulmasına yardım edebilirim.", 1= Kesinlikle Katılmıyorum; 6 = Kesinlikle Katılıyorum). Sosyal dışlanmanın ahlaki yargısı, zihin okuma motivasyonu ve empati de öz-bildirim ölçümleriyle değerlendirilmiştir. Aracı analizi (Process Macro model 4) hem empatinin hem de zihin okuma motivasyonunun sorumluluk alma yoluyla müdahale niyetleriyle pozitif ilişkili olduğunu göstermiştir. Ancak, sosyal dışlanmanın acil durum olarak değerlendirilmesi bu ilişkide önemli bir aracı olarak bulunmamıştır. Yeni bulgularımız, farklı sosyal-bilişsel becerileri ele alarak prososyal seyircilerin yargılarını, bilişlerini ve tepkilerini teşvik etmeye yönelik müdahale çalışmaları için fikir vermektedir.

Anahtar sözcükler: Empati, zihin okuma motivasyonu, tanık davranışı, sosyal dışlanma

Abstract

Extant literature showed that bystanders are important social agents in stopping social exclusion. However, our knowledge is still limited in understanding different social cognitive factors can shape bystander responses. Thus, the current study examines the relationship between empathy, mindreading motivation, and bystander intervention behavior. Further, we investigated in social exclusion as potential mediators. Data was collected from 82 Turkish children (M_{age} = 11.82 years, *SD* = 1.08, 49 girls, aged 10-14). Participants read a story in which their group members excluded another student from their group for a theatre club activity. Participants' likelihood to consider social exclusion as an urgent situation, to take responsibility, and to intervene (dependent variable) were measured using Likert-type ('I can help someone who is excluded from the theatre club.', 1= Strongly Disagree; 6 = Strongly Agree). Moral judgment of social exclusion, mind-reading motivation (MRM), and empathy were also evaluated via self-report measures. Our mediation analysis (Process Macro model 4) showed that both empathy and MRM were positively related to intervention intentions through taking responsibility. However, evaluating exclusion as emergency was not a significant mediator.

[110] Yüksek lisans öğrencisi, Bilkent Üniversitesi, serengeti.ayhan@bilkent.edu.tr
[111] Dr. Öğr. Üyesi, Bilkent Üniversitesi, secilgonultas@bilkent.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6002-9820
* *Sorumlu Yazar:* Serengeti Ayhan

Overall, our findings provide insight for intervention studies to promote prosocial bystanders' judgments, cognitions, and responses by addressing different social-cognitive skills.
Keywords: empathy, mind reading motivation, bystander behavior, social exclusion

Uzun Özet

Giriş

Sosyal dışlama, bir bireyin akran gruplarının parçası olabilme ve yapılan etkinliklere katılabilme şansının elinden alınması ve dolayısıyla kişinin o grup içindeki sosyal konumunu ve statüsünü etkileyen tekrarlanan eylemleri ifade eden bir zorbalık türüdür (Bjorkqvist ve ark., 1992). Tanıklar, sosyal dışlamaya dışlanan ya da dışlayan olarak katılmayan fakat olayı gören kişilerdir durumlarında ne zorba ne de kurban olarak yer almayan kişilerdir (Twemlow ve ark., 2006). Tanıklar bazı durumlarda sosyal dışlamayı durdurmak için müdahale ederken bazı durumlarda da dışlayan kişiyi destekleyebilirler (Gönültaş ve Mulvey, 2021). Var olan literatür tanıkların sosyal dışlama karşısında vereceği tepkileri etkileyen birçok faktör olduğunu ortaya koymuştur (Gönültaş ve Mulvey, 2021). Bunlardan biri grup normlarıdır. Örneğin, grubu dışlayıcı norma sahip tanıklar sosyal dışlamaya daha az müdahale etme davranışı gösterebilirler (Forbes ve ark., 2019). Aynı zamanda ergenlerin sosyal ve bilişsel becerileri de tanıkların müdahale etmeleri ile ilişkili faktörlerdendir (Gönültaş ve Mulvey, 2021). Tanık davranışı ve empati üzerine daha önce yapılan kapsamlı araştırmalar, daha yüksek empatinin daha yüksek savunma veya aktif tanık müdahalesi olasılığıyla ilişkili olduğunu göstermiştir (Caravita ve ark., 2009). Benzer şekilde, zihin okuma motivasyonunun (ZOM) da prososyal davranışlarla pozitif ilişkili olduğu bulunmuştur Carpenter ve ark., 2018).

Tanıkları müdahale etmeye hazırlayan diğer adımları araştırmak da önemlidir. Bu bağlamda, Latané ve Darley'in (1970) beş aşamalı müdahale modeline göre sosyal dışlamayı acil bir durum olarak yorumlama ve sorumluluk alabilme müdahale etme konusunda önemli adımları oluşturmaktadır. Fakat sosyal normların ve sosyal-bilişsel becerilerin, Latané ve Darley'in (1970) beş aşamalı müdahale modelinde önerilen bu adımlarla nasıl ilişkili olabileceği konusundaki bilgilerimiz sınırlıdır. Bu nedenle, mevcut çalışmada hem grup normlarının hem de sosyal bilişsel becerilerin sosyal dışlamayı acil bir durum olarak yorumlama ve sorumluluk alabilmeyle ve en sonunda müdahale edebilme davranışı gösterebilmeyle ilişkisi incelenmiştir.

Çalışmada test edilen hipotezler aşağıda listelendiği gibidir.

H1: Kapsayıcı norm okuyan katılımcılar dışlayıcı normları okuyan katılımcılara göre beş aşamalı müdahale modelinde daha fazla prososyal ahlaki tutum ve davranış gösterecektir.

H2: Sosyal-bilişsel beceriler, beş aşamalı müdahale modelinde tanıkların prososyal ahlaki tutum ve davranışlarıyla olumlu şekilde ilişkili olacaktır.

H3: Sosyal-bilişsel beceriler ve tanıkların müdahale etme davranışı arasındaki ilişki durumu acil olarak değerlendirmek ve sorumluluk alabilmek aracılığıyla şekillenecektir.

Yöntem

Katılımcılar

Katılımcılar, Türkiye'deki devlet ve özel ortaokullara devam eden 82 Türk çocuktan oluşmaktadır ($Ort_{yaş}$ = 11.82 yıl, *SS* = 1.08, 49 kız, 10-14 yaş). Öğretmenler ve rehber öğretmenlerinin yardımıyla ebeveynlere onam formları gönderilmiş ve ebeveyn onam formları olan çocuklar çalışmaya katılmıştır.

Veri Toplama Araçları

Sosyal Dışlama Hikâyesi

İlk olarak katılımcılardan bir gün okulda, okul panosunda katılabilecekleri bir tiyatro kulübü olduğunu gördüklerini hayal etmeleri istenmiştir. Katılımcılar rastgele atandıkları koşula göre ya tiyatro kulübünde kimsenin dışlanmadığını herkesin birbirine karşı kapsayıcı olduğunu ya da kişilerin birbirlerini dışladığını okumuştur. Bu şekilde grup normları kapsayıcı ve dışlayıcı olarak katılımcılara verilmiştir. Sonrasında kendilerine bir kişinin kulüpte dışlandığı sosyal dışlanma senaryosu sunulmuştur. Bu hikâye daha önceki çalışmalar temel alınarak hazırlanmıştır (Gönültaş ve Mulvey, 2021).

Ahlaki Prososyal Müdahale Etme

Tanık değerlendirmeleri ve tepkileri Latané ve Darley (1970) tarafından önerilen beş adımlı müdahale modeli ile ölçülmüştür (Nickerson ve ark., 2014). Ölçeğin Türkçe geçerlilik ve güvenilirlik çalışması Demirbaş ve Öztemel (2022) tarafından yapılmıştır. Ölçek toplamda beş alt ölçekten oluşmaktadır, mevcut çalışmada üç alt ölçek çalışmanın amacına göre uyarlanarak kullanılmıştır: Acil bir durum olarak yorumlamak (3 madde, Cronbach α = .60, "Bana göre tiyatro kulübünde gruptan dışlanan biri yardıma ihtiyaç duyar."), Sorumluluk alma (3 madde, Cronbach α = .59, "Tiyatro kulübündeki dışlanma olaylarının çözümüne yardımcı olma konusunda kendimi sorumlu hissederim."), Müdahale etme (4 madde, Cronbach α = .67, "Tiyatro kulübünde çok iyi tanımadığım bir öğrencinin dışlandığını görürsem onun bu durumundan kurtulmasına yardım ederim."). Maddeler 5'li Likert ölçeğine göre (1-kesinlikle katılmıyorum ile 5-kesinlikle katılıyorum) derecelendirilmiştir.

Zihin Okuma Motivasyonu

Katılımcıların zihin okuma motivasyonu Carpenter ve arkadaşları (2018) tarafından geliştirilen Zihin Okuma Motivasyonu Ölçeği ile ölçülmüştür. Ölçeğin Türkçe geçerlik ve güvenirlik çalışması Ekerim-Akbulut ve arkadaşları (2020) tarafından yapılmıştır. Ölçek, 7'li Likert ölçeğine göre derecelendirilmiş 13 maddeden oluşmaktadır (1 =Kesinlikle Katılmıyorum ile 7 = Kesinlikle Katılıyorum, Cronbach α = .60, "Yeni insanlarla tanıştığımda, hayatta bulundukları yere nasıl geldiklerini merak etmeyi severim").

Empati

Çocuk ve ergenlerin zorbalık bağlamında empatilerini ölçmek için Pöyhönen ve arkadaşları (2008) tarafından geliştirilen Akran Zorbalığı Kurbanına Yönelik Empati Ölçeği kullanılmıştır. Ölçeğin Türkçe geçerlik ve güvenirlik çalışması Nalbant ve diğerleri (2018) tarafından yapılmıştır. Ölçek, 5'li Likert ölçeğine göre derecelendirilmiş 7 maddeden oluşmaktadır (1 = hiçbir zaman ile 5 = her zaman, Cronbach α = .75, "Bir öğrencinin zorbalığa uğradığını gördüğümde üzülürüm.").

İşlem

Kurumsal İnceleme Kurulu onayları üniversitenin İnsan Araştırmaları Etik Kurulundan alınmıştır (2022/12/24_01). Ayrıca Türkiye'deki devlet okullarına ulaşmak için Milli Eğitim Bakanlığından izin alınmıştır. Veriler katılımcılardan okul ortamında toplanmıştır. Katılımcıların anketi doldurması 30-40 dakika sürmüştür.

Bulgular

İlk olarak Kovaryans (ANCOVA) analiziyle kapsayıcı ve dışlayıcı norm gruplarına göre katılımcıların ahlaki prososyal müdahale davranışlarında beklenenin aksine grup normlarına dayalı bir farklılık bulunmamıştır. Bu nedenle, daha sonra yapılan asıl analizler iki koşul birleştirilerek yapılmıştır.

Çalışmadaki değişkenlerin birbirleriyle ilişkilerini incelemek için Pearson'ın korelasyon analizi kullanılmıştır. Bu analizlerden elde edilen bulgular eşliğinde aracı değişken analizi kullanılmıştır. Verilerin istatistiksel analizi için SPSS kullanılmıştır.

Korelasyon analizi empatinin prososyal müdahale davranışlarından sorumluluk alma ($r(72) = .401$, $p < .001$, durumu acil olarak değerlendirme ($r(72) = .294$, $p = .011$) ve müdahale

etme kararını uygulamakla ($r(74) = .459$, $p < .001$) pozitif ilişki olduğunu göstermiştir. Benzer şekilde analizler ZOM'un prososyal müdahale davranışlarından sorumluluk alma ($r(65) = .448$, $p < .001$) ve müdahale etme kararını uygulamakla ($r(63) = .336$, $p = .006$) pozitif ilişki olduğunu göstermiştir.

Aracı değişken analizi sonuçları, empatinin müdahale etme davranışı üzerine doğrudan etkisinin anlamlı olmamasına rağmen, sorumluluk alma yolu üzerinden dolaylı pozitif bir etkisi olduğunu göstermektedir ($\beta = .20$, $SE = .07$., %95 CI [.08, .32]. Buna göre, empatisi yüksek katılımcıların, sorumluluk alma olasılıkları daha yüksektir ve bu da ahlaki prososyal müdahale etme olasılıklarının daha yüksek olacağını öngörmektedir. Ancak, sosyal dışlanmanın acil durum olarak değerlendirilmesi bu ilişkide önemli bir aracı olarak bulunmamıştır ($\beta = .08$, $SE = .04$., %95 CI [-.00, .18].

Benzer şekilde ikinci aracı değişken analizi sonuçları, zihin okuma motivasyonunun müdahale etme davranışı üzerine doğrudan etkisinin anlamlı olmamasına rağmen, sorumluluk alma yolu üzerinden dolaylı pozitif bir etkisi olduğunu göstermektedir ($\beta = .20$, $SE = .06$, 95% CI [.07, .32]) Buna göre, ZOM'u yüksek katılımcıların, sorumluluk alma olasılıkları daha yüksektir ve bu da ahlaki prososyal müdahale etme olasılıklarının daha yüksek olacağını öngörmektedir. Ancak, sosyal dışlanmanın acil durum olarak değerlendirilmesi bu ilişkide önemli bir aracı olarak bulunmamıştır ($\beta = .02$, $SE = .03$, 95% CI [-.04, .09]).

Tartışma

Bulgular empati, ZOM gibi önemli sosyal bilişsel becerilerin sosyal dışlamayı acil olarak değerlendirme ve sorumluluk alma aracılığıyla prososyal müdahale etme davranışını nasıl şekillendirdiğini göstermiştir. Çalışmanın bulguları hem mevcut literatürü desteklemekte hem de müdahale etme davranışının önceki adımlarına da odaklanarak mevcut literatürü ileriye götürmektedir. Sonuçlar özellikle prososyal ve ahlaki davranışların tanıklarının yargılarını, bilişlerini ve tepkilerini teşvik etmeye yönelik müdahale çalışmalarında empatinin önemini göstermektedir.

Sonuç

Çalışmanın bulguları aynı zamanda bazı kısıtlılıklar etrafında değerlendirilmelidir. Bu kısıtlılıklar varsayımsal hikâyelerin kullanılması, norm manipülasyonun katılımcıların cevaplarında etkili olması ve çalışmanın tek zamanlı bir araştırma olmasıdır. Özetle, mevcut çalışmadan elde edilen yeni bulgular, farklı sosyal-bilişsel becerileri ele alarak prososyal görgü tanıklarının yargılarını, bilişlerini ve tepkilerini teşvik etmeye yönelik müdahale çalışmaları için fikir vermektedir.

Kaynakça

Björkqvist, K., Lagerspetz, K. M. ve Kaukiainen, A. (1992). Do girls manipulate and boys fight? developmental trends in regard to direct and indirect aggression. *Aggressive Behavior, 18*(2), 117-127. https://doi.org/10.1002/1098-2337(1992)18:2<117::aid-ab2480180205>3.0.co;2-3

Caravita, S. C., Di Blasio, P. ve Salmivalli, C. (2010). Early adolescents' participation in bullying: Is ToM involved? *Journal of Early Adolescence, 30,* 138-170. https://doi.org/10.1177/0272431609342983

Carpenter, J. M., Green, M. C. ve Fitzgerald, K. (2018). Mind-reading motivation: Individual differences in desire to perspective-take influence narrative processing. *Scientific Study of Literature, 8(2),* 211-238. https://doi.org/10.1075/ssol.18011.car

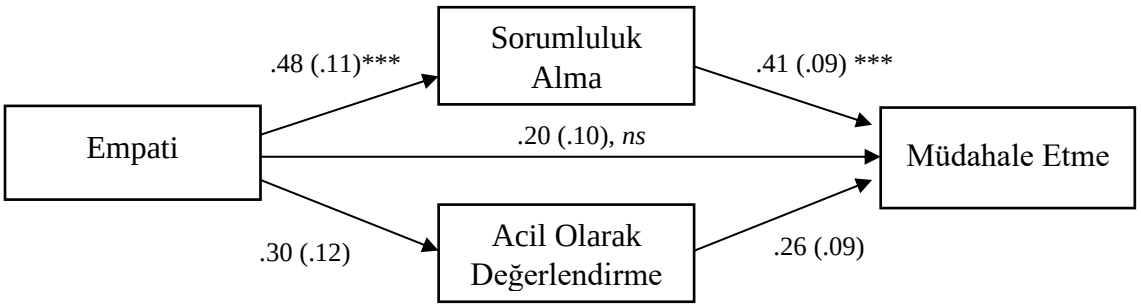
Demirbaş, N. K. ve Öztemel, K. (2022). Zorbalığa seyirci müdahale psiko-eğitim programının ortaokul öğrencilerinin zorbalığa müdahale becerilerine etkisi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 42(2),* 1573-1604. https://doi.org/10.17152/gefad.982817

Ekerim-Akbulut, M., Selçuk, B., Slaughter, V., Hunter, J. A. ve Ruffman, T. (2020). In two minds: Similarity, threat, and prejudice contribute to worse mindreading of outgroups

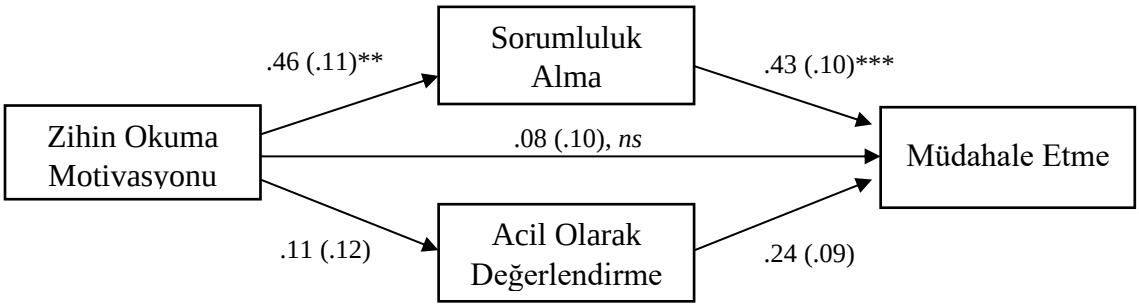
compared with an ingroup. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, *51*(1), 25-48. https://doi.org/10.1177/0022022119883699
Forbes, H., Stark, A. M., Hopkins, S. W. ve Fireman, G. D. (2019). The effects of group membership on college students' social exclusion of peers and bystander behavior. *The Journal of Psychology, 154*(1), 15-37. https://doi.org/10.1080/00223980.2019.1642839
Latane, B. ve Darley, J. M. (1970). *The unresponsive bystander: Why doesn't he help?* Appleton-Century-Crofts.
Gönültaş, S. ve Mulvey, K. L. (2021). The role of immigration background, intergroup processes, and social-cognitive skills in bystanders' responses to bias-based bullying toward immigrants during adolescence. *Child Development, 92(3),* e296-e316. https://doi.org/10.1111/cdev.13476
Nickerson, A. B., Aloe, A. M., Livingston, J. A. ve Feeley, T. H. (2014). Measurement of the bystander intervention model for bullying and sexual harassment. *Journal of Adolescence, 37(4),* 391-400. https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2014.03.003
Pöyhönen, V., Kärnä, A. ve Salmivalli, C. (2008, July). Classroom-level moderators of the empathy-defending link. In *René Veenstra (Chair), Bullying and victimization, Symposium conducted at the biennial meeting of the International Society for the Study of Behavioural Development, Würzburg, Germany*.
Twemlow, S. W., Fonagy, P. ve Sacco, F. C. (2006). The role of the bystander in the social architecture of bullying and violence in schools and Communities. *Annals of the New York Academy of Sciences, 1036*(1), 215-232. https://doi.org/10.1196/annals.1330.014

Ekler

Destekleyici Şekiller

Şekil 1. Empati ve Müdahale Etme Arasındaki İlişkide Aracı Değişkenler

Şekil 2. Zihin Okuma Motivasyonu ve Müdahale Etme Arasındaki İlişkide Aracı Değişkenler

PANEL

Başkalarının Zihin Durumunu Anlamak Ahlaki Davranışları Kolaylaştırır mı? Zihin Kuramının Ahlaki Davranışlarla ve Sosyal Bağlamla İlişkisi

Does Understanding Others' Mental States Facilitate Moral Behavior? The Relation of Theory of Mind to Moral Behavior and Social Context

Çalışma 1

Kırsal ve Kentsel Bölgelerde Çocukların Adalete İlişkin Kararlarının Zihin Kuramı Bağlamında İncelenmesi

Investigation of Children's Decisions on Fairness in Rural and Urban Settings in the Context of Theory of Mind

Sema Merve Balçık[112]
Rabiya Balta[113]
Büşra Eylem Aktaş[114]

Özet

Bu çalışmanın amaçlarını 1) çocukluk döneminde adalete ilişkin karar almanın kırsal ve kentsel bağlamlardaki farklarını, 2) bu farklılıkların dağıtım yapılan kişilerin sosyo-ekonomik düzeyleri ile ilişkisini ve 3) Zihin Kuramının (ZK) çocukluk döneminde dağıtımsal adalete ilişkin karar almaya katkısını incelemek oluşturmaktadır. Çalışmada katılımcılara kaynak dağıtımına ilişkin farklı senaryolar sunulmuştur. Denek-içi deneysel desenle gerçekleştirilen çalışmada katılımcıların her biri üç farklı senaryo tipine ikişer kez yanıt vermiştir ve ardından ZK ölçümüne katılmıştır. Birinci senaryo, tek sayı içeren kaynağın (5 adet silgi) iki kişi arasında dağıtılmasını; ikinci senaryo (kontrol senaryosu), çocukların çift sayı içeren kaynağı (4 adet silgi) iki kişi arasında dağıtmasını; son olarak üçüncü senaryo ise çocuklardan birisi zengin diğeri fakir iki karakter arasında tek sayı içeren kaynağı (5 silgi) dağıtmasını gerektirmiştir. Adil karar almanın gelişiminde sosyo-kültürel faktörlerin rolünü vurgulayan ilgili alan yazına paralel olarak, mevcut çalışma kentsel (Maltepe/İstanbul, N = 65) veya kırsal (Merkez/Iğdır; Hendek/Sakarya, N=70) bölgelerde yaşayan 7-8 yaş aralığında ($Ort_{yaş}$=7.32, SS= .63) 135 çocukla okullarının sessiz bir odasında gerçekleştirilmiştir. Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Düzeyi Raporu'na (2022, SEGE) göre, Hendek ve Iğdır 6 kademe içinden 3. kademe gelişmişlik düzeyine sahipken İstanbul'un Maltepe ilçesi 6 kademe içinde 1. kademe gelişmişlik düzeyi ile Türkiye'nin en gelişmiş ilçelerinden birini temsil etmektedir. Hendek ve Iğdır'da yaygın olarak gerçekleştirilen tarım faaliyetlerinin önemi göz önüne alındığında, Türkiye'nin en kentleşmiş şehri olarak tanımlanan İstanbul'a kıyasla bu iki bölgenin kırsal bir bağlam sunduğu varsayılmıştır. Bulgular, iki kişi arasında yapılan kaynak dağıtımında çift sayıda kaynağın, tek sayıda kaynağa göre anlamlı olarak daha eşit dağıtıldığını göstermiştir, Wilk's Lambda= .63, $F(2,131) = 38.01$, $p <. 001$, $\eta_p^2 = .37$. Bu sonuçlar, çocukların sunulan kaynakları israf etme niyetinden ziyade eşitlikçi motivasyonlarla çöpe atmaya eğilimli olduklarına işaret etmektedir. Ek olarak, kırsal-kentsel karşılaştırmalarının sonuçlarına göre, kentsel bölgelerdeki çocukların, kırsala kıyasla, fazladan kaynağı eşitlik için feda etmeye daha istekli oldukları bulunmuştur, $t(131) = 2.49$, $p < .05$, 95%CI [.07, .61]. Ayrıca çocukların fazladan bir kaynağı zengin karakterler yerine yoksul karakterlere tahsis etmeye hem kırsal hem de kentsel bölgelerde daha yatkın oldukları bulunmuştur (senaryo 1 için 40/63, $p < .05$; senaryo 2 için 44/63, $p < .01$). ZK ve adalet kararları arasındaki ilişki ise beklentimizin aksine anlamlı bulunmamıştır ($p > .05$). Sonuçlar, çocukların dağıtımsal adalete ilişkin kararlarının alıcıların sosyo-ekonomik düzeyinden etkilenebildiğini ve kırsal-kentsel bölgelerdeki normların israf ve eşitlikçilik arasında bir tercih yapılması gerektiğinde çocukların karar alma stratejilerini

[112]Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, balciksm22@29mayis.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0083-8175
[113] Lisans Öğrencisi, İstanbul MEF Üniversitesi, baltar@mef.edu.tr, ORCID: 0009-0006-0027-8557
[114] Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medipol Üniversitesi, busra.aktas1@medipol.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0125-7903
* *Sorumlu Yazar:* Sema Merve Balçık

şekillendirebildiğini göstermektedir. Beklenenin aksine ZK ile dağıtımsal adalet tercihleri arasındaki ilişkinin anlamsız çıkmasının olası nedenlerinin ise ileriki incelemelerde test edilmesi gereklidir.
Anahtar Kelimeler: Haksızlıktan kaçınma, israftan kaçınma, adalet, sosyoekonomik statü, zihin kuramı

Abstract

The aims of this study are 1) to investigate the differences in childhood fairness decision-making between rural and urban contexts, 2) to investigate the relationship between these differences and the socio-economic status of the recipients, and 3) to investigate the contribution of theory of mind to childhood distributive fairness decision-making. In the study, different scenarios about resource allocation were presented to the participants. In the within-subject experimental design, each participant responded twice to three different scenario types and then participated in the theory of mind (ToM) measurement. The first scenario required children to distribute an odd number of resource (5 erasers) between two people; the second scenario (control scenario) required children to distribute an even number of resource (4 erasers) between two people; and finally, the third scenario required children to distribute an odd number of resource (5 erasers) between two characters, one rich and one poor. In parallel with the literature emphasizing the role of socio-cultural factors in the development of fair decision-making, the current study was conducted with 135 children aged 7-8 years (M_{age}=7.32, *SD*= .63) living in urban (Maltepe/Istanbul, *N*=65) or rural (Merkez/Iğdır; Hendek/Sakarya, *N*=70) areas in a quiet room of their schools. According to the Socio-Economic Development Level Report (2022, SEGE), Hendek and Iğdır have the 3rd level of development out of 6 levels, while Maltepe district of Istanbul has the 1st level of development out of 6 levels. Thus, it represents one of the most developed districts in Turkey. Given the importance of agricultural activities prevalent in Hendek and Iğdır, it is assumed that these two regions offer a rural context compared to Istanbul, which is defined as the most urbanized city in Turkey. The findings showed that in resource distribution between two people, an even number of resources was distributed significantly more equally than an odd number of resources, Wilk's Lambda= .63, $F(2,131) = 38.01$, $p < .001$, $\eta_p^2 = .37$. These results suggest that children are more likely to throw away resources for egalitarian motivations rather than wasting them. In addition, according to the results of rural-urban comparisons, children in urban areas were found to be more willing to sacrifice extra resources for equity than children in rural areas, $t(131) = 2.49$, $p < .05$, 95%CI [.07, .61]. It was also found that children were more likely to allocate an extra resource to poor characters rather than rich characters in both rural and urban areas (40/63 for scenario 1, $p < .05$; 44/63 for scenario 2, $p < .01$). Contrary to our expectations, the relationship between ToM and fairness judgments was not significant ($p > .05$). The results suggest that children's decisions regarding distributive fairness may be influenced by the socio-economic status of the recipients and that norms in rural-urban areas may shape children's decision-making strategies when a choice between waste and equity has to be made. Contrary to expectations, the possible reasons for the insignificant relationship between ToM and distributive fairness preferences need to be tested in future studies.
Keywords: inequity aversion, waste aversion, fairness, socio-economic status, theory of mind

Uzun Özet

Giriş

Çalışmalar; çocukların adalet davranışlarının kültüre özgü normatif beklentilere, sosyo-ekonomik statüye (SES) ve sosyal-bilişsel becerilere göre farklılaştığını göstermektedir (Imuta ve ark., 2016; Paulus, 2014; Shaw ve Olson, 2012). Bazı kültürlerde çocuklar kaynak dağıtım

tercihlerinde eşitsizlikten ziyade ziyandan kaçınmaya yönelik bir eğilime sahiptir (Shaw ve Olson, 2012). Bununla birlikte, çocukların kaynak dağıtımında eşitlikçi tercihler yerine düşük SES düzeyindeki alıcıları kayıracak tercihlerde bulundukları gözlenmektedir (Paulus, 2014). Çevresel koşulların yanı sıra zihinselleştirme becerisindeki bireysel farklılıklar da kaynak dağıtımındaki tercihler üzerinde belirleyici role sahiptir (Imuta ve ark., 2016). Ancak bilişsel becerilerin çevresel normlarla etkileşimine ilişkin ilgili alan yazında yeterince inceleme yapılmamıştır. Bunun yanı sıra çalışmalar genellikle benzer kültürel arka plandaki çocuklarla gerçekleştirilmiştir.

Buradan hareketle bu çalışma, bu araştırma sorusunu kırsal kesimin toplulukçu, kentsel kesimin ise bireyci değerleri benimsediği bilinen (İmamoğlu ve Karakitapoğlu-Aygün, 2004; Kağıtçıbaşı ve Ataca, 2005) ve WEIRD (Western, Educated, Industrialized, Rich, and Democratic; Henrich ve ark., 2010; bkz. Klein ve ark., 2018) bir kültürel bağlamı temsil eden Türkiye'de incelemeyi amaçlamıştır. Bu çalışmanın amacı özel olarak;

1) çocukların eşitliği korumak için fazladan bir kaynağı israf etme eğilimlerinin kentsel ve kırsal bölgede farklılaşıp farklılaşmadığını,

2) yoksul ve zengin alıcılara yönelik dağıtım tercihlerindeki bölgesel farklılıkları ve

3) bölgesel farkların Zihin Kuramı (ZK) becerisiyle ile arasındaki ilişkileri test etmektir.

Yöntem

Katılımcılar

Araştırmanın örneklemini kentsel (İstanbul/Maltepe, $N = 65$) ve kırsal (Hendek/Sakarya ve Iğdır Merkez, $N = 70$) bölgelerde yaşayan 7-8 yaş aralığındaki ($Ort_{yaş} = 7.32$, $SS = .63$) 135 çocuk ($N_{kız} = 78$, $N_{erkek} = 55$, $N_{bilinmeyen} = 2$) oluşturmaktadır.

Demografi, istihdam, okul ve finansal sonuçlar gibi çoklu göstergeleri dikkate alan Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Düzeyi Raporu'na (2022) göre, Hendek ve Iğdır 6 kademe içinden 3. kademe gelişmişlik düzeyine sahipken İstanbul'un Maltepe ilçesi 6 kademe içinde 1. kademe gelişmişlik düzeyi ile Türkiye'nin en gelişmiş ilçelerinden birini temsil etmektedir. Hendek ve Iğdır'da yaygın olarak gerçekleştirilen tarım faaliyetlerinin önemi göz önüne alındığında, Türkiye'nin en kentleşmiş şehri olarak tanımlanan İstanbul'a kıyasla bu iki bölgenin kırsal bir bağlam sunduğu varsayılmıştır.

İşlem ve Veri Toplama Araçları

Katılımcılar okullarının sessiz bir sınıfında bireysel olarak çalışmaya katılmıştır. Sırasıyla dağılım senaryoları ve ZK ölçümleri alınmıştır. Çalışmanın tamamlanması yaklaşık 15 dakika sürmüştür.

Dağılım Senaryoları

Senaryolar Shaw ve Olson'un çalışmasından (2012) geliştirilmiştir. Çalışmada toplam üç farklı senaryo türü bulunmaktadır (eşitsizlik, SES farkı içeren eşitsizlik, eşitlik). Eşitsizlik senaryoları beş farklı silginin iki karakter arasında dağıtımını gerektirmektedir. Eşitlik senaryoları dört farkı silginin iki karakter arasında dağıtımını gerektirmektedir. Eşitlik senaryoları eşitliği koruma niyeti olmaksızın kaynakları israf etme eğilimini kontrol etmek için kullanılmıştır. SES farklı içeren eşitsizlik senaryoları ise biri yoksul diğeri zengin iki karakter arasında kaynak dağıtımını gerektirmektedir. Her senaryo türü ikişer kez sunulmuştur ve katılımcılar tüm senaryolara yanıt vermiştir. Toplam puanlar her bir senaryo türü için 0 (en düşük) ile 2 (en yüksek) arasında değişmiştir.

Zihin Kuramı- İkinci Derece Yanlış İnanç Ölçümleri

Çocukların zihinselleştirme becerisini değerlendirmek için Girli ve Tekin (2010) tarafından Türkçeye çevrilen ikinci derece yanlış inanç görevleri (Dondurma kamyonu görevi [Perner ve Wimmer, 1985] ve çikolata görevi [Flobbe ve ark., 2008]) uygulanmıştır. Toplam puan 0 (en düşük) ile 4 (en yüksek) arasında değişmektedir.

Demografik Form

Ebeveynlerden gelir, algılanan SES (Adler ve ark., 2020) ve eğitim düzeyi ile ilgili demografik formu doldurmaları beklenmiştir.

Bulgular

Bonferonni düzeltmesi ile gerçekleştirilen Tekrarlı Ölçümler için ANOVA, iki kişi arasında yapılan kaynak dağıtımında çift sayıda kaynağın, tek sayıda kaynağa göre anlamlı olarak daha eşit dağıtıldığını göstermiştir, Wilk's Lambda = .56, $F(2, 126) = 5.39$, $p < .001$, $\eta_p^2 = .44$. Katılımcılar, dağıtılacak kaynak sayısının çift olduğu senaryolarda (*Ort* = 1.89, *SS* = .44), SES farklılıklarının olmadığı (*Ort* = 1.48, *SS* = .80) ve SES farklılıklarının olduğu (*Ort* = 1.03, *SS* = .92) tek sayıda kaynak içeren senaryolara kıyasla fazladan bir kaynağı israf etmeye anlamlı ölçüde daha az isteklidir. Böylece sonuçlar çocukların kaynakları özel olarak eşitsizliğin giderilmesi için çöpe atmaya eğilimli olduklarını göstermiştir. Senaryo tipleri kıyaslandığında, SES farkı içermeyen senaryolarda, SES farkı içeren senaryolara kıyasla, çocuklar fazladan bir kaynağı eşitlik yaratmak için daha fazla çöpe atmaya eğilim göstermiştir ($MD = .45$, $SH = .073$), $p < .001$. Ayrıca SES farklılıkları içermeyen senaryolarda, kentsel bölgedeki çocuklar, kırsala kıyasla, eşitlik için kaynakları daha fazla israf etmiştir, $t(131) = 2.49$, $p = .015$, 95% CI [.07, .61], Cohen's $d = .43$. Öte yandan, alıcıların yoksul veya zengin olduğu senaryolarda eşitlikçi tercihler bölgeler arasında anlamlı olarak farklılaşmamaktadır. Binom testleri, çocukların fazladan bir kaynağı zengin karakterler yerine yoksul karakterlere tahsis etmeye hem kırsal hem de kentsel bölgelerde daha yatkın olduklarını göstermiştir (senaryo 1 için 40/63, $p < .05$; senaryo 2 için 44/63, $p < .01$). Mann-Whitney U Testi, bölgeler arasında ekstra kaynağın zengin veya fakir karakterlere tahsis edilmesinde anlamlı bir farklılık olmadığını göstermiştir, *p*ler.05.

Pearson korelasyonları, ZK becerisi düzeyinin SES farklılıkları olan ve olmayan senaryolardan elde edilen kaynakları israf etme eğilimi ile anlamlı bir korelasyon bulunmadığını göstermiştir, *p*ler>.05. Bölgeler ile kaynakları israf etme eğilimi arasındaki ilişkide ZK'nın biçimlendirici rolünü test etmek için Hayes'in (2012) PROCESS Makro Ek Paketi Model 1 ile yordayıcı değişkenin bölge, sonuç değişkenlerinin alıcılar arasında SES farklılıkları içeren ve içermeyen senaryolardaki tercihlerden ve biçimlendirici değişkenin ZK'dan oluştuğu iki farklı biçimlendirici regresyon analizi yürütülmüştür. ZK'nın biçimlendirici rolünün her iki model için de anlamlı olmadığı görülmüştür, *p*ler>.05.

Ek olarak, kırsal ve kentsel bölgeler arasındaki gelir farklılıkları keşifsel olarak test edilmiştir. Ailelerin bölgelerine göre gelir düzeyleri anlamlı olarak farklıdır, $t(89) = 2.25$, $p = .04$. Kentsel bölgelerdeki ailelerin algılanan SES'i (*Ort* = 6.81, *SS* = 1.75) kırsal bölgelerdeki ailelerden (*Ort* = 5.94, *SS* = 1.71) daha yüksektir, $t(108) = 2.63$, $p = .01$. SES farklılıklarını kontrol ederek analizler tekrar gerçekleştirilmiştir. Bulgular gelir, algılanan sosyoekonomik statü ve eğitim düzeyi kontrol edildiğinde değişmemiştir.

Tartışma ve Sonuç

Kültürler arası farklılıkları inceleyen çalışmalarla paralel olarak, kentsel bölgelerde yaşayan çocuklar eşitlik yaratmak amacıyla fazla kaynağı çöpe atmaya daha isteklidir (Paulus, 2015; Shaw ve Olson, 2012; Zhang ve Benozio, 2021). Bu sonuçlar geçmiş çalışmalarda gözlenen kültürler arası farkların (Paulus, 2015; Shaw ve Olson, 2012), Türkiye'deki kültür içi farkları yansıtan kırsal ve kentsel bağlamlara genişletilebilir olduğuna işaret etmektedir. Geçmiş çalışmalarla uyumlu olarak bulgular, bölgelerden bağımsız olarak çocukların kaynak dağıtımında yoksul karakteri zengin karaktere kıyasla kayırdığını göstermiştir (Acar ve Sivis, 2023; Essler ve Paulus, 2021). Hem kentsel hem de kırsal bölgelerde çocukların yoksul karaktere daha fazla kaynak tahsis etmesi, alıcıların refah düzeyi farklarının bulunduğu bağlamlarda kaynak dağıtımına ilişkin normatif beklentilerin ortaklaştığına işaret etmektedir. Önceki araştırmalarda adalet ve ZK arasındaki ilişkiye dair bulgular karmaşıktır (Castelli ve ark., 2014; Tsoi ve McAuliffe, 2020). Bu çalışmada ZK ile eşitlikçi tercihler arasındaki

anlamsız ilişkilerin nedenlerinin ileriki çalışmalarda daha detaylı incelenmesi aydınlatıcı olacaktır.

Kaynakça

Acar, M. ve Sivis, O. (2023). "But the poor needed it more": Children's judgments on procedural justice to allocate resources between two candidates equal in merit, different in need. *Journal of Experimental Child Psychology, 232*, 105679. https://doi.org/10.1016/j.jecp.2023.105679

Adler, N. E. ve Stewart, J. (2007, Mart). *The MacArthur scale of subjective social status*. MacArthur Research Network on SES and Health at UCSF. http://www.macses.ucsf.edu/Research/Psychosocial/subjective.php

Castelli, I., Massaro, D., Sanfey, A. G. ve Marchetti, A. (2014). "What is fair for you?" Judgments and decisions about fairness and Theory of Mind. *European Journal of Developmental Psychology, 11*(1), 49-62. https://doi.org/10.1080/17405629.2013.806264

Cowell, J. M., Lee, K., Malcolm-Smith, S., Selcuk, B., Zhou, X. ve Decety, J. (2016). The development of generosity and moral cognition across five cultures. *Developmental Science, 20*(4), e12403. https://doi.org/10.1111/desc.12403

Essler, S. ve Paulus, M. (2021). Robin Hood or Matthew? Children's reasoning about redistributive justice in the context of economic inequalities. *Child Development, 92*(4), 1254-1273. https://doi.org/10.1111/cdev.13482

Fehr, E. ve Schmidt, K. M. (1999). A theory of fairness, competition, and cooperation. The Quarterly *Journal of Economics, 114*(3), 817-868. https://doi.org/10.1162/003355399556151

Flobbe, L. Verbrugge, R., Hendriks, P. ve Krämer, I. (2008). Children's application of theory of mind in reasoning and language. *Journal of Logic, Language and Information, 17*, 417- 442. https://doi.org/10.1007/s10849-008-9064-7

Girli, A. ve Tekin, D. (2010). Investigating false belief levels of typically developed children and children with autism. *Procedia Social and Behavioral Sciences, 2*, 1944- 1950. https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2010.03.261

Hayes, A. F. (2012). PROCESS: A versatile computational tool for observed variable mediation, moderation, and conditional process modeling [Teknik döküman]. http://www.afhayes.com/ public/process2012.pdf

Henrich, J., Heine, S. J. ve Norenzayan, A. (2010). Most people are not WEIRD. *Nature, 466*(7302), 29-29. https://doi.org/10.1038/466029a

Imamoglu, E. O. ve Karakitapoglu-Aygün, Z. (2004). Self-construals and values in different cultural and socioeconomic contexts. *Genetic, Social, and General Psychology Monographs, 130*(4), 277-306. https://doi.org/10.3200/MONO.130.4.277-306

Imuta, K., Henry, J. D., Slaughter, V., Selcuk, B. ve Ruffman, T. (2016). Theory of mind and prosocial behavior in childhood: A meta-analytic review. *Developmental Psychology, 52*(8), 1192. https://doi.org/10.1037/dev0000140

Kağıtçıbaşı, C. ve Ataca, B. (2005). Value of children and family change: A three-decade portraitfrom Turkey. *Applied Psychology, 54*(3), 317-337. https://doi.org/10.1111/j.1464- 0597.2005.00213.x

Klein, R. A., Vianello, M., Hasselman, F., Adams, B. G., Adams, R. B., Alper, S., Aveyard, M., Axt, J. R., Babalola, M. T., Bahník, Š., Batra, R., Berkics, M., Bernstein, M. J., Berry, D. R., Bialobrzeska, O., Binan, E. D., Bocian, K., Brandt, M. J., Busching, R., ve Rédei, A. C. (2018). Many Labs 2: Investigating Variation in Replicability Across Samples and Settings. *Advances in Methods and Practices in Psychological Science, 1*(4), 443-490. https://doi.org/10.1177/2515245918810225

Paulus, M. (2015). Children's inequity aversion depends on culture: A cross-cultural comparison. *Journal of Experimental Child Psychology*, *132*, 240-246. https://doi.org/10.1016/j.jecp.2014.12.007

Perner, J. ve Wimmer, H. (1985). "John *thinks* that Mary *thinks* that…": Attribution of second order beliefs by 5- to 10-year-old children. *Journal of Experimental Child Psychology, 39*(3), 437-471. https://doi.org/10.1016/0022-0965(85)90051-7

Sanayi ve Teknoloji Bakanığı, (2022). *İllerin ve bölgelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması araştırması SEGE-2022*. https://www.sanayi.gov.tr/merkezbirimi/b94224510b7b/sege/il-sege-raporlari

Shaw, A. ve Olson, K. R. (2012). Children discard a resource to avoid inequity. *Journal of Experimental Psychology: General*, *141*(2), 382-395. https://doi.org/10.1037/a0025907

Tsoi, L. ve McAuliffe, K. (2020). Individual differences in theory of mind predict inequity aversion in children. *Personality and Social Psychology Bulletin*, *46*(4), 559-571. https://doi.org/10.1177/0146167219867957

Zhang, Z. ve Benozio, A. (2021). Waste aversion reduces inequity aversion among Chinese children. *Child Development*, *92*(6), 2465-2477. https://doi.org/10.1111/cdev.13586

Çalışma 2

Gruplar Arası Bağlamda Sosyal Bilinçli Farkındalık: Yaş, Zihin Kuramı ve Ketleyici Kontrol Becerilerinin Rolü

Social Mindfulness in Intergroup Context: The Role of Age, Theory of Mind and Inhibitory Control Skills

Ömür Özden Koçyiğit[115]
Müge Ekerim Akbulut[116]
Büşra Eylem Aktaş[117]

Özet

Sosyal bilinçli farkındalık, içinde bulunulan anda bir karar vermeden önce başkalarının istek ve tercihlerini gözeterek hareket edebilme becerilerini ifade eden dolaylı bir prososyal davranış biçimidir. Mevcut araştırmada, ilkokul dönemindeki çocukların sosyal bilinçli farkındalık becerilerini sergilemelerini etkileyebilecek bağlamsal (grup üyeliği: iç grup/dış grup) ve bireysel (Zihin Kuramı ve ketleyici kontrol) faktörler incelenmiştir. İstanbul'da yaşayan 7-9 yaş arasındaki 100 çocuktan veri toplanmıştır. Sosyal bilinçli farkındalık çocuklara iç grup ve dış grup bağlamında sunulan 4 farklı senaryo üzerinden değerlendirilmiş, çocuklar bu hayali senaryolardaki sorulara cevap vermiştir. Zihin Kuramı ve ketleyici kontrol ise sırasıyla iki adet İkinci Dereceden Yanlış İnanç Görevi ve Ok Görevi ile ölçülmüştür, çocuklar bu görevleri PowerPoint ve Psychopy üzerinden tamamlamışlardır. Veriler çocukların eğitimlerine devam ettikleri okulda, yüz yüze toplanmıştır. Sonuçlarda çocukların iç ve dış grup üyelerine eşit düzeyde sosyal bilinçli farkındalık gösterdikleri bulunmuştur, $F\ (1, 100) = .104$, $p = .75$. Bununla birlikte iç grup ve dış gruba yönelik sosyal bilinçli farkındalık farklı bireysel beceriler tarafından yordanmış; yaş değişkeni kontrol edilerek yapılan analizlerde Zihin Kuramı ($\beta = .31$, $p = .002$) ve ketleyici kontrol ($\beta = .21$, $p = .03$) iç gruba yönelik sosyal bilinçli farkındalığı pozitif olarak yordarken, yalnızca Zihin Kuramı dış gruba yönelik sosyal bilinçli farkındalığı yordamıştır ($\beta = .29$, $p = .003$). Sonuçlar okul çağındaki çocukların içgruba ve dışgruba ayrım gözetmeden sosyal bilinçli farkındalık gösterebildiklerini ancak bu becerinin birbirinden farklı sosyo-bilişsel yetkinlikler gerektirdiğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal bilinçli farkındalık, iç grup, dış grup, zihin kuramı, ketleyici kontrol.

Abstract

Social mindfulness is an indirect form of prosocial behavior that expresses the ability to act by considering the wishes and preferences of others before making a decision in the present moment. In the current study, contextual (group membership: ingroup/outgroup) and individual (theory of mind and inhibitory control) factors that may influence elementary school children's social mindfulness skills were examined. One hundred children who were living in Istanbul aged 7-9 years participated in the study. Social mindfulness was assessed through 4 different scenarios presented to children in the context of ingroup and outgroup, and children answered

[115]Arş. Gör., Tarsus Üniversitesi, omurkocyigit@tarsus.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2045-5008
[116] Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, makbulut@29mayis.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2074-8003
[117] Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medipol Üniversitesi, busra.aktas1@medipol.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0125-7903
* *Sorumlu Yazar:* Ömür Özden Koçyiğit
Yazar notu: Bu araştırma İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Psikoloji Bölümünde hazırlanmış bir yüksek lisans tezinin özetidir ve 122K563 numaralı proje kapsamında, Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) tarafından desteklenmiştir.

the questions in these imaginary scenarios. Theory of mind and inhibitory control were measured with two Second-Order False Belief Tasks and the Arrow Task, respectively, and children completed these tasks via PowerPoint and Psychopy. The data were collected face to face at the school where the children continued their education. The results showed that children displayed equal levels of social mindfulness towards ingroup and outgroup members, F (1, 100) = .104, p = .75. However, social mindfulness towards ingroup and outgroup was predicted by different individual skills; in the analyzes conducted by controlling the age, ToM (β = .31, p = .002), and inhibitory control (β = .21, p = .03) positively predicted ingroup social mindfulness, whereas only ToM predicted outgroup social mindfulness (β = .29, p = .003). The results reveal that school-age children can show social mindfulness to ingroups and outgroups indiscriminately, but this skill requires different socio-cognitive competencies depending on the identity of the interaction partner.
Keywords: social mindfulness, ingroup, outgroup, theory of mind, inhibitory control

Uzun Özet

Giriş

Sosyal bilinçli farkındalık (SBF) kişilerin eylemlerini ortaya koyarken hem kendilerinin hem de başkalarının istek ve tercihlerini gözeterek hareket edebilme becerilerini ifade eden dolaylı bir prososyal davranış biçimidir (Van Doesum ve ark., 2013). Araştırmalar, çocukların yaklaşık 6 yaşında akranlarının SBF davranışlarını anlayabildiklerini ve bu tür davranışları sosyal açıdan dikkatsiz eylemlerden daha olumlu değerlendirdiklerini göstermektedir (Zhao ve ark., 2021). Ancak SBF çocukların olumlu sosyal ilişkiler geliştirmesi açısından önemli bir beceri olmasına rağmen çocukların kendilerinin SBF göstermeleri gereken durumlara nasıl tepki verdikleri ve hangi faktörlere bağlı olarak SBF göstermeye başladıkları henüz bilinmemektedir. Çocukların SBF davranışlarını belirleyen bağlamsal faktörlerden biri iletişim kurulan kişinin kimliği olabilir. Prososyal davranışlara benzer şekilde çocuklar dış grup üyelerine kıyasla iç grup üyelerine daha yüksek düzeyde SBF sergileyebilirler (Weller ve Lagattuta, 2013). Bunun yanı sıra çocukların Zihin Kuramı (ZK) (Imuta ve ark., 2016) ve ketleyici kontrol (Eggum ve ark., 2011) gibi sosyo-bilişsel becerileri SBF davranışlarının gruplar arası bağlamda farklı düzeylerde sergilenmesiyle ilişkili olabilir. Mevcut çalışmanın amaçları

1. çocukların SBF davranışlarının iç grup ve dış grup üyeleriyle etkileşimlerinde farklılaşıp farklılaşmayacağını ve
2. SBF davranışlarının ilişkili olabileceği ZK ve ketleyici kontrol becerilerini incelemektir.

Bu amaçlar doğrultusunda çocukların iç gruplarından olan kişilere dış gruplarından olan kişilere kıyasla daha fazla SBF göstermesi beklenmektedir. Ayrıca, literatürde ZK ve ketleyici kontrol becerileri yüksek olan çocukların daha yüksek prososyallik ve eşitlikçi davranış göstermelerinden hareketle (Sierksma ve ark., 2014) bu becerilerde daha ileride olan çocukların hem iç grup hem de dış grup üyelerine benzer düzeyde SBF sergilemesi beklenmektedir.

Yöntem

Katılımcılar

Araştırma, 2022-2023 eğitim-öğretim yılında İstanbul'da bulunan bir devlet okulu ve bir özel okulda ilkokula devam eden, 7-9 yaş aralığında (*Ort* = 7.74, *S* = .56) ve anadili Türkçe olan toplam 100 çocuk ($n_{kız}$ = 48) ve anneleri ile denek-içi desen kullanılarak yürütülmüştür.

Veri Toplama Araçları

Sosyal Bilinçli Farkındalık Görevi

Van Doesum ve arkadaşları (2013) tarafından geliştirilen bu görev bir hikâye üzerinden çocukların kendilerinin seçim yapmalarını gerektirecek şekilde çocuğun iletişim kurduğu

kişinin grup üyeliği manipüle edilerek gruplar arası bağlama uyarlanmıştır. Buna göre çocuklara iki ayrı seçim nesnesi (pastalar ve kalemler) sunulmuştur. Çocuklardan kendilerinin ve diğer bir kişinin bulunduğu bir ortamda ikisi aynı birisi farklı üç nesne arasından bir seçim yapmaları istenmiştir. Çocuklara karışık olarak toplamda dört ayrı senaryo sunulmuştur (iç grup pasta senaryosu/dış grup pasta senaryosu- iç grup kalem senaryosu/dış grup kalem senaryosu). Bu düzenleme ile çocukların iki aynı nesne ve alternatifi olmayan tek bir diğer nesne arasından (örn.2 çilekli, 1 çikolatalı pasta) seçim yaparken kendilerinden sonra gelen diğer akranlarına seçim hakkı bırakmak amacıyla alternatifi olan nesneyi seçme (örn.2 çilekli pastadan birini) eğilimleri ölçülmüştür.

Ketleyici Kontrol

Çocukların ketleyici kontrol becerilerini değerlendirmek amacıyla kullanılan Ok Görevi'nde (Davidson ve ark., 2006) katılımcılara beyaz bir ekranın sağında veya solunda tek bir büyük ok sunulur. Kontrol denemelerinde ok doğrudan aşağıyı işaret eder ve katılımcılardan okla aynı taraftaki butona basmaları istenir. Test denemelerinde ok çapraz olarak karşı tarafı işaret eder ve katılımcılardan okun karşı tarafındaki düğmeye basmaları istenir. Mevcut araştırmada önce çocuklardan 8 denemelik bir pratik uygulaması yapmaları istenmiş, ardından da rastgele sırayla uygulanan 12 kontrol ve 12 test denemesinin her birine 2000 ms'lik süre içinde bir düğmeye basarak yanıt vermeleri beklenmiştir.

Zihin Kuramı

Çocukların ZK becerilerini ölçmek amacıyla iki adet ikinci dereceden yanlış inanç görevi kullanılmıştır. Bu görevler, üçüncü bir kişinin düşüncesi hakkında ikinci bir kişinin düşüncelerini ve duygularını öngörebilme yeteneğini değerlendirmektedir (Flobbe ve ark., 2008). Çocukların bu testlerden geçmeleri için kontrol sorularına doğru cevap vermeleri gerekmektedir.

İşlem

Veri toplama süreci İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulundan onay alınmasının ardından başlamıştır. Velilerin ıslak imzalı onam formu alınmış veriler MEB'den alınan izinle çocukların eğitimlerine devam ettikleri okulda toplanmıştır. Görüşme öncesinde annelerden Demografik Bilgi Formu'ndaki soruları doldurmaları istenmiştir. Araştırmanın sonunda tüm katılımcılara katılımları karşılığında 150 TL değerinde kırtasiye hediye çeki verilerek teşekkür edilmiştir.

Bulgular

Öncelikle, çocukların iç ve dış grup üyelerine eşit düzeyde SBF gösterdikleri bulunmuştur, $F\ (1, 100) = .104$, $p = .75$. Bununla birlikte iç grup ve dış gruba yönelik SBF farklı bireysel beceriler tarafından yordanmış (bkz. Tablo 1); yaş değişkeni kontrol edilerek yapılan analizlerde yaş ($\beta = .20$, $p = .03$), Zihin Kuramı ($\beta = .31$, $p = .002$) ve ketleyici kontrol ($\beta = .21$, $p = .03$) iç gruba yönelik SBF'yi pozitif olarak yordarken, yalnızca Zihin Kuramı dış gruba yönelik SBF'yi yordamıştır ($\beta = .29$, $p = .003$).

Tablo 1. İç Gruba Yönelik Sosyal Bilinçli Farkındalık Becerisi ve Dış Gruba Yönelik Sosyal Bilinçli Farkındalık Becerisini Yordayan Değişkenler

		İç Gruba Yönelik Sosyal Bilinçli Farkındalık Becerisi				**Dış Gruba Yönelik Sosyal Bilinçli Farkındalık Becerisi**			
		R	***R^2***	***B***	***B***	***R***	***R^2***	***B***	***β***
Aşama 1	Çocuğun Yaşı	.29	.07**	.45	.29*	.22	.05	.35	.22
Aşama 2	Çocuğun Yaşı			.32	.20*			.23	.15

Zihin Kuramı Becerileri			.23	.31**			.22	.29**
Ketleyici Kontrol Becerileri	.48	.20**	.05	.21*	.38	.12**	.03	.12

* p < .05; ** p < .001.

Çocukların SBF becerileri arasındaki farkların ZK ve ketleyici kontrolle ilişkisini daha detaylı incelemek amacıyla çocuklar SBF puanlarına göre kategorilere ayrılmıştır. Yaş bakımından karşılaştırıldığında, hem iç gruba hem dış gruba SBF davrananların yaşı (*Ort* = 7.94, *SS* = .09) kimseye SBF davranmayanlardan (*Ort* = 7.59, *SS* = .08) anlamlı olarak daha büyüktür, F (3, 95) = 3.928, p = .03. ZK bakımından karşılaştırıldığında hem iç hem dış gruba SBF davrananların (*Ort* = 3.36, *SS* = 1.02) ZK puanı kimseye SBF davranmayanlardan (*Ort* = 2.50, *SS* = 1 .22) anlamlı olarak daha yüksektir, F (3, 94) = 3.878, p = .006 ve yaş kontrol edildiğinde de anlamlı olarak yüksek olmaya devam etmektedir, F (3, 93) = 2.982, p = .02. Ketleyici kontrol bakımından karşılaştırıldığında ise hem iç hem dış gruba SBF davrananların (*Ort* = 7.27, *SS* = 3.65) ketleyici kontrol becerileri kimseye SBF davranmayanlardan (*Ort* = 5.21, *SS* = 3.17) anlamlı olarak daha yüksektir, F (3, 95) = 3.558, p = .010, ancak yaş kontrol edildiğinde total olarak gruplar arasındaki fark anlamlı kalsa da, F (3, 94) = 2.995, p = .03, grup karşılaştırmalarında hem iç hem dış gruba SBF davrananlarla kimseye SBF davranmayanlar arasındaki ketleyici kontrol puanları farkı kaybolmaktadır F (3, 94) = 2.995, p = .09.

Tartışma

Çocukların SBF sergilemelerinde iç gruba ve dış gruba yönelik davranışsal bir farklılık görülmemiştir. Ancak yaşla beraber çocukların iç gruba yönelik sergilediği SBF'nin arttığı görülürken dış gruba yönelik böyle bir ilişki görülmemiştir. Yaşla beraber iç gruba yönelik SBF'nin arttığı düşünüldüğünde çocuğun SBF becerisini sergilerken gruplar arası bir ayrım gözetmemesinin nedeni henüz erken bir yaş döneminde olması olabilir. Mevcut araştırmalar, 8 yaşındaki çocukların 6 yaşındakilere göre daha fazla iç grup-dış grup ayrımı gözettiğini ve artan yaşla birlikte çocukların bir iç grup üyesiyle paylaşım yapma ihtimalinin arttığını göstermiştir (Fehr ve ark., 2008).

Mevcut çalışmada ZK'nin her iki gruba yönelik SBF'yi yordadığı görülmüştür. Bu bulguları destekleyecek şekilde yapılan bir boylamsal çalışmada çocukların erken dönem ZK becerilerinin daha sonraki prososyal davranışlarını önemli ölçüde yordadığı (Caputi ve ark., 2012) görülmüştür. Yapılan bir başka çalışmada ise daha yüksek ketleyici kontrol becerisinin çocukların iç grubundan olan akranlarına yönelik prososyal davranışlarını yordadığı, dış grubundan olan akranlarına yönelik prososyal davranışları ile ketleyici kontrol becerileri arasındaki ilişkinin ise yalnızca ebeveynleri bu gruba karşı daha az ön yargı sergilediğinde olumlu olarak ilişkili olduğu gösterilmiştir (Xu ve ark., 2023). Benzer şekilde mevcut çalışmada da ketleyici kontrol becerisi yalnızca iç gruba yönelik SBF'ye katkıda bulunmaktadır.

Sonuç

Mevcut çalışma, literatürde henüz ele alınmamış bir biçimde çocuğun kendi sergilediği SBF becerisine odaklanarak bu beceriyi gruplar arası bağlamda incelemiş ve bu beceriye katkısı olabileceği düşünülen bireysel becerileri farklı yönleriyle değerlendirmiştir. Bununla birlikte belli bir yaş dönemindeki çocuklarla gerçekleştirilmesi çalışmanın en önemli sınırlılıklarındandır. SBF becerisini farklı yaş dönemlerinde incelemek bu beceriye dair daha zengin bir anlayış sağlayabilir. Sonuç olarak, bu araştırmanın bulguları çocuklarda SBF gelişimi için çocuğun sıklıkla bulunduğu aile ve okul ortamında desteklenebilecek sosyo-bilişsel becerilere ışık tutmaktadır.

Kaynakça

Caputi, M., Lecce, S., Pagnin, A. ve Banerjee, R. (2012). Longitudinal effects of theory of mind on later peer relations: The role of prosocial behavior. *Developmental Psychology, 1*, 257-270. https://doi.org/10.1037/a0025402

Davidson, M. C., Amso, D., Anderson, L. C. ve Diamond, A. (2006). Development of cognitive control and executive functions from 4 to 13 years: Evidence from manipulations of memory, inhibition, and task switching. *Neuropsychologia, 44*(11), 2037-3078. https://doi.org/10.1016/j.neuropsychologia.2006.02.006

Eggum, N. D., Eisenberg, N., Kao, K., Spinrad, T. L., Bolnick, R., Hofer, C., Kupfer, A. S. ve Fabricius, W. V. (2011). Emotion understanding, theory of mind, and prosocial orientation: Relations over time in early childhood. *The Journal of Positive Psychology, 6*(1), 4-16. https://doi.org/10.1080/17439760.2010.536776

Fehr, E., Bernhard, H. ve Rockenbach, B. (2008). Egalitarianism in young children. *Nature, 454*(7208), 1079-1083. https://doi.org/10.5167/uzh-3833

Flobbe, L. verbrugge, R., Hendriks, P. ve Krämer, I. (2008). Children's application of theory of mind in reasoning and language. *Journal of Logic, Language and Information, 17*(4), 417-442. https://doi.org/10.1007/s10849-008-9064-7

Imuta, K., Henry, J. D., Slaughter, V., Selcuk, B. ve Ruffman, T. (2016). Theory of mind and prosocial behavior in childhood: A meta-analytic review. *Developmental Psychology, 52*(8), 1192-1205. https://doi.org/10.1037/dev0000140

Sierksma, J., Thijs, J. ve Verkuyten, M. (2014). In-group bias in children's intention to help can be overpowered by inducing empathy. *British Journal of Developmental Psychology, 33*(1), 45-56. https://doi.org/10.1111/bjdp.12065

Van Doesum, N. J., Van Lange, D. A. W. ve Van Lange, P. A. M. (2013). Social mindfulness: Skill and will to navigate the social world. *Journal of Personality and Social Psychology, 105*(1), 86-103. https://doi.org/10.1037/a0032540

Weller, D. ve Lagattuta, H. (2013). Helping the in-group feels better: Children's judgments and emotion attributions in response to prosocial dilemmas. *Child Development, 84*(1), 253-268. https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2012.01837.x

Xu, X., Spinrad, T. L., Xiao, S. X., Xu, J., Eisenberg, N., Liable, D., J., Berger, R. H. ve Carlo, G. (2023). White children's prosocial behavior toward White versus Black peers: The role of children's effortful control and parents' implicit racial attitudes. *Child Development, 94*(6), 1581-1594. https://doi.org/10.1111/cdev.13948

Zhao, X., Zhao, X., Gweon, H. ve Kushnir, T. (2021). Leaving a choice for others: Children evaluations of considerate socially mindful actions. *Child Development, 92*(4), 1238-1253. https://doi.org/10.1111/cdev.13480

Çalışma 3

Sosyal Statünün Zihin Kuramına Etkisinde Duygu Durumun ve Grup Üyeliğinin Rolü

The Role of Emotional State and Group Membership in the Effect of Social Status on Theory of Mind

Elif Şevval Yaşaroğlu[118]
Müge Ekerim Akbulut[119]

Özet

Zihin Kuramı (ZK) başkalarının inanç, niyet ve hedef gibi öznel zihin durumlarını doğru olarak tahmin edebilmeyi ifade etmektedir. Yetişkinlerde ZK becerisinin bağlamsal faktörlerden etkilendiği bilinmekte, bunlar arasında kişilerin sosyal statüsü öne çıkmaktadır. Ancak sosyal statü tek başına tek bir şekilde değil, diğer duygusal ve kişiler arası faktörlerle etkileşim içinde ZK'yı etkiliyor olabilir. Mevcut çalışmada yetişkinlerde sosyal statünün ZK'ya etkisinde duygu durum ve grup üyeliğinin rolü araştırılmıştır. Araştırmada 18-30 yaş aralığında 112 yetişkinden veri toplanmıştır. ZK ölçümü 8 hikâyeden oluşan Tuhaf Öyküler Görevi ile gerçekleştirilmiştir. Sosyal statü (F (1, 97) = .47; p = .49, $\eta 2$ = .01) ve grup üyeliğinin (F (1, 97) = .20; p = .66, $\eta 2$ = .00) ZK'ya anlamlı ana etkisi olmamış, ancak duygu durumun anlamlı ana etkisinin olduğu görülmüştür, (F(1, 97) = 6.83; p = .01). Pozitif duygu durumdaki kişilerin ZK performansları negatif duygu durumdakilerden daha yüksek bulunmuştur (p = .03). Sosyal statü, duygu durum ve grup üyeliği arasındaki ikili ve üçlü etkileşimler istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Birden fazla koşulun karşılaştırıldığı küçük örneklemlerde istatistiksel analizlerin gücü düşük olacağından değişkenlerin etkileşimleri bağımlı değişken üzerinde anlamlı çıkmayabilir. Bu durumda etki büyüklüğüne bakılarak etkileşim anlamlı olmasa dahi basit etkilerin incelenmesi önerilmektedir (Montgomery, 2005). Bu doğrultuda mevcut çalışmada, basit etkilere bakılarak sosyal statünün Zihin Kuramına etkisi grup üyeliği ve duygu durum değişkenlerinin her bir koşulunda incelenmiş, bu koşullar kendi aralarında karşılaştırılmıştır. Sonuçlarda düşük sosyal statüdeki katılımcılar arasında pozitif duygu durumdakilerin ZK puanlarının negatif duygu durumdakilerden daha yüksek olduğu görülmüştür (p = .03), yüksek sosyal statüdekilerde ise pozitif ve negatif duygu durumlarda ZK performansı farklılaşmamıştır. Ayrıca düşük sosyal statüdeki katılımcılar arasında pozitif duygu durumda olanlar negatif duygu durumdakilere göre dış grup üyelerinin zihin durumunu daha doğru anlamışlardır (p = .03). Yüksek sosyal statüdeki katılımcılarda ise benzer bir durum görülmemiş, bu katılımcılar dış grup üyelerinin zihinlerini pozitif ve negatif duygu durumda eşit derecede anlamışlardır. Sonuçlar sosyal statünün duygu durum ve grup üyeliği ile birlikte ZK'yı etkilediğine işaret etmekte, özellikle olumsuz duygu durumun düşük sosyal statüdeki kişilerin ZK becerilerini güçleştirdiğini ve dış grup üyelerinin zihinlerinin anlamalarını zorlaştırdığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Zihin kuramı, duygu, statü, gruplar arası bağlam

[118]Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, arslanbabaes20@29mayis.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9624-5659

[119] Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, makbulut@29mayis.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2074-8003

* *Sorumlu Yazar:* Elif Şevval Yaşaroğlu

Yazar Notu: Bu araştırma İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Psikoloji Bölümünde hazırlanmış bir yüksek lisans tezinin özetidir ve 122K071 numaralı proje kapsamında, Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) tarafından desteklenmiştir.

Abstract

Theory of mind (ToM) refers to the ability to accurately predict others' subjective states of mind such as beliefs, intentions and goals. It is known that adults' ToM skills are influenced by contextual factors, among which social status of individuals stands out. However, social status may not affect ToM not in isolation but in interaction with other emotional and interpersonal factors. In the present study, the role of mood and group membership in the effect of social status on ToM in adults was investigated. Data were collected from 112 adults between the ages of 18-30. ToM was measured with the Strange Stories Task consisting of 8 stories. Social status (F (1, 97) = .47; p = .49, $\eta 2$ = .01) and group membership (F (1, 97) = .20; p = .66, $\eta 2$ = .00) did not have significant main effects on ToM, but there was a significant main effect of mood, (F (1, 97) = 6.83; p = .01) on ToM. Individuals in positive mood had higher ToM performance than those in negative mood (p = .03). Neither two-way nor three-way interactions of social status with mood and group membership were not found to be statistically significant. Since the power of statistical analyses will be low in small samples where more than one condition is compared, the interactions of variables may not be significant on the dependent variable. In this case, it is recommended to examine simple effects even if the interaction is not significant by looking at the effect size (Montgomery, 2005). Accordingly, in the current study the effect of social status on theory of mind was examined in each condition of group membership and mood variables by looking at simple effects, and these conditions were compared among themselves. Results show that among the participants in low social status group, ToM scores of those with positive mood were higher than ToM scores of those with negative mood (p = .03). Among those in high social status group, ToM performance did not differ between positive and negative moods. In addition, among participants in low social status groups, those in positive mood understood mental states of outgroup members more accurately than those in negative mood (p = .04). A similar pattern was not observed among participants in high social status who understood the mental states of outgroup members equally well in positive and negative mood states. The results indicated that social status, along with mood and group membership, affects ToM, and that especially negative mood impairs the ToM skills of low social status participants and makes it more difficult for them to understand mental states of outgroup members.

Keywords: theory of mind, emotion, status, intergroup context

Kaynakça

Montgomery, D. C. (2005). *Design and analysis of Experiments*. John Wiley and Sons.

Uzun Özet

Giriş

Zihin Kuramı (ZK) başkalarının inanç, niyet, istek ve hedef gibi öznel zihin durumlarını doğru olarak tahmin edebilme becerisini ifade etmektedir (Wellman, 2014). Bebeklikte ilk yılın sonuna doğru ortaya çıktığı düşünülen ZK becerisi ergenlik döneminin sonuna kadar gelişimini sürdürmekte ve yetişkinlikte olgunlaşmaktadır (Meinhardt-Injac ve ark., 2020). Yetişkinler ZK becerilerini sergilemeleri için bilişsel kapasiteleri olgunlaşmış olsa dahi başkalarının davranışlarının altındaki zihinsel süreçleri bulundukları sosyal duruma bağlı olarak daha doğru yorumlayabilirler (Epley ve Waytz, 2010). Bu sosyal durumlar arasında kişilerin sosyal statüleri ZK becerilerini etkileyebilecek önemli bir değişken olarak görünmektedir (Blader ve ark., 2016). Ancak sosyal statünün tek başına değil, diğer duygusal ve kişiler arası faktörlerle etkileşim içinde ZK'yı etkiliyor olabileceği düşünülmektedir. Mevcut çalışmanın amacı, yetişkinlerde sosyal statünün ZK'ya etkisinde duygu durum ve grup üyeliğinin biçimlendirici rolünü incelemektir.

Yöntem

Katılımcılar

Araştırmanın örneklemi, 18-30 yaş aralığında (*Ort* = 20.34, *SS* = 1.73) 112 üniversite öğrencisinden (n_{erkek} = 32) oluşmaktadır. Çalışmaya katılım gönüllülük esaslı gerçekleştirilmiştir.

Veri Toplama Araçları

Zihin Kuramı

Tuhaf Öyküler Happé (1994) tarafından ZK becerisini çeşitli hikâyelere verilen cevaplar üzerinden ölçmek için geliştirilmiş bir görevdir. 8 zihin okuma hikâyesinden oluşan bu görevde katılımcıların hikâyedeki karakterlerin davranışlarının altındaki zihinsel süreçleri anlama becerileri beyaz yalan, ikna, yanlış anlama gibi çeşitli durumlar üzerinden ölçülmektedir (α = .97; 95% [GA] = [0.94, 0.99]).

Kaygı Düzeyi

Öner ve Le Compte (1985) tarafından Türkçe'ye uyarlanan Durumluk-Sürekli Kaygı Envanteri Durumluk Kaygı Alt Testi'nde anlık kaygı durumunu değerlendiren 20 maddeden (Cronbach α = .94) oluşmakta (örn., "Şu anda kaygılıyım"), 4'lü likert tipi skalada puanlanmaktadır.

Sözcük Bilgisi

Gülgöz (2004) tarafından hazırlanmış, çoktan seçmeli formatta uygulanan AÇEP Sözcük Bilgisi ölçeğinde katılımcılardan farklı zorluk düzeyinde 24 farklı kelimenin eş anlamlılarını beş farklı seçenek içerisinden bulmaları istenmektedir (Cronbach α = 0,77).

İşlem

İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulundan onay alınmış ve veri toplamaya başlanmıştır (Karar No: 2022/04-6). Katılımcılar Snodgrass (1985) tarafından uygulanan yöntem kullanılarak rastgele öğretmen ve öğrenci rollerine atanmış, öğretmen rolündeki katılımcıdan öğrenci rolündeki katılımcıya Amerikan İşaret Dili alfabesini öğretmesi ve bir sınav yapması, öğrencilerden ise alfabeyi öğrenerek soruları cevaplamaları istenmiş, böylelikle sosyal statüleri manipüle edilmiştir. Duygu durum manipülasyonu ise sınavın ardından öğretmen ve öğrenci rolündeki katılımcılara rastgele olarak verilen pozitif veya negatif geri bildirimler yoluyla gerçekleştirilmiştir. Ardından katılımcılar hem iç gruplarından (kendileriyle aynı sosyal statüde olan) hem de dış gruplarından (kendilerinden farklı sosyal statüde olan) kişilerin zihin durumlarına dair hikâyeler okumuşlar ve bu hikâyelerdeki karakterlerin zihin durumlarını tahmin etmişlerdir. İşlem laboratuvar ortamında yüz yüze gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların tamamına 100 TL değerinde kitap-kırtasiye çeki verilmiştir.

Bulgular

Gerçekleştirilen 2 (sosyal statü: düşük, yüksek) x 2 (duygu durum: pozitif, negatif) x 2 (grup üyeliği: iç grup, dış grup) Karışık Desen Varyans Analizine göre sosyal statü (F (1, 97) = .47; p = .49, $\eta 2$ = .01) ve grup üyeliğinin (F(1, 97) = .20; p = .66, $\eta 2$ = .00) ZK üzerinde anlamlı ana etkisi olmamış, ancak duygu durumun anlamlı ana etkisinin olduğu görülmüştür, (F(1, 97) = 6.83; p = .01). Pozitif duygu durumdaki kişilerin ZK performansları (X = 5.92, SS = .13) negatif duygu durumdakilerden (X = 5.31, SS = .19) daha yüksek bulunmuştur (p = .01). Sosyal statü ve duygu durum etkileşimi (F (1, 97) = .10, p = .76, $\eta 2$ = .00); sosyal statü ve grup üyeliği etkileşimi (F (1, 97) = .07; p = .79, $\eta 2$ = .00); duygu durum ve grup üyeliği etkileşimi (F (1, 97) = .00, p = .99, $\eta 2$ = .00) ile sosyal statü, duygu durum ve grup üyeliği etkileşimi (F (1, 97) = 1.28; p = .26, $\eta 2$ = .01) istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Birden fazla koşulun karşılaştırıldığı küçük örneklemlerde istatistiksel analizlerin gücü düşük olacağından değişkenlerin etkileşimleri bağımlı değişken üzerinde anlamlı çıkmayabilir. Bu durumda etki büyüklüğüne bakılarak etkileşim anlamlı olmasa dahi basit etkilerin incelenmesi önerilmektedir (Montgomery, 2005). Bu doğrultuda mevcut çalışmada, basit etkilere bakılarak sosyal statünün

ZK'ya etkisi grup üyeliği ve duygu durum değişkenlerinin her bir koşulunda incelenmiş, bu koşullar kendi aralarında karşılaştırılmıştır.

Basit etki analizleri sonucunda düşük sosyal statüdeki katılımcılar arasında pozitif duygu durumdakilerin zihin okuma puanlarının negatif duygu durumdakilerden daha yüksek olduğu görülmüştür ($\bar{X}$ = .68, *SS* = .31, *p* = .03, Cohen's *d* = 3.08, 95% GA = [.06, 1.30]). Yüksek sosyal statüden kişilerin ise pozitif ve negatif duygu durumlarda ZK performansı farklılaşmamıştır ($\bar{X}$ = .53, *SS* = .34, *p* = .12, Cohen's *d* = 2.30, 95% GA = [-.14, 1.21]). Ayrıca düşük sosyal statüdeki katılımcılar arasında pozitif duygu durumda olanlar negatif duygu durumdakilere kıyasla dış grup üyelerinin zihin durumunu daha doğru anlamışlardır ($\bar{X}$ = .88, *SS* = .40, *p* = .03, Cohen's *d* = 3.16, 95% GA = [.08, 1.67]). Yüksek sosyal statüdeki katılımcılarda ise benzer bir durum görülmemiş, bu katılımcılar dış grup üyelerinin zihinlerini pozitif ve negatif duygu durumda eşit derecede anlamışlardır ($\bar{X}$ = .73, *SS* = .38, *p* = .08, Cohen's d = 2.47, 95% GA = [-.10, 1.55]).

Tartışma

Sonuçlar özellikle duygu ZK üzerinde kritik role sahip olduğunu göstermektedir. Olumsuz duygu durumun düşük sosyal statüdeki kişilerin ZK becerilerini güçleştirdiğini ve dış grup üyelerinin zihinlerinin anlamalarını zorlaştırdığı görülmüştür. Bu sonuçlar duygu durumun bilişsel süreçler üzerindeki merkezi rolü ile açıklanabilir. Duygu durumun zihinsel süreçlerle devamlı etkileşim içinde olması; yönetici işlevler, karar verme, bilgi işleme, muhakeme gibi birçok bilişsel süreç üzerindeki kritik rolü, sosyo-bilişsel bir beceri olan ZKperformansında da kritik rol oynamasının sebebi olabilir (Er, 2006; Phillips ve ark., 2002). Bununla birlikte, düşük statüden pozitif duygu durumdaki kişilerin dış grup üyelerinin zihin durumlarını negatif duygu durumdakilerden daha iyi anlamaları, ancak yüksek statü grubunda benzer bir durumun söz konusu olmaması, grup üyeliğinin ZK'ya etkisinin sosyal statü ve duygu durumun kompleks ilişkisinin bir sonucu olduğunu göstermektedir.

Sonuç

Mevcut çalışma sosyal statünün ZK'ya etkisinde duygu durumun ve grup üyeliğinin rolünü incelemiştir. Toplumda sıklıkla farklı statüden kişilerin etkileşim içerisinde olduğu düşünüldüğünde bu kişilerin birbirlerinin zihin durumlarını hangi durumlarda ve hangi faktörlere bağlı olarak anlayabildikleri önemli bir soru olarak ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmadan elde edilen bulgulardan hareketle, gerek iç grup ve dış grup ayrımının gözlemlendiği gerekse de hiyerarşik ilişkilerin söz konusu olduğu sosyal, kültürel, coğrafi ve birçok farklı bağlamda yürütülen müdahale çalışmalarında pozitif duygu durumun sağlayacağı avantajdan faydalanmanın oldukça yararlı olacağı, farklı grupların birbirini daha iyi anlaması, gruplar arası ilişkilerde uyumun arttırılması adına öncelikle grup üyelerinin bireysel duygu durumunun dikkate alınması önerilebilir.

Kaynakça

Blader, S. L., Shirako, A. ve Chen, Y. R. (2016). Looking out from the top: Differential effects of status and power on perspective taking. *Personality and Social Psychology Bulletin, 42*(6), 723-737. https://doi.org/10.1177/0146167216636628

Epley, N. ve Waytz, A. (2010). Mind perception. S. T. Fiske, D. T. Gilbert ve G. Lindzey (Ed.), *Handbook of social psychology* içinde (ss. 498-541). Wiley. https://doi.org/10.1002/9780470561119.socpsy001014

Er, N. (2006). Duygu durum sıfat çiftleri listesi. *Psikoloji Çalışmaları, 26*, 21-44.

Gülgöz, S. (2004). *Psychometric properties of the Turkish Vocabulary Test* [Yayınlanmamış eser]. Koç Üniversitesi.

Happé, F. G. (1994). An advanced test of theory of mind: Understanding of story characters' thoughts and feelings by able autistic, mentally handicapped, and normal children and adults. *Journal of Autism and Developmental Disorders, 24*(2), 129-154. https://doi.org/10.1007/BF02172093

Meinhardt-Injac, B., Daum, M. M. ve Meinhardt, G. (2020). Theory of mind development from adolescence to adulthood: Testing the two-component model. *British Journal of Developmental Psychology, 38*(2), 289-303. https://doi.org/10.1111/bjdp.12320

Montgomery, D. C. (2005). *Design and analysis of experiments*. John Wiley and Sons.

Öner, N. ve Le Compte, A. (1985). *Durumluk-Sürekli Kaygı Envanteri el kitabı*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

Phillips, L. H., Bull, R., Adams, E. ve Fraser, L. (2002). Positive mood and executive function: Evidence from Stroop and fluency tasks. *Emotion, 2*(1), 12-22. https://doi.org/10.1037/1528-3542.2.1.12

Snodgrass, S. E. (1985). Women's intuition: The effect of subordinate role on interpersonal sensitivity. *Journal of Personality and Social Psychology, 49*, 146-155. https://doi.org/10.1037/0022-3514.49.1.146

Wellman, H. M. (2014). *Making minds: How theory of mind develops*. Oxford University Press. https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199334919.001.0001

Panelin Genel Değerlendirilmesi

Bir başkasının zihin durumunu doğru olarak anlayabilmek, bu kişiye yönelik olumlu sosyal davranışlar sergilemek, adaletli davranmak ve uyumlu ilişkiler kurabilmek için önemlidir. Bu panelde bir araya getirilen çalışmalar ahlaki davranışların önemli yordayıcılarından olan Zihin Kuramını temel alıyor ve bu becerinin sergilenmesine zemin hazırlayan bağlamsal faktörler ile bu becerinin katkıda bulunduğu ahlaki davranışları inceliyor. Birinci çalışma, adalet kararlarının çocukların içinde yaşadıkları bölgenin gelişmişlik düzeyine ve dağıtım yapılan karakterin sosyo-ekonomik düzeyine göre değişebildiğini; ikinci çalışma ise Zihin Kuramının çocukların hem iç gruba hem de dış gruba yönelik sosyal bilinçli farkındalık becerilerine katkıda bulunduğunu göstermektedir. Üçüncü çalışma ise kişilerin başkalarının zihin durumunu daha iyi anlayabilmeleri için sosyal statünün önemli olduğunu ve bulundukları sosyal statüde kişilerin duygu durumlarının çeşidine göre karşılarındakilerin zihnini okuyabilme düzeylerinin farklılaşabildiğini göstermektedir. Sonuçlar çocukların Zihin Kuramı becerilerinin onların dolaylı olumlu sosyal davranışlarını kolaylaştırdığını ancak dağıtımsal adalet davranışlarıyla ilişkili olmadığını işaret etmektedir. Bu yönüyle sonuçlar Zihin Kuramının ahlaki davranışların bazıları için diğerlerinden daha önemli olduğunu ima etmektedir. Bununla birlikte sonuçlar Zihin Kuramının her durumda rahatça sergilenebilecek bir beceri olmadığını ve bağlamın (sosyal statü) duygu durumun ve zihin durumu anlaşılacak kişinin grup üyeliğinin (iç grup-dış grup) Zihin Kuramı becerisini etkileyebildiğini göstermektedir. Dolayısıyla dağıtımsal adalet ve sosyal bilinçli farkındalığın hem sergilendiği bağlamların farklı olması hem de bu iki davranışın farklı partnerlerin varlığında değerlendirilmesi, Zihin Kuramının neden bu davranışlardan birini yordarken diğerini yordamadığı konusunda fikir verebilir. Zihin Kuramın her durumda eşit düzeyde sergilenmemesi, aksine bağlamın ve kişinin bireysel koşullarının zihin okumayı etkileyebilmesi, ahlaki davranışların Zihin Kuramı ile tutarsız ilişkisini açıklayabilir.

YUVARLAK MASA
Ahlak Psikolojisinde Güncel Tartışmalar

Current Debates in Moral Psychology

Ahlak Psikolojisindeki Güncel Sorunlar ve Çözüm Önerileri

Current Problems in Moral Psychology and Solution Suggestions

Onurcan Yılmaz[120]

Özet

Davranış bilimleri bir replikasyon krizi yaşamaktadır. Bu krizin bir kısmı psikolojinin ve genel olarak davranış bilimlerinin araştırma nesnesine ya da "yayınla ya da yok ol" olarak tarif edilen yayım baskısına atfedilse de bu krizin sebeplerinin bir kısmı araştırmacılar tarafından çözülebilecek niteliktedir. Bu sebeplerden bazıları davranış bilimlerindeki bulgulara referans olarak alınabilecek bütünlüklü bir kuramsal modelin eksikliği, kullanılan ölçüm araçlarında bir standardın olmaması, kullanılan istatistiki analiz yöntemlerinde standartların yeterli olmaması, niyet ölçümlerine ağırlık verilmesi ve temsiliyet problemi olarak sıralanabilir. Bu sorunlar da kültürel-evrimsel açıklamaların yeterince devreye girememesine ve asıl etkiyi yaratan bu çapraşık ilişkilerin davranış bilimlerinde göz ardı edilmesine yol açmaktadır. Bu sunumda öncelikle bu faktörlerin genel bir özeti sunulmuş ve sonrasında her bir soruna dair çözüm önerileri sıralanmıştır. Bu çözüm önerileri; 1) abdüftif yöntemi uygulamak, 2) geçerlilik çalışmalarına öncelik vermek, 3) açık bilim pratiklerini uygulamak, 4) yaptığımız çıkarımların sınırlarının farkında olmak, 5) temsiliyeti arttırmak, 6) davranışsal ölçümler yaratmaya çalışmak, 7) farklı disiplinlerden kanıtlar toplamak ve 8) büyük takımlar hâlinde çalışmak olarak sıralanabilir.

Anahtar Kelimeler: Replikasyon krizi, Abdüktif yöntem, temsiliyet, açık bilim

Abstract

The behavioral sciences are currently experiencing a replication crisis. While some aspects of this crisis can be attributed to the research focus of psychology and behavioral sciences in general or the publication pressure described as "publish or perish", researchers can address certain aspects of the crisis. Some of these issues include the lack of an integrated theoretical model that can serve as a reference for findings in behavioral sciences, the absence of standards in the measurement tools used, the lack of consistency in the statistical analysis methods employed, an overemphasis on intention measurements, and the challenge of representativeness. These problems contribute to the insufficient consideration of cultural-evolutionary explanations and the neglect of complex relationships that form the primary effects in behavioral sciences. In this presentation, a general summary of these factors is provided, followed by a listing of solutions for each problem. These solutions encompass: 1) applying the abductive method, 2) prioritizing validity studies, 3) implementing open science practices, 4) being mindful of the limits of our inferences, 5) increasing representativeness, 6) attempting to create behavioral measures, 7) collecting evidence from different disciplines and 8) collaborating in large teams.

Keywords: Replication crisis, Abductive method, representativeness, open science

[120] Doç. Dr., Kadir Has Üniversitesi, onurcan.yilmaz@khas.edu.tr, ORCID:0000-0002-6094-7162

Ahlak Psikolojisinin Bugünü ve Temas Ettiği Alanlar

Today of Moral Psychology and the Areas it Contacts

Beyza Tepe[121]

Özet

Ahlak psikolojisi alanındaki kuramların her birinin ahlakın ne olduğuna yönelik bir tanımlaması vardır, fakat bu tanımlamalar ne kadar birbirlerine paraleldir veyahut bugün çalışılan olguları ne derece açıklamaktadır? Bu soruyu temel alarak, ahlak psikolojisi alanındaki kuramlar incelenmiştir. Bunlar sırasıyla, Ahlaki Temeller Kuramı (Moral Foundations Theory), İlişki Düzenleme Kuramı (Relationship Reglation Theory), İkili Ahlak Kuramı (Dyadic Morality) ve İş birliği olarak Ahlak Kuramlarıdır (Morality as Cooperation). Ahlaki Temeller Kuramı ahlakın iş birliğini desteklemeye yönelik evrildiğini iddia ederken, İş birliği olarak Ahlak kuramı iş birliğini engelleyen krizleri çözmek için evrildiğini iddia ederek daha belirgin problemler ve çözümler bir başka deyişle ahlaki boyutlar ortaya koymaktadır. İlişki Düzenleme Kuramı, iş birliği olarak sınırlamadan sosyal ilişkileri düzenleyen bir mekanizma olarak ahlakın evrildiğini iddia etmektedir. Bu üç kuramın ahlak bakış açısı tümüyle sosyalliğe gömük bir yerde iken İkili Ahlak Kuramı, temel bir algı üzerinden ahlakın var olduğunu bunun da tüm kültürlerde benzer olduğunu iddia ederek, ahlak alanında kültürel farklılıkların olmadığını iddia etmektedir. Her ne kadar bu kuramlar temel ahlakın işlevini ve prensiplerini açıklamaya çalışsa da tümüyle bir sentez çalışması henüz yapılmamıştır ve alanda buna ihtiyaç vardır. Bir başka nokta ise, bugün oldukça çalışılan konular olan, ahlaki karar verme mekanizmaları, iş birliği davranışının bilişsel kökenleri, duygular, politik yönelim, güven duyma, kitle davranışları ve bunların arkasındaki ahlaki boyutlara yönelik çalışmalar bu kuramlar ışığında tam olarak ele alınmamıştır. Bazı kuramlar bu konular özelinde oldukça çalışılırken, bazılarının tahmin ve açıklamaları ampirik olarak test edilmemiştir. Alanda kuramların tahminleri ve ahlakın nasıl seyrettiğine yönelik ampirik çalışmalara ihtiyaç oldukça fazladır.

Anahtar Kelimeler: Ahlaki Temeller Kuramı, İlişki Düzenleme Kuramı, İş birliği olarak Ahlak, İkili Ahlak, ahlakın güncel meseleleri

Abstract

Moral psychology theories seek to define what morality is and its role in daily life. However, a crucial question arises: How consistent are these theories in the definitions of morality and to what extent do they address current issues of morality? To address these questions, the following theories have been considered: Moral Foundations Theory, Relationship Regulation Theory, Dyadic Morality, and Morality as Cooperation has been scrutinized. The Moral Foundations Theory posits that morality evolved primarily to facilitate cooperation. In contrast, Morality as Cooperation critiques this perspective, contending that the theory overlooks the deeper connection between cooperation and moral values. Instead, it suggests that morality evolved as a mechanism to resolve conflicts inherent in the crisis of cooperation. The Relationship Regulation Theory offers a different angle, proposing that morality evolved not only to facilitate cooperation but more broadly to regulate social relationships. While these three theories consider morality embedded in sociality and highlight cultural variations in moral perceptions, the Dyadic Morality theory introduces a unique perspective. It posits a cognitive framework in which individuals perceive actions as immoral when they perceive an actor (“doer”) and a recipient (“patient”), often rooted in perceived harm.

[121]Doç. Dr. MEF Üniversitesi, tepebe@mef.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0246-4995

Despite the insights provided by these theories into the mechanisms and principles of morality, a comprehensive synthesis that bridges these diverse perspectives remains unaddressed in the field. Moreover, many current issues in moral psychology, including moral decision-making processes, the cognitive underpinnings of cooperative behavior, emotions, political orientations, trust behavior, collective behaviors, and the moral motivations behind them, remain largely unexamined. While the Moral Foundations Theory has received significant attention, other theories warrant more comprehensive investigation. In summary, there is a need not only to understand the multifaceted nature of morality but also to empirically test the predictions and claims of various moral psychology theories. Bridging this gap is essential for advancing the field and addressing current issues of morality.
Keywords: Moral Foundation Theory, Relationship Regulation Theory, Morality as Cooperation, Dyadic Morality, Current issues of morality

SPAUS 2

İstanbul Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi